NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

1970'Lİ YILLAR GENÇLİĞİNDE SİYASAL İDEOLOJİNİN DÜŞÜNSEL VE EYLEMSEL OLUŞUMU

Göze ÇAKIR YÜCE

17810301037

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN

Konya-2023

KONYA	**T.C.** **NECMETTİNERBAKANÜNİVERSİTESİ** **Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü**	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrenci	AdıSoyadı	Göze ÇAKIR YÜCE	
	Numarası	17810301037	
	AnaBilim/BilimDalı	Sosyoloji/Sosyoloji	
	Programı	TezliYüksekLisans	
		Doktora	X
	TezinAdı	1970'li Yıllar Gençliğinde Siyasal İdeolojinin Düşünsel ve Eylemsel Oluşumu	

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayetedildiğini,teziçindekibütünbilgilerinetikdavranışveakademikkurallarçerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarakhazırlananbuçalışmadabaşkalarınıneserlerindenyararlanılmasıdurumundabilimselkurallarauygunolarak atıf yapıldığını bildiririm.

Göze ÇAKIR YÜCE

T.C.
NECMETTİNERBAKANÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özet

Öğrencin in	AdıSoyadı	Göze ÇAKIR YÜCE	
	Numarası	17810301037	
	AnaBilim/BilimDalı	Sosyoloji/Sosyoloji	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	X
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	
	TezinAdı	1970'li Yıllar Gençliğinde Siyasal İdeolojinin Düşünsel ve Eylemsel Oluşumu	

Geçirdiği tarihsel süreç içerisinde birbirinden farklı anlamlar içeren ideoloji kavramı daha çok sahip olduğu siyasal içerikli anlamı ile siyaset sosyolojisinde merkez kavramlardan olmuştur. Bireylerin hayatlarında yol haritası sunan ideoloji toplumların kendi dönemsel özelliklerine göre şekillenmiş ve toplumsal siyasal alanda varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de 1970'li yıllarda gençlik hareketlerinin siyasallaşması ile birlikte, siyasal ve toplumsal alanın merkezinde olan ideoloji ve siyasal gruplar, gençler üzerinde etkili olmuştur. Araştırmanın amacı, 1970'lerde Türkiye'de etkili olan Milliyetçilik, Sosyalizm-Komünizm ve İslamcılık ideolojileri ile bu ideolojilere aracılık eden Ülkü Ocakları, Devrimci Yol ve Milli Görüş siyasal gruplarının bu gruplar içerisinde aktif olarak hareket eden üniversite öğrencileri üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmanın temel sorusu birey ideoloji ve siyasal grup ilişkisinin birey üzerindeki etkilerinin neler olduğudur. Bu bağlamda, bireylerin siyasal grup içindeki konumları, kendilerini grup içinde nasıl gördükleri ve bu ilişkinin sonuçları ele alınacaktır. Araştırma, fenomenoloji yönteminin kullanıldığı nitel bir çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu yöntem ve tekniklere bağlı kalınarak hazırlanan yarı yapılandırılmış sorular ile 28 görüşme ile elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilerek, araştırma sonuçları sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Gençlik, Siyasal Grup, Siyasallaşma, Toplumsallaşma

KONYA	**T.C.** **NECMETTİNERBAKANÜNİVERSİTESİ** **Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü**	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Abstract

Öğrencinin					
	NameandSurname	AdıSoyadı	Göze ÇAKIR YÜCE		
	StudentNumber	Numarası	17810301037		
	Department	AnaBilim/BilimDalı	Sociology/Sociology		
	StudyProgramme	Programı	Master'sDegree(M.A.)		
			Doctoral Degree(Ph.D.)	X	
	Supervisor	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN		
	Title of the Thesis/Dissertation	TezinAdı	Intellectual and Actual Formation of Political Ideology in Youth of the 1970s		

The concept of ideology, which has different meanings throughout the historical process, has become one of the central concepts in political sociology with its mostly political meaning. The ideology that provides a road map in the lives of individuals has been shaped according to the periodic characteristics of societies and has continued its existence in the social and political arena. With the politicization of youth movements in Türkiye in the 1970s, the ideology and political groups that were at the center of the political and social sphere had an impact on young people. The aim of the research is to examine the effects of the ideologies of Nationalism, Socialism-Communism and Islamism, which were influential in Türkiye in the 1970s, and the political groups of Ülkü Ocakları, Devrimci Yol and Milli Görüş, which mediated these ideologies, on university students who actively acted within these groups. The main question of the research is what are the effects of the individual, ideology and political group relationship on the individual. In this context, the positions of individuals within the political group, how they see themselves within the group, and the consequences of this relationship will be discussed. The research is a qualitative study using the phenomenology method. The data obtained through 28 interviews with semi-structured questions prepared based on these methods and techniques will be analyzed descriptively and the research results will be presented.

Keywords: Ideology, Youth, Political Group, Politicization, Socialization

Tablolar

Tablo 1: Örneklem Tablosu

Kısaltmalar

AMGT: Avrupa Milli Görüş Topluluğu
AP: Adalet Partisi
İHL: İmam Hatip Lisesi
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TÖB DER: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS: Türkiye Öğretmenler Sendikası
Türk İş: Türkiye İşçi Sendikaları Fedarasyonu
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MC: Milli Cephe
MHP: Milliyetçi Halk Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
Pol-Bir: Polis Birliği
Pol-Der: Polis Derneği
TİP: Türkiye İşçi Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Dev Genç: Devrimci Gençlik
Dev Yol: Devrimci Yol
THKPC: Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi
THKO: Türki Halkın Kurtuluş Ordusu
TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
İYÖKD: İstanbul Yüksek Öğrenim Kurumları Derneği
İYÖD: İstanbul Yüksek Öğrenim Derneği
TSİP: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TKEP(Türkiye Komünist Emek Partisi)
TKİP (Türkiye İşçi Köylü Partisi)
TDKP (Türkiye Devrimci Komünist Partisi),
TKP-ML Türkiye Komünist Partisi Marksist- Leninist,
Acil ve MLSPB,
MTTB: Milli Türk Talebe Birliği

Önsöz ve Teşekkür

1970'li Yıllar Gençliğinde Siyasal İdeolojinin Düşünsel ve Eylemsel Oluşumu başlığı altında hazırlanan bu tez, bireysel öğrenme isteğinin, bilimsel bir çabaya dönüşmesinin ürünüdür. Bireysel deneyimlerin ortak bir yaşamın parçasını oluşturması ile birlikte bir dönemin bir yandan tek tek bireyler için anlamını bir yandan da birlikte oluşturdukları ortak anlamına ulaşarak bütünü görülebilmek, anlayarak açıklayabilmek bu çalışmanın temel hedefini oluşturuyordu. Bu hedefe ulaşabilmemde yanımda olan herkes bu tezin anlamlı parçalarını oluşturmaktadır.

Doktora tezlerinin, yürütülebilmesi için her öğrencinin kendi istek ve çabasından sonra ilk ihtiyacı iyi bir danışman ile çalışabilmektir. Alanında sahip olduğu bilimsel yetkinliği sayesinde tezime önemli katkılar yapan, tezimi sahiplenen, bana her zaman yol gösterici olan danışmanım Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezin merkezi konumunda olan, onlar olmasaydı, olmayacak olan, tez çalışması için benimle görüşmeyi kabul eden kıymetli görüşmecilerimin hepsine minnettarım. Bana güvendikleri, hayatlarının bir dönemini benimle paylaştıkları için teşekkür ederim.

Tez Jürimin değerli hocaları, Prof. Dr. Mehmet Birekul, Doç. Dr. Ahmet Tarık Türkmenoğlu, Doç. Dr. İbrahim Nacak ve Doç. Dr. Hüseyin Çil'e anlayışları ve yol göstericilikleri için teşekkür ederim.

Sayın Lütfi Yalman, Dr. Ögr. Üyesi Bahadır Elal, İsmail Haklı Ortaköylü, Füsun Toca, Dr. Öğr. Üyesi Lütfullah Çelikten, Dr. Öğr. Üyesi Büşra Özüdoğru'ya tezime sağladıkları katkılardan dolayı teşekkür ederim. Sağladığı teknik destekle en az benim kadar bu tezde emeği olan kuzenim Sanem Çağlayan'a çok teşekkür ederim. Gönülden kardeşlik bağımız olan Dr. Öğr. Gör. Dilek Topcu Mumlu, Öğr. Gör. Seda Terzi Türk ve Özden Mısırlıoğlu'na hep yanımda oldukları için çok teşekkür ederim.

Zor bir yılı benimle birlikte geçiren, tez çalışması için ortak geçirebileceğimiz bütün zamanları gönüllü olarak erteleyen, tez çalışması için herkesten fazla fedakarlık yapan, hayatımın en anlamlı parçası kızım Nisan Yüce'ye, tez bitirme önceliğini bana veren yol arkadaşım, sevgilim, değerli eşim Evren Yüce'ye, anne baba olmanın sonsuz bir yolculuk olduğunu gösteren annem Emine Çakır ve Babam Şerafettin Çakır'a, hayatımda iyi ki var dediğim canımın parçası kardeşim Gizem Sezgine ve kalbi boyundan büyük yeğenim Doğa Sezgin'e sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası II
Özet III
Abstract IV
Tablolar V
Kısaltmalar VI
Önsöz ve Teşekkür VII
İÇİNDEKİLER VIII
Giriş 1
BİRİNCİ BÖLÜM 6
1. GENEL OLARAK İDEOLOJİ 6
1.1.Kavram olarak İdeoloji 6
1.2.Siyasi İdeoloji Türleri 11
1.3. İdeolojinin Oluşum Süreci ve Siyasal Gruplar 20
İKİNCİ BÖLÜM 26
2. TÜRKİYE'DE SİYASAL İDEOLOJİLER 26
2.1.Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlanına 26
2.2. Tek Partili Sistemden Çok Partili Sisteme 36
2.3. İki Askeri Darbe Arasında 43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 49
3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ 49
3.1.Kuramsal Yaklaşımı 50
3.2.Araştırma Örneklemi 53
3.3. Görüşme Süreci 55
3.3.1.Görüşmede Kullanılan Araçlar 56
3.3.2.Görüşme Notları 57
3.4.Verilerin Analizi 59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 61
4. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ VE YORUMLANMASI 61
4.1. İdeolojinin Düşünsel Oluşum Süreci 61
4.1.1. Yaşanılan Mekân ve Mekânsal Hareketlilik 61
4.1.2. Ailelerin Sosyo-Ekonomik Durumu 70
4.1.3. Ailenin Siyasi Tercihleri ve İdeolojik Eğilimleri 79

4.1.4. Okul ve Arkadaşlık 92
4.1.4.1. Zaman ve Mekân Olarak Okul 93
4.1.4.2. Öğretmen ve Yöneticiler 97
4.1.4.3. Arkadaş ve Akranlar 100
4.1.5. Kitle İletişim Araçları 105
4.1.5.1. Kitap Okuma Alışkanlığı 106
4.1.5.2. Süreli Yayınlar 113
4.1.5.3. Radyo 116
4.1.6. Siyasal Figürler 119
4.1.6.1. Lider 119
4.1.6.2. Bir Önceki Nesil 124
4.1.7. Miting, Eylem ve Sloganlar 126
4.1.8. Kendi ideolojisini Tanımlama 129
4.2. İdeolojinin Eylemsel Yönü 138
4. 2. 1. Siyasal Grup Dinamiği 139
4.2.1.1. Siyasal Grupla Tanışma 139
4.2.1.2. Örgütlenme Motivasyonu 148
4.2.1.3. Siyasal Grupta Alınan Görev 158
4.2.1.4. İdeolojik Eğitim 168
4.2.1.5. Grup Kararı 175
4.2.2. Gündelik Hayata Yansımaları 181
4.2.2.1. Aile ve Yakın Çevre 181
4.2.2.2.Arkadaşlık ve Sosyal İlişkiler 188
4.2.2.3. Üniversite Süreci 195
4.2.2.3.1. Eğitim Süresi 196
4.2.2.3.2. Hâkimiyet Kurma 199
4.2.2.3.3. Deneyimler 202
4.2.2.4. Çalışma Hayatı 206
4.2.2.5.Semboller 211
4.2.2.5.1. Dış Görünüş 211
4.2.2.5.2. Sözlü, Yazılı ve Görsel 219
4.2.2.5.3. Meslek ve Mekân 223

4.3.İdeoloji ve Siyasal Grupları Değerlendirme 225
4.3.1. Kurucu İdeoloji ile Kurulan Mesafe 225
4.3.2. Karşıt İdeolojileri ve Siyasal Gruplar Değerlendirmeleri 236
4.3.2.1. Ülkücülerin Değerlendirmeleri 237
4.3.2.2. Devrimci Yolcuların Değerlendirmeleri 243
4.3.2.3. Milli Görüşün Değerlendirmeleri 250
4.3.3. Yakın İdeoloji ve Siyasal Gruplar 255
4.3.4. Şiddet Olayları 261
4.3.5.Kendi İdeolojileri ve Siyasal Grupları Değerlendirmeleri 275
Sonuç 286
Kaynakça 299
Ekler 305

Giriş

Sosyal bilimler içinde ideoloji, farklı disiplinlerde ve dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiş bir kavramdır. İdeoloji kendi tarihsel arka planı ile uzun bir geçmişe sahiptir. Öyle ki kavram başlangıç aşamasında sadece bir soyutlama olarak kullanılırken, zaman içinde çeşitli sosyolojik kurumların bağlantılarını tanımlamak amacıyla da ele alınmıştır.

Kavram ilk tartışılmaya başlandığı dönemlerde bireylerin düşünsel inançlarını ifade etmek için kullanılmış ve ideoloji, ilk olarak fikir bilimi, daha sonraki dönemlerde yanlış bilinç oluşumunun karşılığı olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde siyasi alanda tartışılmaya başlayan ideoloji kavramı, kapitalizm, sosyalizm, milliyetçilik, İslamcılık, faşizm, anarşizm gibi politik görüşleri ifade etmek ve toplumsal alanda anlam kazanmak için kullanılmıştır.

Bu anlamın incelenmesi, bireyin toplumsal ve siyasal alanla kurduğu ilişkini anlama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Birey için ideoloji kişisel ve toplumsala alanda gelişen inançlar, değerler, normların etkisiyle siyasal toplumsal alanla kurduğu iletişim sonucu kendisine bir yol haritası çizmektedir.

Yol haritasında ilerlerken bireyin kendisi ile aynı düşünen ortak hedef ve amaçlarını gerçekleştirebileceği başka bireylere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç siyasal parti, dernek, sivil toplum kuruluşları gibi siyasal gruplar tarafından karşılanmaktadır. Bireyler, örgütlü yapıların ideolojisinin taşıyıcılarıdır ve bu ideolojinin devamlılığını sağlar.

İdeolojinin varlığı için gerekli olan iki unsur bireysel ve siyasal gruplardır. Bu alan evrensel ve yerel düzeyde her toplumun kendi özelliklerine göre oluşmakta, gelişmekte ve ilerlemektedir.

19. yüzyıl ideolojilerin siyasal toplumsal alanda görünmeye başladığı ve 20. yüzyılın geniş bir bölümünde etki alanı oluşturduğu dönemlerdir. Dünyada yaşanan siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmelere bağlı değişimler Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru gidilen süreci

etkilemiştir. Bu dönem de ortaya çıkan ideolojiler Cumhuriyet tarihinin farklı dönemlerinde gündemde olarak, toplumsal karşılık bularak siyasal alanda etkili olmuştur.

1970'li yıllar İdeolojilerin bireyler üzerinde yoğun olarak görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde birden fazla ideoloji siyasal alanda karşılığını buluşturmuştur. 1970'li yıllarda Türkiye'de etki alanı oluşturan Milliyetçilik, Sosyalizm-Komünizm ve İslamcılık ideolojileri çalışmanın odak noktasını oluşturacaktır. Bu ideolojilerin bireylere ulaşmasında aracı olan siyasal gruplar ise Ülkü Ocakları, Devrimci Yol ve Milli Görüş siyasal gruplar olarak belirlenmiştir. 1970-1980 yılları arasında üniversite öğrencisi olan ve bu ideolojilerin taşıyıcıları olan üniversite öğrencileri çalışmanın odağındaki bireyleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın temel sorusu birey ideoloji ve siyasal grup ilişkisinin birey üzerindeki etkilerinin neler olduğudur. Siyasal grup içerisinde ideolojinin bireyin konumu, davranış ve tutumları, hedefleri, sosyal hayatı, vb. konularda bireyin tercihleri ve bağlılıkları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu soruları cevaplanmaya çalışılacaktır. Burada özellikle bir siyasal grubun ne olduğundan ziyade grup içerisinde bireyin nerede olduğu, kendisini grup içerisinde nerede gördüğüne odaklanılacaktır. Araştırma sorusu da bu odak noktasına göre şekillenen araştırma sorusu cevaplandırılacaktır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden bir olan fenomenolojinin teknikleri kullanılarak verilecek toplanacak ve verilerin analizi betimsel olarak sunulacaktır.

Araştırma için seçilen örneklem, araştırmanın ilk sınırlılığını oluşturmaktadır. Görüşmeciler 1950-1960 yılları arasında doğan, 1970'lerde üniversite öğrencisi olan ve bir siyasal grupla aktif olarak ilişki ve etkileşim halinde olan bireylerden seçilmiştir. Araştırmanın ikinci sınırlılığını ise görüşme yapılan 28 kişinin kendi bireysel anlatıları oluşturmaktadır. Bireysel anlatılar 28 kişi dışında aynı gruplardan seçilen bireylerde farklılık gösterebilir. Araştırmanın en başında kabul edilen bu şart seçilen dönemde yaşanan olayların genel olarak tarihsel süreçte yer alan olaylar olması, literatürle kanıtlanabilir olması, araştırmanın güvenilirliğini arttırmaktadır. Bu olayalar hakkında yaşanan bireysel gözlem ve deneyimler ise bireylerin sözlü ifadelerine başvurularak elde edilebilir bilgilerdir. Bu bilgilerin bilimsel yöntem ve tekniklere uygun analiz

edilmesi ve kendi içinde sistematik, tutarlı bir içerikte sunulması araştırmanın güvenilirliğini arttıran unsurlardan olacaktır.

Araştırmanın amacı Birey, ideoloji ve siyasal grup arasındaki ilişki ve etkileşiminde bireye odaklanan veriler üzerinden sistemli bilimsel bir analiz sunmaktır. Bu şekilde üç farklı siyasal ideoloji ve grubun benzerlik ve farklılıklarını, dönemin özelliklerini bir arada görebilme olanağı olacaktır. Analizle hedeflenen Türkiye'de 1970-1980 yıları arasında bir ideolojinin peşinden giden bireylerin kendi deneyimleri üzerinden, birey ideoloji ve siyasal grup ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme yapabilmektir.

Çalışmanın ön hazırlık sürecinde siyaset sosyolojisi alanında hazırlanmış çalışmalarda bireye odaklanan nitel çalışmaların sayıca az az olduğu tespit edilmiştir. Bu yönde sayıca az çalışma olmasının yanı 1970'li yılları deneyimleyen farklı ideoloji ve siyasal gruplarla ilgili bireylere yönelik nitel ve nicel çalışmaların sınırlı çalışmalardan ortaya çıkan eksikliği doldurmayı hedeflemektedir. Bu çalışma konu ve yöntem açısından bireye odaklanan ideoloji ya da benzer fenomenlerle ilgili çalışmalara katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ideoloji kavramı ile ilgili kavramsal ve kuramsal tartışmalara genel hatları ile yer verilecektir. Çalışmanın ideoloji konusundaki odak noktası bir fenomen olarak tanımlamak olduğu için kavramın hem bireyle hem de siyasal grupla olan ilişkisini bir arada verebileceğimiz bir tanım yapılmaya çalışılacaktır.

Yapılan tanım bağlamında ideolojinin oluşum süreci ve özellikleri genel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Birey, ideoloji ve siyasal grup üzerine yapılacak olan inceleme için genel bir genel çerçeve oluşturularak, ideolojinin temel unsurları ve bireylerin ideolojiyi benimseme ve siyasal gruplarla ilişkilendirme süreçleri ilgili genel bir bilgiler verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye üzerinde ideolojilerin tarihsel sürecine yer verilecektir. 19. yüzyılda özellikle Batı da yaşanan gelişmelerin etkisinde olan Osmanlı Devleti'nin kendini koruma amaçlı attığı adımlar ve bu adımlara karşı gelişen tepkiler çerçevesinde oluşan ideolojilerden Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna giden

süreçte ideolojilerin aldığı konumlara yer verilecektir. 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanından 12 Eylül 1980 yılına kadar olan süreç dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Her dönemde egemen olan ideoloji ve bu ideolojiyi temsil eden siyasal grupların özelliklerinde odaklanılarak1970'lerdeki gelişmeler tarihsel bağlam içerisinde incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, araştırma için seçilen metodolojinin kuramsal alt yapısı ve bu bağlamda araştırma sorusunun nasıl oluştuğu açıklanacaktır. Fenomonoloji yönteminin bakış açısı ile hazırlanan nitel çalışmanın ön hazırlık aşamaları ve kullanılan teknikler yer almaktadır. Görüşme süreci, görüşmeciler üzerine genel değerlendirmeler ve analiz ile bilgiler nitel araştırmada karşılaşılabilecek sorunlar konusunda diğer araştırmacılara katkı sağlamak amacı ile ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümü olan Araştırma Bulgularının Analizi ve Yorumlanması başlığı dört ana temadan oluşmaktadır. Birinci tema 'İdeolojinin Düşünsel Oluşum Süreci', bireyin ideolojisinin oluşumunu etkileyen mekân, aile, okul, arkadaşlar, kitle iletişim araçları ve siyasal figürler ayrı ayrı başlıklarda incelenmiştir. Her bir başlıkla bireyin siyasal toplumsallaşmasını etkileyen iletişim ve etkileşimler ayrı ayrı yer almaktadır. Temanın son alt başlığı olan kendi ideolojisini tanımlama ise birey için ideolojinin anlamını, durduğu yeri ve siyasal grupla olan bağının değerlendirilmesini içermektedir.

'İdeolojinin Eylemsel Yönü' başlıklı ikinci tema ise iki bölümden oluşmaktadır. Siyasal Grup Dinamiği başlığında bireyin siyasal grupla kurduğu ilişkinin ve bireye etkisinin analiz edildiği başlık olacaktır. Grup dinamiği, grup ile tanışma, motivasyon, eğitim, alınan görevlerin ve grup kararı gibi başlıkları içerecektir, böylece bireyin ve siyasal grubun ilişkisi daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Bu temanın ikinci bölümü Gündelik Hayata Yansımalar olarak belirlenmiştir. Birey, ideoloji ve siyasal grup ilişkisinin bireyin gündelik yaşamını oluşturan unsurlar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu yakın çevresi ile kurduğu ilişkilerde davranış ve tutumlarını ideolojinin ne kadar etkili olduğu değerlendirilecektir.

Araştırmanın son teması ‘İdeoloji ve Siyasal Grupları Değerlendirme’ başlığı altında analiz edilmiştir. Bu başlık altında ilk olarak ‘Kurucu ideoloji ile Kurulan Mesafe’ başlığında ise kuruluş ideolojisini şekillendiren ve bu ideolojinin oluşturduğu toplumsal kurumlarda yetişen bireylerin Kemalizm’e olan bakış açıları değerlendirilecektir. Bu temanın diğer başlıklarından biri olan ‘Karşıt İdeolojiler ve Siyasal Gruplar’ başlığında ise bir ideolojinin var olabilmesi ve sürdürülebilirliği için bir diğer ideolojiye ihtiyacı ele alınmaktadır. Yakın İdeolojiler hakkındaki görüşler ve dönemin şiddet olayları ile ilgili görüşleri ise yine bu başlık altında değerlendirilecektir. 1970’li yıllarda ideoloji ve siyasal grupların içinde yer aldı şiddet olaylarının odak noktası bireyler yer almaktadır. Görüşmecilerin bu konu hakkındaki görüş ve deneyimleri şiddet olaylarının nedenleri, etkilerinin toplumsal sonuçlarının görülmesini sağlayacaktır.

Sonuç bölümünde ise 1970’li yıllarda üniversite öğrencileri, toplumsal değişimin etkisiyle bireysel hedeflerini genellikle toplumsal meselelere duyarlılıkla birleştirmiş ve bu duyarlılık ideolojik ve siyasal gruplar içinde bir araya gelmelerine yol açmasının genel bir değerlendirilmesi yapılması hedeflenmektedir. Gençlik hareketlerinin siyasallaşması gençlerin yaşamlarının farklı alanlarına etki etmiş ve bu süreç onların kimliklerini şekillendirmesinin önemli bir unsur olup olmadığı değerlendirilecektir.

Bu dönemin gençlik hareketlerinin siyasallaşma sürecini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek önemlidir. Bu araştırma ile gençlerin politikleşme sürecini ve bu sürecin gençlerin yaşamlarına olan etkisini anlamamıza yardımcı olarak nitel araştırmalara kaynak olması hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL OLARAK İDEOLOJİ

1.1.Kavram olarak İdeoloji

Yeryüzünde tek başına yaşama özelliğine sahip olmayan bir varlık olarak insan, bir arada yaşayabilmek için soyut organizasyonlar oluşturur. Duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak için aile, inanma ihtiyacını karşılamak için din, üretim tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomi, bütün maddi manevi bilgi, birikimini aktarmak için eğitim, yöneten ve yönetilen problemini çözmek için siyaset ve güven sağlaması için hukuk kurumu gibi evrensel kurumlarla toplumlar devamlılıklarını sürdürebilmektedir.

Her kurum birbiri ile etkileşim halinde bireyin toplumsallaşmasına katkı sağlar. Bireyin toplumsallaşma alanlarından birisi de siyasal ideolojidir. İdeoloji de bir kavram olarak, içerisinde birden fazla tanımı, açıklamayı, tartışmayı barındıran, tarihsel süreçlere, olgulara ve toplumlara göre farklı bakış açıları içeren bir kavramdır.

İdeoloji ile ilgili ilk tanımlama 1789 yılında Fransız Antonie Destutt De Tracy tarafından fikir bilimi olarak tanımlamıştır. Tracy, Aydınlanmanın da etkisiyle fikirlerin kökenlerinin nesnel olarak ortaya çıkabileceğinin mümkün olduğuna inanıyordu. Ayrıca bu yeni bir limin doğa bilimlerin edindiği konumla aynı yerde olacağını söyler (Heywood, 2011: 22) ideolojiye bilimsel bir anlam yüklemektedir.

İdeoloji temelde 19. yy ile birlikte, Batıda başlayan ve batı dışındaki toplumlarda da etkisi olan Rönesans, Aydınlanma, Reform, Fransız İhtilali ve Sanayileşmeyle yaşanan değişim ve dönüşümü açıklamak, anlamak ve anlatmak için ya da karşısında durmak için oluşturulan düşünce sistemlerinin tamamını anlatmaktadır.

19 yüzyılda düşünürler kendi yaşadığı koşullar içerisinde bir dünya görüşü üretmişlerdir. Fakat 19.yy'dan sonra ortaya çıkan, dünya görüşlerinin bir önceki dönemlerden farkı kitle katılımının ortaya çıkmasıdır. Toplumsal siyasal ilişkilere

ilişkin görüşler artık küçük filozof gruplarının düşünürlerinin uğraş alanı olmaktan çıkmış geniş kitleleri harekete geçiren, toplumları radikal değişimlere zorlayan devrimci hareketler halini almıştır (Örs, 2010: 6).Bu devrimci hareketlerden birisi olan sosyalizm, temelde 19. yüzyıl toplumlarının yaşadığı süreci kapitalizm üzerinden çözümleyen Marx ve Engels'in düşünceleri etrafında şekillenmektedir. Kapitalizm çözümlemesi içesinde ideolojide bir eleştirinin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Alman İdeolojisi" kitabındaMarx ve Engels kapitalist sistemde ahlak, din, metafizik ve ideolojinin diğer bütün çeşitleri ile bunlara karşılık gelen bilinç biçimleri, artık bağımsız görünümlerini yitirdiğini ifade edeler. Bu bilinç biçimlerinin bir tarihi, bir gelişim süreci yoktur; fakat insanlar maddi üretimlerini ve maddi temaslarını geliştirdikçe, kendi gerçek dünyalarının yanı sıra düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini de değiştirirler(2013: 35).Onlara göre, bireyin bu teması, kapitalist sistemde yanlış bir bilinç oluşturacaktır. Bu anlamda ideolojide yanlış bilinçle oluşan bir düşünce şeklini alacaktır.

Marx ve Engels'in bu eleştirisi aynı zamanda ideolojinin siyasette anahtar bir kavram olma macerasını başlatacaktır (Heywood, 2011:22). 20. yüzyıla gelindiğinde ideoloji artık siyasal görüşleri ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Kavramın siyasal bir içeriğe sahip olmasında yaşanan siyasal ve toplumsal olaylarında etkisi ile olacaktır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi, Kıta Avrupa'sında girişilen birçok sosyalist devrim denemesine karşın kapitalist devletlerin bu süreçlerden başarıyla çıkmaları, Almanya ve İtalya başta olmak üzere kurulan faşist devletler ile tüm özgürlük vaatlerine karşın yeni kurulan SSCB 'deki Stalin yönetiminin totaliter özellikler gösteriyor olması, ideolojilerin siyasal düzlemde tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle de kapitalizmin girdiği krizlerden yıkılmak bir yana daha da güçlenerek çıkması, kapitalist toplumlarda yaşanan ekonomik süreçlerin ötesinde siyasal, kültürel ve toplumsal süreçler ve dinamikler üzerine çalışmaları artırmıştır. 1930'lardan sonra başlayan bu çalışmalar ideoloji kavramının kavranışında yeni anlamlar ortaya çıkarmıştır (Bulut, 2011: 193-194).

Bu yöndeki tartışmalardan birini Gramsci yapar. Gramsci, zorunlu tarihsel organik olarak ideolojilerle keyfe bağlı usçu ısmarlama ideolojiler arasında bir ayrım yapılması gerektiğini vurgular. Tarihsel bakımdan zorunlu ideolojiler olarak, insan yığınlarını örgütler, insanların devindikleri durumlarının bilincine vardıkları savaşım verdikleri bir alanı oluştururlar. Keyfe bağlı ideolojiler ise bireysel devinimlerden polemiklerden başka bir şeye yol açmamakla birlikte büsbütün de yarasız değildir. Gramsci aynı zamanda burada belirli bir durumun zorunlu öğesi olarak halk inançlarının sağlamlığı üzerine Marx'ın yaptığı olumlamayı hatırlatır. İdeoloji halk inançlarının gücüne sahip olduğu zaman olumlu bir anlam kazanabilecektir (1986: 254).Gramsci yapmış olduğu farklı iki ideoloji tanımına da olumlu anlamlar yüklemiştir. İdeoloji amacına halka fayda sağlayacak bir itici güç olabilir.Gramsci gibi Mannheim da ideoloji kavramını açıklarken ikili bir ayrıma gider. Bu ikili ayrımın bir tarafını ideoloji diğer tarafını da ütopya soyutlaması oluşturur.

İdeoloji ve ütopyanın bir tasarım olarak talebi da düşüncenin karşılığının gerçeklikte bulunmasıdır. Tüm taraflar düşünce ve eylemlerinde bu gerçekliği aramakladır ve bu gerçekliğin onlara farklı öğeleriyle görünmesi Mannhem' a göre normal bir durum olmuştur (2002,122).Her varoluşla ilgili tarihsel aşamanın etrafı, varoluşu daima aşkınlaştıran düşüncelerle sarılı olmuştur; ancak bu düşünceler ütopya olarak değil, daha çok bu varoluşsal aşamaya ait olan ideolojiler olarak -bu varoluşsal aşamaya ait dünya imajının içine "organik" olarak (yani devrimci bir etkinlik olmaksızın) inşa edildikleri müddetçe- etkinlik göstermişlerdir. Örneğin bu içeriksel değerler, feodal-klerikal* ortaçağ düzeninin, cennetlik vaatlerini toplumsal kılığından tarihi aşkınlaştırıcı bir mekâna, öteki dünyaya sürgün edip, böylece onların devrimci etkinliğini kavrayabildiği müddetçe, henüz bu düzenin bir parçasıydı. Bu ideolojiler ancak, belli insan topluluklarının, bu idealleri eylemlerinin içine alıp gerçekleştirmeye çalıştıklarında, ütopyalar haline gelmiştir. Geçerli olarak etkin olabilen her düzeni "topya" (Topie) olarak adlandırırsak, idealler devrimci bir işleve sahip oldukları her yerde ütopyaya dönüşmektedirler (s.217).

Mannheim'ın ideolojinin teorik ve eylemsel yönünü bir birinden ayıran tartışmasında ideoloji teorik bir düşünsel alt yapıyı ifade etmektedir. Teoriyi eyleme dönüştürdüğümüz ve bu ideolojiler uğruna hareket ettiğimiz anda ideolojiler ütopyaya

dönüşmüş olacaktır. Mannheim'ın ideoloji ve ütopya kavramsallaştırması, sosyalizm, liberalizm, milliyetçilik gibi siyasi ideolojilerde bireyin grup ilişkisinde motivasyonu gösteren bir ayrım olmuştur.

İdeoloji üzerine çalışan bir diğer isim Althuser,*"İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları"* adlı eserinde (1960'lar) daha çok ideolojinin yeniden üretimine odaklanır. Emek gücünün niteliksel olarak yeniden üretimini değil, aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğmesinin de yeniden-üretimini, yani yöneten ideolojinin işçiler için yeniden-üretimini ve sömürü ve baskı görevlileri için yönetici sınıfın egemenliğini "söz ile" sağlasınlar diye yöneten ideolojiyi düzgün kullanma yeteneğinin yeniden-üretimini de gerektirdiğini belirtir. Bu konuda da yeniden üretim araçlarından bahseder. Örneğin okul kapitalist ideolojinin yeniden üretiminin gerçekleştiği alanlardır (2000: 23-23).

Toplumsal kurumlar içerisinde kapitalizmin yeniden üretilmesi ideoloji ile ilgili tartışmaların daha çok kapitalist ideolojinin varlığını sürdürmesine bir eleştiri olarak şekillenmesine neden olmuştur. Marksist gelenekten gelen düşünürler kapitalist ideolojiyi yeniden üreten araçlar üzerine yoğunlaşmıştır.

Frankfurt Okulu temsilcilerinden Marcuse'un1964 yılında yayınladığı *"Tek Boyutlu İnsan"*kitaplarında kapitalizmin bir ideoloji olarak yeniden üretim süreci ve onun bireyler üzerindeki denetimini kitle iletişim araçları ile gerçekleştiğini belirtir.

Metalar üzerinden toplumda var olmaya çalışan bireyi toplumuna bağlayan düzeneğin kendisi değişmiş ve toplumsal denetim üretmiş olduğu yeni gereksinimlerde demirlemiştir. Bugün ideoloji üretim sürecinin kendisindedir. Üretici aygıt ve ürettiği mallar ve hizmetler bir bütün olarak toplumsal dizgeyi "satmakta" ya da dayatmaktadırlar. Kitle ulaşım ve iletişim araçları, konut, besin ve giysi gibi metalar, eğlence ve bilişim işleyiminin direnilemez ürünleri kendileri ile birlikte buyrulan tutum ve alışkanlıklarıtaşımakta, tüketicileri az çok hoş bir biçimde üreticilere ve dolayısıyla bütüne bağlayan belli anlıksal ve duygusal tepkilere yol açmaktadırlar. Ürünler birer öğreti gibi koşullandırmakta, kendi yanlışlığına bağışık yanlış bir bilinç geliştirmektedirler (Marcuse, 1986: 8-11).

Bell, ideolojiler konusunda sosyalizmin geldiği noktayı eleştirirken, toplumsal şartlara bağlı olarak milliyetçilik gibi ideolojilerin gelecekte daha fazla yer alacağına dair bir öngörüde bulunur. 1960'lara gelindiğinde Bell, "*İdeolojinin Sonu"* adlı eserinde1950'lerde özellikleMarksizm'in siyasi bir doktrin olarak çöküşte olduğu ve Amerika'da kapitalizmin geldiği nokta üzerinde gelecekte siyasi doktrinlerin evirileceği durum üzerine görüşlerine yer verir. Bell, ideoloji kavramını fikirleri ihtirasla kaynaştıran, tarihsel olarak konumlandırılmış, fikirleri sosyal kaldıraçlara dönüştürmeye çalışan ve fikirleri dönüştürürken insanları da dönüştüren bir inanç sistemi olarak tanımlar. İdeoloji, vurucu bir güç haline geldiğinde, dünyaya gözleri tamamen kapalı bir halde bakan ve sorulacak herhangi bir soruya hazır cevaplar üreten kapalı bir sistem(2012: 11) olarak tanımlar.Kavram olarak ideoloji tartışmalarının yine siyasal toplumsal alanda politik bir görüşler etrafında şekillenmektedir.

Düşünce biliminden, yanlış bilince ve siyasi bir görüşe doğru gelişen geniş bir ideoloji tanımları bulunmaktadır. İdeoloji ile ilgili bu farklı tartışmalar daha yine onun siyasi bir görüş olarak pratikteki uygulamaları üzerinden geliştirilmiştir. Günümüzde post modern akımlar ve küreselleşmenin etkileriyle güncel ideoloji tartışmaları birlikte de davam etmektedir.

Eagleton, şimdiye kadar hiç kimse ideolojinin tek ve yeterli bir tanımını yapamamıştır. Bu ideoloji teriminin kullanışlı, ama birbiriyle bağdaşmaz nitelikte olan birçok anlamı olmasından kaynaklanmaktadır. İdeoloji kelimesi farklı kavramsal liflerle bir doku halinde örülmüş bir metindir ve farklı tarihlerde yoğrulmuştur. Bu nedenle ideoloji her bir tarihsel kolda neyin değerli neyin işe yaramaz olduğuna karar vererek çalışmak daha büyük bir dünya çapında kuram oluşturmaktan daha önemlidir (2000: 17). Bu nedenle ideoloji kavramı üzerine ayrıntılı bir tartışma ile devam edilmemiştir. İdeolojinin çalışma kapsamında bir kavram olarak nasıl kullanılacağı odak noktasını oluşturmaktadır.

Heywood, bir siyasi görüş olarak ideolojiyi şu şekilde tanımlar; İdeoloji mevcut iktidar sistemini muhafazaya, biraz değiştirmeye ya da ortadan kaldırmaya yönelmiş örgütlü siyasal eylem için zemin oluşturan, az çok tutarlı fikir kümeleridir. Bundan dolayı tüm ideolojiler genellikle dünya görüşü biçiminde mevcut düzene ait bir açıklama sunar, arzulanan geleceğe ilişkin bir model, bir iyi toplum görüş

geliştirirken ve siyasal gelişmenin nasıl yapılacağı ve nasıl yapılması gerektiğini ve iyi bir topluma geçişin nasıl olacağını açıklar (2011: 27).İdeolojinin bir kavram olarak çağrıştırdığı ilk anlam siyaset ile bağlantılı olmaktadır.

Bireylerin toplumsal yaşamlarını belirleyen temel öğelerden biri, bireylerim içinde yaşadıkları toplumu algılama şekilleridir. Birey kendi toplumu içindeki diğer kişilerle ve özellikle yakın olduğu gruplarla bir *"toplum haritası"* paylaşır. Bu toplum içindeki insanlar böyle bir temel *"harita"*dan hareket ettikleri için anlaşabilirler ve içinde yaşadıkları toplumun gereklerini yerine getirirler. Fakat belleğimizde taşıdığımız bu "toplum haritası" gerçek bir haritada olduğu gibi kesin çizgilerle çizilmemiştir. *"Harita"*nın taşıdığı anlamlar esnektir ve değişime -az veya çok- açık bir *"simge dağarcığı"* yoluyla toplumdan insana, kuşaktan kuşağa geçer (Mardin, 1993:17-18). İdeolojiler içinde yaşadığımız toplumda gruplar aracılığı ile bireylere sunulan haritalar olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle ideoloji tanımını grupla birlikte yapmak bu çalışmanın amacına yönelik olacaktır.

İdeolojiler bir grup tarafın dan paylaşılan, grubun belirli bilgi ve görüşlerini kontrol eden ya da düzenleyen genel ve soyut inançları içerir. Şeklen ideolojileri kuran önermeler, çeşitli toplumsal yaşantılar hakkındaki farklı bilgi ve görüşlerden elde edilir (Van Dijk, 2019: 86). Bu bağlamda çalışmada ideoloji,birey ve grup ilişkisinin karşılıklı olarak oluşturduğu düşünce ve eylem birlikteliği olarak tanımlanacaktır.

1.2.Siyasi İdeoloji Türleri

İdeolojiler dünya toplumları üzerinde de etkili olmuştur. İdeolojinin yarattığı etki onun siyasal alanda birey toplum ve iktidar olan ilişkiyi belirleyen siyasi görüşleri temsil etmesinden de kaynaklanmaktadır. Bazı ideolojiler ilk çıktığı toplumlardan başka toplumlara doğru yayılırken değişip dönüşebilir yeniden yorumlanır. Bazılarının evrensel nitelikleri varken bazıları da daha yerel düzeyde kalmıştır.

Liberalizm, muhafazakarlık, sosyalizm/komünizm milliyetçilik faşizm, anarşizm, feminizm, fundamentalizm, ekolojik düşünce, sosyal demokrasi, korporatizm gibi farklı siyasal türleri olan siyasal ideolojiler aynı kimi zaman aynı çizgide birleşebilen, kimi zamanda taban tabana zıt içeriklere sahip olan farklı türlerden oluşmaktadır.

Liberalizm:Siyasi bir görüş olarak ortaya çıkan ilk ideoloji liberalizmdir. Siyasalİdeolojilerinçıkışnoktasınakaynaklıkedenaynızamandakarşıtlarınıoluşturan liberal düşüncenin bir siyasal ideoloji haline dönüşmesinde Batıda yaşanan toplumsal alandaki değişmenin kimi zaman ilk kimi zamanda son durağı olarak karşımıza çıkar.

Liberalizmin kökenleri 17yy'a kadar giden bir düşünce akımıdır. Locke, Voltaire, Montesquieu ve Adam Smith, bu kavramı kullanmamalarına rağmen, erken liberaller olarak kabul edilir. Onların fikirleri pratik yansımaları Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Devrimi'nde görülmüştür. Thomas Paine, İnsan Hakları'nda (1791–92) ve Akıl Çağı'nda (1794) radikal bir liberal program ilanı 19.yy'da birçok liberal ve sosyalist fikrin oluşmasına kaynaklık etmiştir (Harrison ve Boyd, 2003: 195-198).

En genel tanımıyla liberalizm kamu otoritesinin ekonomik, sosyal, dinsel vb. gibi süreçlere müdahale etmesine ya da bu süreçlere kendi istediği doğrultuda yön vermek yönündeki girişimlerine karşı çıkılması gerektiğini ileri süren görüştür. Bu çerçevede, devletin ekonomiye müdahale etmemesi ya da iktisadi hayatın yönlendirmesine yönelik devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gerektiğini içeren ilkeleri barındıran iktisadi liberalizm olarak tanımlanır. Kamu otoritesinin toplumu oluşturan bireylerin yaşamlarını yönlendirmelerine karışmaması, sosyal hayatın biçimlenmesinde belirleyici yol oynamaması gerektiğinin en iyi hükümetin, en az hükmeden hükümet olduğunun savunulmasına da siyasal liberalizm denir (Demir ve Acar, 2002: 266).

Siyasal Liberalizm önce devlet ile bireyin alanları arasındaki sınır belirler. Devletin sınırı onun doğuş amacıyla sınırlanmıştır. Liberal düşüncenin öncüsü Locke göre devleti doğuran, iç ve dış güvenlik ve cezalandırma hakkının bireysel olmasının yaratacağı kargaşadan korunmayı simgeleyen adalet ihtiyacıdır. Bu ihtiyacalar aynı zamanda devletin görev ve yetki alanlarını sınırlarıdır ve devletin giremeyeceği bütün alanlar özerk bireye aittir. İkinci ayrım ise devlet ile yasa arasındadır. Politikanın tüm aktörleri, kendilerinin yapmadıkları kurallarla sınırlandırmalıdır. Siyasal liberalizm en basit şekliyle anayasal düzendir(Caniklioğlu, 1996: 9).

Liberal düşüncenin ilk şekillendiği ve siyasal ve ekonomik alanda kendini gösterdiği ilk dönem klasik liberalizm olarak adlandırılır. Locke'ın iddia ettiği doğal haklar ve devletin görevinin sadece bu doğal hakların güvenliğini sağlamak ile bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler anlayışı arasında şekillenmiştir. Sanayi devriminin ardından yaşanan toplumsal değişmeler, bireyler için farklı sonuçlanmıştır. Özellikle yoksulluğun temel problem haline dönüşmesi, klasik liberalizminde yeniden ele alınmasını beraberinde getirir.

1870 ile 1930 arasında modern toplumların değişen koşulları ile baş edebilmek için ortaya çıkan sosyal liberalizm, insanların yoksulluk, cehalet ve hastalıkların pençesinden kurtarılması için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaya başalar ve toplumsal koşulların iyileşmesi için devlete olumlu bir rol atfederler. Böylece devletin müdahale etmemesine dayanan negatif özgürlük anlayışından, devletin bireylerin özgürlüğünü korumak, geliştirmek ve potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlamak için pozitif özgürlük anlayışına geçerler (Berktay, 2010: 75 ve 81).

19. yy'ın ikinci yarısında başlayıp yirminci yüzyılın ortalarına doğru baskın liberal pozisyon konumunda olan bu bakış açısına yeni liberalizmi veya modern liberalizm adıda verilmektedir. Bu bakış açısı sosyalist fikirlerinde etkisi ile Batılı liberal demokrasilerin sosyal refah devletleri haline dönüşmesine yol açmıştır. Klasik liberalizmin bu gelişmeye tepkisi ise yirminci yüzyılın ortasından itibaren neo klasik liberalizm adı altında yeniden güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır (Şahin, 2017: 48)

Liberalizm, özgürlük eşitlik sınırlı iktidar, rıza, anayasacılık akılcılık ve bireyciliği içine alan ilkeleri barındırmaktadır. Bu ilkelerin bütünlüğünü ve tutarlılığını genel olarak ilerleme ideali sağlamaktadır. Liberalizm zaman zaman içerisinde farklı aşamalardan geçmiş ve mekâna göre de çok farklı biçimler kazanmıştır. Fakat tüm liberal akımların düşünsel çerçevesini ana hatları ile bu ilkeler belirler (Bora, 2017: 113). Bu ilkeler etrafında farklı siyasal örgütlenmeler oluşmuştur.

Sosyalizm/ Komünizm: 19. yüzyılın başlarında kapitalist düzenin aksakları sosyal, ekonomik düzendeki bozukluklar, ekonomik krizler, çalışan insanların yoksullaşması bazı düşünürleri bir yandan tüm bu kötülüklerin nedeni olarak kabul edilen kapitalist düzenin eleştirisini yapmaya, öte yandan da bu kötülüklerin

bulunmayacağı sosyal ekonomik bir düzen aramaya iter (Göze, 1989: 262). Sosyalizm ile ilgili ilk belirgin düşünceler Saint-Simon; Fourier ve Owen'dan gelmiştir. Bu düşünürler İngiltere'de sanayi devrimi ve Fransız devrimi sonrası yaşanan gelişmelere karşı eleştirel bir tavır sergilemişlerdir. Sosyalizme dair ilk düşünceler ütopik sosyalizm adlandırılır.

Siyasal bir ideoloji olarak gelişen sosyalizm anlayışı ise Marks ve Engelsin geliştirdiği sosyalizm teorisidir. Kendilerinin bilimsel sosyalizm olarak adlandırdığı teori kendi yaşadığı dönemin tarihsel toplumsal ve düşünsel arka planından beslenirken hem kendi toplumlarını hem de gelecek toplumları etkiler. Marx ve Engels'te 19 yüzyılın yeni ekonomik düzeni olan kapitalizm ve buna bağlı olarak değişen düzeni eleştirmişlerdir. Bu eleştirinin düşünsel arka planında toplumda gözlemlenen yaşanan olayların yanı sıra Marx'ın görüşlerinin oluşmasında felsefi, ekonomik ve siyasi alanda birçok düşünüründe etkisi olmuştur. Marx, kendi evrimsel tarih çizgisinin bir parçası olarak sınıf çatışmalarının sonucunu, proletarya diktatörlüğü ile kurulacak bir sosyalizm anlayışına bağlamıştır. Marx'ın bu düşüncesinde özellikle sınıf kavramı, emeğin yabancılaşması, özel mülkiyet, sınıf çatışması ve üretim araçlarının, genel toplumsal üretim sürecindeki yeri ve kimlerde olduğu önem kazanmıştır. Marx'ın sonu komünizm olan bu tarihsel evrim süreci, çeşitli koşul önermelerine ve diyalektik materyalizmin kurallarına özgü bir süreçtir.

Sosyalizm pratikte ilk uygulanışını 1917 Ekim devriminde Rusya'da gerçekleştirir. Lenin bilimsel sosyalizmin ilkelerini bir adım ileriye götürerek tarihin aşamalarına emperyalizmi eklemiştir. Lenin, tüm proletaryanın sınıf bilincini sağlayacak bir komünist partiden ve yerelden uluslararasına yaşayacak enternasyonal bir sosyalizm düşüncesi ile Marksizm'e yeni ilkeler eklemiştir. Zaman içerisinde sosyalist/komünist ideoloji diğer toplumları da etkilemiş, bazı ülkelerde bir yönetim şekline dönüşürken, bazı ülkelerde de kitleleri etkileyen bir ideoloji olmuştur. Günümüzde etkisini değişim, dönüşüm ve kopuşlar yaşayan sürdüren hem kendi içerisinde hem de karşıtları tarafından pratikte de teoride de eleştirilen ve değişen dünya koşullarından da etkilenen bir ideolojidir.

Milliyetçilik:Millet kelimesi 13 Yüzyıldan beri kullanılmakta olup latince doğum anlamına gelen *"nasci"*kelimesinden türemektedir. *"Natio"* şeklinde

dönüştüğünde, doğum ya da doğum yeri açısından birleşen insanlar grubu anlamına gelir. Özgün tanımı ile millet, hiçbir siyasi atıf taşımamak ile birlikte bir insan türüne ırksal bir gruba işaret eder. Terim 18 yüzyılın sonlarına kadar fazla bir siyasi ton taşımamış ve birey ya da grup insanların milliyetçiler olarak tasnifine referans olmuştur. Milliyetçilik terimi mi yazılı olarak ilk defa jakobenlere karşıt olan Fransız rahibi Barruel tarafından kullanılmıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde milliyetçilik yaygın bir biçimde siyasi bir doktrin ya da hareket olarak kabul edilmeye başlandı ve son iki yüzyılda dünyanın birçok toplumda etkili oldu (Heywood, 2011: 167).

Modern çağın yarattığı en güçlü ideolojilerden biri olan milliyetçilik üç kavramlar yakından ilişkilidir. Ulus, ulus devlet ve ulusal kimlik kavramları, (Aydın, 2015: 225) Fransız ihtilali ile birlikte gelişen devlet anlayışının ihtiyaç duyduğu temel bir itici güce duyduğu ihtiyaç ile şekillenmiştir.

Milliyetçi iddialar kendine özgü bir milletin var olduğu varsayımına dayanır ve bu milletin çıkarları ve değerlerini, diğer tüm çıkar ve değerlerden üstün görür aynı zamanda milletin siyasal egemenliğini kullanmasını yani bağımsız olması gerektiğini ileri söyler, böylece millet, sadakatin, bağlılığın, meşrutiyetin biricik öznesi haline gelir (Kerestecioğlu, 2010: 314). Milliği kimliğin politik ve kültürel olarak tanınması gereken bir temel olduğunu vurgular (Cevizci, 2012: 303).

Smith'e göre her milliyetçiliğin etnik ve sivil öğeleri çeşitli derecelerde ve farklı biçimlerde içerdiğini söylemektedir. bazı zamanlarda sivil ve teritoryal öğeler etkin olurken, kimi zamanlarda da etnik ve dilsel öğeler öne çıkabilmektedir (Aktaran: Aydın, 2017: 247). Bu nedenle milliyetçilik tarihsel süreç içerisinde toplumlara ve zamana göre farklılıklar göstermiş ana akım ideolojilerdendir.

Muhafazakârlık:Muhafazakârlık, korumak ya da olduğu gibi muhafaza etmek anlamlarını taşıyan bu gündelik sözcük on dokuzuncu yüzyıldan itibaren birçok siyasal ilke ile anılmaya başlamıştır (Marshall, 2003: 512). Muhafazakârlığın siyasal yönü, 19. Ve 20. Yüzyıl siyasetini derinden etkileyecek kadar önemli olmuştur. Ancak özgün yanı, genel bir felsefi ve duygusal bütün, bir düşünme biçimine sahiptir. Muhafazakârlık kavramı 1815 sonrası dönemde Chateubriand tarafından genel olarak

siyasal yelpazede sağ kanadı tarif etmek için kullanılmıştır. Yaygın olarak Almanya'da 1830'larda ortaya çıkmış 1835'lerde İngiltere'de benimsenmiştir (Güler, 2010: 119).

Muhafazakâr fikirler, birçok açıdan Fransız devrimi ile sembolleştirilen siyasi, sosyal ve iktisadi değişmedeki gidişe bir tepki olarak doğdu. Muhafazakâr ilkelerin ilk ve belki de klasik ifadeleri, Edmund Burke Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler (1790) adlı eserinde yer aldı (Heywood, 2011, 83). Burke Fransız devrimini katliam işkence, idam olarak tanımlarken değişime karşı olmadığını, değişimin her toplumun tarihsel siyasal ve toplumsal bağlamı çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ve tarihsel eylemliliğin sürekli olarak yorumlanması gerektiğini vurgular (Dural, 2019: 99).

İngiliz muhafazakârlığı, temelde Burke'ın fikirleri çerçevesinde şekillenmiştir. Burke, değişime karşı körü körüne bir direnci savunmaz. Onun savunduğu şey daha çok muhafaza etmek için değişmeye yönelik tedbirli bir isteklilik halidir. 19. y.y da İngiliz muhafazakârlığı güçlü bir değişim sürecinden geçmiş siyasi ve sosyal düzeni savunmuşlardır. Bu değişim özelde 17 yüzyıldaki İngiliz Devrimin bir sonucu olarak mutlak monarşinin ortadan kaldırılmasıydı. Benzer durumsal ilkeler İngiliz Milletler Topluluğu bünyesinde kurulmuş olan muhafazakâr partileri de etkiledi. Bu süreçte bazı otokratik monarşilerin ayakta kaldığı Kıta Avrupası'nda ise oldukça farklı daha otoriter bir muhafazakârlık gelişir. Bu muhafazakârlık anlayışı yükselen reform dalgası karşısında katı ve otokratik değerleri savunuyordu (Heywood, 83, 2011)

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, önceki dönemlerde uygulanan sosyal liberal politikaların bazı sonuçları, toplumun muhafazakâr kesimlerince düzensizlik ve çöküntü olarak deneyimlenmişti. Bu deneyim daha sonra yeni sağ olarak adlandırılacak bir ideolojik tepki olarak ortaya çıkacaktı. Yeni sağ içinde bulunulan ekonomik, siyasi ve ideolojik krizi Neoliberal ve yeni muhafazakâr yaklaşımların bazı öğelerini sentezleyerek çözmeye çalışmaktaydı. Söz konusu yaklaşımın ekonomik yanını Neoliberalizm, siyasi yanını ise yeni muhafazakârlık oluşturmaktaydı. Yeni Muhafazakârlık geleneksel yaklaşımın ekonomik paternalizm anlayışından vazgeçerek, mevcut siyasal orunları düzeni yeniden sağlayacak kararlı bir otoritenin tesisiyle çözmeyi amaçlıyordu (Aytaç, 2017:119). Muhafazakârlık için ana temalar farklı zamanlarda önem taşısa da Muhafazakâr olarak adlandırılabilecek bir fikir bütünü, bir ideoloji yaratmak için ortak noktalara sahiptir.

Genel olarak muhafazakâr ideoloji, insan doğasına kuşkucu bir bakış; topluma organik bir bakış; siyasete sınırlı bir faaliyet olarak bakılması;vatanseverliğe inanç;geleneğin değerlemesi;güçlü ulusal kurumlara bağlılık;mülke ve ekonomiye yüksek saygı;yasa, özgürlük ve otoriteye vurgu (Harrison ve Boyd, 2003: 178) gibi özellikleri bir arada barındırmaktadır.

Batıda yaşanan modern dönemin getirdiklerine karşı eleştirel bir tavır geliştiren muhafazakârlık, toplumsal değişimin nasıl olması gerektiğine dair söylemler geliştiren bir ideoloji olarak geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Bu etki yalnızca batıda görülmemiş modernleşmenin yaşandığı farklı toplumlar, kendi kimlik ve kültürel özelliklerine göre muhafazakâr düşünceye katkı sağlamıştır.

İslamcılık: Din ve siyaset toplumlarda başat konulardan biri olmuştur. Her toplumun dini inanışı çerçevesinde belirginleşen bu durum bireylerin siyasi alanlarında etkili olmuştur. Her topluma göre değişen bu anlayışın yerel ve evrensel özellikleri bulunmaktadır.

İslam, Dünyada ikinci büyük din ve hızlı büyüyendir. Günümüzde yaklaşık 1.3 milyar Müslüman 70'den fazla ülkede yaşamaktadır. İslam'ın gücü coğrafi açıdan Asya ve Afrika'da yoğunlaşırken Avrupa gibi birçok yere yayılmıştır. Daha çok birey ve milletler için ahlaki siyasi ve ekonomik bir davranış kuralları ile bütün bir yaşam biçimidir. İslam tarihi boyunca din ve siyaset arasında, seküler anlayışı taşıyan ve İslami ilkeleri siyasi hayata uygulamada esneklik taraftarı olan İslami liderler ve Peygamberin ilke ve hayat tarzına birebir uyulması gerektiğine inanlar arasında gidip gelmiştir (Heywood, 2011: 308).

Özellikle 18. yy'da Batı'nın karşısında başta askeri olmak üzere birçok alanda gerilemeye başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışacak antlaşmalar yapılması, Napolyon'un Mısırı, İngilizlerin yoğun bir Müslüman nüfusun yoğun olduğu Hindistan'ın işgal etmesi, Afganistan'da çıkan karışıklıklar ve Afrika'nın işgali Müslümanda büyük bir travmaya neden olmuştur. Bütün bu olanların nedenleri ve nasıl çözüleceği üzerine tartışmalar başlar. İslam'ın burada nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği üzerine farklı düşüncelerle yanıt verirler (Ünsal, 2005:72).

Bilinen temsilcilerinden Afgani, Muhammed Abduh ile birlikte çıkardığı El-Urvetu'l-Vuska adında Arapça bir dergide fikirlerini açıkladı. Afgani'nin ileri sürdüğü ana fikir, İslam dininin felsefe ve müsbet bilim aleyhtarı olmadığı ve bunların Müslümanlar tarafından öğrenilmesi gerektiğiydi. Bununla birlikte geniş bir eğitim reformu öneriyordu. En önemli fikri İslam devletlerinin Batı ile olan karşılaşmalarında önce kendilerini devlet olarak kuvvetlendirmeleri gerektiğiydi (Mardin, 1991: 15-16). 19. yüzyıl ortalarında ve 20.yy başlarına Müslüman ülkelerde, siyasal ideolojik ekonomik ve toplumsal alanlarda istemlerini dile getiren bir akım (Tiftikçi, 23) olarak şekillenen İslamcılık kendi içerisinde de farklı akımları taşıyan siyasal bir ideoloji olarak ideolojiler arasında yerini almıştır.

Sosyal Demokrasi: Sosyal demokrasi temelde Marksist düşünceden belirli noktalardan ayrılan liberalizm ile belirli noktalarda buluşan bir ideoloji olan sosyal demokrasi 19 yy sonlarında başlayıp günümüze kadar gelen bir siyasi anlayışı temsil etmektedir.

Genel olarak sosyal demokrasi, ekonomisinin büyük ölçüde kapitalist olduğu, devletin ekonomiye genelin çıkarını temin etmek gelir ve refah dağılımını düzenleyerek bir takım sosyal politikalar ile sosyal adaleti yerine getirmek adına müdahale edip düzen vermeye yöneldiği toplum biçimini ve böyle bir toplum biçimi öngören politik yaklaşımdır(Cevizci, 2012,298). Sosyal demokrasi sosyalist ideolojiden bir ayrılığı ifade eder. Fabian Sosyalizmi ve Alman Sosyalist partisinin önderlerinden Bernestein bu ayrılışı en belirgin şekilde ifade etmiştir.

Fabian sosyalizmi kapitalizmin yarattığı sorunların devletin daha adil ve eşitlikçi bir ekonomik ve toplumsal yaşam için müdahalesini savunuyordu. Bu müdahale yavaş yavaş ve aşamalı bir biçimde gerçekleşebilirdi. Sosyalizmin gerçekleşmesi içinde evrimsel bir süreç oluşması gerektiğini savunuyorlardı. Bernstein ise sosyalist düşüncede revizyon ihtiyacını savunuyordu. Modern toplumlarda işçi sınıfının bağımsız bir politik özne haline gelişimine artan bir ihtilalci radikalleşme eşlik etmektedir. Ona göre devrimi unutulmalı ve reformları kazanma mücadelesinde yoğunlaşmalı, çünkü öngörülmeyen ve baştan tahmin edilmesi mümkün olmayan ve süreç olarak tarihin nihai bir amacı yoktur(Çubukçu, 2010: 266-270).

Bu anlayış doğrultusunda 19 yüzyılın sonlarında kurulan Marksist partiler çoğu zaman kendilerini sosyal demokrat partiler olarak takdim ettiler. 20. Yüzyılın ilk ilk yıllarında artık sosyal demokrasi, devrimci sosyalizm yerine demokratik sosyalizme işaret etmektedir. Bu dönemde devrimci sosyalistler ise kendini reformcu sosyal demokrat partilerden ayırmak için komünist sıfatını kullanmaya başlar. Sosyal demokrasinin anlamındaki son kayma 20 yüzyılın ortalarında olur. Özellikle Batılı Sosyal Demokratlar kapitalizmi ortadan kaldırmak yerine, onu reforma tabi tutmak ve daha insancıl hale getirmek istiyorlardı. 1980'lerden sonra neo-liberalizm karşında sosyal demokrasi, seçim ve siyasi uygunluğunu muhafaza etmeye çalışmış ve iktisadi, sosyal şartlarını değiştirmiş ve 20yüzyılın sonlarına bu partiler ideolojik olarak yükselişe geçer (Heywood, 2011: 149-151).

Diğer İdeolojiler: Sosyalizm ve kapitalizmin birleştiği bir nokta oluşturmaya çalışan sosyal demokrasi anlayışı siyasal partileri ve onların iktidardaki yönetim anlayışlarını etkiler ve zamanla kendi tabanını oluşturan bir ideoloji haline dönüşür. 19 yüzyıl ile başlayan süreçte birçok ideoloji ve onlarla birlikte gelişen siyasal hareketler 19. yüzyılın başından itibaren dünya tarihinde yerini almıştır. Faşizm bir ideoloji olarak birinci dünya savaşı ardından yükselişe geçmiş ve kitleleri arkasından sürüklemiştir.

Faşizm dönemin iki akımı olan liberalizm ve sosyalizmden kendini ne bir şekilde ayırır. Bu ayrım demokrasiden ne bir şekilde kopuşu da ifade etmektedir. Faşizm liberalizmin eşit fırsat üzerine kurulu sosyalizmin ise sınıfların eşit iktidarı üzerine kurulu eşitlik idealini kökten reddetmektedir. Demokrasi faşizm için adeta insan doğasına aykırı biri durumdur. Kitleler karar almak için değil, Musolini'ni ünlü sloganında ifade ettiği gibi inanmak, boyun eğmek ve savaşmak için vardır ve bunlarda eşittir (Örs, 2010: 482).

19. yüzyılın ortalarında kadın hareketleri özellikle kadınlara seçme seçilme hakkı konusunda yapılan çalışmalar ilgi odağı olmuştu. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise Siyasi bir terim olarak kullanılmaya başlar. Modern kullanımda feminizm, kadın hareketleriyle ve kadının toplum içerisindeki sosyal yolunun geliştirilmesiyle ilişkilendirilir. Feminizm kadınların toplum içerisinde karşılaştığı kamusal/özel alan

ayrımı, ataerkillik, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, eşitlik ve farklılık sorunları ile ilgilenir (Heywood, 2011: 247).

Modern dünyanın özgürlük eşitlik vaadinin başarısızlığa uğramasına bir tepki olarak gelişen bir ideoloji olan anarşizme göre Fransız Devrimi tüm özgürlük vaatlerine rağmen ağır bir terör döneminden geçerek imparatorluk kurmak ile sonuçlanırken toplumsal eşitsizliklerde hala varlığını sürdürmekteydi. Anarşizm genellikle bu sonucun toplumsal eşitsizliklere dayanan ve bu eşitsizliklerin süreklilik kazanmasına devlet kurumunun merkezi rolü neden olmaktaydı. Toplumlar kendi başlarına bırakıldıklarında doğal olarak örgütlenebilecekken devlet kurumu özgürlüklerin zedelenmesine neden oluyordu. Bu bağlamda anarşizmin temel sorunun devlet karşıtlığı oluşturmaktadır (Aytaç, 127: 2017).

Faşizm, anarşizm ve feminizm gibi belirli dönemlerde etkisini sürdüren ve özellikle 21.yy değişen koşullarında daha çok gündemde olan ekolojizm olmuştur. Ekolojik yaklaşım radikal sosyal politik değişim ve insan ile doğal dünya arasındaki ilişkiyi temelden yeniden düşünmeyi öne çıkararak bir ideolojiye dönüşür ve yeni bir siyaset tarzını temsil eder. (Heywood, 2011: 275).

Her ideoloji kendi zamanı, içinden çıktığı toplumlar ve etkilediği toplumlar içerisinde her defasında yeniden şekillenmiştir. Evrensel düzeyde bir ideoloji ya da yerel düzeyde olan bir ideolojilerin her birinin etki alanı öncelikler bireyler sonrada siyasal gruplar olacaktır.

1.3. İdeolojinin Oluşum Süreci ve Siyasal Gruplar

İdeolojilerin varlığını sürdürebilmeleri için bireylere ihtiyacı vardır. İdeolojinin bireyin hayatında bir yer edinmesi siyasal toplumsallaşma süreci ile gerçekleşmektedir. Toplumsallaşma en genel tanımı ile insanın yavrusunun bir toplum içinde yaşayabilmesi için kazanması gereken her çeşit bilgi, beceri, alışkanlık, konuşma, düşünme, yaratma, tavır ve davranış gibi insana özgü nitelik ver özellikleri elde etme sürecidir. Bu süreç insanın içinde yaşadığı topluma göre şekillenir (Öztürk, 1993: 106).

Siyasal toplumsallaşma, bireyin içinde yaşadığı toplumun siyasal tutum, davranış, kültürel özelliklerini öğrendiği içselleştirdiği ve kendi siyasallaşmasını

edindiği bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçte bireyin siyasal edimlerine etki eden en önemli faktör olan ideoloji de bireyin dinamik ve değişken toplumsallaşma sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Bu süreçte ideoloji kişinin çevresindeki sorunlara çözüm araması ve sorunların çözümleri arasında bağlantı kurup, onları bir sistem oturtabildiği ölçüde düşüncesinin etkinliği artar. Kurduğu sistem, o sorunları paylaşan toplum kesiminin gereksinimlerine gerçekten de yanıt veriyorsa, giderek o kesimin tartışmalarından kabul ettiği doğrulara dönüşmesiyle oluşur (Kışlalı, 1987: 100–102).

"Siyasal toplumsallaşma ideolojiyi öğrenme ve benimseme şeklinde gerçekleşebileceği gibi sahip olunan ideolojiyi değiştirme ve bir yenisine bağlama şeklinde de gerçekleştirebilir. Burada değişim yaşayan insanın eski ve yeni siyasal çevresi ile kurduğu ilişki ve dünyaya yüklediği anlam daha önceki bilgi ve tecrübelerinin izlerini taşısa da değişmektedir" (Akın, 2013: 99), İdeoloji toplumsallaşma süreçleriyle birlikte değişip dönüşür ve kişinin siyasal davranışlarına etki eder.

Siyasal davranış yetişkinlik öncesi dönemde kurulmaya başlar ve bu süreç ilerleyen zamanlarda yaşanacak değişiklik ve deneyimleri de etkiler. Doğal olarak çocukluktaki davranışları göz önünde bulundurarak, bu davranış formlarının yetişkin dönemdeki siyasal tutumların bir nüvesi olduğu söylenebilir (Hyman, 1959: 25-26).

Çocukluktaki bu süreç de ideolojik fikirlerin çoğu ebeveyn ve arkadaşlardan başlayarak diğer grup üyelerini dinleyerek, görerek ve okuyarak edindikleri bilgiler aracılığı öğrenilmektedir. Daha sonra ideolojiler bir yığın konuşma ve metin biçimleri arasından televizyon izleyerek, okulda okutulan kitaplardan, reklamlardan, gazetelerden, romanlardan ya da arkadaşlarla yapılan günlük konuşmalardan ve paylaşımlardan öğreniliyor. Öğreti kitapçığı, parti toplantıları, telkin ve politik propaganda gibi bazı söylem türleri ile de ideolojiyi öğrenme süreci devam etmektedir (Van Dijk, 2003: 18). Bireylerin bireysel dilleri olmadığı gibi, bireysel ideolojiler de yoktur. Öyleyse ideolojiler kişisel düşüncelerden değil, ortak, toplumsal inançlardan oluşmaktadır (s.20). Bu şekilde oluşan ideolojilerin her biri kendi içinde özelliklere göre farklı türlere ayrılabilir.

İdeolojileri türlerine göre 4 gruba ayırmak mümkündür.

Tutucu İdeolojiler: Genellikle ya da birçok yönleri ile var olan düzeni savunurlar.

Reformist İdeolojiler: Yeni koşullar karşısında var olan değerler sisteminde ve onun haklılaştırdığı kurumsal yapıda düzeltimler, ayarlamalar yapılması gerektiğini savunurlar.

İhtilalci İdeolojiler: Var olan değer sisteminin ve onun haklılaştırdığı toplumsal yapının toptan değişimini dönüşümü savunurlar

Karşıt İdeolojiler: Yerleşik düzende var olan değerlerle uygulamalar arasındaki çelişkileri vurgulayarak yerleşik değer sistemine aykırı tutum ve davranışları haklı göstermeye çalışır (Ergil, 1983: 87)

Birbirinden farklı olan toplumlar ya da aynı toplumun farklı dönemlerinde ortaya çıkan ideolojilerin kendi toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel bağlamında ve bireyin bir siyasal grup ile takip ettiği ideolojilerin ortak özellikleri vardır.

İdeolojilerin ortak özelliklerini en genel olarak göre şu şekilde sıralayabiliriz (Örs, 2010: 10-13).

1. İdeolojiler, toplumsal gerçekliği anlaşılır hale getirme amacı güder.

2. İdeoloji inançlar, normlar ve değerler bütünüdür, ideal bir dünya görüşünü sunar.

3. İdeoloji bireylerin kimliklerini şekillendirir ve diğerlerinden ayırır.

4. Her ideolojinin insan doğası, tarih ve sosyal politika hakkında söyleyecekleri vardır.

5. İdeolojiler mantıklı ve tutarlı bir içerik sunar, bu da onları çekici kılar.

6. İdeolojiler genellikle katı ve dogmatiktir, diğer düşünce biçimlerine kapalıdır.

7. İdeolojiler geçmiş, bugün ve gelecekle ilgili bir bakış açısı sunar.

8. İdeolojiler insan zihninin ürünüdür ve bireyleri mobilize etme görevi taşır.

9. İdeoloji bireylere farklı bir kimlik kazandırır, toplumun onlara biçtiği rol ve statüden farklıdır.

İdeolojilerle ilgili bir diğer ortak özellik sıralaması ise şöyledir (Ergil, 1983: 72) ;

1. İdeolojiler basit ve yalındır, otoriter ve emredici mesajlar taşır.

2. Her ideoloji, merkezi değerler etrafında örülmüş önermeler bütününden oluşur.

3. İdeolojiler kendilerini diğerlerinden bağımsız olarak vurgular.

4. İdeolojiler değişikliklere direnç gösterir ve meydana gelen değişiklikleri yok saymaya çalışır.

5. İdeolojilerin benimsenmesi duygusal bir bağlılık gerektirir ve birlik içinde sarsılmaz bir davranış beklenir. Toplumsal disiplin ve örgütlenme önemlidir ve genellikle otoriter bir yapıya sahiptirler.

Yukarıda yer alan her iki maddeleştirmede ideolojilerin önemli özelliklerini belirlemektedir. İdeolojilerin toplumsal etkileri, bireyler üzerindeki etkileri ve ideolojilerin yapısı hakkında bilgi vermektedir. İdeolojilerin insanlar üzerindeki etkisi, ideolojilerin inançlar ve değerlerle ilişkisi, ideolojilerin katılığı ve diğer özellikleri her iki maddeleştirmede de vurgulanır. Son olarak her iki maddeleştirmenin de ideolojilerin yapısal ve duygusal özellikleri yer almakta ve bireylerin kimliklerinin oluşumundaki etkisini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirebileceğimiz ideolojinin bu özellikleri hem bireyi hem de içinde var olduğu siyasal grubun genel yapılarında belirleyici unsurlardır. İdeolojinin öğrenilmesi, öğretilmesi ve eyleme yönelik hale getirilmesi siyasal grupların görevleridir.

Siyasal gruplar insanların tek başlarına gerçekleştiremedikleri amaçlarına ulaşmalarını daha etkili bir şekilde sağlayan, sosyal bir araç niteliğindedir. Gruplar insanlardan ve onların uyumlu eylemlerinden oluşmaktadır. Siyasal gruplarda yer alan insanların eylemlerini belirleyen öğe, siyasal grubun kuruluş nedeni olan örgütsel amaçlardır (Terzi, 2000: 1-2). Bireyler yaşamları süresince çeşitli örgütlere üye olarak, belirli ortak amaç ve görevlere sahip oldukları, otorite ve sorumluluk sıra düzeni içinde bir araya gelip, maddi ve manevi yetenek, güç, bilgi, beceri ve diğer kaynakları bilinçli bir şekilde paylaştıkları, dinamik ve açık sosyal yapılar oluştururlar (Bakak vd., 2004: 7-8). Bu yapılardan biri olan siyasal gruplar, bireyin gönüllü olarak katılım sağladıkları gruplar, olarak ideolojilerin sürekli olmasını sağlayan bir işleve sahiptir.

Siyasal grupların hedefi iktidarı ve devlet gücünü ele geçirmek yoluyla kendi ideolojisi ve yöntemlerini yerleştirmektir. Bu hedefe yönelik siyasi uygulamalar konur ve siyasi faaliyetler, siyasi faaliyetler benzer siyasi görüşlere sahip bireyleri tek bir grup altında toplar (Berberoğlu, 1997: 31).

Siyasal grupların temel unsurunu öncelikle insanlar oluşturur. Bireyler hem fiziksel hem de zihinsel olarak, kendi düşünceleri, ideolojileri ve haklarıyla siyasi grupların varlığını sürdürmesine katkıda bulunurlar. Siyasal grubun insan olmadan iktidar olması mümkün değildir, bu nedenle siyasi ilişkinin temeli, siyasi gruplar ve bireyler arasındaki ilişkiye dayanmaktadır (Tuncay, t.y: 28) Birey kimi zaman ideolojisini bu örgütlü yapı ile şekillendirebilir. Kimi zamanda öğrenebilir kimi zamanda teorik anlamda bildiklerini eyleme dönüştürmek amacı ile örgütlü yapıların içinde yer alır.

Siyasal gruplar, ideolojinin işlevlerinden olan bireylerin aynı dünya görüşüne sahip olanlarla bir arada olmalarını gerçekleştirirken bir yanda da ideolojin eyleme yönelik işlevinin gerçekleşmesi için araç olur. Bu süreç hem siyasal grubun hem de bireyler açsından tek taraflı olarak ilerlememektedir. Bireyler, örgütlü yapıların ideolojisinin taşıyıcılarıdır ve bu ideolojinin devamlılığını sağlar.

Birey ideoloji ve siyasi grupların ilişkisi ortak bir kültür oluşturur. Bu kültürü örgüt kültürü olarak isimlendirebiliriz. Örgüt kültürü, örgüt içerisindeki bireyler ve takımlar arasındaki ilişkileri, çevre ile ilişkileri, faaliyetleri, başka bir deyişle örgütsel yaşamı düzenleyerek örgütün geleceğini belirleyen, örgütün bireyleri tarafından kabul görmüş ve onları bir arada tutma özelliğine sahip tutumlar, davranışlar, değerler ve normların toplamıdır (Bakak vd., 2004: 20). Bu süreç aynı zaman da örgütsel bağlılığı da beraberinde getirir.

Firestone ve Pennell'e göre örgütsel bağlılığı bireyin içinde yer aldığı siyasal grubun amaç ve değerlerine olan bağlılıktır. Bu bağlılık taraflı bir bağlılıktır. Birey bu bağlılıkla grup için grubun iyiliğine göre hareket eder. (Aktaran: Balay, 2000: 15–16). Zamanla siyasal grup ve ideoloji kişinin kimliğinin bir parçası haline gelir. Bir sosyal kimlik olan örgütlülük aynı zamanda bireyin ideoloji ile beraber içinde bulunduğu örgütsel yapıya değer yüklemesini ve duygusal bir bağ kurmasını da beraberinde getirmektedir.

Ortak bir siyasal grup kültüründe hareket etmek ve bu grupların ideolojik kimliğini sürdürmek bireylerin kendilerini siyasal grup kimliği ile tanımlamasına neden olmaktadır. Bu tanımlama ideoloji ve siyasal grubun, bireyin gündelik yaşamını

şekillendiren gösteren bir tanımlama olmaktadır. Bu partili/örgütlü kimliği ile gündelik yaşamını da sürdürmesini beraberinde getirir. Bir siyasal gruba dâhil olmak bireyde sosyal bir kimlik oluştur. Bu kimlik, gündelik yaşamlarında aile, arkadaş sosyal çevre olan ilişkilerini, meslek ve eğitim hayatlarını, toplum içerisinde yer aldıkları konumlarını etkilemektedir. Bir siyasal gruba dâhil olmanın bireyin kendi yaşamının kendisi olarak yaşamın merkezine yerleşmektedir.

Her toplumun kendi siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel özelliklerine göre bireylerin ideolojiyi öğrenmesi, siyasal grup örgütlenmesinin şekli, birey grup ilişkisi değişiklik gösterebilmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Türkiye'de siyasal ideolojiler üzerine genel bilgilere yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
2. TÜRKİYE'DE SİYASAL İDEOLOJİLER

İdeolojiler içinde bulundukları siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik ortamına göre ortaya çıkar, değişir, dönüşür, kaybolur ya da süreklilik kazanır. Türkiye'de öne çıkan siyasal ideolojiler: Kemalizm, milliyetçilik, sosyalizm/komünizm, muhafazakârlık, liberalizm, siyasal İslam ve Sosyal demokrasi olmuştur. Adı geçen siyasal ideolojiler Türkiye'de siyasal hayatının belirli dönemlerinde ön plana çıkmış ve siyasetin ana akımlarını etkilemiştir.

"*İdeolojiler fikirler metinsel olarak sabitlenebilseler bile, tarihsel toplumsal bağlamlara taşıyıcılarının saiklerine ve alımlanma biçimine bağlı olarak değişime tabidirler*"(Bora, 2008: 20). Avrupa'nın kendi tarihsel sürecinden farklı şekillerde etkilenen ve kendine has toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda ideolojilerin okunması ve ele alınması farklılık göstermektedir.

2.1.Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlanına

Osmanlı İmparatorluğunu Tanzimat ile başlattığı Osmanlı-Türk modernleşme süreci siyasal ideolojilerin oluşmasını ve şekillenmesini etkilemiştir. İmparatorluktan ulus devlete doğru giden süreçte savaşlar, toprak kayıpları, iktidarların aldığı kararlar, toplumsal beklentiler ve bir kurtarıcı düşüncenin aranmasına neden olmuştur. Osmanlıcılık, İslamcılık, milliyetçilik ve sosyalizm gibi ideolojilerin konuşulduğu dönem milliyetçiliğin Anadolu ile sınırlandığı bir Türk milliyetçiliği anlayışı ile son bulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Batı Asya'da kurulmuş olan imparatorlukların en önemlilerinden ve en uzun ömürlülerindendir. Osmanlı coğrafi konumu ile kurumsal yapısındaki ve devlet ideolojisindeki kimi öğeler açısından Roma İmparatorluğu'nun ve onun Bizans imparatorluğu da denilen doğudaki devamının mirasçısı sayılabilir. İmparatorluğun meşrutiyetinin önemli kaynaklarından biri İslam dini olmak ile birlikte Osmanlı Devleti ve toplumu yüzyıllar boyu Avrupa devletler sisteminin bütünleşmiş bir parçası olmuştur. Dönem dönem çok geniş topraklar üzerinde farklı biçimlerde ve değişen derecelerde geniş bir hâkimiyet alanına sahipti (Aytekin, 2019: 19).

Osmanlı siyasi düşüncesi, bir yandan İslam medeniyeti havzasının görüşleri içinde serpilirken bir yandan da İç Asya'dan gelen köklü siyasal geleneklerini yeniden yorumlanması (Kafadar, 2002: 26) bir yandan da Bizans'ın hükmetme biçimi ve devlet-din otoritesi anlayışının birleşmesiyle oluşmuştur (Oktay, 2002: 32).

Rönesans ile başlayan ve Sanayi devrimi ile gelişen tarihsel süreçte Avrupa merkezli gelişmeler bir imparatorluk olarak geniş topraklara sahip olan ve farklı kimlikleri içerisinde barındıran Osmanlı Devleti'ni de yönetim anlayışını ve siyasi düşünceleri etkiler. Farklı kimlikleri yönetimi altında barındıran Osmanlı Devleti için özellikle Fransız İhtilali bir İmparatorluk olarak varlığını sürdürmekte zorlanmasına neden olur. Süreç içerisinde temel konu Avrupa'da yaşanan gelişmeler doğrultusunda oluşan dünya düzeni içerisinde siyasal ve onunla birlikte şekillenen unsurların nasıl olacağı üzerine olmuştur. Değişimin hedefinde Batı'nın yer alması siyasal ve toplumsal hayatta Batıyı merkeze alan tartışmalarını da beraberinde getirir.

Ortaylı, Batılılaşmanın bu süreçte ortaya çıkan yeni bir anlayış olmadığını ifade eder. Ona göre Çünkü Türkler, Anadolu'ya adım attıkları andan itibaren Batı denen dünyanın içindedirler. İzleme ve değişimin hiçbir şekilde geciktirme ve oyalanmaya tahammülü yoktur. Karşı tarafta hangi askeri üstünlük varsa, hangi teknolojik değişim söz konusuysa burada da anında bulunması gerekir (2007a: 135).

Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının gerektirdiği biçimde kanunlar yapabilme gücüne sahip olan bürokrasi gerçekte sultanın mutlakıyetini paylaşıyordu. Bu askeri, dini ve sivil bürokratlardan oluşan merkezi yapı ilerici reformlardan sorumluydu ve Osmanlı Devletinde reformlar Batılılaşmaya yol açan akımın kaynağı haline geldi. 19. Yüzyılda yönetici seçkin katman devlet için en iyi siyasetin, devletin bütünlüğünü korumak amacıyla batı ile ittifak ve Batılılaşmak olduğunu ileri sürüyordu (İnalcık, 2011: 27-28).

Osmanlı Devletinin Batılılaşma süreci, değişik amaçları olan çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bürokratların, Osmanlının askeri gücünü Batılılarla aynı seviyeye getirmek için adımlar attığı ve batının kültür öğelerinin alındığı dönem ilk aşamayı oluşturuyordu. İkinci aşama 18, yüzyılda askerlikle ilgili alanlarda batılı ilimleri okutmak üzere Avrupalı uzmanların çağrıldığı, askeri okulların açıldığı ve

matbaanın getirildiği dönemdir. Böylece batı ilmi ile sistemli bir temasa geçilirken ve laik dünya görüşü ile tanışılmıştır (s. 28-29).

Tanzimat Fermanı, Batılılaşmanın üçüncü aşamadır. 1839-1877 Tanzimat döneminde Batılı idari ve siyasi kurumlarını aktaran uygulamalar ve Osmanlı devletinin de bu temele dayandırılarak yeniden yapılandırılması başladı. Bununla beraber liberal reformcu bürokratlar, bunu yine de İslam toplumunun iyiliği için alınan teknik vasıtalar olarak değerlendiriyorlardı. Osmanlıyı içinde olduğu bunalımdan kurtaracak olan yapılanma Fransızcadan çevrilen birçok idari kanun uygulamasından ibaretti. Avrupa krallıklarının modeline göre merkezi bir bürokratik devlet sistemi yaratmayı amaçlıyordu. Bu reformlar batılılara ve imparatorluğun gayrimüslim tebaasına yarı laik bir hükümet sistemi içerisinde geniş garantiler veren ticari idari ve hukuki teminatlarla liberal bir rejim getirmekteydi. 1876 yılında yayınlanan ilk Osmanlı anayasası takip etmiştir (s. 30).

Tanzimat'ın hareket noktası Devletin başına gelen sıkıntıların sebeplerini, gerek devlet gerek Osmanlı toplum düzeninde görmüş ve hem bu düzenin temellerini ve hem de devletin işleyişini yeniden düzenlemeyi amaç edinmiştir. Tanzimat fermanı hem bir çeşit İnsan Hakları demeci ve hem de bir bakıma anayasal nitelikte ortaya çıkmıştır. Fakat bir halk hareketi sonucu halktan gelen bir isteğin ifadesi olmayıp, yukarıdan aşağıya, yeni devlet iktidarını kullanan üstün otoriteden, hükümdardan gelmiştir. Bundan dolayıdır ki Tanzimat halk tarafından kolaylıkla benimsenmemiştir (Armaoğlu,2014:233). Tanzimat ile birlikte devletin sorunlarının çözümü için Osmanlılık kimliği oluşturmak istenir.

Sadece bir hanedan kimliği olarak muhafaza edilen "Osmani" kimlik, yukarıdan aşağıya doğru seferber edilmekte; çoketniklik yapıları yapıştıracak bir sosyo-politik bağ olarak istihdam edilmeye çalışılmaktadır (Öğün, 2005: 787).

Karpat'a göre; Türkiye'nin ilk resmi ideolojisi de bir Osmanlı Milleti yaratmak amacını güden Osmanlıcıktır. Modern siyasal anlamda bir millet yaratmak ve devleti bir insan kitlesine oturtmak Osmanlılığın ana amacıydı. Osmanlılık milleti devleti ile kaynaştırmak gayesini arka plana bırakmıştır. Dini anlam taşıyan millet-daha doğrusu Müslümanlar- 1860'lardan sonra sahip çıkmak için caba göstermişlerse de bunu

ideolojik bir plan çerçevesinden daha çok Hristiyanların Osmanlı devletini sahiplenmesi ve ona karşı çıkmasını sahiplenmek üzere yapmışlardır (2004/2005: s. 26)

Islahat fermanı özellikle Yeni Osmanlı hareketi tarafından eleştirilir. Yeni Osmanlıların hürriyet talebi anayasaya bağlı olan bir parlamento ile sağlanabilirdi. Yine yeni Osmanlılar Islahat Fermanını Batının iktisadi emperyalizmini pekiştiren bir belge olması ve Avrupa'yı kültür konularında taklit etmesinden dolayı tepki göstermişlerdir. Onlara göre Tanzimat bir kültür taklitçiliği olduğu için kültür planında kısır kalmış ve Müslüman topluluğu temelinden sarsmıştı. Bundan dolayı, Yeni Osmanlılara demokratik anlayışlarını şeriattan alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdir. Tanzimat'ın dayandığı temel felsefeyi, ahlaki yapıyı İslam felsefesi ile temellendirmek gerektiğini savunurlar. 19 yy da din Osmanlı Devleti'nde eski kisvesini kaybederek ideolojik bir eksen kazandı ve Osmanlıların bir kitle olarak harekete geçmesi gerektiğini Yeni Osmanlılar vurguluyordu.Hareketin temsilcilerinden Namık Kemal parlamentolu bir idarenin gerekliliğini savunurken Ali Suavi bunun insan tabiatına uygun olmadığını savunmuştur. (Mardin, 2007: 87-89).

Osmanlı siyasetçileri bir hükümet darbesi yaparak Sultan Abdülaziz'i tahtan indirdi. Yerine Yeni Osmanlılara yakın olan Ziya Paşa ve Namık Kemal vasıtasıyla Mithat Paşa ile temas halinde bulunan Veliaht Murat, Sultan 5. Murat olarak tahta çıkar. 5 Murat yeni Osmanlı programını içeren bir anayasa ilan etmeye söz vermişti. Namık kemal ve Ziya Paşa hazırlanacak anayasanın beyin takımını oluşturuyordu fakat beklenildiği gibi olmadı. Murat'ın yerine 1 Eylül 1876 yılında II. Abdülhamit tahta çıkar, Kanuni esasi ilan edilir fakat 1978 yılında Rus Ordusunun Osmanlı kapılarına dayanması ve hükümete yönelik eleştirilerin artması ile Meclisi Umumiye süresiz kapatılırken kanuni esasiye askıya alınmıştır. 30 yıl boyunca hükümdarlığını sürdürmüştür (Zürcher, 2007: 112-117).

Karpat'a göre Osmanlı döneminde gerçek manada ortaya çıkan ilk ideoloji İslamcılıktır. II. Abdülhamid'in İslamcılık ideolojisi ülkeyi Avrupa'ya karşı savunmayı hedefleyen bu ideolojinin ana gayesi halkı seferber etmekti. İslamcılık toplumun İslami kimliğine ve değerlerine hitap ederken bir yandan da onun tarihine de göz önüne getirerek, İslam medeniyetinin ve İslam dinin geçmişteki yüceliğinden

bahsederek Müslümanlara gurur, kendilerine hürmet ve güven vermek istiyordu. Ayrıca bu İslamcılık, Müslüman halkın dil ve etnik köken farklarının üstünde ortak kültür ve değerlerine önem vererek Müslüman kitlelerin dini siyasi nitelikte yeni tipte bir millet kimliği etrafında birleştirmek amacını gütmüştür (2004/05: 31).

Abdülhamit yıkıcı güçler olarak gördüğü, liberalizme milliyetçiliğe ve meşrutiyetçilere tamamen karşı çıkmakla beraber kendi saltanatının geleneksel ve İslami niteliğini vurgulayarak bunların da etkisini azaltmaya çalışıyordu (Zürcher, 2007, 120). Fakat eğitim ve askeri alanında gerçekleştirilen atılımlar Osmanlı imparatorluğunu farklı bir sürece doğru götürmüştür.

II. Abdülhamid döneminde siyaset alanında Batı fikirlerine karşı bir yönetici olmakla beraber, kültür ve eğitim alanında önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Sivil batıcı eğitimin genelleşmesi mektebin, kitabın ve gazetenin etkisi altında aynı ilkeleri paylaşan bir kamuoyunun ortaya çıkması, Batılı zihniyette bir kuşağı oluşturur. Tanzimat dönemin Batıcı, Sivil eğitim projesi Abdülhamit Döneminde 1880'li yıllarda uygulanmaya konmuş ve 1908 yılına kadar hicaz dışında yer alan vilayet merkezlerinde ve önemli sancak merkezlerinde lise düzeyinde İdadiler açılmıştır. Rüştiye ve İdadi mekteplerinde pozitif ilimlere öncelik veren maddi terakkiyatçı, Padişah ve milletine sadık insanlar yetiştirme ilkesini benimsemiştir. Bu eğitimden beklenen amaç böyle bir laik eğitimle devletin Müslim ve Gayri Müslim teb'asının Osmanlılık ideolojisinde çerçevesinde birleştirmekti (İnalcık, 2004: 98).

1880'li yıllarda hem Rumeli'de hem Anadolu'da ilk ve orta öğretim merkezileşirken niteliği de yükselmektedir. Ayrıca gayri Müslüm ve çeşitli etnik guruplarda Türkçe eğitime ağırlık verilmekte ve denetim kurulmaktadır. Bu taşrada da Osmanlı kültür ve ideolojisine sahip bir bürokrat zümreyi beslemektedir. Okullaşma imparatorluğun son kırk yılında Türkiye tarihinin en önemli olaylarından biri oluşmuştur (Ortaylı, 2007b, 521).

II. Abdülhamit'in kendi geliştirdiği eğitim kurumlarından çıkan yeni bürokrat ve subay kuşakları, onun beklediği gibi padişaha sadık olmamışlardır. Mülkiye ve Harbiye'de eğitim gören yeni kuşaklar, hem liberal ve anayasal düşüncelerin hem de kitaplarını gizlice okuyup, tartıştıkları Yeni Osmanlıların, Osmanlı yurt severliğinin

etkisinde kalıyorlardı. İlk örgütlü muhalefet topluluğu 1889 yılında Mekteb-i Tıbbıye[1] kurulan İttihad-ı Osmanlı Cemiyetidir. Yavaş yavaş büyüyen bu cemiyetin bazı üyeleri tutuklanırken bazı üyeleri ise Paris'e kaçarak, Mülteci Osmanlı meşrutiyetçilerinin olduğu küçük bir grup ile bir araya gelirler. Daha sonra bu grup Paris'te Ali Rıza önderliğinde İttihat ve terakki Cemiyetini kuracaktır. 1885 tarihinden itibaren Osmanlıca ve Fransızca olarak yayınlanan Meşeveret gazetesini yayınlayan topluluk kendisine Jön Türkler adını verecektir.(Zürcher, 2007: 130-131)

Jön Türk hareketi Yeni Osmanlıların bir nevi devamı, ancak onlardan daha örgütlü, daha karmaşık, daha yaygın ve daha güçlü olan yeni bir aydın grubu olarak ortaya çıkar. Jön Türkler denen bu grup, birkaç kez örgütlenme yoluna gitmiştir. Amaçları II. Abdülhamid'in istibdat rejimini yıkarak, yeniden meşruti sistemi kurmak ve bu şekilde İmparatorluğu kurtarmak olan bu gruba dâhil olanlar, en nihai İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde toplanmışlardır. İttihatçılarda genelde iki büyük siyasal düşünce eğilimi hâkim olmuştur. İlki, Batıcı-merkeziyetçi-modernist-milliyetçi, ikincisi de yine Batıcı-adem-i merkeziyetçi-modernist-muhafazakar eğilimdir. 1908 devrimi ile Osmanlı'da yönetime birinci eğilim hâkim olmuştur (Kaçmazoğlu, 2009: 233- 234 Aktaran Aziym 2018).

II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı bürokrasisi klasik Tanzimat devrindeki bünye ve özelliğini önemli ölçüde kaybeder. Kendi içerisinde tayin ve terfi işlemleriyle belirli kaidelere bağlıydı ve en önemlisi bağımsız olarak bu meslek yolunu muhafaza edebiliyordu. Parlamentonun ve hükümetin civarında Fırkalar vardı. Bu fırkalardan bir tanesi siyasi tarihte örneği az görülecek şekilde illegal mücadele geleneğinden gelen ve bürokrasinin her sınıfı arasında imparatorluk çapında yatay örgütlenen İttihat ve Terakki'dir. Diğer fırkalar ise ondan kopanların veya hemen hemen her düşünceden muhalifin oluşturduğu fırkalar olmuştur. İttihat ve Terakki üyeleri ihtilalci bir gelenek ile birbirine bağlı, belirli bir misyon ve yemin etrafında toplanmış Osmanlı

[1] "Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamı ile siyasal düşüncenin imparatorluğun zorunluluklar sonucu Batı'ya yönelmesinden sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Bu alanda ise temel, etki ders içeriklerinden dolayı ilk önce Mekteb-i Tıbbiye ve ondan önceki Tıp kurumlarında ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılar sonrasında onlara göre kitlelere daha fazla yayılabilen ve bu fiil için merkez olarak yüksekokulları kullanan İkinci Jön Türk hareketinin en büyük desteği Tıbbiyemde bulması bunun kanıtıdır. Bu konuda Tıbbiyelilerin oldukça geniş bir mirasa kondukları" ve Tıp okullarında 1889 tarihi öncesi biyolojik metaryalist eğilimler söz konusu olmuştur" (Hanioğlu, 1981: 401).

toplumunun ve bürokrasinin alışılmış hiyerarşisinin dışında belirli hücre ve komiteler halinde teşkilatlanan ve karar ve kontrol mekanizmasına sahip bir siyasi cemiyetti (Ortaylı, 2007b: 525).

Bu siyasi cemiyet önderliğinde gerçekleşen 1908'de II. Meşrutiyet ilan ile başlayan sürecin özelliklerinden biride sağdan sola kadar tüm düşünce akımlarının ve ideolojilerinin serbest olarak çıkması ve yayılmasıydı (Karpat, 2004/05: 31). Tunaya II. Meşrutiyet döneminde 5 ideoloji ön planda olduğunu ve bu ideolojilerin ortak noktasının "Devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevap aramak olduğunu belirtir. Kaynakları ne olursa olsun, Garpçılık, Türkçülük, İslamcılık, Meslekçilik ve sosyalizm akımları II. Meşrutiyet potası içinde sistemleştirilmeye çalışılmıştır(Tunaya 1988; 9 ve 12).

Garpçılık/Batılılaşma: Tanzimat ile birlikte yapılan batılılaşma hareketlerinin daha kurumsal alana yönelik olması, Batılılaşmanın istenilen düzeye ulaşmasını engellediğini düşünen Garpçılar bu eleştiri etrafında düşüncelerini şekillendirir. Batılılaşma anlayışı süreç içerisinde kimi zaman birbirine benzer kimi zamanda farklılaşan görüşler etrafında şekillenmiştir.

İçtihat dergisi etrafında toplanan Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı Bey vardır. Dönemin tüm siyasal partilerinin programlarında belli oranlarda garp.ılık fikirleri yer almıştır (Tunaya-a,1988: 9). Bu fikirler ilerleyen dönemlerde Cumhuriyetin kurucu ideolojisi üzerinde de etkili olacaktır.

Garpçılığın bilinen ve öne çıkan temsilcisi Dr. Abdullah Cevdet, İmparatorluğun Batılılaşması, gereğine işaret eden pek çok Osmanlı aydınından farklı olarak bu olguyu basit bir taklit düzeyinde kalmamak şartıyla yalnızca Avrupa tekniğinin uygulanması kadar basit görmüyor ve kültürel olarak da bu olgunun gerçekleştirilmesi gereğini ileri sürüyordu. Osmanlı toplumuna özgü geleneksel özellikleri çağın gereklerine uyan, Avrupalı olanların alınması iktiza ediyordu. Abdullah Cevdet Batılılaşmanın bir bütün olarak gerçekleşmemesi halinde İmparatorluğun yıkılacağını düşünüyordu (Hanioğlu,1981: 360-362).

İslamcılık: Bu dönemin en fazla taraftar bulan ideolojisidir. Bu da toplumun inançlarına ve devletin teokratik yapısına dayandırılabilir. İslamcıların fikirleri dini

akidelere dayandığı için daha sistematize edilmiş bir şekildedir. İslamiyet'in ilerlemeye engel olmadığı ana ilkesinden hareketle partiler ve kesimler içinde yaygın bir şekilde fikirlerini açıklama olanaklarına sahip olan bu ideoloji Prens Mehmet, Sait Halim (Paşa), Mehmet Akif(Ersoy), Ahmet Naim (Babanzade) ve M, Şemsettin (Günaltay olmuştur. İslamcılar üye olarak her partide vardırlar ve hiçbir parti programı bu akımdan vazgeçmezmiştir. Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Ceride-i Suffiye-Ceride-i İlmiye, Beyan-ül hak, Hikmet gibi dergiler bu akımın siyasal hayat içindeki sesini duyurmuşlardır (Tunaya a, 1988: 10).

Türkçülük: Dönemin iktidarda söz sahibi olan İttihat ve terakki yapılanmasının içerisinde güçlü bir yeri olan akımdır. İttihat ve Terakkinin en yüksek yönetim organı Merkezi Umumi'nin üyesi ve Fırkanın ideoloğu olan Ziya Gökalp Bey'in etkisi bu akımın güçlü yanını arttırıcı olmuştur. Abdülhamit rejimi ideolojisinin yerine yeni bir ideolojik birleşimi(Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim, Garp Medeniyetindenim) koymak isteyen Türkçüler Osmanlı insanlarına bir " yeni hayat" vadediyorlardı bu kurtuluş reçetesine dayanan fikir ve eylem temeli Türk Milliyetçiliğine(Tunaya, 1988: 10-11) doğru giden sürecin başlangıcıdır.

İttihat ve Terakki 1911'den itibaren Osmanlıca programının Türkçeleştirmiş yine bu dönemde Milliyetçi akımın en güçlü olarak yayan kültür kurumuTürk Ocağı gibi Osmanlı İmparatorluğunun sınırları dışına kadar taşan, ideolojik ve kültürel faaliyetlerde hayli tesiri olan kuruluşlardı. Bu tarz faaliyetleri iktidar partisinin yönetiminde gerçekleştirmek sonraki devirlere de uzanan bir geleneğe dönüşecektir (Ortaylı, 2007: 526). Türk Yurdu, Küçük Mecmua gibi dergiler de kamuoyunun hayli etkilemişlerdir. İktidar partisi tüm basın yayın olanaklarıyla bu akımı desteklemiştir. Türkçülük akımı Ziya Gökalp liderliğinde ünlü isimlerce de geliştirilmiştir. Yusuf Akçuraoğlu, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Köprülüzade M. Fuat, Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Tekin (M. Kohen), Kazım Nami (Duru) (Tunaya,1988: 11).

Balkan savaşlarından kısa bir süre önce, Pan-Türkçülerin ve özellikle Rusyalı Müslüman aydınların yayın organı olan Türk Yurdu, Türk Milletinin tarihinin Osmanlıdan önce var olduğunu vatanın Turan olduğunu iddia ederken, Balkan Savaşları ile birlikte Doğu Trakya dışında kaybedilen toprakların etkisi ile Pan Türkçülük önemli bir akım haline dönüşür. Yeni Topraklar ve yeni bir halk (

balkanlardan göç edenlerle birlikte) umudu oluşmuştur. Birinci dünya savaşı ile birlikte ise Pan Türkçülük yerine Anadolu sınırları ile çizilen Türk milliyetçiliği anlayışına doğru gidecektir. Görev, ödev, Sorumluluk, İmparatorluğun çöküş döneminde yaşayan kuşakların bir kurumdan diğerine (ordu, öğretim) bir boyuttan diğerine geçiş yapan bilinç oluşturur (Georgeon, 2008: 27-36).

4. Meslekçiler: Terakki ve İttihat 'la Paris'te; İttihat ve terakki ile İstanbul'da anlaşamayan Prens Sabahattin'in grubu Ademi Merkeziyetçi ve teşebbüsü şahsi programı ile farklılaşıyordu. Osmanlı ülkesi ancak bu iki ilkeye dayanarak kurtulabilirdi. Çünkü Angola Saksonlar bu yoldan ileri toplum aşamasına ermişlerdi. Bu görüşler muhalefet partilerince benimsenmiştir. Hiçbir zaman iktidara ulaşamamıştır. Ahrar Fırkası'nın programının temelini oluşturmakla beraber, bu partinin kısa ömrü herhangi bir etkinlik yaratmamıştır (Tunaya, 1988: 11).

5. Sosyalizim: İlk işçi hareketinin ilk canlılık ve sosyalist hareketle işbirliğinin olduğu dönem olmuştur. Sendikalar ve sosyalist partiler kurulmuş, grevler örgütlenmiştir (Güzel, 2007: 18). Baha Tevfik, Ali Namık, Nüzhet Sabit, Celal Nuri ve Parvüs Efendi bu dönemin öne çıkan isimleri olurken Bunun yanı sıra yayınlanan İştirak dergisini yayınlayan Hüseyin Hilmi liderliğinde 1910 yılında, İstanbul'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası 1911 yılında da Paris'te şube açmıştır. Fırkanın ve derginin sert eleştirileri sonrası İttihat ve Terakki Fırkası ters düşmüştür (Aykol, 2010: 20).

1912-1913 yılında gerçekleşen balkan savaşları ile birlikte dönemin düşünce akımlarını önemli öcüde etkilenir. Balkan savaşları ile batıdan toprak kaybedilmesi etnik kimliklerin kopuşu ve dünya siyasetinde etkili olan Milliyetçik akımı ve I. Dünya Savaşının sonuçları ile birlikte farklı bir siyasal toplumsal aşamayı getirir.

Jön Türk hareketinin kurucularında (1889'larda 20 yaşındaydılar) 1908 devrimine giden kuşak (1908'de 20 ile 30 yaşlarındaydılar) bunlardan sonra gelen 3. Kuşak ise önce askeri rüştiyeye ardından da muallim mektebine de devam eden aralarında yatay dayanışma bağları kurulmuş aynı yaştan sınıf arkadaşıdırlar. Bunun dışında kuşağın kendisinin farklı bir kuşak olduğu bilincini hissettiren balkan savaşları ve devamında yaşananlarda etkili olmuştur (Georgeon, 2008: 23).

1908-1918 yılları arasında düşünce akımları arasında yaşanan tartışma iki asırdan beri birikmiş 'Batılılaşma' sorunlarının tümünü kapsayan bir tartışmadır. Fikir akımları, Batı'nın bir uygarlık olarak meydan okumasına karşı doğrudan ya da dolaylı tavır/konum alışın ifadesi olmaktadır. Aralarında bazen derin ayrılıklar gözükse de Batı'yı hangi yönüyle ve ne kadar iktisap etmek gerektiği, tüm fikir akımlarının çıkış noktasını oluşturmuştur. Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri Batının bir medeniyet odağı olduğunda birleşmektedir. Uzlaşılamayan nokta batıcılığın yöntemi ve dozu ile ilgili olmuştur (Nişancı, 2018: 67-68).

Dönemin düşünce dünyası ve siyasal süreci Osmanlı nasıl kurtulur sorusuna aradıkları çözümler kendi içerisinde çelişkileri barındırmaktaydı. Bu çelişki Birinci Dünya savaşı sonuna kadar yaşamaya devam etti. Ne zaman ki imparatorluğun gerçekten çöktüğü ve hatta artık devlet bile denemez hale dönüştüğü bilinçlere yerleşti, o zaman böylesi arayışlar Türk milliyetçiliği halinde somutlaştı. Sosyo-politik şartların da yönlendirmesiyle gelişti ve sonunda Cumhuriyet İdeolojisini de belirleyecek bir somut kazandı. Bu yeni unsur milliyetçilik, Birinci Dünya savaşından itibaren artık varlığı tartışılabilir bir devlet yerine, yeni bir kurucu ideoloji olacaktır (Pazarcıklı, 2016: 128).

Birinci dünya savaşında sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Marksist-Leninist dünya karşısında oluşan Batı Bloğu olmak üzere iki büyük ideoloji oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ise galip devletlerin çizdiği sınırlar içerisinde kalmaya mahkûm edilen İstanbul hükümeti ve Müdafaa-i Hukuk hareketi vardır. (Tunaya, 1986: 3-4). Mustafa Kemal liderliğinde örgütlenen Müdafah-i Hukuk Cemiyeti kadrolarının örgütlediği Anadolu halkı değişen dünya düzeninde kendi yerini almak için kurtuluş Savaşı ile bağımsızlık mücadelesi vermiştir.

Milli Mücadele'nin başlangıcı olan 1919'dan 1923'e kadar olan dönemde, Türk millî kimliğinin baskın olduğu bir dönemdir (Yıldız, 2009: 217).Birinci dünya savaşından çıkan Anadolu haklı, kurtuluş savaşı mücadelesi verir. Savaş devam ederken yeni yönetimi temsil eden kurucu yapı Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulusal egemenliği merkezine alarak bağımsızlık mücadelesini sürdürmüştür.

1912-1922 arası geçen on yıllık sürecin yaşattığı değişim ve dönüşüm 20 yüzyılı tetikleyen kimliklerin oluşumunu da derinden etkiler (Toprak, 2015: 13). Bu etkiler, Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında gerçekleşen siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal olan her alanda gerçekleşen devrimler bir yandan Kemalizm'i diğer yandan, baskılanan diğer ideolojilerin yeniden kendini göstermesiyle ortaya çıkacaktır.

2.2. Tek Partili Sistemden Çok Partili Sisteme

Tanzimat ile beklenen kurumsal değişimin devleti kurtarması iken 2. Meşrutiyet daha ziyade zihinsel bir dönüşümün zemininde oluşturmaktadır. Hem kurumsal hem de zihinsel anlamda dönüşümün hedefi ulus devleti oluşturacak ulusal kimliği şekillendirmektir. Bu düşüncenin yansıması cumhuriyetin kurucu kadrolarında olmuştur.[2] Yaşanan değişim ve dönüşüme önderlik eden isim Mustafa Kemal olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun, son dönemlerinde yetişen Cumhuriyetin kurucu kadrolarının, özellikle eğitim alanında gerçekleştirilen reformların etkisi ile Avrupa yaşanan düşünsel gelişmeleri yakından takip etme fırsatı bulmuş ve bu etkiyi yeni yönetim anlayışına yansıtmışlardır.

---

[2]Castells kimlik inşası üzerine; Kimliklerin inşası tarihten coğrafyadan biyolojiden üretken ve üremeye yönelik kurumlardan kollektif hafızadan kişisel fantezilerden iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler toplumsal gruplar toplumlar bütün bu malzemeyi içinde bulundukları toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler. Kimliğin toplumsal inşası her zaman iktidar ilişkilerinin damgasını vurduğu bir bağlamda gerçekleştiğinden kimlik inşasını Castells üç farklı biçim ve kökene ayırır. Bunlardan birinci Meşrulaştırıcı kimliktir. Toplumun egemen kurumları tarafından toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilir. İkincisi Direniş kimliğidir. Hâkim olanın başat olanın mantığı tarafından değersiz görülen veya damgalanan konumlarda koşullarda bulunan aktörler tarafından gerçekleştirilir.

Üçüncüsü Proje kimliğidir. Toplumsal aktörlerin kendilerine sunulan kültürel malzeme temelinde toplumdaki konumlarını yeniden tanımlayan yeni bir kimlik inşa etmeleri bunu yaparken de bütün bir toplumsal yapıyı değiştirmeyi amaçlamaktadır. Direniş olarak ortaya çıkan kimlikler, projeler başlatabilir, tarihin akışı sırasında toplumsal kurumlarda egemen hale gelip meşrulaştırıcı kimliklere dönüşebilir (Castells, 2016: 15-16). Castell'in kimliğin inşası için yaptığı bu kavramlaştırmayı farklı dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ulus devletlerin inşası meşrulaştırıcı bir kimlikle gerçekleşirken, birçok toplumun yaratmış olduğu ötekiler toplumsal hareketlerde ya da değişimler de kendini direniş kimliği olarak göstermektedir. Bu anlamda Tanzimat dönemi ile başlayan ve Kurutuluş savaşının ana motivasyon kaynağı olan direnişçi (Saltanata karşı meşruiyet taraftarı) kimlik Cumhuriyetin ilanı sonrası bir proje kimlik örneği olarak Batıcı ve Türk milliyetçisi olan kimlik anlayışına dönüşmüştür. Bu kimliğin zihinsel ve eylemsel boyutunu bir arada kurucu/resmi ideoloji olarak tanımlamak mümkündür.

Siyasal rejimin omurgasını oluşturacak ulusal iradenin ulusal egemenlik ve güçler birliğinin birinci esin kaynağı Jean Jacques Rousseu'nun toplumsal sözleşmesidir. II. Meşrutiyet'te kristalleşen somut birey hürriyet ve güçler ayrılığı ilkeleri Cumhuriyetle birlikte soyut birey, milli egemenlik ve güçler birliğine dönüşmüştür. Cumhuriyetin düşünsel ikinci esin kaynağı Durkheim'ın *Toplumsal İş Bölümü* olmuştur. Kitap TBMM tarafından Türkçeye çevirtilmiştir. Durkheim'ın ana teması dayanışma sınıfsız toplum ve kaynaşmış kitledir. Durkheim ile birlikte Fransız III. Cumhuriyetinin düşünürleri Charles Seignobos, Charles Gide Leon Duguit, Eugéne Pierre gibi isimlerin kitapları kısa sürede Türkçeye kazandırılıyor ve bu iki durak 1920'liyılların Türkiye'sinin siyasal toplumsal dönüşümlerini belirliyor (Toprak, 2015: 14).

Ardından 1930'lu yılların kültür devrimi geliyor. Tarihçi Herbet George Wells, Antropolog Eugéne Pittard ve dil bilimci Carl Brockelman Türkiye'de geleceğe yönelik temel normları belirliyorlar. Bu kişilerin fikirlerini Yusuf Akçura Şevket Aziz Kansu Ve Sadri Maksudi Aksal oluşan isimler Mustafa Kemal'e getiriyor. Atatürk 1930'lu yıllarda farklı bir aydınlanma pratiğine yöneliyor, Tarihin yerini arkeoloji, sosyolojinin yerini antropoloji alıyor (s.14).

Bu düşünsel alt yapı ile şekillenen siyasi yapının yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi toplumsal olanın her alanında etkili olacak kararlar almıştır. Alınan bu kararlar devrim olarak isimlendirilir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen devrimler aşağıda yer alan sıralama ile gerçekleştirilmiştir.[3]

---

[3]Dönem içerisinde yapılan İnkilap ve Devrimler:
1. Hilafetin saltanattan ayrılarak saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922)
2. Cumhuriyetin ilanı (29 Ekim 1923) 3. Halifeliğin, Şer'iye ve Evkaf Vekaletleri'niıı kaldırılması ve eğitimin devletin birliğini sağladığı bir alan olarak tanımlanması (3 Mart 1924)
4. Tekke ve zaviyelerin, ziyaret maksadıyla türbelerin kapatılması (2 Eylül 1925)
5. Uluslararası takvimin kabulü (26 Aralık 1925) 6. İsviçre Medeni Kanunu üzerine kurulu Türk Medeni Kanuıu'nun kabulü (17 Şubat 1926)
7. Anayasa'daıı "Türkiye Oevleti'uin dini din-i İslamdır" maddesinin kaldırılması (16 Nisan 1928)
8. Uluslararası rakamların kabulü (24 Mayıs 1928)
9. Yeni Türk harflerinin kabulü (1 Kasıın 1928)
10. Ali İktisat Medisi'nin açılışı (4 Aralık 1928)
11. Milli Eğitim Bakanlığı okullarından Arapça ve Farsça öğreniminin kaldırılması (1 Eylül 1929)
12. Yeni Belediye Kaıuunu'nda kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (3 Nisan 1930)
13. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu)nin kurulması (15 Nisan 1931)
14. Devletçiliğin, Cumhuriyet Halk Partisi Programı'na ekleniişi (10 Mayıs 1931)

Tunaya'ya göre inkılap/devrimlerle ilgili her adım safha safha gerçekleşmiştir. Bu şekilde bir süreklilik sağlanmış ve devrimler kendi hukukunu bu oluş içinde üretmiş ve devrimlerin ideolojik ilkeleri, önceden saptanmış teorilerden çok denemelere, arayışlara ve deneylere tutunarak geliştirilmeye çalışılmıştır (1983: 90). Kuramsal temellerden çok uygulamalara bakılarak ortaya konulmaya çabalanan görüş ve davranışlara verilen genel isimi Kemalizm olarak adlandırılmıştır (Ateş, 1983: 91). Düşünsel alt yapısı olan ama bir teorisi olmayan uygulamalar, bir *"izm"* altında birleşince dönemin aydınları, teorik bir alt yapı oluşturma girişiminde bulunurlar.

Türkiye'de Kemalizm bir kavram olarak ilk defa 1930 yılında Yeni Muhit dergisinde Ahmet Cevat Bey tarafından kullanılmıştır. 1930'lı yıllarda devrimin pratiğinin yanı sıra teorik boyutlarını da ele almış ve ideolojik nitelikli yazılara ağırlık vermiştir. Ahmet Cevat Kemalizm'i Türk devriminin ideolojisi olarak nitelemiş ve ideolojiyi üç döneme ayırmıştır. Buna göre Mondros mütarekesiyle başlayan dönem birinci dönem, TBMM'nin açılması ikinci dönemdir. Üçüncü ve son dönem ise ülkeyi ileri uygarlıklara da görülen çağdaş demokrasilerin normal siyasi hayatına götürmek için yapılan çalışmaların olduğu yıllardır (Ertan,1997: 25-26).

Kemalizm'in bir ideoloji olarak belirginleştiği 1930'lar her anlamda önemli dönüm noktalarına sahiptir. Bu tarihlere kadar, İslamcılık, milliyetçilik, sosyalizm gibi farklı düşünsel alt yapıya sahip kadroların bir arada olduğu kadrolar Mustafa Kemal ile birlikte harekete etmiştir. Fakat yeni kurulan yönetim anlayışının talep toplumsal değişimler hem kuruluş döneminde yer alan isimler hem de toplumsan tabanda muhalif bir söylem oluşturmaya başlamıştır. Toplumsal muhalefetin görüldüğü süreçlerden biride Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile başlamıştır.

---

15. Türk Dili Tefrik Cemiyeti'nin(Türk Dil Kurumu) kurulması (12 Temmuz 1932)
16. Ekonomi Bakanlığı'nea hazırlanan lliriıici Beş Yıllık f>lan'ın kabulü (1 Aralık 1933)
17. Efendi, Paşa, Bey gibi lakapların kaldırılması (26 Kasım 1934)
18. Türk kadınlarına milletvekili seçmek ve seçilmek hakkının yasa ile tanınması (5 Aralık 1934)
19. Büyük Millet Meclisi'uin İş Kanunu' nu kabul etmesi (8 Haziran 1936)
20. Altı Ok kavramını n Aıiayasa'ya konması (5 Şubat 1937),
21.Türk Ocakları 1912 de kuruluyor 1931 yılında kapatılıyor. (Halk Evleri Açılıyor)(Mardin, 1983 :87).

1930 yılına kadar iktidar Türk devriminin gelişmelerini ve topluma getirdiklerini geriye dönük değerlendirme şansını elde edememiştir. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve sonraki olaylar, iktidarın toplum tarafından sorgulanmasına ve devrimin başarısının ölçülmesine yol açmıştır. (Ertan,1997: 26)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile başlayan kısa dönem Türkiye siyasal hayatında aslında bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Farklı siyasal görüşler Fırkanın açılması ve kapanması üzerinden tepkilerini dile getirirken, yönetimin planlandığı gibi devrimlerin toplum tarafından içselleştirilemediğinin görülmesi ise ideolojik bir temellendirme ihtiyacı getirecektir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi dönemin düşünürlerinin ideolojik olan tartışmalarına da yansımıştır. Ahmet Cevdet bu Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek için tarihi bir misyona sahip olduğunu yeterince anlayamamak ile eleştir. Kemalizm'in devletçi ve demokratik yanına vurgu yaparak, Kemalizm'in ilkelerinin Türkiye'nin Sosyo-ekonomik gereksinimleri dikkate alınarak oluşturulduğunu belirtir. Kemalizm'in amacının demokrasiyi topluma yerleştirmek olduğunun savunur (Yalansız 1998: 32).

Ahmet Cevat ile aynı dönemlerde, Başvekil İsmet Başa Serbest Cumhuriyet Fırkasına karşı Ali Naci (karacan) Bey'e İnkılap adında bir dergi çıkarttırır. Kendi yazdığı yazılarda İstiklal Mahkemelerinde de daha ağır kontrol mekanizmalarının olması gerektiğini savunan ya da *" Evet, bir hürriyet değil, Faşizm gibi bir idare istiyoruz"* gibi faşizmi destekleyen yazılar yazmıştır. 2 Aralık 1930 tarihindeki başyazısında ise *"Rusya'da nasıl bir Komünizm, İtalya'da nasıl bir Faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır"* diyerek (Tunçay,1999: 275-276) diğer ideolojilerle Kemalizm arasında bir benzerlik ilişkisi kurmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen tepkilerin yansıdığı ve Kemalist ideolojiyi destekleyen süreli yayınlar, SCF'nin kapanması ardından devam etmiştir. İktidarın ideolojinin daha da teorik bir alt yapı kazanması ve toplumda yaygınlaşmasında ön planda olan kişiler ve süreli yayınlar olmuştur. Kemalizm'in ilkelerinin oluşması ver yerleşmesinde etkili olan isimlerden biri Mahmut Esat Bozkurt olmuştur. 1930'lu yıllarda Kemalizm'in gelişmesinde etkili olan süreli

yayınlardan biride Kadro Hareketi ve bu isimle yayınlanan dergisi olmuştur. Aydınlar ve yayınların yanı sıra ideolojinin şekillenmesinde başat unsur ve kurucu olan siyasal parti Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur. Bu anlamda bir siyasal parti olarak kurucu ideolojinin taşıyıcısı olmuş süreç içerisinde kendi muhalefetini yine kendi içerisinden oluşturacaktır.

Kemalizm'in temel ilkeleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10 Mayıs 1931 tarihli Büyük kongresinde kabul edilmiş olup 1935 Programında altı okla ifade edilen ilkeler Kemalizm olarak ifade edilirken, 1937 tarihinde de Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 2. Maddesine aktarıldıktan, sonra değişmeksizin varlıklarını korumuşlardır (Köker, 2007; 133).

Kemalizm'e karşı gösterilen siyasal-toplumsal ilk tepkiler çok partili hayata geçiş denemeleri ile kendini göstermiştir. 1923-1946 yılları arasında partilerin kurulması desteklenmiş fakat yine yönetimin hedeflerinin dışında sonuçlara doğru gidildiği için siyasi partiler kapatılmıştır.

Çok partili döneme geçiş anlamında istenilen sonuç elde edilemediği için 1923'ten 1946'ya kadar CHP'nin tek parti hâkimiyeti egemen olmuştur. 1938 yılına kadar Devletin ve Partinin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuş, onu takiben 1946'ya kadar İsmet İnönü devlet ve parti başkanlığı yapmış ve değişmez başkan ve Milli Şef olarak Türkiye'yi on iki yıl boyunca yönetmiştir (Şahin ve Tunç, 2015: 35).

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 ile başlattığı süreç TBBM'nin açılması, Hilafetin ve saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile devam ederken yönetim değişikliği ve anlayışı siyasal ve toplumsal yaşamda bir değişimi ve dönüşümü hedefleniyordu. Mustafa Kemal Önderliğinde gerçekleşen yeni yönetim anlayışının kimi zaman kitleri yanına aldığı kimi zamanda karşısına aldığı Kemalizm kurucu ideoloji olarak sadece siyasal alanda değil toplumsal olan her alanda etkin bir ideoloji olmuştur.

Çok partili seçim sistemine geçilmesi ile başlayan 1946 yılı ideolojiler için yeni bir dönem olacaktır. CHP'nin kendi içerisinden Celal Bayar, Adanan Menderesinde içinde yer aldığı beşli muhalif grup Demokrat Parti'yi kurarak siyasal hayata giriş yapmıştır.

21 Temmuz 1946 yılında yapılan genel seçimleri %85,4 oranı ile CHP 397 milletvekili sayısı ile birinci parti olarak meclise girerken DP %13,1 oy oranı 61 milletvekili sayısı ile ikinci sırada meclise girmiştir (TBMM 2022a). Kurucu ideolojiye karşı geliştirilen siyasal ve toplumsan muhalefetin yansımaları kendisini seçim sonuçlarında göstermiştir. Bu dönem farklı ideolojilerin daha belirgin konuşulmaya başladığı dönem olmuştur.

Örneğin üniversitelerde gerçekleşen tasfiyeler, süreli yayınların kapatılması tek parti rejiminin ağırlığını üzerlerinde hissettikleri 1940'lı yıllarda solcu aydınlar, büyük ölçüde, ya da DP'ye oy vererek, ya da vermese bile CHP yerine iktidara gelmesini istemeyerek DP'yi desteklemiştir. DP'yi destekleyen daha sonra TİP genel başkanı olacak Aybar'da bu isimlerdendir. DP'nin desteği ile bağımsız milletvekili adayı olur (Ünlü, 2001: 84).

1950'li yıllar 14 Mayıs 1950 seçimlerinde başlayıp. 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulurken Türkiye için bir değişim dönemi ifade eder. Bu yıllarda yaşanan değişim ve dönüşümün siyasal sonuçlarının büyük çoğunluğu 1968 kuşağında görülecektir. Siyasetin toplumsal tabanı genişlemesi ve dönüşmesiyle Türkiye'de siyaset algısı da baştan aşağı değişecektir (Kaynar, 2019: 15).

14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimleri Demokrat Parti %52,68, Cumhuriyet Halk Partisi %39,45, Bağımsızlık %4,76, Millet Partisi % 3,11 oranında oy almıştır (TBMM,2022b).

Seçimle birlikte tek parti iktidarının sona erişi, Türkiye'deki siyasi düşünce dünyasının da az da olsa ferahlamasına yol açmış ya da bu yönde bir beklenti yaratmıştır. DP iktidarı dönemi Türk sağının fikri mayalanma dönemidir. 60'ların İslamcı ve milliyetçi akımları, bu dönemde hazırlanmıştır. Sol düşünce açısından ise ancak tek parti dönemiyle kıyaslanacak bir suskunluk dönemidir (Bora- Kerem, 2019: 159). Tek parti döneminin mecburi suskunlukla geçiren İslamcı düşünce 1940'ların sonlarına doğru ardı sıra çıkan yayınlarla uyanmaya başlamış ve 1950'ler boyunca bu sürmüştür (s.160).Şebilürreşad, Necip Fazıl Büyük Doğu ile Said Nursi Risale-i Nur (s.164) ile öne çıkan isim ve yayınlar İslamcı düşüncelerin temsilcisi olmuştur.

DP dönemi, dini hareket ve cemaatlere özellikle ikisi bakımından genişçe bir taraftar kitlesi yaratma dönemi olmuştur. Bunlar, Nurculuk ve Ticanilikti. 1948 yılındasiyasi amaçla gizli dernek kurmakla suçlanan ve 20 ay hapse mahkûm edilen Said Nursi DP iktidarında çıkarılan genel afla serbest bırakıldı. Daha sonra Gençlik rehberi adlı kitabında dini propaganda yaptığı için hakkında yeniden dava açılır. Duruşma günü bir gösteriye dönüşür, davadan beraat eder. Daha sonraki yıllarda Said Nursi 1954 yılında taraftarlarına DP'yi desteklemekle yükümlü olduklarını ilan etmiştir(Atılgan,2019 484).

1952'de Nihal Atsız Orkun Dergisi'ni yayınlamaya başlamış ve Türk Milliyetçiliği adına önemli bir isim olarak ön plana çıkmıştır. 1950-1960'lı yılları Türk Milliyetçiliğinin gelişmesi açısından bir ara dönem saymaktadır. Resmi milliyetçiliğin konsolide olduğu, müstakil bir siyaset olarak milliyetçiliğin ön plana çıkmadığı, mayalanmakta olduğu bir dönemdir. Ve yine bu dönem anti-komünizmin milliyetçiliğe yön veren üst ilke konumunu edinilmesinin de yaşandığı bir süreç olur (Bora, 2008: 21).

Bu dönemde Komünist/Sosyalist ideolojiyi temsil etmek üzere kurulan partiler olmuştur. Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü partileri sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılır. Müstakil Sosyalist Partisi ise 1950 yılında liderinin ölmesinin ardından kapanırken 1954 yılında Dr. Hikmet Kıvılcımlı tarafından kurulan Vatan Partisi de 1957 yılında siyasi faaliyetten men edilmiştir (Atılgan, 2010: 249).

1950'lilede iktidar ve muhalefetin ortak noktası antikomünizm olmuştur. Sosyalist komünist ideoloji için bu dönem, anti-komünizm faaliyetleri, baskı ve tutuklamalar ile geçmiştir. Komünizmi temsil eden parti ile hareket eden ve Türkiye'de eski bir tarihe sahip olan TKP, 1960'lara kadar örgütlülüğünü sürdürürken bir çok baskı ve tutuklama ile de karşı karşıya kalmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemler için öne çıkan ideolojiler olduğunu söylemek mümkündür.1930-1945 arasında Kemalizm, 1946 sonrası merkez sağın oluşmaya başlaması ve yükselen Türk milliyetçiliği ve antikomünizm gündemde olan

ideolojiler olurken 1960'lar sosyalizm ve onunla birlikte başlayan gençlik hareketler Türkiye'nin siyasal ve toplumsal dinamiklerini etkileyen unsurlar olmuşlardır.

2.3. İki Askeri Darbe Arasında

1960'lı yıllar DP parti iktidarına karşı yapılan askeri darbe ile başlar. 27 Mayıs 1960 sabahı saat üçte radyodan Albay Türkeş tarafından okunan bildiri ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin "kardeş kavgasına meydan vermemek" ve "demokrasiyi içine düştüğü buhrandan" kurtarmak maksadı ile ülke yönetimine el koyduğunu ve tarafsız bir darbe olduğu duyurulmuştur (Zürcher, 2007: 351).

Askeri darbe ile birlikte 28 Mayıs 1960 günü 1. MBK Hükümeti kurulur ve Orgenal Cemal Gürsel Devlet ve hükümet başkanı olur. 1 Haziran'da DP'li 15 milletvekili tutuklanır. 23 Haziran da siyasi toplantıların yasaklanır ve partilerin ocak-bucak teşkilatlarının kapatılırken, 7 Temmuzda siyasi faaliyetler yasaklanır. 29 Eylülde DP kapatılır ve 14 Ekimde Yassıada duruşmaları başlar. 1 Nisan 1961 yılında siyasi faaliyetleri yasaklayan karar kaldırılırken 15 Eylül 1961 günü Yassıada duruşmaları sona erer. Yüksek adalet divanı Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan ile birlikte 11 DP'li idama mahkûm edilir. Bayar'ın ve 11 DP'linin cezası müebbette çevrilir (Aydın ve Taşkın, 2018: 21-22).Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezası uygulanır. 1960 darbesi ile yönetimi ele geçiren TSK tarafından kurulan Milli Birlik Komitesi en önemli gündem maddesi anayasa değişikliği olmuştur.

Darbe sürecinin ardından kabul edilen ve Türkiye'yi olağan parlamenter rejime taşıyacak olan 1961 Anayasası iki niteliğiyle önceki anayasalardan farklılaşmaktadır. Birinci niteliği daha önceki anayasalarda kısıtlı olarak yer alan yurttaş hak ve özgürlüklerinin alanının genişlemesi, devletin sosyal niteliğine ağırlık tanıması ve hukuk devletinde ihtiyaç duyulan kurumları getirmesidir. İkinci niteliği ise birinci ile tezat teşkil etmektedir. Bu ikinci nitelik, DP döneminin tecrübesine dayanarak, yeni vesayet kurumlarının yaratılması ve bu kurumların parlamento üzerine sıkı denetimini getirerek demokratik alanın imkânlarını zayıflatmasıdır (Aydın ve Taşkın, 2018: 78-79).

Yaşanan siyasal ve toplumsal olayların yansıması kendini ideolojilerde de göstermiştir. 1960'lar ile birlikte ideolojiler için yeni bir dönem başlamıştır.Darbe ile başlayan yeni dönem özellikle farklı ideolojilerin, siyasal partilerin, siyasal aktörlerin, gençlik hareketlerinin, siyasal örgütlenmelerin çeşitliliğinin arttığı bir dönem olmuştur.

Altmışlı yıllar ideolojiler adına değişim ve dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Sosyalist sol temsili olan TİP'in kurulması, 1965 seçimleri ile Türkiye'de Sosyalist bir ideolojiye sahip olarak mecliste temsil edilen ilk parti olma özelliğine sahip olması ve dönemin gençlerini bünyesinde toplayabilmesi ile öne çıkan siyasal partilerden olmuştur.

TİP, Türkiye'de sosyalist/solu belli bir düzeyde temsil ederken, zamanla içerisinden farklı fraksiyonları çıkaracak olan tartışmalarda ev sahipliği yapan bir siyasi parti olacaktır. 60'ların sonuna kadar TİP çatısı altında yer alan sol/sosyalist hareket kendi içinde farklı örgütlenmelere gidecektir. Bu örgütlenmelerde etkili olan 68 kuşağı gençlik hareketleri olacak ve 12 Mart muhtırasına kadar bu etki sol sosyalist hareketi etkileyecektir. Bu dönemde sol hareket; TİP, Yön Hareketi, MDD-aydınlıklar-THKP-C ve THKO, Fikir Kulüpleri Federasyonu, Dev Genç, Sosyalist Gençlik Örgütü Kıvılcımlı ve Sosyalist Gazetesi gibi örgütlenmelerle temsil edilirken ve gençlik hareketleri üzerinde etkili olmuştur.

Altmışları siyasi düşünce yönünden ele alan muhasebelerde genellikle sol uyanış vurgulanmaktayken bu dönem aynı zamanda İslamcılığın da uyanışına, ayrıca Ülkücü-Milliyetçi ideolojilerin oluşumuna ve bir Kürt uyanışında sahne olmuştur. Bu yıllar Türkiye'de siyasi ideolojilerin hızla ayrıştığı, kutuplaştığı, bu esnada yeniden yapılandığı dönemdir. Zaman radikalizm zamanıdır. Fikri hareket, bu fikirlerin gerçekleştirilmesi için hemen harekete geçmeye dönük bir eylem şevki ile birleşmiştir. Fikirlerin ölümüne ciddiye alındığı, bir sahicilik kazandığı, kitleselleştiği, beri yandan da buna bağlı bir indirmeciliği, yüzeyselleşmeyi teşvik eden bir atmosfer vardır (Yanık ve Bora, 2017:275).

1967 yılında AP içinde yer alan bir grup İslami motiflerin içine alan yeni arayış içine girmişleridir. AP'den milletvekili olmak isteyen Necmettin Erbakan olumsuz

yanıt almasının ardından 1969 yılı seçimlerinde bağımsız aday olamaya karar verir ve Konya'dan bağımsız milletvekilliğini kazanır.26 Ocak 1970 tarihinde Erbakan 18 arkadaşı ile birlikte Milli Nizam Partisini kurar (Çakır, 2005: 545).

Milli Nizam Partisi'nin partinin programında yer alan esas ve gayeler içerik olarak (1970:5), Partinin, milletin doğal ahlaki değerlerini geliştirmeyi, toplumun düzenini, huzurunu, adaletini artırmayı ve vatandaşların mutluluğunu hedeflediğini; manevi gelişmenin yanı sıra bilim ve teknik alanlarında özgün ve yenilikçi bir yaklaşım benimseyerek, toplumun genel olarak bilimsel ve teknik alanlarda ilerlemesini amaçladığını; partinin ulusal ve manevi değerlere saygı göstererek, demokratik hukuk sistemine uygun bir şekilde toplumsal ve ekonomik gelişmenin dengeli bir sentezini yapmayı planladığını; bu şekilde insanlığa örnek bir medeniyet kurmayı ve refah ve mutluluk getirmeyi amaçlar ve vatandaşları bu büyük hedefe hizmet etmeye davetini anlatmaktadır.

Milli Gazete, Şule Yüksel, Osman Yüksel Serdengeçti, Necip Fazıl Kısakürek, İlim Yayma Cemiyeti Başkanı Sabahattin Zaim, Prof. Osman Turan gibi ünlü isimlerin aralarında olduğu zengin bir yazar gazetesi ile yayın hayatına dâhil olur (Tiftikçi, 2014: 70). Milli Nizam Partisinin görüşlerinin kitleler ulaşmasını sağlar.

Erbakan 1969 yılında siyasete başladığında kendilerinin milli olduğunu diğer partilerin ise gayri milli olduğu iddiasında bulunmuştur. Burada kullanılan milli ifadesi dünyevi/ulusal olmaktan ziyade dinsel/ümmetçi bir taşır. Milli Görüşün bir siyasal hareket ismini tanımlamakta kullanılmasında, Erbakan tarafından Avrupa'daki göçmen işçiler arasında faaliyet yürütmek amacı ile kurdurulan derneklerin Milli Görüş adı altında kurulmasından almaktadır. (Çakır, 2005: 544) 1969'larda başlayan oluşum Milli Görüş ismi ile Türkiye'de siyasi hayatta etkin bir figür olacaktır.

MNP ile birlikte, Milli Türk Talebe Birliği ise dönemin Milliyetçi, İslamcı gençlerinin üzerinde etkili olmuştur. Türk milliyetçiliği fikrinin daha baskın olduğu gençler Ülkücü hareket etrafında örgütlenmeye başlarken İslamcı hareket ise Milli Nizam Partisi etrafında toplanmaya başlamıştır. Her iki hareketinde savunduğu ideolojilerin etkileri 1970'li yıllarda kendini yoğun bir şekilde gösterecektir.

Bu dönemde Alparslan Türkeş'in Genel Başkanlığını yaptığı CKMP Türk Milliyetçiliğini temsil eden bir siyasal parti olarak siyasal arenada yer almaktadır. Türk Milliyetçiliğini temsil eden gençler için ön plana çıkan yapılanma Ülkü Ocakları olmuştur.

Ülkü Ocağı, ilk kez 1968'de Ankara Üniversitesi Hukuk, Dil, Tarih ve Coğrafya ve Ziraat fakültelerinde milliyetçi gençler tarafından fikir kulübü olarak kurulur. 1968 yılından itibaren CKMP'nin bir gençlik örgütlemesi olarak kısa sürede Ankara, Hacettepe, Gazi, Ortadoğu, İstanbul üniversitelerinde Ülkü Ocakları kuruldu. Ülkü Ocağı'nın amacı öğrenciler arasında *"Türk milliyetçiliği şuurunu güçlendirmek"* ve öğrencilerin *"Tanrıya, Türklüğe, vatana bağlılığını"* sağlamaktı. Ocak, *"Millî birliğimizi ve beraberliğimizi parçalayacak cereyanlarla mücadele"*yi en önemli varlık nedeni olarak görüyordu. Ülkücü gençler, gençlik hareketlerinin şiddetinin artması ile birlikte CKMP'nn gençlik eğitim kamplarında eğitildiler ve kamuoyunda "komando" adıyla tanındılar (Bozkurt, 2017: 70).

1965 yılından itibaren CMKP'nin genel başkanlığını yürüten Alparslan Türkeş 1969 yılında CKMP'nin adı, amblemi ve ideolojisini baştan aşağı dönüştürerek, Milliyetçi Hareket Partisini ve 9 Işık Doktirini'ni siyasi gündeme taşıdı (Kaynar, 2017: 58). Türkeş kalbinde başka bir ırkın gururunu taşımayan ve kendini Türk hisseden herkesi Türk olarak gördüklerini ve Türk Milletine olan bağlılıklarını ve Milleti haklarını her şeyin üstünde tutacaklarını vurgular. Milliyetçiliğin önüne neden Türk kelimesini eklediklerini ise Türkçü olmalarından ve yaptıkları her şeyi buna uygun olarak yapacaklarını (Türkeş, 1975: 16) belirterek bir ideoloji olarak Türk Milliyetçiliğinin sınırlarını ve hedeflerini belirler.

1970'li yıllar, 1960'ların başında olduğu gibi döneme yine askeri bir müdahale ile başlar. Anayasa yeniden düzenlenirken,12 Mart sürecinde iki siyasal ideolojinin legal alandaki temsilcisi olan MNP ve TİP kapatılmıştır. TİP içerisinden çıkan farklı sol örgütlenmeler ve onların gençlik liderlerinin idam edilmesi, sol grup üyelerinin tutuklanması ile 68'lerin solcu gençleri belli bir süre örgütlenmelerin dışında kalacaktır. Bu süreçte sol adına yeni partiler ve parti dışı örgütlenmeler devam edecektir. 1969'da Türkeş liderliğinde başlayan Ülkücü hareket yoluna devam ederken

Erbakan liderliğinde başlayan Milli Görüş hareketi MSP'yi kurar. gençler arasında örgütlenme alanları ve kitleselliklerini arttıracaktır.

1970'li yılların parlamenter siyaseti dört ana siyasal rengin rekabeti ile şekillenir. Bir yanda rakiplerine nazaran daha geniş kitlelere seslenen AP lideri Süleyman Demirel ve CHP lideri Bülent Ecevit, diğer yandan da MHP lideri Alparslan Türkeş ve MSP lideri Necmettin Erbakan. Ecevit'i dünyada ve Türkiye'de sola duyulan ilgini ile dikkat çekerken, milliyetçi-mukadesatçı sağ cephede ise Demirel, Erbakan ve Türkeş yer alır. Erbakan politik söyleminde İslami tonları görece öne çıkartmasıyla diğer üçünden farklılaşır. Bu özelliğinin yanında, dönemin kutuplaşmış siyasal zemininde her iki cenahla da yakın ilişki ve ortaklık kurabilmesi Erbakan'ın partisinin oy oranına nispetle çok daha etkin ve kritik bir rol oynayabilmesine de imkân tanır (Yavaşca, 2020:495- 496).

1970'li yıllarda sol hareketlerin bölünerek çoğaldı bir dönem olarak ön plana çıkar. O günlerin deyimi ile *"40 parçaya bölündü"* gerçekte ise bu sayı çok daha fazla olduğu söylenmektedir (Ersan 2020, 25). 1960'larda daha az sayıda olan sol parti ve gruplar yöntemsel farklılaşmaya doğru gitmişlerdir. Bu nedenle de siyasal alanda legal ve illegal birçok örgütlenme kurulmuştur. Bunlar bazıları kitleselliğe ulaşırken bazıları ise sınırlı çevrede kalmıştır. Dönemin sosyalist-komünist parti ve örgütlerinden bazıları TSİP, TİP. TKP, TKEP, TKİP, TDKP, TKP-ML Acil ve MLSPB, Devrimci-Yol, Kurtuluş, Devrimci Sol'dur.

Sosyalist/komünist ideolojiyi temsil eden Devrimci Yol, 1970'li yıllarda Türkiye'deki en kitlesel devrimci örgütlenmelerden birisi olmuştur. Başlarda çeşitli öğrenci dernekleri etrafında toplanan sol gençlik, 1976 yılında Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu'nun kurulmasıyla daha merkezi bir görünüm almıştır. 1 Mayıs 1977 yılında Devrimci Yol dergisi aynı zamanda hareketin çıkış bildirgesidir (Aykol, 2010:76). 70'lerin sonuna doğru partileşme çalışmaları yürüten Devrimci Yol'u temsil eden legal ya da illegal bir partisi olmamıştır.

Temel örgütlenme pratiklerini 1968 kuşağının öğrenci liderlerinden olan Mahir Çayan'ın görüşleri üzerine kuran grubun ideolojik hedefi sosyalist devrimi gerçekleştirmektir.

Çayanın devrim anlayışı işçi-köylü ittifakı üzerine kurulmuştur. Empeyalist boyunduruğun daha az görüldüğü kırlardan şehirlere doğru bir halk savaşı ile devrimin gerçekleşeceği üzerine kurulmuştur. Çayan'ın devrim anlayışında köylülük temel güçtür, proletarya ise ideolojik öncülüğü gerçekleştirecek olan önder güçtür (Aktaran, Yıldırım, 2015). Bu devrim anlayışı ile Devrimci Yol grubunun örgütlenme süreçlerini etkilediği gibi farklı sosyalist gruplar üzerinden de etkili olmuştur.

Yukarda yer alan 3 siyasal hareket dönemin gençlik hareketlerinde yön vermiş, siyasal ve toplumsal alana yer vermiştir. Türkiye'de siyasal ideolojiler başlığında genel hatları ile yer verilmeye çalışılan ideolojiler ver onları temsil eden siyasal grupların 1970'li yıllardaki toplumsal siyasal alandaki etkilerine çalışmanın araştırma bölümünde ayrıntılı olarak yer verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Genelde sosyal bilimler, özelde de sosyoloji günümüze metodolojik tartışmalar ile birlikte gelmiştir. Toplumsal olanı açıklamada ve anlamada yapının mı, özenin mi öncelikli olduğu teorik ve metodolojik tartışmaların ekseninde oluşarak sosyoloji bilimini parçalarını oluşturmuştur. Sosyoloji kendi içerisinde pozitivist, eleştirel ve yorumlayıcı bilimsel gelenekler içerinde şekillenir. Bu gelenekler ontolojik, epistemolojik ve yöntem bilimsel farklı yaklaşımları içermektedir.

Sosyal bilimler temelde, Sosyal gerçekliğin gerçekten var olup olmadığı, gerçeğin bilinebilirliği üzerine şekillenen neyi incelediğimizi soran ontololojik tartışmalar; Bilgi ile nesne arasındaki ilişki ve bilgi biçimleri üzerine neyi nasıl bildiğimiz ilgili sorular soran epistemoloji tartışmalar (ontoloji ve epistemoloji neyi nasıl biliriz); bilgiye ulaşmak için kullandığımız araç ve teknikler ise yöntem bilimsel tartışmaları etrafında şekillenir. Sosyal bilimler de kullanılacak yöntemlerin bilginin elde edilmesine karşılık gelen epistemolojik tartışmalardan yola çıkarak nicel ve nitel yöntemler ayrımı olduğunu söylemek aşırı basitleştirmek olacaktır. Yöntemler veri elde etme yollarından öteye geçemezken, yöntemlerle ilgili sorular, yöntembilim hakkındaki, yöntemlerin nasıl kullanıldığını gösteren tartışmalardaki epistemoloji ve kuramın beraberinde gelir(Porta ve Keating, 2015: 40-49). Araştırmalarda genel olarak hangi yöntemin seçileceğine dair Porta ve Keating bu konudaki ayrımlarını şu şekilde sınıflandırabiliriz.

- Araştırma sorusu
- Örneklem sayısı ve örnekleme ölçütleri
- Genel ya da evrensel yasalara ulaşmak değişken/ bireysel ya da bir topluluğa ulaşma-bağlam(ulaşılmak istenilen sonuç)
- Araştırmacının araştırma nesnesiyle ilişkisi (gözleme dahil olma konuya ne kadar dahil olabilecek)
- Araştırmanın Ampirik ya da normatif olması(s.49-51)

Bunlara ek olarak ;

- Seçilen konu ile ilgili alan yazınında yer alan boşluklar

- Araştırmacının kendi koşullarına uygun seçilen yöntem ve teknikleri belirleyebilmektedir.

Çalışma kapsamında yöntem bilimsel bir tartışmaya yer verilmeyecek olup araştırmada kullanılan yöntem ve yöntemin kuramsal alt yapısı ile ilgili genel bilgilere yere verilmiştir. Bu çalışma konusu ve örneklemin mevcut durumuna uygun olduğu için Nitel araştırma yöntem ve teknikleri ne ait stratejiler kullanılmıştır.

3.1.Kuramsal Yaklaşımı

Sosyal bilim alanlarındaki kavramlardan, ilkelerden ve yaklaşımlardan etkilenen nitel araştırma desenleri farklı yaklaşımları ve gelenekleri yansımaktadır. Araştırma desenleri kesin çizgilerler birbirinden ayrılan özelliklere de sahip değildir. Örneğin kuram oluşturma desenindeki tümevarımcı yaklaşım ve bilinmeyen süreçleri tanımlama amacı belli bir ölçüde diğer desenleri de etkilerken, bir durum çalışmasında daha önce farkında olmadığımız süreçlere ilişkin kavramlar ve örüntüler ortaya çıkabilir. Etnografya çalışmalarında etkin olan yaklaşım şekli antropoloji eylem araştırması ya da durum çalışmalarında da desenin önemli bir boyutunu oluşturabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 76).

Bu çalışma kapsamında araştırma deseni fenomenoloji olarak belirlenmiş. Bu desenin seçiminde hedeflenen nitel araştırmada kullanılan gelenek ve yaklaşımlara karşı sınırlayıcı ve mesafeli bir yol izlemekten ziyade araştırmaya temel olacak bir bakış açısı oluşturmak olmuştur.

Fenomenlerin bilimi olarak fenomenoloji karmaşık, çok yönlü felsefe, olarak birçok farklı düşünürün görüşleri barındırır. Edmund Husserl'in *transcendental* (aşkınsal-saf) fenomenolojisi (1859-1938), Maurice Merleau-Ponty'nin (1908-1961) ve Jean-Paul Sartre (1905-1980) varoluşşal biçimleri, Martin Heidegger (1889-1976) hermoneutik fenomenolojisini içeren (Schwantd, 2007: 225) bir yapıya sahip olan fenomenoloji anlayışı birçok farklı yaklaşımı ve bilimsel çabayıda etkisi altına almıştır.

Felsefi geleneğin içerisinden fenomenoloji varlığın, varlığının bilgisinin, varoluşun özün ne olduğu, öze nasıl ulaşılabileceği tartışmaları içerisinde şekillenmiştir. Fenomenoloji üzerine kapsamlı bir çalışma yürüten isim Husserl

olmuştur. Husserl Kant'ın *a piori ve* Descartes'in *cogito*kavramları üzerinden fenomenin ne olduğu, özüne ve bu şekilde varlığın bilgisine nasıl ulaşılacağına dair bir tartışma ile fenomenoloji anlayışını oluşturur.

Husserl'e göre fenomenoloji bir bilimi işaret ederken aynı zamanda felsefeye ait özel bir düşünme biçimini ifade etmektedir. Husserel doğa bilimleri için kullanılan yöntemin felsefe içinde geçerli olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Özellikle psikoloji ve biyoloji gibi bilimlerin bilgi kuramı, bilgiye hakikate ulaşma konusunda kullandığı yönteme karşı duran Husserl'e göre felsefe doğa bilimlerinden ilke olarak ayrılmalı ve kendi yöntemini oluşturmalıdır (2003: 51-52).

Husserl, öze dönmek, varlığın bilgisine ulaşmak üzere geliştirdiği fenomenoloji için bir yöntem oluştur. Bu yöntemin(ön aşaması ve saha aşaması var) ilk basamağında*ephoke* olarak adlandırılır. *Ephoke*, ön yargılardan arınma ve fenomonolojik indirgeme aşamalarını içerisinde barındıran bir paranteze alma şeklidir. (fenomen dışındaki dünyayı paranteze almak, askıya almak anlamına gelmektedir)Husserl gibi sosyal bilimler için farklı bir yöntem anlayışı geliştirmek isteyen Weber, Fenomenolojinin sosyoloji ile olan bağının oluşmasına kaynaklık edecektir.

Weber'e görepsikoloji ve sosyal fenomenlerle uğraşan her bilim, bir insan davranışı bilimidir. Bu bilimler davranışı "anlama"ya ve bu anlama vasıtasıyla onu, "yorumlayıcı bir biçimde" "açıklama"ya çalışırlar. Weber'in anlatmak istediği araştırmacının kendisinin karşısında durduğu bir durumda bile empati kurarak yani anlayarak araştırmayı açıklayabilmesidir (Weber, 2012: 66-67). Felsefede araştırmacının kendini askıya alma süreci ve sosyolojide Weber'in empati kurma yönteminin sosyolojide birleşmesi ile fenomenoloji sosyolojide bir yöntem olarak ortaya çıkar.

Fenomenoloji ile sosyoloji arasındaki köprüyü kuran, Husserl'in öğrencisi olan, Alfred Schutz olmuştur. Schutz 1932 yılında yayınlamış olduğu "*Phenomenology of the Social Word"*adlı kitabında fenomenolojik sosyolojinin temel ilkelerini ortaya koyar (Marshall, 2003: 241).Schutz sosyolojik bir bakış açısı ile

fenomenolojiyi ele alır ve sosyoloji alanında bir yöntem olarak kullanılmasına kaynaklık eder.Schutz,sosyal bilimlerin ve temel kavramlarının işleyişine dair ilerideki çalışmaların, ister istemez fenomenolojik araştırmanın alanına ilişkin meseleleri de kapsayacağını düşünür (2018: 65).

Schutz'a göre toplumsal gerçekliği açıklamayı hedefleyen bir teori, toplumsal dünyanın ortak-kanıya dayalı tecrübesiyle örtüşebilmek için doğa bilimlerine yabancı birtakım araçlar geliştirmek zorundadır. Bu durum, sosyal bilimler ile doğa bilimleri tarafından oluşturulan düşünce nesnelerinin veya zihinsel yapıların inşasında önemli bir farklılığın bulunduğu gerçeği üzerine kuruludur. Sosyal bilimcinin toplumsal gerçeklik olarak adlandırılan gözlem alanı, içerisinde yaşayan, hareket eden ve düşünen insanlar için özel bir anlam ve ilişki yapısına sahiptir. Sosyal bilimciler ortak-kanıya dayalı bir dizi yapı sayesinde, kendi gündelik yaşamlarının gerçekliği olarak deneyimledikleri bu dünyada ön tercih ve yorumlamalar yaparlar. Bu davranışlarını güdüleyerek belirleyen, kendi düşünce nesneleridir. Sosyal bilimci tarafından toplumsal gerçekliği kavramak üzere inşa edilen düşünce nesneleri, kendi toplumsal dünyalarında gündelik hayatlarını yaşayan insanların ortak kanıya dayalı düşünce nesnelerini temel almalıdır. Bu durumda sosyal bilimcinin inşaları ikinci seviye bir inşa olacaktır, yani kendi disiplininin yöntemsel kurallarıyla uyum içerisinde kalarak, davranışlarını incelemek ve açıklamak durumunda olduğu aktörün inşalarının inşası şeklindedir. Bu doğrultuda, aktörlerin gündelik hayatta, özellikle de toplumsal dünyada edindikleri tecrübeleri kendilerine göre düzenlendikleri ana ilkelerin keşfedilmesi, sosyal bilimler metodolojisinin ilk hedefidir (s. 305-306).

Schutz'un kendi teorisini bu bakış açısı içerisinde kalarak yaşam dünyası teorisini oluşturur. Schutz'ün 'Yaşam Alanı' teorisi, sosyal fenomenleri anlamak ve açıklamak için önemli bir katkı sunan bir teoridir. Schütz, bireylerin sosyal dünyayı anlamak için kendi deneyimlerine dayalı "yaşam dünyası" olarak adlandırdığı bir yapıyı kullandığını öne sürer. Bu teoriye göre, bireyler sosyal etkileşimlerini, kendi içsel anlamlarını yaratma süreçleriyle ilişkilendirirler. İnsanlar, bu yaşam dünyasında bulunan semboller, anlamlar, değerler ve sosyal normlar aracılığıyla diğer insanlarla etkileşime girerler. Bu etkileşimler, sosyal bir anlam inşa etme sürecini içerir ve bireylerin düşüncelerini, davranışlarını ve algılarını şekillendirir.

Fenomenolojide genel olarak temel soru; bir kişi veya gruptaki bireylerin bu fenomene ilişkin deneyimlerinin anlamı, yapısı ve özü nedir, olarak şekillenmektedir (Patton, 2018, s.133).Shutz'un *"Bir grubun üyesi, ortak olandan hareketle grubun tanımladığı müşterek ilgililik ve tipleştirme yapısı içinde kendi özel durumunu nasıl tanımlamaktadır?"*(2018, 97) Bu sorunu, toplumsal alanda birey ve gruplar arasındaki ilişki ve etkileşimin görülebileceği bir çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında fenomenoloji yöntem ve teknikleri araştırma konusu ve sorusuna uygunluk gösterdiği için seçilmiştir. "1970-1980 yılları arasında siyasal grup bağı olan üniversite öğrencilerinin ideoloji fenomenine ilişkin deneyimlerinin anlamı yapısı ve özü nedir, buna bağlı olarak grup içerisinde kendi deneyimlerini nasıl tanımlamaktadır?" olarak şekillenen araştırma sorusufenomenoloji bir yönteme uygun nitel araştırma teknikleri ile soruya cevap aramayı planlamaktadır.

3.2.Araştırma Örneklemi

Araştırma kapsamı ve konusu katılımcı/ görüşmecilerin belirlenmesinde nitel araştırma stratejisine uygun olan örneklem yöntemi olarak amaçlı örneklem seçilmiştir. Nitel araştırma geleneği içinde şekillenen amaçlı örneklemenin birden fazla örnekleme alma şekli bir arada kullanılmıştır.

Nitel araştırma, tipik olarak nispeten küçük örneklemler üzerinde bir fenomenin derinlemesine anlaşılması ve incelenmesine imkân vermek için amaçlı seçilen tek bir duruma bile yönelebilir. Amaçlı örneklemin mantığı ve gücü derinlemesine anlama üzerine yaptığı vurgudan gelir. Bu, çalışmanın derinliği için zengin bilgi içeren durumların seçimine yol açmaktadır. Zengin bilgi içeren durumlar insanın araştırmanın amacına yönelik merkezi önemdeki hususlar hakkında oldukça çok şey öğrenebilmesindendir. Bu nedenle kullanılan terim amaçlı örneklemdir. Amaçlı örneklemin amacı araştırmada çalışılan soruları aydınlığa kavuşturacak zengin bilgi içeren durumları seçmektir (Patton, 2014: 46).

Araştırma için araştırmanın konusuna uygun olan ilk olarak 3 ideoloji belirlenmiş ve bu ideolojiyi temsil eden siyasal gruplar belirlenmiştir. İdeoloji ve siyasal grup sıralamasına göre; Milliyetçilik-Ülkücüler, Sosyalizm/Komünizm-Devrimci Yolcular, İslamcılık-Milli Görüşçüler araştırmanın örneklemini

oluşturmaktadır. Siyasal grup içerisinde bulunan görüşmecilerin belirlenmesi ölçütler belirlenmiş ve bu ölçütlere ulaşmak içinde kartopu örnekleme kullanılarak iki örnekleme alma bir arada kullanılmıştır.

Ölçüt örnekleme, önceden belirlenen bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılması olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 140). Araştırma için belirlenen ölçütler, araştırma konusu ve araştırma sorusuna göre belirlenmiştir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan ölçütler:

1- Doğum Tarihi: 1950-1960
2- Üniversite Öğrencisi olma
3- Bir siyasal grupta aktif olarak yer almak

Yukarıda ölçüleri yer alan örnekleme ulaşmak için ölçüt örneklemede ikinci adım ise örnekleme ulaşmak için ise kartopu örneklemeye başvurmak olmuştur.

Kartopu örnekleme, araştırmacının problemine ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey ve durumların saptayarak örneklem belirlemesi olarak adlandırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 139). Ölçütlere göre belirlenen bir kişi bulduktan sonra onun dönem arkadaşlarına ulaşılmış ya da şuan siyasi hayatta aktif olan kişilerden konu ile ilgili destek alınmıştır.

Veri toplama sürecinde şekillenen bir diğer konu ise örneklem büyüklüğüdür. Nitel çalışmalarda, nicel çalışmalar gibi büyük bir örneklem büyüklüğüne sahip değildir. Bu nedenle çalışmanın güvenirliği açısından örneklem büyüklüğünü belirleyecek kritere göre sayı belirlenmektedir.

Nitel araştırmada örneklem büyüklüğünün ne kadar olmasına dair verilecek kesin bir cevap olmadığını belirtir. Seçilen desen ya da verilerin doygunluğa ulaşması sayıyı belirlemede yeterli olabilmektedir. Fenomenoloji deseni ile yapılan araştırmalarda genellikle 3-10 arasında katılımcı sayısı belirlenmektedir (Creswell, 2016: 189).

Örneklemin belirlenmesinde araştırmanın odağı, veri miktarı ve kuramsal örnekleme gibi kıstaslar da etkili olmaktadır. Aynı zamanda toplanacak verinin

derinliği ve genişliği ile ilgilidir. Örnekleme dâhil edilecek birey ya da bireylerin elde edilmesi planlanan verinin derinliği ve genişliği örneklem büyüklüğü ile genellikle ters orantılıdır. Katılımcılardan toplanan veri miktarı arttıkça örnekleme dâhil dilmesi gereken bireylerin sayısı azalabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 142-143).

Bu çalışmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesindeki ilk etken fenomenoloji deseni olmuştur. 3 farklı siyasal grup olduğu içi her grup arası 7-10 arası bir sayı belirlenmiştir. İkinci etken örneklem seçiminin ölçütleri, ulaşılacak kişi sayısını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.

İkinci etken ise covid salgın sürecinin etkisi ve yaş grubunun risk grubu olması nedeniyle kişilere ulaşabilmek, görüşmeleri katılımcıların sağlığını risk etmeden yapabilmek sayının sınırlarını belirlemiştir.

Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde son etken, farklı üç grubundan ulaşılabilecek kişi sayısında sınırlayıcılığı olmuştur. Özellikle Milli Görüş grubundan görüşmecilere ulaşmanın diğer gruplara göre daha zor olması etkili olmuştur. Ulaşılan kadın görüşmecilerin görüşmeye katılmak istememesi de görüşmeci sayısını etkilemiştir. Erkek görüşmeciler için 7, kadın görüşmeciler için 3 olarak belirlenmiştir. Milli Görüş grubunda kadın görüşmeci sayısında görüşmecilere ulaşmak ve onları ikna etmenin zorluğu kadın görüşmeci sayısını Milli Görüş hareketi için bir kadın görüşmeci olarak sınırlandırılmış ve örneklem büyüklüğünde son sayı 28 olmuştur.(EK 2)

3.3. Görüşme Süreci

Görüşmelerden elde edilecek veriler bu çalışmanın ana eksenini oluşturduğu için araştırmaya uygun olan görüşme soruları hazırlanmıştır. Daha fazla veriye ulaşma amacıyla çalışma için yarı yapılandırılmış sorular hazırlandı (EK 1) .

Yarı yapılandırılmış sorular ile hedeflenen açık uçlu cevaplar alarak amaçlanan görüşmecilerin bakış açıları ile dünyayı anlamayı sağlamaktadır (Patton, 2014: Doğrudan alıntılar nitel araştırmalardaki ham verilerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Görüşmecilerden alınan veriler, kişinin duygularını derinliğini, dünyalarını düzenleme şekillerini, olan şeylerle ilgili düşüncelerini, deneyimlerini ve temel kavrayışlarını ortaya çıkarmaktadır(Patton, 2014: 21).

Sorular hazırlandıktan sonraki aşama görüşmecilere ulaşmak olmuştur. Görüşmeciler ulaşmak ve görüşmeye ikna etmek bu çalışmanın önemli basamaklarındandır. Örnekleme uygun olabileceği düşünülen 42 kişiye ulaşılmış ve toplam 32 görüşme yapılmıştır. Siyasal gruplara göre Ülkücü grup 10 kişiye ulaşılmış ve hepsi ile görüşülmüştür. Devrimci Yol grubu 14 kişiye ulaşılmış ve hepsi ile görüşülürken 4 kişi örneklem dışında kalmıştır. Milli Görüş grubundan 18 kişiye ulaşılmış 9 kişi ile görüşülmüş ve 1 kişi örneklem dışı kalmıştır.

Görüşme süreci Nisan 2021 tarihinde başlamış ve Mart 2022 tarihinde tamamlanmıştır. Görüşme takviminin 6 ay içerisinde tamamlanması hedeflenmiş fakat yaklaşık 1 yıl gibi bir zaman aralığında tamamlanmıştır. Sürecin uzamasında aşağıda yer alan durumlar etkili olmuştur

- Pandemi sürecinin uzaması
- Görüşmeciler tarafından verilen görüşme tarihleri
- Milli Görüş örneklemine ulaşma ve görüşmecileri ikna etme sürecinin uzaması

Yapılan görüşmeler en kısa 45 dk en uzun ise 2.30 saat arasında gerçekleştirilmiştir. Ortalama görüşme 1.15 dk sürmüştür. Yaş olarak daha büyük olanlar ve örgütlenme sürecinde daha fazla aktif rol alan görüşmecilerin görüşme süreleri daha uzun sürmüştür. Görüşme esnasında görüşmecilerinde anlatma ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle görüşmecilere müdahale edilmemiş ve şartların elverdiği durumlarda katılımcıların devam etmesine olanak sağlanmıştır.

3.3.1.Görüşmede Kullanılan Araçlar

Araştırma kapsamında planlanan görüşmelerin yüz yüze yapılması olmuştur fakat pandemi süreci, farklı iller olması ve yaş ortalamasının yüksek olması nedeni ile farklı araçlarla görüşmeler planlanmış ve seçenekler görüşmecilerin tercihine bırakılmıştır.

Araştırmada kullanılan görüşme şekilleri;

- Yüz Yüze
- Eş Zamanlı

-Telefon görüşmesi

-Çevrim içi Görüntülü uygulamalar(Whatsap Görüntülü, zoom, masenger)

- Eş zamansız Platformalar(Whatsapp yazılı) bu bir tercih olarak sunulmadı fakat bir görüşmeci ile hem telefon hem de yazılı olarak sürdürüldü. Aynı zamanda katılımcılar görüşmeler sonrası eksik kaldıklarını düşündükleri yerler için yeniden yazılı dönüşlerde bulundu.

Her görüşmeci ile önce ön görüşme yapılmıştır. Çalışma hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bazı görüşmeciler soruları önden görmek ve hazırlık yapmak istemişlerdir. Araştırmanın doğası gereği bunun mümkün olmadığı belirtilmiş fakat bazı istisnalar dikkate alınarak sorularla ilgi genel içerik paylaşılmıştır. (Katılımcı bulmanın zorluğu)

Veri toplama süreci boyunca mülakatın amacı, mülakata katılan kişinin bakış açısının mümkün olduğunca tam ve adil olarak kayıt altına almaktır. Bu yüzden mülakata katılan insanların verdikleri cevapları kelimesi kelimesine kayıt altına almak gerekmektedir. (Patton, 2014: 380). Çalışma kapsamında görüşmecilere çalışma hakkında bilgi verilmiş alınan kayıtlarının kullanılması ile ilgili sözlü onay alınmış ve bu onay dâhil bütün görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir.

3.3.2.Görüşme Notları

Görüşmeciler Hakkında:

- Hatırlama: görüşmeler esnasında hedeflenen bireylerin geçmişi hatırlayabilmeleriydi. Bu hatırlama duygu düşünce ve eylemin geri çağrılması gibi birçok aşamayı barındırmaktaydı. Görüşmecilerin en büyük kaygısı geçmişi hatırlayabilmek ve doğru cevaplar verip vermedikleri üzerine olmuştur. Ortalama 40-50 yıl öncesini hatırlamak ve anlatmak katılımcılar önemli bir deneyimdi.
- Görüşme bittikten sonra faydalı olup olmadıkları hakkında geri dönüş almak istediler.
- Görüşmecilerin, araştırmayı ilk olarak biyografi içerikli olduğunu düşünmeleri
- Hareketi anlatmak hareket hakkında bilgi vereceklerini düşünmeleri

- Ses kaydı için aynı anda iki ses kaydı alınmıştır.
- Süreç içerisinde çalışmamın nasıl gittiğini de sorup desteklerini sürdürdüler.

Görüşme teknik olarak derinlemesine veri toplayabilme olanağına sahip olduğu gibi zaman, maliyet vb. zayıf yönlere de sahip tekniktir. Bu çalışma kapsamında görüşmeler ile ilgili yaşanan zorlukları daha çok teknik zaman konularında yaşanmıştır.

Çevrim içi uygulamalar esnasında internet alt yapısından kaynaklı kopmalar; Salgın nedeni hem görüşmeci hem de araştırmacı için uygun mekânsal ortamın hazır olması; Bir görüşmenin ses kaydı olmadığı tespit edildi yeniden görüşme yapılması gibi teknik sorunlarla karşılaşılmış ve çözüm üretilmiştir.

Görüşme takviminin planlanan sürenin dışına çıkması ve sürecin uzaması uzun zaman alması zihinsel ve psikolojik yorgunluğa neden olarak Tez yazım sürecinde zaman zaman motivasyon kaybına neden olmuştur. Görüşme sürecinin uzanmasının ilk nedeni görüşme tarihlerini görüşmecileri uygun olduğu zamanlara göre ayarlanması olmuştur. Özellikle siyasette aktif göreve devam eden görüşmecilerle 1-2 aylık bir bekleme süreci yaşanmıştır. Örneklem olarak ulaşılması zor ve alternatif görüşmeci bulmanın imkânsızlığı dolayısı ile bekleme süresi çalışmanın bir gerekliliği olarak değerlendirilmiştir.

Görüşme süreci etkileyen bir diğer durum ise Milli Görüş grubunda kadın görüşmecilere ulaşmak ve ulaşılan kişileri görüşme için ikna etmeye ciddi bir zaman ayrılmıştır. Araştırmaya başlarken Milli Görüş camiasında o dönemde yer alan kadınlara ulaşmanın zor olacağına dair bir varsayım olmamıştır. Fakat görüşmecilere ulaşma ve ikna etmenin zaman alması tezin genel zamanlama takviminin de uzamasına neden olmuştur. Milli Görüş grubundan toplam dokuz kadına ulaşılmış fakat bir kişi görüşmeyi kabul etmiştir.

Süreç içerisinde en çok söylenen Milli Görüş içerisinde o dönem çok fazla kadının yer almadığı, yapılan araştırma sırasında en çok yapılan geri dönüşlerden olmuştur. Fakat ulaşılan kişi sayısı bunun böyle olmadığını göstermektedir. Eğitim ya da yaş ölçütü tutmayanlar görüşmeyi kabul ettiler. Fakat örnekleme tam uyum

sağlayanlar görüşmeyi kabul etmemiştir. Görüşmeyi neden kabul etmediklerine dair gözlemler; Şuan başka bir partide devam etmeleri; Ses kaydı kullanılacak olması; Tedirginlik; Çocuklarının iş yaşamına bir zarar gelmemesi; Eşi izin vermediği gerekçeleri ile görüşme yapmak istememişlerdir.

3.4.Verilerin Analizi

Araştırmanın veri toplama sürecinden sonraki aşaması verileri analiz etmek ve analiz sonuçlarını yorumlayabilmektir. Analizde kendi içerisinde faklı aşamaları içermektedir. İlk olarak görüşmelerle eş zamanlı olarak notlar alınmıştır. Bu notlar görüşmelerdeki benzerlikleri farklılıkları ve bir sonraki görüşmeye katkı sağlayacak bir içerik oluşmasına neden olmuştur. Görüşmelerin genel tablosu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda analiz için oluşturulacak tema ve kodların ön aşaması olmuştur. Bir diğer aşama ise görüşmelerin somut verilere dönüştürülmesi olmuştur.

Nitel veri analizi kısmen de olsa nitel verinin neye benzediğine bağlıdır. Kaydedilmiş bir görüşme de olduğu gibi yazılı forma dönüştürülebilirse organize edilebilir. Ham veri analiz edilmeden önce bir çeşit düzenleme ve işlemden geçirilmeye ihtiyaç duymaktadır (Berg ve Lune, 2015: 73).Görüşmelerin deşifre edilmesi ve yazılı hale getirilmesi görüşmeler ile eş zamanlı yürütülmeye çalışılmıştır. Deşifreler esnasında özellikle telefon görüşmelerinin yazılı hale getirilmesinde sorun yaşanmıştır. Görüşmecinin sesinin anlaşılması için ayrılan süre diğer deşifrelere göre daha fazla olmuştur.

Nitel analiz, verileri bulgulara çevirme işlemidir ama bu işlemi yapmanın bir formülü yoktur. İşlem sürecinde rehberlik sağlanabilir ama bunun bir reçetesi yoktur. Rehberlik sağlanır evet ama bunun için bir reçete yoktur. Yön gösterilebilir ve gösterilecektir de ama varılacak her son nokta araştırmacı için özgünlüğünü korur ve bu noktanın ne olduğu sadece oraya varıldığı zaman eğer varılabilirse bilinebilir (Patton, 2014, 432). Bu nedenle araştırmanın kendi dinamikleri içerisinde bir analiz süreci gerçekleştirmek planlanmıştır.

Görüşmeler ile eş zamanlı olarak hazırlanan yazılı verilerin analizi için 28 görüşmelerin tamamlanması beklenmiştir. Burada hedeflenen görüşmelerin bir

bütünsellik içinde görebilmek olmuştur. Fakat görüşme sürecinin uzaması analiz sürecinin de zamanlama olarak gecikmesine neden olmuştur.

Görüşme verilerinin analizine, görüşme yapılan üç farklı grubun ayrı ayrı okunmasıyla başlanılmıştır. Birinci okumaların tamamlanması ile birlikte araştırma öncesi sorulardan yola çıkarılarak oluşturulan ve görüşme sürecinde şekillenen genel temalar ve kodlar yeniden gözden geçirilmiştir.

İlk okuma sonrası bir sonraki aşamalara katkı sağlaması açısından kod kitabı oluşturulmuştur. Kod kitabı analiz sürecinin ikinci okumalarına katkı sağlayacak ve kendi içerisinde yeniden kodların düzenlenmesini elverişli hale getirecektir. Hedeflenen toplamda 3 okuma yaptıktan sonra temalar ve kodlar altında 3 farklı grubu aynı anda analiz etmek, benzerlikleri ve farklılıkları tespit ederek bulgular analiz edilmiştir.

Analizlerde yer alan görüşmeci verileri için kodlar belirlenerek görüşmeler tasnif edilmiştir. Görüşmecilerin isimleri yerine her grup için ayrı ayrı 1-10 arası rakamlar kullanılmıştır. Daha sonra dâhil oldu siyasal grubun ilk harfleri, cinsiyet ve doğum tarihleri kullanılarak görüşmeci kodlamaları tamamlanmıştır.

Örnek Ülkücü görüşmeciler için Ü1, E, D. 1951 şeklinde yapılan kodlama Ülkücüler arasında görüşme yapılan birinci ülkücü görüşmeci erkek ve 1951 yılında doğmuştur anlamına gelmektedir. Yine aynı şekilde Devrimci Yolcu görüşmeciler için DY7, K, D. 1956 şeklinde yapılan kodlama, Devrimci Yolcu görüşme yapılan yedinci görüşmeci kadın ve 1956 doğumludur. Milli Görüş grubu için MG6, E, D. 1954 şeklinde yapılan kodlama, Milli Görüşçü görüşme yapılan altıncı görüşmeci erkek ve 1954 doğumludur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamında elde edilen bulguların üç ana tema altında analizi yer almaktadır. Nitel araştırma teknikleri ile yapılan analizle amaçlanan 1970'li yıllarda üniversitede öğrenci olan gençlerin ideoloji ve siyasal gruplarla şekillenen deneyimlerini bütünsel bir şekilde sunmak olmuştur. Çalışmanın üç teması bu bütünselliğe uygun şekilde sıralanmıştır.

4.1. İdeolojinin Düşünsel Oluşum Süreci

İdeolojinin düşünsel oluşumunda bireyin fenomenle olan karşılaşma alanları önem arz etmektedir. Bu alanlarda birey ideolojiyi tanıyıp öğrenmektedir. Bu şekilde ideolojiye ait bir dünya oluşumu gerçekleşmektedir. 1970-1980 arasında farklı siyasal hareketler de yer alan üniversite öğrencilerin düşünsel süreçlerinin oluşmasında etkili olan süreçleri bütünsel yaklaşım ile değerlendirmek mümkündür.

İdeolojinin Düşünsel Oluşum Süreci ana temasında sekiz alt başlık yer almaktadır. Bireyin ideolojisinin oluşumunda analizde yer alan başlıklar dışında farklı etkenlerde rol almaktadır. Çalışma analizi görüşmecilerden elde edilen verilere göre yapıldığı için başlıklar, bu veriler ile sınırlandırılmıştır. Analizin bu bölümünde görüşmecilerin genel olarak çocukluktan gençlik dönemlerinde geçen sürede ideoloji konusunda bireysel deneyimlerine odaklanmıştır.

4.1.1. Yaşanılan Mekân ve Mekânsal Hareketlilik

Çalışma kapsamında görüşülen bireylere 1970-1980 döneminde nerede yaşadıkları/yer değişikliği yapıp yapmadıkları soruları yöneltilmiştir. Bu sorunun sorulmasındaki ilk amaç demografik bilgiler edinmek olmuştur. Görüşme sayısı arttıkça kentsel ve kırsal mekânların ideolojinin oluşumu ile ilgili bir etkiye sahip olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Yaşanılan mekânların aynı zamanda ideolojinin öğrenilmesine zemin hazırlayan toplumsallaşma alanları olarak ideoloji ile ilişkisi bu başlık altında analiz edilmiştir. Görüşmecilerin mekânla ilgili sorularına verdikleri cevaplar gruplara göre analiz edilmiştir. Her grup kendi içinde değerlendirildikten

sonra genel bir çıkarım ile dönemin gençlerinde mekânsal değişikliklerin nedenlerine yer verilmiştir.

Bireyin çocukluk ve gençlik dönemlerinin geçtiği mekânlar ve bu mekânların özellikleri, ideoloji ile kurulan ilişkide etkili olmuştur. Mekânsal değişiklerde ise eğitim, iş, göç gibi etkenler ideolojiyi şekillendirmede önemli rol oynamıştır. Dönemin sosyal şartlarının ve ideolojiye yansımaları belirlenmeye çalışılırken mekânın ideolojinin şekillenmesi ve gençlik üzerindeki etkisi ele alınırken Türkiye'de kentleşme süreci de dikkate alınmıştır.

Tarım toplumunun ekonomik sosyal ve kültürel özelliklerinin hâkim olduğu Türkiye'de 1950'ler sonrasında özellikle sanayileşme politikaları ile birlikte şekillenen kırsal ve kentsel alanların yaşadığı dönüşüm, 1970'lere gelindiğinde gençlerin ilk sosyalleşmelerini geçirdiği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram olarak kırsal alan, kent alanı ve kentleşme sürecinde olan kırsal alan merkezlerini kullanarak yaşam alanları üç bölgede ele alınmıştır.

Görüşme yapılan bireylerin çocukluk ve ilk gençlik yıllarına kadar yaşamış oldukları mekânları, kırsal-köy, kırsal merkez(geçiş-kentleşme süreci) ve kentler olarak üçe ayırmak mümkündür. Bu ayrımı yaparken İstanbul, Ankara ve İzmir'e ek olarak Adana ve Konya'nın kent, bu kentlerin merkezleri dışındaki yerlerin tamamı kırsal ve kentleşme sürecinde olan yerler olarak değerlendirilmiştir.

Görüşmecilerin doğum ve ilk çocukluk yılları Konya, Çanakkale, Amasya, Sakarya, Erzincan, Tekirdağ, Trabzon, Artvin, Ankara, Diyarbakır, İstanbul, Aydın, Sivas, Adana, Samsun, Kahramanmaraş, Gümüşhane, Manisa ve Mardin illerinin merkezlerinde ya da kırsallarında geçtiği tespit edilmektedir. Görüşmecilerin yaşadıkları yerden yaptıkları değişiklikler ve yaşanılan bölgelerin onların sosyalleşmelerine etkisi ile bir arada değerlendirildiği zaman bir anlam kazanmaktadır.

Ülkücüler yaşanılan mekâna göre değerlendirilen ilk grup olmuştur. Genel olarak yaşamlarının büyük bir kısmını İstanbul'da geçiren görüşmeciler, üniversite eğitimleri içinde İstanbul'da kalmayı tercih etmişlerdir. Çok küçük yaşta Anadolu'dan İstanbul'a göç ile gelen görüşmeci Ü1 *"1957'de İstanbul'a geldim. O tarihten bu tarihe İstanbul'u hiç terk etmedim desem yeridir. İstanbul dışına hiç ikametgâh olarak*

çıkmadım. Görev süreci var milletvekili olduktan sonra 1 yıl Ankara'da kaldık. Sonra tekrar İstanbul'a döndük (Ü1 E, D. 1951) ifadelerinde çocukluk ve gençlik dönemlerinde mekânsal değişiklik yapmadığı görülmüştür. Ülkücü hareket içerisinde yer alan bir diğer görüşmeci Ü9, İstanbul'a göç ile gelen görüşmeci mekânsal değişiklikler ile ilgili süreci aile, eğitim ve evlilik bağları üzerinden anlatmaktadır:

> *Ü9 "Ortaokulu bitirince ailemle birlikte İstanbul'a gittik. Lise ve üniversite İstanbul'da okudum. Sonra evlendim tekrar bu tarafa göçtük. 1971'de lise başlarken İstanbul'a gittim 1981'de Tekrar Tekirdağ'a geldim" (Ü9, K, D. 1959).*

Yaşamı boyunca hep kırsal merkezde kalan kadın görüşmeci Ü3 ise yaşadığı mekân ile ilgili kıyaslama yaparak kendi tercihlerindeki etkisini*Ü3 "Büyük şehirlerle küçük yerin çok farklı. Yani ben bakıyorum buralarda kimse kimseyi tanımıyor. Ama burada sen bir şey yap gördün mü, o onu yaptı gördün mü?"* ifadeleri ile anlatırken ailesinin sosyo-ekonomik şartlarının tercihlerini etkilediğini vurgulamıştır:

> Ü3*"Mesela ben koşucuydum, öğretmen okulunda. Öğretmenim beni Gazi'ye çok istedi Sen dedi, Gazi'ye git Beden eğitimi öğretmenimdi. Baba olmayınca Tabii maddiyatta da Annemde de bir şey yok Abim bakıyor bize gidemedim. Oralarda hep para lazım yatılı kalacaksın Samsun Türkçe bölümünü kazandım ben oraya da gidemedim. En iyisi dedim ben eğitim burada okuyayım 2 yıl, iyi ki de okumuşum" (Ü3 K, D. 1956).*

Hem kırsal alanın, yapısal özellikleri hem de ekonomik şartlar mekânsal tercihleri etkilerken aynı mekânda yaşayan başka görüşmeci Ü4 ise görüşmeciden farklı olarak eğitim için mekânsal değişiklik yapmıştır.

> *Ü4"İlkokul ortaokul ve Liseyi Suluova'da okudum ondan sonra 1975 yılında Ankara'da Hacettepe Üniversitesi İşletme bölümünü kazandım, üniversite tahsili için Ankara'ya gittim. Ondan sonra bugüne kadar da Ankara'da kaldım" (Ü4, E, D. 1958)* .

Ülkücü grupta genelde eğitimden sonra mekânsal değişiklik mesleki olarak gerçekleşmiştir. Kırsal merkezde yaşayan görüşmeci Ü8 iki kez üniversite değişikliği yaptığını; *"Önce Elazığ'da okudum sonra müracaatının üzerine Ege Üniversitesi'ne girdim" (Ü8, E, D. 1950)*ifadeleri ile belirtirken mezuniyet sonrası Edirne'ye tayin olarak mesleki bir mekânsal değişiklik yaşadığını anlatmıştır. Görüşmeci Ü8 ile benzer bir deneyimi olan görüşmeci Ü2'de Çanakkale kırsalından üniversite Okumaya Ankara Gazi Üniversitesi'ne gitmiş ve öğretmen olarak Bingöl'e atanması ile dönem

içerisinde farklı mekânlarda bulunmuştur. Kırsal alanda doğan görüşmeci Ü5'in, eğitim tercihi ile ilk mekânsal değişikliğini gerçekleştirmiştir.

> *Ü5 "Liseyi Samsun'da okudum ilkokul lise ortaokul. 1973 yılında İstanbul'a geldim. Samsun-İstanbul diyebiliriz. İTÜ'ye 1974'te girdim ama İstanbul'a 1973'te geldim bir yıl kursiyer olarak dershaneye gittik. 1980 sonrası yurtdışına çıkmak zorunda kaldık" (Ü5 E, D. 1959).*

Yukarıda yer alan görüşmeci ifadesinde diğer Ülkücü görüşmecilerden farklı olarak ideolojinin etkisi olduğu görülmüştür. Bir örgütsel yapıya dâhil olmak ve bunun getirdiği siyasal sonuçlar yalnızca Ülkücü grup için değil, bir sonraki aşamada da yer aldığı gibi Devrimci yol grubunun da mekânsal değişikliklerine neden olmuştur.

Devrimci Yol grubunda da kırsal ve kentsel mekânlarda başlayan yaşamlarından genellikle eğitimin nedeni ile ayrılmış olmaları ön plana çıkmıştır. Devrimci Yol grubu görüşmecileri genel olarak kırsal alandan kentler merkezlerine doğru eğitim adına yer değişikliği yaparken örneğin DY5 İstanbul'dan okumak için dönemin merkez üniversitelerinden ODTÜ'ye gitmiştir. Bu dönemde Balkanlardan göçen bir ailenin çocuğu olan ve Marmara Üniversitesi okuyan DY8 göç ve eğitim sürecini aşağıda yer alan ifadelerle anlatmıştır.

> *Ü8 "Ailem Bulgaristan göçmeni, Tekirdağ gelmişler orada dünyaya geldim, sonra İstanbul'a. İstanbul'da ağırlıklı Gaziosmanpaşa'da oturdum. Okula Gaziosmanpaşa'da başladım. Bir sınıfın 2. yarısını Tekirdağ'da okudum diğer ikinci sınıf o zaman göçmenlere onlara verilen evlerde oturma yanlarına evini alıyorlar gibi bir şey çıkarmışlardı Onun için Tekirdağ'a gitmiştik sonrasında tekrardan geldim, Gaziosmanpaşa'da okudum" (DY8, E, D. 1956).*

Babası devlet memuru olan ve bu nedenle sürekli yer değiştiren aslen Artvin Hopalı olan görüşmeci, yaşadığı mekânsal değişikliklerde farklı kırsal ve kentsel mekânlara eğitim sürecini sürdürmüştür

> *DY3 "Siirt'in Silvan ilçesinde ilkokula başladım Sonra Manisa'nın kendi ilçesinde ve Manisa'nın Salihli ilçesinde devam ettim sonra Diyarbakır lisesinde liseyi okudum ve 1975'te İstanbul'a geldim İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencisi oldum"(DY3, E, d.1958).*

Aynı görüşmeci Diyarbakır da yaşadığı sürecin ideolojisine katkısına ise şöyle değinmiştir:

> *"Ben hep Anadolu kentlerinde büyüdüm kasabalarında Aslında kent de yok. Bunların içinde bir tek Diyarbakır kent. Büyük kent yani gittiğim yaşadığım ilk büyük kent Diyarbakır, yani 70'li yılların Diyarbakır'ın dan söz ediyorum.*

Diyarbakır'da Diyarbakır o zaman. Oldukça kültürel sosyo-ekonomik yapısı zengin bir kentti. Bir doğu kenti olmasına rağmen oldukça gösterişli gelişkin bir yerde, bugünkü gibi yoğun göç altında olmamıştı. Diyarbakır'da örneğin Türkiye İşçi Partisi'nin Yürüyüş dergisini sürekli aldığımı ve gördüğüm hemen hemen bütün sosyalist sol, dergileri takip etmeye çalıştığımı hatırlıyorum" (Ü3, E, D.1958).

Diyarbakır'ın sosyo-kültürel olarak dönemin şartlarına göre gelişmişliğinin gençlere farklı imkânlar sağladığı; kitap ve süreli yayınlara ulaşma imkânının bir yandan gençlerin kültürel gelişimine katkı sağlarken bir yanda da ideolojinin düşünsel sürecinin oluşmasına katkı sağladığı araştırma bulgularından çıkarılan tespitler arasındadır. Yaşadığı mekânın ideolojisinin oluşumunun etkisinde farklı bir görüş sunan Konya kırsalında yaşayan Konya Selçuk Üniversitesi'ni tercih eden görüşmeci DY1 ise yaşadığı mekânın ideolojisinin olumuna etkisinde farklı bir perspektif sunmuştur.

DY1 "Belki başka bir ortamda başka bir kentte, örneğin Dersim'de olsaydım, Tunceli'de olsaydım muhtemelen bu defa şey olurdu. Belki de oradaki siyasal hareketlerden birinden etkilenebilirdim. Dolayısıyla üniversitelerdeki etki alanı devrimci gençlik hareketinin etkili olması kentlere kadar çok ciddi bir oradaki siyasal etki kentlere yansıdı" (DY1, E, D. 1958)

Artvin kırsalında büyüyen ve yaşadığı mekânın yoksulluğunu *"Allah'ın unuttuğu yer olarak"* tanımlayan görüşmeci, Önce eğitim sonra mesleki olarak yer değişimleri yaşamıştır. Mekânsal olarak yaşadığı yerde eğitim hakkına erişmek için yaşadığı zorlu süreci şu şekilde anlatmıştır:

DY6 "İlkokuldan sonra bir sınav yapıyorlardı. Daha çok yoksul köylü çocukların okuma yazmaya yönlendiren bir şeydi… Kars Susuz ilçesinde oraya girdik yatılı olarak. Bizim köyde o zaman herhalde bir 150 kadar öğrenci vardı, ama mezun olanlar 40 kişi civarı. Bu 40 kişinin 8 kişisi o okula gitmişti. Bizim için büyük bir şeydi o yatılı okulda okumak. Oraya gitmek hani ortamı tanımak önemliydi. En büyük yakın hedeflerimizden biriydi bizim" (DY6, E, D. 1956).

Çocukluk dönemlerini Artvin kırsalında geçiren görüşmeciler Artvin'de neredeyse herkesin o dönemde devrimci olduğunu, bunun nedenin de "*Çok şey söyleyebilir de orada okuryazarlık çok yüksekti. Ve o bir kuşaktan kuşağa aktarılan kültür aslında"*(DY2, E, d. 1959), ifadeleri ile kültürel düzeyde gelişmişlikle ilişkilendirdiği görülmüştür. Artvin'in sosyal-kültürel olarak devrimci çizgide olmasına vurgu yapan görüşmeci DY2, üniversite tercihinin dönemin ideolojik şiddet ortamının etkisi sebebiyle yaşanılan mekâna yakın olan Erzurum Atatürk

Üniversitesi'nden yana olamadığını ifade etmiştir. Yine Artvinli olan bir başka görüşmeci DY4, Artvin'de genellikle devrimcilerin çoğunlukta olmasını eğitimli birey sayısından kaynaklandığını ifade etmiştir:

> *DY4 "Artvin'de okumamak diye bir şey söz konusu değil. Okumadım diyen adam lise mezunudur. Bir de dönem olarak herkesin üniversiteye gittiği bir dönemde değil. Çok sınırlı ama Artvin o konuda bayağı iyi" (DY4, E, d. 1951).*

Doğma büyüme Amasyalı olan kadın görüşmeci DY10 dönemin iktidarlarının eğitim politikaları dolayısı ile olarak mekânsal değişiklik yapmak zorunda kalmıştır.

> *"Şimdi şöyle Amasya Eğitim Enstitüsü'nde okudum. MC dönemi bitmiş, Ecevit hükümeti Erbakan'la sanıyorum gelmişlerdi. Sonra öğrenci alımı yapıldı. Biz öğrenci alımından sonra girenlerdeniz. Sonradan bir olaylar tabii çok felaket olaylar. Ülkücülerle bölücüler arasında olayları oldu o olaylar sırasında maalesef bizi 8 tane arkadaşımızın 3 tanesi Niğde Eğitim Enstitüsü'ne sürüldük" (DY10, K, 1958).*

Ankara kırsalında doğup büyüyen görüşmeci olan kadın görüşmecide ailesine yakın olan merkezde Gazi Üniversitesini tercih ettiğini ifade etmektedir. Bir siyasal grupta yer almasının mekânsal yer değişikliğe etkisini *"Yarım sene gittim geldim. Sonra yurtta kaldım. Biraz da devrimci hareketin içerisinde yer alma sıklığımızın artmasıyla birlikte biz birkaç arkadaş evde kaldık" (DY7, K, 1956)*ifadeleri ile belirtmiştir. Görüşmeci DY7'nin örgütlenmede aktif olası ilerleyen zamanlarda örgütlenme çalışmalarını sürdürmek için Adana'ya giderek yapmıştır. Yukarıdaki ifadelerden yapılabilecek bir diğer çıkarım ise Devrimci Yol kadın görüşmecilerinin ailelerine yakın mekânlarda eğitim alma haklarını sürdükleri olmuştur.

Çalışma kapsamında olan bir diğer grup olan Milli Görüş görüşmecilerin mekânsal deneyimlerinde de eğitim ön planda olmuştur. Adıyaman'ın kırsalından merkeze doğru eğitim hayatında yaşadığı değişimi görüşmeci MG3 aşağıda yer alan ifadeleri ile anlatmıştır:

> *MG3 "Ben İlkokulu köyümde okudum. İki yıl Kur'an kursuna gittim. Köyüme ilçeme 1.5 kilometre mesafedeydi. Her gün sabah gider akşam dönerdim, arkadaşlarımla. İki yıl böyle devam ettim, ondan sonra ortaokulu Kahramanmaraş'ta okudum. Kahramanmaraş İmam Hatip mezunuyum. Yüksek İslam Enstitüsü'nü Konya'da okudum. Tahsil hayatım böyleydi." (MG3, E, D. 1952)*

MG5'in *"Trabzon'da doğdum. Çocukluğum Adana'da geçti. 50- 51 yıldır da Ankara'dayım. Evet, üniversite içinde Ankara'ya geldik. Ondan sonra da Ankara'da*

kaldık" (MG5, E, D. 1954), ifadelerinde görüldüğü gibi Milli Görüş grubu görüşmecilerinin üniversite tercihleri genele olarak merkez üniversitelerden yana olmuştur. Yine görüşmeciMG6 (E, D.1954) Konya'dan Erzurum'a üniversite okumak için gitmiştir. Mardin merkezinde yaşayan görüşmeci MG7'nin (E, D.1957) de eğitimi için yaşanılan mekânda değişiklik yaptığı, Ankara'ya gittiği tespit edilmektedir. Bir diğer görüşmeci MG2'nin hem eğitim hem de çalışma hayatı için bir sosyal hareketliliğin içinde yer aldığı aşağıdaki ifadelerinde yer almaktadır:

> *MG2"Ben Şarkışla' da Liseyi bitirdim. İki sene de Sivas'ta okudum. Sivas Lisesi'nde, daha sonra 6 yıl falan İstanbul'da kaldım. İstanbul'a ticaret yapmak için gelmiştim. 10-12 yıldır da Kayseri'deyim. Erzurum Atatürk Üniversitesi. İslami Bilimler Fakültesi'ni bitirdim" (MG2, E, D. 1954).*

Milli Görüş grubunda yer alan görüşmeci MG4'ün doğup büyüdüğü yerden ilk defa yaptığı mekânsal değişikliğin çalışmak için olduğu; iş, eğitim ve vatandaşlık görevleri ile sosyal hareketliliğin içinde yer aldığı belirtilmektedir:

> *MG4 "Ben 1971'e kadar Samsun'da bitirdim. 71-73 arası Giresun'da öğretmenlik yaptım. Sonra Samsun ve Ankara'da naklim oldu. 1974'te Ankara'ya okumaya geldim. Üniversiteyi sonra 77 -79 arası Samsun'da matematik öğretmenliğinin var. 79 da Askere gittim 82 den beri de' Ankara'dayım" (MG4, E, D. 1954).*

Milli Görüş grubunda tek kadın görüşmeci olanMG8'in mekânsal değişiklik yönelimine ilişkin ifadeleri ise şöyledir: *"23 yaşına kadar Pazarcık'ta oturdum. Evlenerek Ankara'ya geldim."* Kahramanmaraş Pazarcıklı olan görüşmeci MG8'in aynı zamanda Gaziantep Eğitim Enstitüsü'nde eğitime başladığı; eğitim süreci için üç aylık dönemlerle şehirlerarası yolculuk yaptığını belirtilmektedir:

> *MG8 "İkinci kez üniversite sınavına girdiğimde Gaziantep Eğitim Enstitüsü'nü kazandım. O zaman bu terörist olur diye aileme baskı yaptılar. Kazandım gidemedim değil. Gittim birkaç ay gittim devamını getiremedim o zaman sağ sol olayları da çok fazla bu tarih 77-78 gidemedim ben" (MG8, K, 1959)*

MG8'in (K, d.1958) yukarıda yer alan ifadeleri siyasal olayların yaşadığı mekânlardaki insanlara yansımasının etkisiyle okulu bırakmak zorunda kalması ideolojinin yaratmış oldu bir etki olmuştur.

Yukarıda yer alan üç farklı grup üzerinden yaşadıkları mekânlar ve yer değişiklikleri bir arada değerlendirildiğinde; dönemin gençlerinin siyasal ideolojilerine kaynaklık edebilecek kırsal ve kentsel kökenli eğilimlerde dengeli bir

dağılım olduğu görülmektedir. Seçtikleri ideolojinin oluşumunda kırsal mekânda yaşamış olan görüşmecilerin ideolojik eğilimlerinin daha sağ; kentlerde yaşayan görüşmecilerin ideolojik eğilimlerinin ise daha sol görüşe yakın olduğuna yönelik bir araştırma çıkarımı olmamıştır. Yaşanılan alan kategorisinde öne çıkan Türkiye'de kentleşme süreci ile gelen sosyal hareketliliğin bireyler üzerindeki etkisi araştırma bulgularının analiziyle ulaşılan tespitler arasındadır.

Türkiye'de sanayileşme ve buna bağlı olan kentleşme hedefi ile kentlerde kurulan sanayi tesisleri, üretimin merkezini evden, kitlesel üretimin yapıldığı fabrikalara yönlendirmiştir. Buna bağlı olarak kentlerde göç artmış; kentleşmeyle birlikte geleneksel geniş aile, kentsel çekirdek aileye dönüşmüş; iş bölümü artmış; eğitim ve öğretimin önemi artarak, eğitimle statü elde edilmesi önem kazanmış; orta sınıflaşma artmış; ulaşım ve haberleşme araçları gelişmiş, dolayısıyla sosyal hareketlilik hızlanmıştır (Bayhan, 1995:207).

Kıray (1982)'e göre; "*Kentsel yerleşme alanlarının tarımsal olmayan üretimi içermesi ve bu tür üretimi gerçekleştiren ve denetleyen uzmanlaşmış ve tabakalaşan nüfusu barındırır"* (Kıray, 1982: 91). Uzmanlaşmış bir nüfusa olan ihtiyaç dönemin gençleri için etkili olmuştur. Kentleşme ile beraber üniversite, enstitü, yüksekokulların sayısındaki artışla beraber bu süreçle uygun uzman bir nüfusa ihtiyacı beraberinde getirmiştir ve bu ihtiyacın karşılanması için eğitim önemli bir sosyal değişim aracı olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

İncelenen dönemde görüşmecilerin mekânsal değişiklik ve ideoloji ilişkisi üzerinden görüşme bulguları incelendiğinde; görüşmecilerde sosyal hareketliliğin ilk itici gücünün eğitim olduğu görülmektedir. Eğitim, görüşmeciler için kent merkezlerini çekici hale getiren bir etkendir. Dönemin gençlerinin kendi ekonomik ve sosyal şartlarını değiştirme umudu ile eğitimle birlikte bu sosyal hareketliliğe dâhil olduğu tespit edilmektedir. Bu hareketliliği köy/kırsalda olanların daha ortaokul ve lise dönemleri gibi daha erken yaşlarda başlattığı; kırsaldan daha merkeze doğru kimi zaman aynı şehirde kalmış kimi zaman ise şehir değişikliği yapmak zorunda kalmış ve yatılı olarak eğitimlerini sürdürdüğü görülmektedir. Kentleşme sürecinin olduğu daha merkezi konumda olan görüşmecilerin ise kendi bulundukları bölgelerde okullaşmanın olmasından dolayı lise ve ortaokulu kendi ailelerinin yanında okuyabildiklerine;

eğitimin bu nitelikteki görüşmeciler için bir mekânsal değişim tetikleyicisi olmadığına araştırma bulgularından ulaşılmaktadır.

Görüşmecilerin üniversite tercihlerinde merkez üniversiteleri tercih ederlerken; yine bu üniversitelere bağlı faklı illerde yer alan enstitü ve yüksekokulların tercihleri arasında olduğu görülmektedir. Görüşmecilerden büyük kentlerde yaşayanların genellikle kendi yerlerinde kalarak eğitimlerini sürdürdüğü; daha kırsal bölgelerde olanların ise kendi sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel şartlarına göre üniversite ve eğitim tercihleri için yer değişikliği olduğu görülmektedir. Özellikle kırsal bölgede yaşayan görüşmeciler için sosyo-ekonomik statünün değişmesine bağlı olarak gelişen yapabilme hedefinin okula gitme talebinde etkili olduğu ulaşılan bulgular arasındadır.

Her gruptan kadın görüşmecilerin eğitim almak için aileleri ile aynı kentlerde kaldığı ya da yakın mesafede gidebilecekleri kentleri seçtikleri gözlemlenmektedir. Yine aynı şekilde kadın görüşmecilerde medeni durum değişikliğinin yaşanılan mekân tercihleri üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Yaşanılan yer insanlarının tutumlarının da kadın görüşmecilerin eğitim alma süreçlerinde sınırlayıcı bir etkiye neden olduğu çıkarılan sonuçlar arasındadır.

Dönemin özellikle öğretmen liselerinden mezun olanlara verilen haklar değişiklik göstermiş olsa da Liseden mezun olup öğretmen olabilmeleri ya da iki yıllık ve üç yıllık üniversitelerde daha kısa sürede mezun oldukları daha yaşıtlarına göre daha hızlı bir şekilde meslek hayatlarının içinde yer almıştır. Öğretmenlik dışında alanlardan mezun olanların ise yine aynı yerlerde meslek hayatına kısa sürede dâhil olduğu; meslekleri sayesinde dönemin gençlerinin sosyal hareketlilik eğilimlerinin geliştiği görülmektedir.

Ülkenin mevcut eğitim politikalarının dönemin ideolojik kamplaşmasından etkilenmesi ile eğitimde alınan kararlar, üniversiteler arası geçişleri zorunlu kılmıştır. Yine ideolojiye bağlı olarak örgütlenme içerisinde aktif olarak yer alan gençlerin zamanla örgütlü yaşamı sürdürmek için mekânlar arasında değişiklikler yaptığı tespit edilmektedir. Yerleşim mekânlarının ideolojiye olan etkisinde, özellikle kentlerin gençlere sunduğu imkânlar ön plana çıkmaktadır. Kentin sosyal, kültürel çevre

gelişimine katkısı ve gençlerin dönemin önemli kitle iletişim araçlarından kitap ve süreli yayınlara ulaşmasının; ideoloji ve siyasi örgütlenmeleri takip etmelerine imkân verdiği görülmektedir.

Kentin siyasal özelliklerinin ideolojiye etkisi değerlendirildiğinde; Artvin de yaşayan görüşmeciler için devrimciliğin genel bir görüş olmasında kentte gelişen okuma kültürünün etkili olduğu, siyasal sosyalleşmenin bu okuma kültürü ile oluştuğu çıkarılan araştırma sonuçlarındandır. Yaşanılan mekân değişikliğinin ideolojik tercihlerde, bireylerin bakış açıları üzerinde etkili olduğu Karaman ve Dersimde örneği ve mekânın kendi tarihsel yaşanmışlıklarıyla ilişki kurularak ortaya konulmaktadır. Okumaya gidilecek kentler konusunda da ideolojik yapılara göre bir tercih yapılması ile de mekânın ideoloji üzerindeki etkisini görmek mümkündür.

Yukarıda görüşme bulguları içinde yer alan örnekler yaşanılan mekânın siyasal bilinç düzeyinin oluşmasını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Yaşanılan mekân ideolojinin oluşumunda tek bir etken olmadığı için, bireyin içinde büyüdüğü aile, okulu ve arkadaşları, kitle iletişim araçları ve siyasal birçok olay-durumun etkileri üzerine bir genel değerlendirme yapılması gerekmektedir. İdeolojinin oluşumunu incelemenin yanı sıra yaşanılan mekân ve aile ile ilgili değerlendirmeler öncelikle o dönemki genç bireylerin fotoğrafını görebilmemize katkı sağlayacaktır.

4.1.2. Ailelerin Sosyo-Ekonomik Durumu

Çalışma kapsamında İdeolojin Düşünsel Oluşumu Süreci ile ilişki kurularak görüşmecilere sorulan bir diğer soru ailelerinin sosyo-ekonomik durumuna yönelik olmuştur. Burada amaçlanan görüşmecilerin kendi ifadeleri ile aile ekonomilerini ve buna bağlı sosyal durumlarının nasıl tanımladıklarını tespit edebilmektir.

Görüşme bulguları öncelikle her ideolojik grup içinde değerlendirilmiş; takip eden süreçte ilk olarak her grup kendi içinde değerlendirilerek, en sonda da genel bir değerlendirme ile görüşmeci ailelerin sosyo-ekonomik durumu yorumlanmıştır. Görüşmeciler çalışan aile bireylerinin hizmet, sanayi ve tarım sektörlerinde farklı meslek gruplarında yer aldığı; sosyo-ekonomik durumlarının iyi, orta, normal, yoksul, fakir, zengin gibi kavramlarla ifade etmişlerdir. Bu ifadeler dikkate alınarak analizde bir ekonomik durum tespiti yapmaya çalışmıştır.

Bu başlıkta analiz edilen ilk grup Ülkücü gruptan; babası şeker fabrikasında işçi olan Ü4 ekonomik durumlarını normal/iyi olarak tanımlamış ve ekonomik durumlarının iyi olmasının gerekçesini ve sonuçlarını şu şekilde ifade etmiştir:

> *Ü4 "Şeker Fabrikası'nda çalışmak bile o dönemde büyük bir şeydi. Benim babam da şeker fabrikasında işçi olarak çalışıyordu ama tabii sosyal şartları maaşı falan o güne şartlarına göre tabii ki çok iyiydi. Biz mesela altı kardeşiz, altı kardeşin beşi üniversite mezunu bir kardeşim lise mezunu. O maaşıyla beş tane çocuğunu üniversitede okutabildi. Yani o anlamda şey sosyal ekonomik olarak kimseye muhtaçlığı olmayan normal bir şeyimiz vardı" (Ü4 E, d. 1958).*

Fabrikanın sağladığı iş olanaklarının bölge halkı için ciddi bir ekonomik gelişmeye neden olduğu; aynı zamanda eğitim alabilen çocuk sayısının ekonomik bir gösterge olarak düşünüldüğü araştırma sosyo-ekonomik durumun tanımlaması yapılırken eğitim, okumak, okutabilmek eş değer görüldüğü tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra eğitim ve ekonomi arasındaki ilişkide ailenin ekonomik durumunun, il dışında okumanın masraflı olması sebebiyle bireylerin okul tercihlerini etkili olmuştur. Bu konuda Ü3 ün ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

> *Ü3 "Mesela ben koşucuydum öğretmen okulunda. Öğretmenim beni Gazi'ye çok istedi. Sen dedi Gazi'ye git Beden eğitimi öğretmenimdi. Baba olmayınca tabii maddiyatta da annemde de bir şey yok abim bakıyor bize gidemedim. Oralarda hep para lazım yatılı kalacaksın. Samsun Türkçe bölümünü kazandım ben oraya da gidemedim" (Ü3 K, D. 1956).*

İstanbul Üniversitesinde okuyan ve ailesi de İstanbul'da olan görüşmeci Ü1 ailesinin ekonomik koşulları sebebiyle hem çalışıp hem okuduğunu bununda onu dönemin gençlerinden farklı kıldığını şöyle ifade etmiştir:

> *Ü1 "Bir de sosyal şartlarımız ağır olduğu için aileme yardımcı oluyordum. Öğleye kadar okulda okuyordum, öğleden sonra da pazara çıkıp yardımcı oluyordum. Ortaokul 1'in yazından itibaren fakülteye başlayana kadar her gün pazarcılık yapıyordum. Üniversiteye girdikten sonra da pazarcılığı bıraktım. Sendikal faaliyetlere başladım. Çalışarak okuduğum için ailesine yardım eden baba parası ile okumuyorum yaşımı onlarla bir ama ben hayatın içinde para kazanma içinde ekmek parası içindeyim. Okulun bir an evvel bitirilip toplum hayatında yerimizi almakla alakalı sorumluluk bilincindeyim" (Ü1, E, D. 1951).*

İstanbul'da ailesinin yanında okuyan bir diğer görüşmeci sosyo-ekonomik durumlarını *"Babam ilk ofset matbaanın sahibiydi. Türkiye'de çok iyi bir yayıncıydı, iyiydi normalim üzerindeydi"* (Ü10, K, D. 1959) olarak ifade ederken ve babasının ona üniversiteye başladığı dönemde araba aldığını da bir ekonomik gösterge olarak

vurgulamıştır. Ü5 (E, D. 1959),babasının CHP delegesi olduğunu; Ü6 (E, D. 1960) ise babasının devlet memuru imam olduğunu belirmiştir. Fakat her iki görüşmecinin de ailesinin maddi durumları ile ilgili görüşme içeriğinde olumlu olumsuz bir değerlendirmeye yer vermemişlerdir.

Erzincan merkezde yaşayan görüşmeci ailesinin sosyo-ekonomik durumunu "*orta*" tanımlarken *"Anadolu'nun çiftçilik yapan normal bir ailesi, babam aynı zamanda duvar ustası"* (Ü8, E, d.1950) ifadeleri ile gelir elde etme şekilleri ile ilgi bilgi vermiştir. Tekirdağ'da kırsalında çiftçilikle uğraşan ailesinin gelir düzeyini ortanın altında tanımlayan görüşmeci Ü9, ailenin ekonomik durumunu *"fakirlik"* kavramını kullanarak yapmıştır:

> *Ü9"Ortanın altında gelir düzeyine sahiptik. Babam çiftçiydi. Dönemsel olarak yazın köye gider tarlaları eker, sonbaharda hasat yapar, onunla da bütün bir kış geçirmeye çalışan bir aileydik. Annem ev hanımı dikiş dikerdi. O da öyle katkıda bulunurdu. Ortanın biraz daha atta fakir sayılabilecek bir aileydik" (Ü9, K, D. 1959)*

Ü8 ve Ü9'un aileleri çiftçilik yaparak geçimini sağlayan aileler olmuştur. Fakat tarımla ilgili bölgesel şartlar ve toprak sahibi olup olmamakla ilgili durumlar kaynaklı bireyle ekonomik durumlarını birbirinden farklı tanımlamıştır. Bu durum bireylerin yaşadıkları sosyo-ekonomik durumun bulundukları çevresel koşullara göre şekillendiğini göstermektedir.

Devrimci Yol grubu görüşmecilerinin ailelerinin de sosyo-ekonomik durumları kendi içinde farklılık göstermiştir. Babası asker olan görüşmeci DY3 *"Bir memur ailesi iki çocuk, annem çalışmıyordu dolayısıyla orta gelir düzeyindeydik" (DY3, E, d. 1958)* şeklinde ifade ederken, babası öğretmen olan görüşmeci DY4 ailesinin sosyo ekonomik durumunu şöyle anlatır: *Babam öğretmendi öğretmen maaşıyla beş kardeş, amcamın çocukları ile bir evdeydik ilkokuldan liseye kadar" ailem çok eğitimli bir ailedir babam 45'te mezun olmuş bütün kardeşlerini okutmuş" (DY4, E d. 1951)*ifade ederek eğitim alabilmeyi ekonomik bir gösterge olarak kullanmıştır. Aydın Menderes'te yaşayan görüşmeci DY9 yaşadıkları mekânın sosyo-ekonomik durumuna vurgu yaparak kendi durumlarını örneklendirmiştir:

> *DY9 "Babam işçi belediyede çalışan bir işçi hem belediyede çalışıyor hem dışarıda elektrik tesisatları yapıyordu. Annem ev hanımım 4 kardeşim vardı. En büyükleri ve ilk üniversiteye giden benim. Şehrin dışında olan yoksul olan*

mahallelerde yaşadık. İlk o mahalleden de üniversitede okuyan benim"(DY9, K, D.1956).

DY9'un ifadeleri, yoksul bir mahalleden üniversiteye gitmenin yine ekonomi ile ilişkilendirildiğini; araştırmanın konu edildiği dönem Türkiye'si için maddi koşullar olmadan üniversite okumanın kırsal alanda yaşayanlar için zor şartlarda gerçekleştiğini göstermektedir.

DY7 ailesinin durumunu maddi koşuları iyi olmayan arkadaşlarına olan desteğiyle ilişkilendirerek açıklamıştır:

DY7 "Babam oto tamircisi. Ben çocukluğumdan bu tarafa herhangi bir yoksulluk yaşamadım. Gelirleri fena değil, kendi evinde oturan bir aile. Düzenli olarak ailemden harçlık alıyordum. Benden çok daha zor durumda olan arkadaşlarım vardı. Ta o dönemde gördüğümüz, onlarla paylaşırdık" (DY7, K, d. 1956).

Görüşmeci DY8hem çalışma ve öğrencilik hayatını bir arada sürdürmüştür. İstanbul'a Balkan göçü ile gelen ailesinin ekonomik ve sosyal hayatını şu şekilde anlatmaktadır:

"Göç eden herkes gibi fakirdik. Baba mesleği olarak erkek berbereydi. Sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak bir gelir asgari düzeyde karşılıyordu. Annem benden 3 yaş büyük ablam işe girdi 18-19 yaşına geldiği zaman. Genellikle şey yapılırdı, kapalı çarşıdan trikotaj şeyleri alıp, eve gelir sağlamaya çalışırdı ve Gaziosmanpaşa'ya geldiğimiz zaman orada da göçmen evleri vardı. Bulgaristan göçmenlerine verilen bir akrabamızın bahçesinden gecekondu yapılmıştı. O dönemde benim çocukluğumda elektrik yoktu orada gaz lambasında idare ederdik daha sonra teknoloji gelişti lüks tercih ettik, sonra sokağımıza elektrik geldi" (DY8, E, d. 1956).

Görüşmeci DY8'in ailesi kentleşme sürecinin hızlı olduğu ve buna bağlı olarak gelişen gecekondulaşmanın olduğu İstanbul'da ikamet etmiştir. Kendileri gibi yine göçle gelenlerin oluşturduğu semt olan Gaziosmanpaşa'nın İstanbul'un merkez semtlerine göre daha ekonomik ve gelişmişlik anlamında geriden gelen bir yerleşim yeri olmuştur. Yine diğer görüşmecilerden farklı olarak ailede anne ve kız kardeşlerde enformel sektörlerde çalışarak aile geçimine katkı sağladıkları gözlemlenmiştir.

Ailesinin ekonomik durumunu *"iyi değil olarak"* tanımlayan DY10 ve geçim kaynakları ile ilgili şu bilgileri paylaşır:

"Babam çiftçi (tarım işçisi) ekonomik durumumuz çok iyi değildi. Eğitim enstitüsünde okurken devletin verdiği parayla yetiniyordum. Tütün yapıyorduk tatillerde gelip tütün kırıp gidiyordum. O tütün parası ile annem birazcık

gönderiyordu. Durumumuz da iyi değildi. Maaşlı işçi değil tarlada çalışıp aldığı parayla evimizi geçindiriyordu. Annem öyle tarlada çalışarak, sebze, meyve ekerek onları satarak geçindiriyorduk. Dantel çok örerdi annem. Ben öğrenciliğim boyunca başkasının tarlasını da çalışıp gündelikçi olarak kazanıp aldığım parayı kitaplarıma, ayakkabıma üstümü başımı alıp defterimi kalemimi alıp öyle okul dönemine başlardım" (DY10, K d. 1958).

Kırsal alanda yaşayan ailelerin tarımla geçimlerinin sağlamalarının yanında, evde yapabilecekleri işlerle de annelerin ev gelirine katkı sağladığı; eğitimleri için gerekli olan ihtiyaçları karşılamak için da genç bireylerin öğrencilik ve çalışmayı birlikte sürdürmesine neden olduğu araştırma bulgularından elde edilen sonuçlardandır.

Çalışma kapsamında Milli Görüşçü grup görüşmecilerinin ailelerinin sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili tespitlerinde bireylerin ekonomik durumlarını genel olarak *"iyi"* şeklinde tanımladığı görülmektedir. Kahramanmaraş'ta yaşan Milli Görüşçü görüşmeci MG8 ailesinin ekonomik durumunun genel olarak iyi olduğunu ifade etmektedir. Fakat görüşmeci aynı zamanda ailesinin siyasi görüşü sebebiyle bir dönem ekonomik sıkıntılar yaşadığını da görüşme sırasında ifade etmiştir.

MG8 "Babam, Demokrat Partiliydi Adnan Menderesçiydi. Haliyle bütün aile öyle oldu. Bir de babamı CHP'liler çok sürdükleri için görevden alırlardı sık sık. Öğretmenlikten attılar, çalışmak için belediyeye babam Giresun'a gitti. Ekonomik sorunlarımızı oldu. Abim öğretmen okuluna gidiyordu Gaziantep Eğitim Enstitüsü' ne. En küçük kardeşlerim bile badana boya yaparak bizi geçindirmeye çalışırlardı. Babam sürgün gittiği için öyle çok çektik" (MG8, K, D. 1959).

Ailesi çiftçi hem de esnaf olan görüşmeci MG6, ailesinin ekonomik durumunun iyi olduğunu ifade etmekle birlikte; görüşmecinin aile içi işlerde çalışarak aile ekonomisine katkıda bulunduğunu görüşme sırasında belirtmiştir:

MG6 "Çocukluğumuzda ekonomik durumu çok iyiydi. Konya da tarım o zaman zengindi, sanayi azdı tarımla uğraşanlar ülkenin zengin kesimleriydi. Arazilerimiz vardı. Refah seviyesi yüksek teknolojiyi de ilk kullananlardan olduk. Ayrıca esnaflıklarımız vardı, hem de okuduk bu arada" (MG6, E, D. 1954).

Görüşmeci MG7, görüşme sırasında babasının mesleğini belirtmemiştir. Ancak Türkiye'nin ileri gelenlerinden ailelerinden biri olduklarını ve bu durumun maddi koşullar bakımından kendisine yansımalarını görüşme sırasında dile getirmiştir:

MG7 "Benim babam, Türkiye'nin sayılı zenginiydi. Mardin'deydi, büyük bir konakta doğup büyüdük. Bunun da etkisiyle tabii şiir yazardım, birçok 250'ye yakın şiirim var uzun yıllar sonra lise çağında biraz ekonomik bakımdan bir kriz yaşadık. Genel olarak iyilerdi o dönemlerde hepimize okuttu babam. 7 kardeşiz, kız kardeş ve ablaları dâhil hepsini okuttu hepsi üniversite mezunu" (MG7, E, D. 1957)

Görüşmecilerden MG3 de MG7 gibi ailesinin sosyo-ekonomik durumunu iyi olduğunu belirtmiş ve tarımsal ekonominin mevcut şartları üzerinden ailesinin sosyo-ekonomik koşullarını anlatmıştır:

"Benim ailem yani köyün önde gelen ailelerindendi. Ama buna rağmen tabii köydeki vatandaşlarımızın, babalarımızın, dedelerimizin bir maaşları olmayınca zaman zaman zorlandıkları olurdu. İşte ara tatillere falan gittiğimizde ya bir keçi satar, bize harçlık verirdi. Çünkü maaşı yok ki aybaşında maaş alsa güzün ekinlerini satarlar ondan sonra bir yıl boyunca ona harcarlar. Tabii diğer kardeşlerimiz var, ailenin diğer fertleri var ama Elhamdülillah durumumuz iyiydi"(MG3, E, D. 1952).

Eğitim alabilme ve ailenin sosyo-ekonomik koşulları arasında bağ kuran bir başka Milli Görüşçü görüşmeci MG4ifadeleriyle evde okuyan çocuk sayısı ya da kardeşlerin tamamının okuması arasında bir ilişki kurarak bu koşulların ailesi için önemli bir ekonomik gösterge olduğunu ön plana çıkarmıştır: *"Babam bizi okuttuğuna göre iyiydi herhalde. Beş kardeşiz, beşimizi de okuttu Üniversitede" (MG4, E, D. 1954).*Ailelerinin ekonomik durumları iyi olan ifade eden üç görüşmecinin (MG3, MG4, MG7) eğitim almak ve entelektüel çalışmalar yapabilmek konusundaki koşullarını ekonomilerinin iyi olmasıyla ilişkili olarak açıkladıkları araştırma bulgularından elde edilen tespitlerdendir.

Babası çiftçilik yaparken daha sonra esnaflık yapan görüşmeci MG2, ailesinin sosyo-ekonomik durumunu orta olarak tanımlamaktadır. Fakat kendisinin küçük yaşlardan itibaren çalıştığını ifade eden görüşmeci kendi sosyo-ekonomik durumunu iyi olarak tanımlamıştır:

MG2 "Ben ta ortaokuldan bu yana çalışıyordum. Babamın dükkânında çalışıyordum. Yani büyük imkânlarım olmamasına rağmen arkadaşlarım arasında en paralı olan kimseydim" (MG2 E, D. 1954).

Babası devlet memuru olan görüşmeci MG5 ifadeleri ile mili görüşçülerin tamamının ekonomik durumları ile ilgili olumsuz sayılabilecek değerlendirmeler yapmadıklarını örneklendirmektedir: *"Orta, kendimize tasarruflu bir aileydi kimseye*

muhtaç olmadık idame ettirdik" (MG5, E, D. 1954)

Görüşmecilerin ailelerinin sosyo-ekonomik yapısını genel olarak değerlendirildiği araştırma bulguları incelendiğinde; dönemin Türkiye'sinde sosyo-ekonomik düzeyde her alanını temsil eden aile yapılarının olduğunu söylemek mümkündür. Görüşmecilerin kendi sosyo-ekonomik durumlarını kendi içlerinde yaşadıkları mekânlar, ailenin geçim kaynaklarındaki farklılıklar üzerinden göreceli olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu noktada görüşme bulgularının analizinde dikkat çeken husus; ailelerinin sosyo-ekonomik durumunu "yoksul-fakir" olarak tanımlayan görüşmecilerin ailelerinin koşullarını mutlak yoksullukla ilişkilendirecek bir anlatıma yer vermemiş olmalarıdır. Bu durumun kırsalla bağlarını koparmamış ve tarım kültürünü devam ettiren bir toplum yapısından kaynaklandığı; ailelerin nerede olurlarsa olsun gıda gibi temel ihtiyaçlarını sağlayabilme noktasında yeterlilik gösterdiği araştırma bulgularının analizinden elde edilen sonuçlardandır.

Gruplar özelinde değerlendirildiğinde de Ülkücü grup ve Devrimci Yol gruplarının benzer ekonomik yapılara sahip olduğu, Milli Görüşçü bireylerin ailelerinin ekonomik durum açısından farklılaştığı tespit edilmektedir. Görüşmecilerin genelinin sosyo-ekonomik durumunu iyi ve zengin gibi ifadelerle tanımladığı görülmektedir. Kullanılan ifadelerde sosyo-ekonomik durumun iyi olması ile edebiyat ilgilenme, kendi şiirlerine yönelme gibi nitelikler arasında görüşmecilerin kurduğu ilgi araştırma kapsamında ön plana çıkan hususlardandır.

Ailelerin sosyo ekonomik durumu Türkiye'de ekonomik politikalarla atılan adımlardan bağımsız değerlendirmek söz konusu değildir.1960-1980 döneminde kentleşme sürecinin ekonomik yansımaları ve bu doğrultuda hazırlanan kalkınma planlarının uygulamaya konulmasını; bu dönemin yansımalarını olarak değerlendirmek mümkündür.

Kırsal alanda makineleşmenin etkisiyle başlayan ekonomik ve sosyal hareketlilik, kırsal merkezlere fabrika açılması ile devam etmiştir. Bu sürecin etkisiyle özellikle, kırsal alanda konumlanan ailelere mensup olan işçi çocuklarının yerleşilen bu merkezlerde ailelerinin yanlarında ortaokul ve liseyi okuma imkânı olduğu görülmektedir. Memur aileleri ve işçi aileleri için düzenli bir gelir olması anlamına geldiği için dönemin gençleri için önemli bir güven ortamı oluşturmuştur.

Dönemin Türkiye'sinde tarım yine dönemin önemli ekonomik gelir kaynaklarından olmuştur. Fakat burada da işletilen toprağın mülk sahibi olmak ekonomik düzeyi belirleyici bir etken olmaktadır. Tarımda işçi olarak çalışanların ekonomileri daha alt seviyelerdedir. Tarıma dayalı ekonomi anlayışı hem maddi hem de manevi olarak ailelerin yaşamlarında belirleyici olmuştur. Tarımla uğraşan aileler aynı zamanda temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek geliri elde edebilmektedir. Burada ihtiyaç hissetmeme yapılan vurgular dönemin ekonomisinde tarımın kendi kendini döndüren bir ekonomik sistemin şartlarını da sağladığı görülmektedir.

Genel olarak ev geçindirme, ekonomik sorumluklar erkek bireyleri üzerinde olmuştur. Çalışan anneler ise daha çok evde ya da tarlada yaptıkları işlerle evin bütçesine katkı sağlamaktadır. Babadan sonra ev geçimine kız ve erkek çocuklar (abi ve ablalar) çalışarak katkı sağlamışlardır. 1960-1980 arası şehir merkezine göçler ve ekonomik sonuçları görüşme bulgularında öne çıkan dönemin olguları arasındadır.

Yapılan görüşmelerde ülke içinde eğitim ve meslek dışında ailesi ile kırsaldan merkeze ve özellikle büyük şehirlere göç sadece Ülkücü grupta iki görüşmecide görülmüştür. Ekonomik durumlarını ağır ve yoksul olarak tanımlamıştır. Yine aynı şeklide balkan göçü ile gelen görüşmeci gecekondu mahallesinde yaşamakta ve ailesi bir geçiş ailesi özellikleri göstermektedir. 1970'li yıllarda göçün, Türkiye içinde ya da Türkiye dışından gerçekleşmiş olması arasında bir fark olmadığı toplumsal gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra kentleşmenin hızlı olduğu İstanbul'un gecekondu mahallerindeki sosyal ve ekonomik şartların başka şehirlerin kırsal alanları ile benzer özellikler gösterdiği ulaşılan tespitler arasındadır. Bu tespiti, Türkiye'de kentleşme sürecinin ve uygulamalarının sonuçlarıyla birlikte değerlendirmek anlamlıdır.

Ekonomik olarak aileden destek alamayan görüşmecilerin ise ya devletten aldıkları bursla ya da hem okumak hem de çalışmak seçeneği ile ilerleyerek kendi gelirlerini sağlama yoluna gittikleri görülmektedir. Ekonomik durumu iyi olmayan ailelerde ise maddi durumun elverişli olmaması sebebiyle çocuklarından bir beklenti içinde olmadıkları ve manevi olarak çocuklarını destekleme yoluna gittikleri ön plana çıkan görüşme bulgularındandır. Ailelerin çocuklarının iyi eğitim alması ve meslek

sahibi olması ile ailelerinin mevcut sosyal statülerini olumlu yönde etkileyeceği yönünde bir kanaat içinde oldukları da ulaşılan görüşme bulgularındandır.

Ailelerin eğitim seviyeleri görüşmecilere sorulmamıştır. Ancak görüşmecilerin ailelerin sosyo-ekonomik durumlarına ilişkin soruya verdikleri yanıtlardan yolla çıkılarak ulaşılan araştırma bulgularında; çalışan babaların eğitim seviyesi ve mesleği önemli olmaksızın çocuklarının üniversite eğitimini almasını maddi ve manevi yönde desteklediği tespit edilmektedir. Örneğin; tarımla uğraşan ailelerde yetişen çocuklar aileleri tarafından farklı alanlarda uzmanlaşması bakımında desteklendiği görülmektedir. Aynı şekilde esnaf olan babaların da çocuklarının yine esnaflık yapmasını talep etmesi yönünde bir yönlendiricilik içinde olmadığı ön plana çıkmaktadır. Bu durumu, çocukların ailelerinden farklı bir sosyal statü sürdürebilmeleri adına eğitim almaları ve meslek edinmeleri konusunda aileleri tarafından desteklendiği ve ailelerin çocukları için yapıcı beklentiler içinde olduğu yönünde değerlendirmek mümkündür.

Tarımda makineleşme ve tarım arazilerinin miras yolu ile azalması, tarımda iş gücüne olan talebi azaltırken, tarımdan elde edilecek gelir beklentisini de düşürmüştür. Bu çerçevede görüşme bulguları değerlendirildiğinde; sanayileşmenin uzmanlaşma ihtiyacının ortaya çıkarmasıyla ailelerin çocuklarının okuma taleplerini desteklediği görülmektedir. Dönemin gençleri olan görüşmecilerin uzmanlaşabilecekleri ve düzenli gelir elde edebilecekleri mesleklere yönelmek için üniversite okuma seçeneğine yöneldiği ulaşılan tespitlerdendir.

Görüşmecilerin ailelerin sosyo-ekonomik durumuna ilişkin değerlendirmelerde; çocuklarına eğitim alabilmeleri için ailelerin imkân sağlayabilmesi, evdeki çocukların okutulmasının dönemin aileleri için güçlü bir ekonomik gösterge olarak kabul edildiği ön plana çıkmaktadır. Kimi zaman ortaokul ve lise için de ailesinden uzakta eğitim almak zorunda kalan gençler olmakla birlikte; dönemin gençleri olan görüşmecilerin üniversite tercihlerini çoğunlukla il dışında yaptığı görülmektedir. Ailelerin yanlarında veya başka bir ilde çocuk okutmanın maddi anlamdaki zorluklarına rağmen çocuklarını okutmayı tercih ettikleri ulaşılan araştırma bulgularındandır.

Yukarıda elde edilen bulgular hem görüşmecilerin ifadeleri hem de görüşmelerden elde edilen çıkarım doğrultusunda değerlendirildiğinde; 1960-1980 yılları arasında ailelerin ekonomik açıdan farklı sektörlerden gelir elde etmelerine rağmen, tarım kültürü ve ona bağlı geleneksel aile yapısının sürdürüldüğü bir toplumsal yapının hâkim olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ortamda yetişen ve sosyal hareketliliğe başlayan gençlerin hedefinin, iyi bir eğitim almak ve meslek sahibi olmak yönündeki taleplerinin ailelerinin maddi ve manevi desteği ile gerçekleştiği tespit edilmektedir.

4.1.3. Ailenin Siyasi Tercihleri ve İdeolojik Eğilimleri

Bireyin içinde yetiştiği aile ortamı, ideolojilerinin oluşma sürecinin ilk basamağı oluşturur. Bu doğrultuda görüşmecilerin ailelerinin siyasi parti tercihleri ve ideolojik eğilimleri hakkında bilgi almak için görüşmecilere ailelerin siyasi görüşünün ne olduğu sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlarda bu konuda belirleyici olan toplumsal şartlar, aile yapıları, aile ile birey arasındaki farklılıklar ve benzerlikler, siyasal tercihlerin kökenleri, aile bireylerinin ideoloji oluşumunda çocuklarıyla kurdukları etkileşim ve iletişim gibi unsurların etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

1950 ve 1960 yılları arasında doğan görüşmecilerin aile bireyleri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne tanıklık etmiştir. Bu tanıklık onların yaşam tarzları, kimlikleri, tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğu görüşmeler doğrultusunda ifade edilmiştir. Milli Görüş grubundan MG7bu etkiyi 1. Dünya Savaşı döneminde ailesinin Mustafa Kemal ile yaşamış oldukları bir süreç üzerinden temellendirmiştir:

> *MG7 "Daha Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce büyükbabam Mardin'in sayılı iş adamı. O nedenle Atatürk Mardin'e geldiği zaman kendisi ile görüşme imkânı buldu. Daha sonra Atatürk 16. kolordu komutanı[4] iken Silvan'da*

[4]"Birinci Dünya Savaşında Osmanlı coğrafyasının her köşesinde mücadeleler verilmiş, açılan cephelerde şiddetli muharebeler yapılmıştır. Savaşın ilk yıllarında stratejik ve askerî açıdan çok önem verilen cephelerden biri olan Kafkas Cephesi'nde ise savunmayı aksatan bazı 410 Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 17 Sayı 33 (Bahar 2021) durumlar ortaya çıkmıştır. Harekâtı zor kılan arazi şartlarına olumsuz hava koşulları eşlik etmiş ve lojistik faaliyetler aksamıştır. Bu olumsuz durumun muharebeye etkisini azaltmak ve Kafkas Cephesi'nde Rus saldırılarına karşı koyan 3'üncü Ordu Komutanlığı'nı desteklemek amacıyla Başkomutanlık Vekâletinden verilen bir emirle 2'nci Ordu ve 16'ncı Kolordu Komutanlığı karargâhları Kafkas Cephesi'ne kaydırılmıştır. Muş ve Bitlis'i işgal eden Rusların daha güneye inmesinin engellenmesi ve işgal edilen yerlerin kurtarılması düşüncesiyle yapılan bu planın uygulanabilmesi için tecrübeli bir komutana ihtiyaç doğmuştur. Çanakkale'deki komutanlığıyla dikkat çeken Miralay Mustafa Kemal ideal bir aday olarak görülmüş ve 16'ncı Kolordu Komutanı olarak atanmıştır. Göreve miralay rütbesiyle başlayan Mustafa Kemal, 16'ncı Kolordu Komutanlığı karargâhını Silvan'da konuşlandırmıştır. Kolorduya bağlı 5 ve 8'inci Tümenler ile yapılan

Rusların hücum olmuştu. Rica ettiler Atatürk ve ordusu Silvan'a geldiler Silvan'da gizli bir telgraf gönderdi genelkurmay başkanına ve o zaman genelkurmay başkanı da Enver Paşa vekâleten. 'günde 15 asker vefat ediyor Burada yiyecek bir şey bulamıyoruz ve bu gidişle ben dâhil hepimiz öleceğiz yazıyordu'. O şartlar çok zordu bunun üzerine o zaman Kenan Paşa 5. Kolordu komutanıydı. Tüm Tümen Komutanlığı ona şifreli telgraf gönderdi gıda yardım yapılması direkt dedeme geliyor. Dedem de seve seve katkı yaparak da çok büyük bir kervan oluşturup bizzat dedem büyükbabam, Atatürk'e Bunu ulaştırıyor. Daha sonra Atatürk ile diyaloglar sürüyor bizim ailenin. CHP daha sonra kuruldu, Mardin'de Teşkilat Başkanı da bizim ailede babamın amca çocuğu il başkan yardımcısı olarak görev yaptı Mardin'de durumu iyi olduğu için büyük babam o dönem CHP'nin finansörüydü aynı zamanda. 1969'da kadar sürdü 1969'da Erbakan Hoca..." (MG7, E, D. 1957).

I. Dünya Savaşı ile başlayıp Kurtuluş Savaşına giden süreçte İslamcı, Milliyetçi ve Sosyalist görüşler birlikte hareket etmiştir. Görüşmecinin kendi ailesi ile paylaştıkları bu süreci destekler niteliktedir. Cumhuriyetin ilanından sonra ulus devlet anlayışı ile beraber farklı olan; özellikle İslamcı ve Sosyalist görüşler, kurucu ideolojinin dışında kalmıştır. Türkiye, 1950'ye kadar CHP'nin yönetiminde, 1950'den itibaren çok partili hayata geçmesi ile Demokrat Parti'nin iktidar olduğu, CHP'nin muhalefet olduğu bir yönetimde yer almıştır. Görüşmecilerden elde edilen bulgular, 1960 darbesinin ardından yeni kurulan siyasi partilere rağmen görüşmecilerin ailelerinin genellikle ikili parti sistemindeki siyaset alışkanlıklarını sürdürdüğü tespit edilmektedir. Bu alışkanlıkların görüşmeciler üzerindeki etkilerinin1960'lı yılların sonunda ve 1970'lerde meydana gelen gençlik hareketlerinde gösterdiği görülmektedir. 1960'larda önce sosyalist komünist hareketler, 1960'ların sonundan itibaren de İslamcı hareketlerin siyasal alanda bir etki oluşturmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türk Milliyetçiliği baskın bir ideoloji iken, bunu Türk Dünyası ile birleştirmek isteyen görüşlerde yine bu tarihlerde gençler arasında kitleselleşmiştir.

başarılı harekâtlar sonucunda Bitlis ve Muş işgalden kurtarılmıştır. Mustafa KemalPaşa'nın cepheyi teftişinde topçu gözetleme ve ateş mevzilerini araziyi uzaktan görülebilecek yerlere konuşlandırması ve tahkimata önem vermesi harekâtın başarısına çok büyük katkıda bulunmuştur. Bu harekâtların bölgedeki lojistik imkânların yetersizliğine rağmen başarı ile sonuçlanması, harekâtlarda yapılan geri çekilme hareketleri ve oyalama muharebeleri Mustafa Kemal Paşa'nın halkla bütünleşmesi ve milis güçler oluşturulması yönündeki gayretleri, Millî Mücadele dönemindeki karar verme süreçlerine tecrübe olarak yansımıştır" (Büyüktoplu ve Ateş, 2021: 409-410)

Görüşmecilerin, ailelerinin siyasi görüşlerinden bahsederken, Türkiye'nin iki partili sisteminin mevcut durumu karşında ailelerinin aldıkları konuma öncelik vererek değerlendirme yaptıkları görülmektedir. Bu konuda görüşmeci Ü1,ikili partili sistemin eleştirisi yaparak, mevcut sisteme karşı olmasının gerekçesini belirtmiştir:

> *Ü1"Sadece komünistlere karşı değil, sisteme karşıda kızıyorsunuz. Mesela o tarihlerde Adalet Partisi var, Cumhuriyet Halk Partisi var. İkisi arasında tercih yapmak zorunda kalıyorsun. Biz Demokrat Partili bir aileyiz ve kızıyorsunuz, okuyorsunuz, inceliyorsunuz. Fikir yazarlarının izahlarından sola karşı o tarihlerde İsmet Paşa'nın genel başkanlığı devam ederken CHP'ye soğuk bakıyordum" (Ü1, E, D.1951).*

İki parti arasında bir tercihe zorlanmayı eleştiren bir başka görüşmeci MG5 ise bunu ailesinin siyasal parti tercihleri üzerinden şöyle anlatmıştır:

> *MG5"Anne babam o dönemin şartlarında Adalet Partisi vardı zaten sağ kanattan. Yani solun dini ve kültürel değerleri olan yaklaşımı sebebiyle sola karşı bir antipatisi vardı. Onların ondan dolayı sola karşı olan parti sağ partilere yöneltti. Ona teslim olmuş vaziyette yediler" (MG5, E, d. 1954).*

İki görüşmecinin de (Ü1 ve MG5) ailelerinin destekledikleri merkez sağ partilerin dışına çıkmak istekleri görülmektedir. Değişen dünya, soğuk savaş süreci, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, Türkiye'de kentleşmenin hız kazanması, gençlik hareketlerinin popülerleşmesi, dönemin gençlerini temsil edecek yeni siyasi oluşumlar konusunda bir arayışa yönlendirmiştir. İki partili sistemden yola çıkarak toplumda gençlerin ideolojik eğilimleri üzerine oluşan algıya değinen DY1'in gözlemlerine ilişkin ifadeleri şöyledir:

> *DY1 "O zamanki Türkiye'deki siyasal kamplaşma Adalet Partisi ve CHP eksenliydi. Genel aileler arasında saflaşma işte bir ayrışma vardı. O ayrışma da genellikle Adalet Partili ailelerin çocukları MHP ve Ülkücü gençlik saflarında. Tabi hep böyle diye bir şey yok. Çok tanıdığımız arkadaşlar da babası eski Demokrat Partili, Adalet Partili, ama sol eğilimli çocuklarda vardır. Bunun tersi CHP'liler ama Ülkücü. Genel anlamda CHP insanlarının büyük bir bölümünün çocukları genellikle Devrimci Yolcu" (DY1, E, D. 1958).*

Babası ilk zamanlar CHP'yi destekleyen Milli Görüş grubundan görüşmeci MG3'ün İki partili sistemin toplumun siyasete bakışı üzerindeki etkisi üzerinde gözlemleri ise şöyledir:

> *"Babam Cumhuriyet Halk Partiliydi. Eskiden köylerde küçük yerlerde kabileler gibi birisi A partisinde ise diğeri de B Partisi olurdu. Ona muhalif olurdu yoksa partilerin tüzüğünü amacını gayesini bildiklerinden değil*

sevmediği bir arkadaşı köylüsü diğer partide ise otomatik olarak bunlar diğer bir partide yer alırdı. Böyle bir şey vardı o dönem yanlış gidişat vardı. Babamın iki partisi vardı Biri CHP diğeri Milli Görüş partileriydi" (MG3, E, D. 1952).

MG 6'nınailesi dönemin diğer ailelerinden farklı olarak YTP partisine oy vermiştir. Babasının çocukluk deneyimi, Türkiye'de siyasi partilere bakış açısını ve oy verme tercihlerini etkilediği yönündeki ifadeleri şöyledir:

MG6 "Babam 1926 doğumlu, babamın çocukluğunda 6- 7 yaşındayken Kur'an hocasına gidiyor o zaman Jandarma geliyor, Kuran-Kerimi toprağa gömüyor, çocuklar hadi evinize gidin deyince, böyle bir dini eğitimin yasak olduğu dönem. Tabii bu yasak Türkiye genelinde o dönemde babam o dönemi yaşadığı için hafızasında kaldığı için CHP'ye hiç oy vermedi… Yeniden Türkiye Partisi Ekrem Alican diye birisi vardı ona daha yakındı babamın düşünceleri… Babam ona oy veriyordu haliyle Annem de ona veriyordu Babam ne derse o oluyordu. Erbakan gelince Erbakan hocaya verdi" (MG6, E, D. 1954).

1930'lu yıllar, Türkiye'de Kemalizm'in bir devlet ideolojisi olarak kabul edildiği bir dönemdir. Buna bağlı olarak alınan iktidar karar ve uygulamaları da bu dönemde dini hassasiyetleri olan bireyler üzerinde olumsuz etkilere sahip olmuştur. Görüşmecinin babasının da yaşadıkları öncelikle onun görüşlerini daha sonrada bu deneyimin aktarılmasıyla kendi çocuğunun düşünsel oluşumunda etkisi olmuştur. Görüşmeci Ü9'un bir yandan aile yapısını vurgularken bir yandan iki partili sisteminin kendi ailesine yansımasını anlatmıştır:

Ü9 "Muhafazakâr, dinine bağlı biraz ibadetlerini yapan kapalı bir aile. Babam Adalet partiliydi, Süleyman Demirel, annem biraz daha CHP İnönü tarafında. Babam bayağı Adalet Partisinin epey tutardı. Tercüman Gazetesi getirirdi eve. Annem onun kadar baskın değildi, düşünceleri, ama hafif CHP İnönü severdi. Siyasi görüşleri öyleydi. O zamanlar çok baskın değildi" (Ü9, K, D. 1959).

Yukarıda yer alan ifadelerin genelinde görüldüğü gibi aileler iki partili sistemde oluşan merkez partilere oy verme alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemler görüşmecilerin çocukluk ve gençlik dönemlerine denk gelmektedir. Görüşmecilerden bazıları ailelerinin ideoloji eğilimlerini sürdürmektedir. Fakat siyasal alanda farklı örgütlenmeleri tercih ederek merkez oluşumlarından uzaklaştığı tespit edilmektedir.

Görüşmecilerin ailelerinin siyasi görüşlerini anlatırken en çok kullandıkları kavram muhafazakârlık olmuştur. Bu yönde Ü10 ve Ü8'in ifadeleri şöyledir:

Ü10 "Muhafazakârdı, Adalet Partisi'nin oy veriyordu muhtemelen merkez partilerden birine oy veriyorlardı" (Ü10, K, D. 1959).

Ü8 "Muhafazakâr bir ailenin çocuğu olmamız Dolayısıyla Yurtsever Vatansever kahramanlıklarla dolu peygamberin hayatı ile ilgili arkadaşların savaşlarıyla şeyleri ile büyüdük. Türk İslam şuuru ile o yüzden üniversiteye gittiğim zaman hazırdım" (Ü8, E, D. 1950).

Ailesi sol yelpazede görülen bir partiyi tercih eden görüşmecide diğer Ülkücü bireyler gibi muhafazakârlık vurgusu yapmıştır. Bu yönde görüşmeci Ü5'in ifadeleri şöyledir:

Ü5 "CHP'li bir aileden gelmeyim. Babam CHP'nin delegesi iyiydi ama beş vakit namazını kılan muhafazakâr düşüncelere sahip insandı" (Ü5, E, D. 1959).

Yukarıda yer alan ifadelerin genelinde ön plana çıkan; muhafazakâr aile yapısının ideolojik olarak ülkücü olduğudur. Bu değerlendirmeye bağlı olarak da ailelerin çocuklarına maddi ve manevi değerleri aktarılması sebebiyle; görüşmecilerin ideolojik oluşumları üzerinde ailelerinin etkilerinin olduğu araştırma bulgularından çıkarılan sonuçlar arasındadır.

Devrimci Yol grubunda yer alan görüşmecilerden aile yapısını muhafazakâr ve ailenin oy verdiği partilerin de sağ merkez olduğunu belirten görüşmecilerden DY7 siyasal parti tercihlerini belirtirken, annesinin dini hassasiyetlere dikkat çekmektedir: *"Adalet Partisi. Beş vakit namazını kılan anne"* (DY7, K, D. 1956). Yine onun gibi ailesi Adalet Partisi'ne oy veren diğer görüşmeci DY9 yaşadığı şehrin ailesinin siyasal eğilimini üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir:

DY9 "Babam önce Adalet partisiydi. Biliyorsunuz Aydın Menderes'in şehri. Ama daha sonra CHP ayarındaydı. Fakat bizler büyüdükten sonra belirli şeyleri onlara anlattıktan sonra bizi desteklediler ama CHP diyeyim daha çok" (DY9, K, D. 1956).

Görüşmeci DY10, ailesinden farklı ideolojide olmasının kendi karakteristik özelliklerinden kaynaklandığını düşünmektedir:

DY10 "Ailede ben biraz sivri ya da anarşist ruhlu diyelim. Bir tek ben devrimciydim. Diğerleri sağ dindar diyebileceğim kişilerdi. Ama işte zaman devrimcileri haklı çıkardı. Nihayetinde benden daha solcu oldular. Aile bireyleri o zaman hangi partiyi destekliyorlardı. Demokrat Parti vardı. Menderes' ten daha sonra Adalet Partisi, Süleyman Demirel başımıza bela oldu onları destekliyorlardı" (DY10, K, d. 1956).

Muhafazakâr aile yapısı, hem Devrimci Yolcu kadınların hem de Ülkücü kadın görüşmecilerin ailelerinde ortak özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamada ailelerinden farklı ideolojik eğilimlere yönelmiş olduklarını söylemek mümkündür. Bu farklılık çocukluk ve gençlik dönemlerinde mevcutken; ilerleyen yıllarda ailelerin çocuklarının etkisi ile görüşlerinin değiştiği ön plana çıkarılan hususlardandır. Aile içinde ideolojik anlamda etkileme sürecinin tersine döndüğü elde edilen araştırma tespitlerindendir.

Buna benzer bir değişim Milli Görüş Grubu ailelerinde de gerçekleşmiştir. Milli Görüş grubunda yer alan görüşmecilerin bir kısmının ailesi belli bir süre CHP'ye oy verirken, daha sonraları Milli Görüş hareketinin partilerine oy vermiş ve takipçisi olmuşlardır. Ailesinin oy verdiği siyasi partinin değiştiği vurgusunu MG3 *"Babamın iki partisi vardı Biri CHP diğeri Milli Görüş Parti'si" (E, D. 1952),* böyle ifade ederken MG7ailesinin CHP'ye verdiği destek ve sonrası için kullandığı ifadeleri ise şöyledir: "*1969'da kadar sürdü, 1969'da Erbakan Hoca…" (E, D. 1957).*

Ailelerden farklı siyasal partileri ya da ailelerinden farklı ideolojik eğilimleri tercih etmenin görüşmeci bireyler ve aileleri arasında bir çatışma unsuru olmadığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili ikinci temanın alt başlığında ideolojinin aile ilişkilerine olan etkisinde daha ayrıntılı değerlendirmelere yer verilmektedir.

Devrimci Yolcu görüşmecilerinin ailelerinin genellikle CHP'li olduklarını ilk çocukluk ve gençlik dönemlerinde Artvin de yaşayan görüşmeci DY6'nın vurgusu şöyledir: *"Hepimiz CHP'nin pastasından çıktık"*(E, d. 1956).Artvinli diğer görüşmeci DY4'ün vurguladığı noktalar ise şöyledir: *"Babam bildim bileli, İnönü'cüdür. Bizim mahallede hiç CHP'nin dışında bir partiye oy verilmedi. 70 haneydi bizim köyümüz. 70 haneden bir tek hane Demokrat Parti'ye oy veriyordu"(DY4, E, D. 1951)*Bölgenin kendi siyasi yapısı ve oluşturduğu kültürün ailelerin tercihlerini etkilediği ön plana çıkmaktadır. CHP dışında dönemin sosyalist partilerinden olan TİP'e oy verdiklerini de söyleyen DY5, aile yapısının demokrat özelliğine vurgu yapmıştır:

> *DY5 "Ailemiz demokrat bir aile biraz sol denebilir. Ama öyle çok büyük bir politizasyon bir aile değil de genelde sol fikirlere yakın. Kitap okunabilen kütüphanesi olan bir evde büyüdüm bununda etkisi olmuştur mutlaka. CHP'ye mi oy veriyorlardı. Bazen CHP, zaman belki TİP öyle bir politik düşünceleri vardı" (DY5, E, d. 1956).*

Bir diğer görüşmeci ise DY3 babasının demokratlığı ve mesleği üzerinden aile yapısını değerlendirmiştir:

> *DY3"Babam oldukça Demokrat bir askerdi. Yani o dönemdeki askerlik Yani onların aldığı kültür gereğince herhangi bir siyasi bize bir koşullama da bulunmazdı. Dolayısıyla Aslında hangi partiye oy verdiğini de söylemezdi ama şöyle söyleyebilirim. Annem de babam da Sosyal Demokrat insanlardı. Muhtemelen Annem CHP" (DY3, E, d. 1958),*

Aile yapısını demokrat olarak tanılamakta olan görüşmeci, babasının mesleğinden dolayı milliyetçi bir yapısı olduğunu vurgulamaktadır. Fakat bu eğilimin onun görüşleri üzerinde etkisi olmaması, kendisinin sosyalist bir ideoloji tercih etmiştir. CHP'li aileleri olan Devrimci Yol grubunun görüşmecileri genel olarak CHP ile aralarına bir sınır çizmişlerdir.

Dönemin sosyalist grupları arasında Kemalizm'e, CHP'ye ya da ortanın solu gibi siyasetin gündeminde olan konulara karşı nasıl bir mesafe konulması gerektiği bir tartışma konusu olmuştur. Devrimci Yolcuların, CHP ve Kemalizm ile ilgili görüşlerine üçüncü tema analizinin alt başlığı olarak yer verilmiştir.

DY3 ve DY5'in ifadelerinde ailelerin oy verdiği partilerden tam emin olunmadığı ve bunların özellikle evde konuşulmadığı belirtilmektedir. Bu tarz ifadelere Ülkücü grupta da rastlamaktadır. Bu yönde görüşmeci Ü9 ve Ü4ifadeleri şöyledir:

> *Ü9 "Evin içinde çok etkin bir siyaset yoktu. Şimdiki gibi değildi. Mesela ben şu partiye tutuyorum. İlla ki önemli olan o yıllarda daha çok geçim derdiydi. Siyaset arka planda kalıyordu" (Ü9, K, D. 1959).*

> *Ü4"Bizim ailemiz hepsi muhafazakâr insanlardı. Ama herhangi bir ideolojik anlamda bir şeyleri yok. Ama eskiden CHP ve Demokrat Partililik vardı. O eski Demokrat Parti anlayışından gelen bir siyasi görüşleri vardı ama çok fazla şey değillerdi" (Ü4, E, D. 1958).*

Dönemin aileleri ile ilgili görüşmecilerin ifadelerinden bir kez daha çocukları kadar politik olmadıkları çıkarımını yapmak mümkündür.

Görüşmeciler arasında farklı dönemlerde Balkan göçü ile gelen iki görüşmeci ailesi yer almaktadır. Bu görüşmecilerden Ü2'nin; 1923-1945 yılları arasında balkanlardan yapılan göçler[5]sonucu ailesi Çanakkale'ye yerleşmiştir. Görüşmeci

[5]Göç Tarihi https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2023

kendi adının da bir Türk Milliyetçisinin adından geldiğini özellikle vurgulamış daha sonrada babasının ideolojik eğilimi konusunda bilgi vermiştir:

> *Ü2 "6 yaşında Trakya'dan Tekirdağ tarafından Anadolu'ya geçmek zorunda kalan bir adamın oğluyum. Babasının mezarı belli değil, dedesiyle annesiyle gelmiş bir adamın oğluyum. Elbette ki içinde balkan sevdası, vatan sevdası ve turan sevdası, Türk milliyetçiliği var içinde" (Ü2, E, d. 1953).*

Milliyetçi duyguları yoğun bir baba ile çocukluk döneminde etkileşiminin olması ideolojik tercihlerinde bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.Ü2'nin ailesinin ideolojik eğilimi daha milliyetçi iken parti tercihlerini CHP'den yana kullanmalarını görüşmeci Ü2'nin bulgularından ailesinin aslında CHP'ye oy veriyor olmasının nedenini anlamlandıramadığı görülmektedir:

> *Ü2 "Benim annem okuryazar değil. Babam işte 3 günde Okumuş yeni harfleri sökmüş. Bir de çevredeki insanların yapısından da dolayı CHP'ye oy verdiklerini biliyorum. Yani insanların ne kadar cahil olduğunu açıklaması zor" (Ü2, E, D. 1953).*

Bir diğer görüşmeci DY8'inailesi1950'li yıllarda Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmiştir. Görüşmeci göç sürecini anlatırken, aynı zamanda geldikleri ülkenin yönetim şekli ve bundan dolayı yaşadıkları yaftalamayı anlatmaktadır:

> *Ü8 "Bulgaristan'dan bizim çevremizden gelenlerde öyle milliyetçilik yoktu. Anlaşma ile gelinmiş. Ancak nasıl desem annem, babam gelecekken, dedem 'Ben kızımı yalnız bırakmam' deyip bir gecede tarlasını evini satıp trenle gelmişler. Gelirken de Edirne'de özelliklede bir akraba dedemi polise ihbar etmiş komünist diye sonra almışlar. 'Komünist olsam ben niye komünizmden kaçayım' diye söylemiş. Sonra kendisini ihbar eden akraba eve gelip gidiyorlar, hiçbir şey olmamış gibi" (DY8, E, D. 1956).*

Ailesi CHP'ye oy veren görüşmeci DY8, göçmen bir aile olarak, yeni geldiklerinde toplumsal alanda ideolojik ve dini sorunları ise şu şekilde belirtmiştir:

> *DY8 "Komünist diye genelde insanları korkutma anlamında kullanılırdı... Genellikle Bektaşiliğe dayanan bir inanç var. Bunlar Türkiye'ye döndükleri zaman, Sünni bir baskıyla kızıl baş korkutması vardı. Bu nedenle kadınlar giderekten Sünni' leştiler. O, Kızılbaş korkutması gençler üzerinde de komünist korkutması olarak kendini gösteriyordu" (DY8, E, D. 1956).*

Kendi yaşadıkları değişim ve dönüşümü, din ve kültürel açıdan vurgulayan görüşmeci aynı zamanda toplumsal olarak dönemin komünizm algısının kendi ailesi üzerlerinde yaratmış olduğu hissi korku olarak açıklamaktadır. Ailenin komünizm ideolojine bakışı da bu korku ile şekillendiğini görülmektedir. Göçmen olmanın ana

sorunlarından biride uyum ve dışlanma üzerinedir. Yeni geldikleri topluma uyum sağlamak zorunda kalındığı vurgulanmaktadır. Görüşmeci Ü2'ninCHP'ye oy vermesi, DY8'in dini inanışlarında kısmen dönüşüm yaşamalarını, buna örnek olarak gösterebiliriz. Her ikisinin de ailesi CHP'ye oy verirken, görüşmeciler ailelerinden farklı siyasi oluşumlara yönelmiştir.

Ailelerin yapısal özelliklerinin yanı sıra ideolojinin oluşum sürecinde aile bireylerinin etkisi de olmuştur. Bu konuda ön plana çıkan aile bireyi baba olmuştur. Görüşmeciler ailenin siyasi görüşü sorusunu yanıtlarken genel olarak babaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu konuda Ü1'in babasının onun düşünsel sürecine olan katkısını şu şekilde ifade etmiştir:

> *Ü1 "Hakiki yapılanmamın, fikri gidişimin temellerini atan babamdır. Çünkü gazete okuturdu bana. İlkokul 4 ve 5. Sınıflarda bana köşe yazısı okuturdu. Babam rahmetli, tahsili olmayan bir insandı ama bugüne göre çok tahsilli olanlardan daha tahsilli. Her gün bir kere elinde gazeteyle gelirdi, okurduk. Bana köşe yazısı okuturdu. Yani siyasete, ideolojik mücadelelere girmemin temelinde o küçük yaşta itibaren köşe yazıları okumamdan kaynaklanmıştır" (Ü1, E, D. 1951).*

Bu konuda yine ailesi DP-AP çizgisinde olan Ü6, ülkücülüğün düşünsel oluşumuna olan etkiyi babasının mesleği ile özdeşleştirerek yapar:

> *Ü6 "Yani 1972-1973'li yıllar, tabii ailemizden kaynaklanan böyle bir şey vardı. Hani böyle bir manevi değerlere karşı. Babam imamdı, onun da tabii çok büyük katkısıyla milli ve manevi şeylere karşı hassaslığımız vardı, ama bunu bulabileceğimiz mekân falan yoktu" (Ü6,E, D. 1960).*

Görüşmeciler de baba figürü ön plana çıkarken, annelerin oy verdiği partileri de bazı görüşmeciler ifade etmiştir. Devrimci Yolcu görüşmecilerde baba bir etki olarak görülürken annenin siyasal parti tercihinin de söylendiğini yukarıda yer alan görüşmelerin genelinde görmekteyiz. Fakat annenin siyasal tercihlere baba kadar etkisi söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Özellikle ideolojinin oluşumunda anne etkisinin baskın olduğu tek görüşmeci MG8 olmuştur. Demokrat partili babası, siyasi nedenlerle öğretmenlik mesleğinden atılan ve sürgünler yaşayan ailesinde annesinin etkisinden görüşmeci şöyle bahsetmiştir.

> *MG8 "Ailem çok mutaassıp değildi. Bir tek annem vardı dini bütün namazını kılan orucunu tutan annemle biz böyle yönlenmiştik, koca ailede. Sonra annem sürekli bu hoca efendi bizi kurtaracak derdi. Anadolu kadını, bazen kızardım anne çok mu ileri gidiyorsun beni de götürüyorsun diye. Yok, yavrum derdi din*

iman kalmıyor git gide bizi cehenneme götürecekler. İlkokul mezunuydu, o şekilde başladım. Annem çünkü birde Kadiri tarikatındaydı. Kahramanmaraş Gaziantep arası İslahiye'de bir yer vardı danacık diye oraya giderdik giderken Annem beni de götürürdü kapalı kamyonlar vardı üstünü yeşil branda ile kapatırlardı. İçinde de biz olurduk kimse görmesin diye. Birkaç defa annemin yakalanmışlığı vardır babamın da bizi kurtarmışlığı vardır" (MG8, K, D. 1959).

Görüşmecinin annesinin dindar olması ve dindarlığı bir tarikatla birlikte yaşamasının, görüşmecinin dini hassasiyetleri olan örgütlü bir harekete yönelmesinin düşünsel temellerini attığı tespit edilmektedir. Babanın eşine ve kızına karşı bu konuda baskı yapmadığı; annenin davranış ve düşünceleri ile daha baskın bir karakterin ailede, kız çocuğu ile de anne-kız olmaktan dolayı kurulan etkileşim ve iletişimin görüşmecinin ideolojik eğilim ve hareketin içine yönelmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu etkinin görülebileceği bir diğer görüşmeci Ü10'un ifadeleri ise şöyledir:

Ü10 "Annem benim adımı… koymuş onun gibi olsun. Altı ay abdestsiz süt vermemiş, meydanlarda cihat yapsın demiş. Kadın beni böyle yetiştirmiş, Bu benim kendi dualarım, Kara Fatma gibi bir tarafında silah olsun bir tarafında kılıç olsun, gibi meydanlarda konuşsun kadın bunun için adımı koymuş" (Ü10, K, D. 1959).

Görüşmecinin annesinin kendi manevi değerleri ile onu yetiştirmesi, görüşmecinin ideolojik yöneliminin oluşumunu çocuk yaşta etkilemiştir. Devrimci Yol grubu görüşmecilerinde anne ile ilişkiler ön plana çıkmaz iken, görüşmeci DY8annesi ile arasında geçen konuşmasını paylaşmıştır: *"Annem, komünizmden kaçtığını söylerdi. Hiç olmazsa Bulgaristan'da kalsaydınız, bende bu kadar eziyet çekmezdim. Boşuna kaçtınız, ben komünist oldum diye takılıyordum anneme" (DY8, E, D. 1956).* Görüşmeci ifadelerinden ailesi ile olan ideolojik farklılık yer alırken bunun bir çatışma unsuru yaratmadığı da görülmektedir.

Görüşme bulgularında, görüşmecilerin ideolojik tercihlerinin oluşum sürecinde ailede, babadan sonra etkin olan figür abi olmuştur. Balkan göçmenlerinden olan görüşmeci Ü2, ideoloji oluşumunda abisinin etkili olduğunu belirtmiştir:

Ü2 "Benim ailem CHP'ye oy veriyordu. Bir de Demokrat Parti'nin bu Marshall yardımlarında çocuklar için falan gelen bazı yardımları bugün olduğu gibi kendi çevrelerine dağıttığından dolayı o travmayla diyeyim, o eziklikle yetişmiş bir abim var. 36 doğumlu. Hep kendine aldıklarını bildikleri için o da onları pek sevmezdi. Onun da etkisi çoktu. Benim ülkücü olmam da biraz onun

da rolü var çünkü altmışlı yıllarda Türkiye'ye Türkeş döndüğünde Türkeş'i destekledi. Şimdi de benden hızlı ülkücü yine 85 yaşında" (Ü2, E, D. 1953).

Görüşmeci MG4için ailede hem baba hem de abi figürünün etkin bir rolü olduğu görülmektedir:

Ü4 "Benim abim Ankara'da üniversitede okurken, Erbakan hocam da çok yakın ilişki içerisinde oldu, onun faaliyetlerini ondan dinliyorduk. 1972'de de bizim ilçemize gelmişti Erbakan Hoca, partinin kuruluş çalışmaları için geziyorlardı. Babamın imamlık yaptığı camide kıldığı namazdan sonra da miting yapmak istedi. Ancak, o zamanki siyasi iktidarın oradaki yetkili kişileri, o zaman elektrikler ve kürsüler belediyeye bağlıydı. Bunlara imkân vermediler ve mekanik olarak bir tahta masa ve sandalyede megafonla konuşma yaptı. Konuşmayı babam ve 2-3 kardeşimle dinledik, babam rahmetli işte aradığımız lider bu, vefat etsem bile bu davaya hizmet edin dedi. Biz de o dava için elimizden gelen gayreti gösterdik" (MG4, E, D. 1954).

Görüşmecinin ifadelerinden babasının Milli Görüş hareketinin kendisi ile duygusal bir bağ olduğu; kurulan bu bağı çocuklarına da vasiyet etmesi nedeniyle çocuğun babası ile Milli Görüş ideolojisi arasında özdeşim kurduğu bir görüşme bulgusu olarak şekillenmektedir. Aynı zamanda rol model alınan abinin, hareketin temsilcilerinden Erbakan ile kurmuş olduğu yakın temas, güvendiği aile bireylerinin yolundan gitmesine neden olarak değerlendirilmektedir.

Aile büyükleri ve yakın akrabalarında dönem içerisinde gençler üzerinde etkisi olmuştur. Örneği görüşmeci DY8 ailede dedesinin ve yakın akrabalarının etkisinden bahsetmiştir:

DY8 "Genellikle dedem Cumhuriyet Gazetesi okurdu, toprak mahsulleri ofisinde çalışırdı Tekirdağ'da daha sonra İstanbul'a da geldiğimizde İstanbul'da toprak mahsulleri ofisinde çalıştı. Dedemin kardeşi,… 70'li yıllarda büyük oğlu siyasala girmişti siyasalda okurken İstanbul'a geliyordu. Arada siyaset konuştuğumuzu hatırlıyorum kendisiyle biraz etkili oldu" (DY8, E, d. 1956).

Görüşmecinin zihninde dedesinin okumuş olduğu gazete bir sembol olarak yer almaktadır. Yine yakın akrabasının oğlu ile kurduğu ilişkide siyaset hakkında konuşmak kendi ideolojisinin oluşmasına katkı sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Genel olarak okuma alışkanlığının kazandırılması ve ideolojinin oluşumuna etkisi görüşmecilerin genelinde belirgin bir unsur olmuştur. Bir önceki nesilde

dönemin gençlerinin ideolojisinin için önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle yeni yetişen bireyler bir önceki nesilde kendilerine yakın ideolojide olan kişilerin yaşamlarını merak eder ve kendilerine örnek alırlar. Sol gruplar için 68 kuşağının etkisi de kaçınılmaz olmuştur.

Milli Görüş grubu görüşmecilerinde de aile yakınlarının etkileri olmuştur. Örneğin MG7için de dayısı hem bir rol model hem de ideolojinin oluşumuna katkı sağlayan figür olmuştur:

> *MG7 "Dayım, Erbakan'la 1948'den beri tanışıyorlar. Erbakan hocanın yanından hiç ayrılmadı CHP koalisyonu dâhil olmak üzere bakanlık yaptı, Refah Yol iktidarı dönemine kadar. Sürekli Erbakan'ın sağ kolu ve bakan olarak görev yaptı. Ama 1969'dan beri bu hareketin içinde aile olarak varız. Dayım aday olunca o zaman 12 yaşında olmama rağmen kendim gidip karargâhın kapısını açıyordum, oturuyordum, gelen gidene çay ısmarlıyordum. Akşam, dayım bütün bu çalışmalardan dönünce biraz otururduk eve giderdik. Her açıdan dayım örnek oluşturacak bir siyasi figürdü, kendisi örnek oldu. Hayatı boyunca hiçbir zaman rüşvet İltimas yakınını koruma işin içine girmedi hep adil davrandı. Bu bize daha çok hareketin içerisine sıcak bir şekilde itti" (MG7,E, D. 1954).*

Görüşmecinin dayısının aktif olarak örgütlü yapı içerisinde yer alması Milli Görüşü daha yakından; dayınsın kendi karakterinin görüşmecide bıraktığı izlenim ideoloji ile karakter özelliklerini özdeştirmesine neden olmuştur. Çocukluk dönemlerindeki bu gözlemleri ilerleyen dönemlerde Milli Görüşe yönelecek olan görüşmeci MG7'nin düşünsel oluşum sürecini önemli ölçüde etkilemiştir.

DY3, 60'lı yıllarda TİP'in ve TİP'li aile üyelerinin sosyalist ideolojiye yakın olmasında olan etkisinden şu şekilde bahseder:

> *DY3 "İlk gençlik yıllarında hep bir ilgim oldu. Çünkü şöyle TİP o yıllarda çok güçlü biliyorsunuz 65 senesinde bir sürü milletvekili ile parlamentoda temsil edildi. Benim ailemde TİP üyesi insanlar vardı. Bunların içinde fabrika işçisi olan, gazeteci olan vardı, kadın erkek vardı. Ben bu TİP'li aile büyüklerinden çok etkilendim. Onlar o dönemin üniversiteleri aslında bizden bir üst kuşağını insanları. Onların evlerine gidip gelirken onların tartışmalarına ifadelerinden dinledikleri müziklerden falan çok etkilenip öyküdüğümü hatırlıyorum. Benim solculuğumda TİP'li büyüklerin etkisi vardır" (DY3,E, D. 1958).*

Türkiye'de sosyalist bir parti olarak ilk defa meclise giren Türkiye İşçi Partisinin sola yakın, sosyalist-komünist görüşlü bireyler üzerinde etkili olur. Fakat bu etkinin gençler üzerindeki yansımalarının daha fazla olduğu görüşme bulgularından

çıkarılan tespitler arasındadır. Dünyada da aynı dönemlerde etkili olan gençlik hareketlerinin yansımaları ile TİP'in o dönemin gençlerinin kendilerini ifade edecekleri bir alan açtığını söylemek mümkündür.

Yakın akrabalar kimi zaman bireylerin görüşlerinin oluşmasında olumlu bir algıya sahipken kimi zamana olumsuz bir algıya da neden olmaktadır. Görüşmeci Ü3ailede sevmediği biri olan eniştesinin de ülkücü harekete yönelmesinde etkili olduğunu şöyle belirtir:

> *Ü3 "Mesela benim eniştem, Ecevitçiydi. Ben o zaman da Ecevit'i sevmezdim niye sevmezdim, çocukken bile Ecevit'i sevmiyordum. Yani o adam (eniştem) ilgilendiği için mi sevmezdim bilemiyorum yani o kadar fazla şey düşünemiyorum. Abimler Adalet partiliydi, bir eniştem solcuydu hani ailede de biraz böyle şey var herhalde ki Adalet Partisi. Demek ki ailede de bir şeyi var ki hani sağ tarafta olman gerek gibi" (Ü3, K, D. 1956).*

Yukarıda yer alan ifadelerde çocukluk döneminde aile bireyleri ile kurulan iletişimin ön plana çıktığını görmekteyiz. Baba görüşmecilerde kalıcı bir etkinin oluşmasını sağlarken; Abi figürü de rol model olarak görülmekte ve düşünceleri takip edilen bir aile bireyi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakın akrabalarda ideolojinin oluşumunda farklı bir etki yaratmıştır. Ailesinin hem sağ tarafta olması hem de kendi sevgi üzerinden olumsuz bir duygunun oluşması görüşmecide etkili olmuştur. Siyasal alanda yaptığı olumsuz çağrışımların görüşmeciyi ülkücü ideolojiye yakınlaştırmış olduğu görülmektedir.

Görüşmecilerin ailelerinin siyasi durumlarıyla ilgili verdiği bilgilerde kurucu ideolojinin olumlu ve olumsuz etkileri görülmektedir. Ailelerin merkez partiler etrafında oy verme tercihleri şekillenmiştir. Bazı aileler kendi ideolojik eğilimleri doğrultusunda çocuklarında davranış ve tutum kalıplarının da oluşmasına neden olmuştur. Fakat aileler çocukları kadar politize olmadığı çıkarılan araştırma sonuçları arasındadır.

Genel olarak ailelerin çocuklarına belli bir kültür aktarımı gerçekleştirdiği ve çocukların siyasi görüşlerinin temellerini attığı tespit edilmektedir. Ama çocuklar aynı çizgide oluşumlara yönelse de destekledikleri siyasi oluşumların ailelerinkinden farklı olduğu görülmüştür. Bu farklılık her zaman ailesi ile zıt olan bir görüşe yönlenmek anlamına gelmemektedir. Ailelerinin oy vermedikleri partilere oy vererek ya da destekleyerek, kendi tercihlerini yapmışlardır.

Muhafazakâr aile yapısı dönemin ailelerinde çoğunluktayken, demokrat aile yapısı olarak görüşmeciler arasında yer almaktadır. Her ikisinin de görüşmecilerin ideolojik eğilimlerinde etkisi olmuştur. Göç gibi önemli toplumsal olaylarda hem ailelerin topluma uyum sürecini hem de çocuklarının hayata bakış açısını etkilemiştir.

Aile bireylerinde genellikle babalar, daha sonra da abi ve anneler aile yakınları ideolojinin düşünsel oluşumunda önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Aile üyeleri ve yakınları ile kurulan iletişim ve etkileşimin çocukluk ve erken gençlik dönemlerinde olan bireylerde önemli bir yere sahip olduğu; görüşmecilerin güvendikleri figürleri rol model alıp, onlarla özdeşim kurarak kendi görüşlerini şekillendirdiği araştırma kapsamında elde edilen çıkarımlardır.

Analizin birinci bölümünün ilk üç başlığında ideolojinin oluşum sürecinde yaşanılan mekânlar ve ailelerin etkisi incelenmiştir. 1960'larda Gençlik hareketlerinde özellikle sol kesimlerdeki öğrenci liderlerin şehirli orta sınıflardan geldiği ve anne-babalarının da Kemalist hareketi benimsemiş eğitimli kişiler olduğu görülmektedir. Hareketin yayılması ve kırsal kökenli üniversite gençliğinin sayısının artmasıyla; hem sol hem de sağda gençlik hareketi içinde kırsal kökenli (Neyzi, 2004: 125) bireylerinde yer aldığı görülmüştür. Bu anlamda görüşmecilerin gerek aile yapılarında gerek ekonomik yapılarında çok kesin çizgilerle ayrımlar olmadığı tespit edilmiştir.

4.1.4. Okul ve Arkadaşlık

Çalışma kapsamında ideolojilerinin ilk ne zaman oluşmaya başladığı sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar "İdeolojinin Düşünsel Oluşumu Süreci" başlığının farklı alt başlıklarında yer almaktadır. Bu cevaplar arasında yer alan okul ve arkadaşlık konusunun analizi bu başlık altında yer almaktadır.

Okul ve buna bağlı gelişen çevre bireyin çocukluk ve erken gençlik dönemlerinde en çok iletişim ve etkileşimin kurulduğu alanlardandır. Çalışmanın bu bölümü okul üniversite öncesi eğitimi kapsayan üniversiteye hazırlık, lise ortaokul ve ilkokul eğitim dönemlerini kapsayan üniversite öncesi süreçleri değerlendirmeyi içermektedir

4.1.4.1. Zaman ve Mekân Olarak Okul

İdeolojinin oluşumunda ve sürdürülmesinin ilk mekânlarından bir olan okul, bireylerin öncelikle mevcut siyasal iktidarın ideolojisi ile tanıştığı alanlardır. Bu tanışma mevcut iktidarların hedeflediği vatandaş idealine göre eğitim politikalarına yansır. Okul sayısı, türleri, öğretmen yetiştirme anlayışı ve birçok konu eğitim politikalarının içerisindedir. Bunları bir arada görebileceğimiz mekân olarak okul karşımıza çıkar. Bir mekân olarak okulda bahsi geçen konularda ülkelerin eğitim yaklaşımı önemli bir faktörüdür.

Türkiye genelinde eğitim yaklaşımını belirleyen makro düzeydeki unsurlar; Anayasa ve yasalar, Kalkınma Planları, eğitim politikaları, Milli Eğitim Şuraları ve dönemin hükümetlerinin eğitim politikalarından oluşmaktadır (Akdağ, 2001: 8).

Görüşme yapılan 1957-1977 yıları asında üniversite öncesi eğitim öğretim kademelerinde öğrencilik sürecini geçirmiştir. Bu yıllarda ilkokul zorunlu diğer eğitim kademelerinin ise tercihe bağlı olmuştur. Bu dönemde ortaokula yaşadıkları mekânın özelliklerine bağlantılı olarak devam edebildikleri süreçte, kalkınma politikaları kapsamında uzmanlaşmış bireylere duyulan ihtiyacın artması ile de lise eğitimlerine devam eden görüşmeciler dönemin şartlarında kimi zaman ailelerinin yanında ya da yatılı olarak farklı lise türlerinde eğitimlerini tamamlamıştır.

Aileden sonra gündelik hayatlarının önemli bir kısmını okulda ve okul içerisinde geliştirdikleri sosyal ilişkiler etrafında geçiren görüşmecilerin aşağıda yer alan ifadelerinde bir mekân olarak okul ile zaman arasında bir ilişki kurdukları görülmektedir.

Kant, mekânın tüm dış sezgilerin temelinde yatan zorunlu bir *apiori* tasarımı olduğunu ve hiçbir zaman mekân olmadan tasarlanmayacağını (2017: 59), Leinbiz ise mekânın ve zamanın bir ardışıklıklar düzeni oluşturduğunu iddia eder ve bütün bu düzen içersin de bir neden sonuç ilişkisi vardır (Copleston, 2013: 46). Bireyin deneyimlediği her şey zaman ve mekân içerisinde deneyimlenir. Bu deneyimler bireyleri neden sonuç ilişkisine götürmektendir. Bu nedenle de ideolojinin oluşma süreci de görüşmeciler tarafından mekân ve zaman kategorisine eklenmektedir.

Mekânı okul olarak belirleyen görüşmeciler için zamanda okulda geçen süre olarak görülmektedir. Bu yönde görüşmecilerin ifadeleri şöyledir:

> *DY1 "Sosyalist hareketler yeni yeni Türkiye'de hareket ediyordu. Öyle bir sürecin etkisiyle yeni yeni ilk olaylar ilk kıpırdanmalar başladığı yıllardı zaten 75-76li yıllar. Liseli gençlerin de o zaman bu tür konuları duyarsız olmaması mümkün değil" (DY1,E, D. 1958).*

> *MG2 "Lise ikinci sınıfta oldu Sivas lisesinde okurken Mehmet Akif'in bir piyesini çevirdik O zaman Milli Görüşe ilk adımımı atmıştım" (MG2, E, d.1954).*

> *Ü4"Ben şöyle bir giriş yapayım. Üniversitede ülkücüydük. Ben ne zamandan beri ülkücü oldum Yetmişli yılların başı diyelim 1972-1973 yılları Ortaokula gittim, ilk dönemden beri bu hareketin içerisindeyim ortaokul lise talebesi iken…" (Ü4, E, D. 1958).*

Yukarıda yer alan tüm ifadelerde görüşmecilerin neden sonuç ilişkileri kurdukları, mekânla zamanı bir arada düzenledikleri görülmektedir. Görüşmecilerin mekâna zamansal bir anlam yüklediklerini söylemek mümkündür.

Dönemde eğitim politikaları kapsamında farklı okul türleri bulunmaktadır. Bu dönemde görüşmecilerin mezun oldukları lise türleri, öğretmen lisesi çoğunlukta olmak ile beraber, normal lise, İmam Hatip liseleri olmuştur. Her grupta da öğretmen okulları çoğunluğu oluşturmaktadır. Öğretmen okullarına giden görüşme yapılan her gruptan öğrenci olması nedeniyle, okul türü ve ideoloji arasında anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Özellikle kırsal alandaki çocuklar için, öğretmen okulları sosyal şartlarını değiştirmek için bir fırsat olarak görülür. Öğretmen okullarına devam eden öğrenciler kırsal merkezler ya da kent merkezlerinde eğitimin yatılı olanaklarla devam etmesine neden olmuştur. Dönemin yurtlarında kalan öğrencilerinin deneyimleri olmuştur.

Bir mekân olarak yurtların kendi aileleri ile aynı şehirde okumayan, bu nedenle mekân değiştirmek zorunda kalan bireylerin, eğitim ile kurdukları aidiyet ilişkilerin ideolojilerinin oluşumunu etkilediği görülmektedir. Öğretmen okulunu yatılı okuyan görüşmeci DY6, o dönemde eğitim ile ilgili alınan kararlarına gösterdikleri tepkiyi şu şekilde ifade eder:

> DY6 *"75-76 yılında 7. sınıf olan arkadaşlar ortaokuldan sonra 4 yıla çıkarmıştı devlet, liseyi yani öğretmen okulunu. Onu tekrar 3'e düşürerek, oradan mezun edip eğitim enstitüsüne avantajlı girme koşullarını vermişti.*

Tabii orada büyük bir tepki oldu. Biz öğretmen olmak için geldik şimdi Öğretmen Lisesi oluyor falan. Çalkantılı da bir dönem. Mezun olduk uzun bir boykot yapmıştık. O boykotta bize okuldan o böyle uzaklaştırma vermişlerdi. Sonra tekrar soruşturma falan geri döndük. Ama oradan Öğretmen Lisesi olarak mezun olduk" (DY6,E, D. 1956).

Eğitim politikaları hükümetlerinde ideolojilerinin yansıdığı bir alt yapıya sahiptir. Öğretmen okulu kararlarının değiştiği dönemde 1. MC hükümeti iktidarda yer almaktaydı. Devam edem sistem üzerinde yapılan değişiklilerde, bireylerin mevcut iktidarlara karşı bir tavır geliştirirken aynı zamanda hükümetin ideolojik yapısına da tepki göstermişlerdir.

Okul türlerinin ideolojik oluşumuna etkisi üzerinde ise imam hatip okulları üzerinden bir çıkarım yapmak mümkündür. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurucu ideolojinin laiklik ve din eğitimi üzerinden oluşturduğu eğitim politikaların toplumsal hayata yansımalarının etkisi görülmüştür.

Türkiye'de din eğitimi 1924 yılında çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanunu[6] ile din eğitiminin devletin gözetimi ve denetimi ilkesinde verilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Medreselerin kapatıldığı, okullarda din öğretiminin isteğe bağlı ya da hiç okutulmadığı dönemler olmuştur. Hem din eğitimindeki boşluğu doldurmak hem de mesleğe yönelik eğitimler için, farklı dönemlerde imam hatip kursları, ortaokul ve liseleri açılmıştır. Din eğitimi konusunda iktidarlar hem de toplum adına olumlu ya da olumsuz anlamda birçok tecrübe birikimi yaşanmıştır (Ayhan, 2004: 244-241).

Dini hassasiyetleri olan aileler din eğitimi ile ilgili kendi yaşadıkları tecrübeler sonrası çocuklarını 1950'li yılarda imam hatip okullarında eğitim almaya yönlendirmiştir. Bu yönde görüşmeci MG6'nın ifadeleri şöyledir:

MG6 "Babam 1926 doğumlu, babamın çocukluğunda 6- 7 yaşındayken Kur'an hocasına gidiyor o zaman Jandarma geliyor, Kuran-Kerimi toprağa gömüyor, çocuklar hadi evinize gidin deyince böyle bir dini eğitimin yasak olduğu dönem. Tabii bu yasak Türkiye genelinde o dönemde babam o dönemi yaşadığı için hafızasında kaldığı için CHP'ye hiç oy vermedi… O yüzden de hep böyle bize de dini eğitim aldırdı. Biz birkaç kardeşiz imam hatibe gittik, imam hatibe gidince de düşüncemiz o şekilde şekillendi. İmam Hatip'te Hem fikri altyapımız hem dini altyapımız hepsi siyasi alt yapımız şekillendi" (MG6, E, D.1952).

[6]İlgili Kanun: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.430.pdf

İmam hatip okuluna giden bir diğer görüşmeci MG3'de din ve ideolojisinin oluşmasındaki etkiye vurgular:

> *MG3 "Şimdi ben tabi İmam Hatip Okulu mezunuyum ilahiyata da orada başlamış oldum. Tabii bizim İmam Hatip de aldığımız dini bilgiler. Bizim Ülkemizin milli ve manevi değerlerine bağlı bir görüşün ağırlık bastığı biz de oluştu" (MG3, E, d. 1952).*

Her iki görüşmecide okul ve ideoloji oluşumu arasında bir bağlantı kurarken aynı zamanda, eğitim politikalarının bireylerin ideolojileri üzerindeki etkisini de görmekteyiz. Kurucu ideolojiye ailelerin gösterdiği tepki çocuklarına yansırken okullar aracılığıyla da siyasallaşmış ve Milli Görüş için ilerleyen dönemlerde siyasal bir taban oluşmasına neden olmuştur.

1970'lere kadar İmam Hatipler, Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakültesinden mezun olan gençlerin siyasallaşmasında farklı etkenler olmuştur. Hem laik hem de dini eğitim gören yarı kentli yarı kırsal da büyüyen gençlerin, modern şehirli hayatın getirdiği siyasi sosyal ekonomik problemlerin farkına varması, Arapça Farsça, İngilizce ya da Fransızca öğrenmiş olmaları diğer Müslüman ülkelerdeki İslami Fikir akımlarını takip etmeleri ile değişen sorgulamaları etkili olmuştur. Artık Müslümanlığa baba ve dedelerinden daha değişik bir gözle bakıyorlardı (Ocak,2019: 136).

Bu dönemdeki öğrenciler arasında yaşan kutuplaştırmalarda yine lise dönemlerinde kalınan yurtlarda kendini göstermektedir. Yurtların bir mekân olarak, ideoloji oluşumunda etkisi olur. Lise döneminde ideolojik görüşleri şekillenmeye başlayan fakat örgütlü bir yapı içerisinde yer almayan görüşmeci DY2'nin ifadeleri şöyledir:

> *DY2 "Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde bir öğrenciyi oradaki faşistler vurmuşlardı. Onun cenazesi yapıldı, okulun içinde. Ben yatılı lise de okudum Gümüşhane deyim... Buna bir tepki olarak onu karşılamaya gidenler içerisinde ben de katıldım. Bu şekilde orada oldum, o kitlesellik içerisinde. Oda öğrenci hareketi içerisindeki bir öğrencinin genç bir üniversite öğrencisinin mühendislikte okuyan bir öğrenciydi öldürülmüş olması bir de karşısındaki o zaman zaman baskılarını hissettiğiniz o karşı grup ülkücü dediğimiz adlandırılan yapının bu saldırganlığına karşı bir tepki belki de. Çünkü o tepkinin baskının bir kısmını da biz yavaş yavaş kaldığımız yurtta o zaman pansiyonda onlar, orada hissetmeye başlamıştık. Dolayısıyla bu tepki bir bütünsel olarak geldi sonraki zamanda. Üniversiteler ücretsiz olsun parasız olsun sınavsız olsun gibilerinden bir şeyimiz oldu" (DY2, E, D. 1959).*

Yine kaldığı yurtta yer alan diğer görüşmeci Ü5'in öğrencilerle kurduğu iletişim ve etkileşimin ideolojisinin oluşmaya başladığı dönem olarak ifade etmiştir:

> Ü5 *"İstanbul'a geldiğim 1973 yılında başladı. Çünkü Memleketim Trabzon olduğu için Trabzon öğrenci yurdu vardı. Yüksekokulu öğrencilerinin kaldığı lise mezunlarının, kursiyerlerin dershanelilerin kalabileceği. Ben yurtta kaldım. O yurtta genellikle milliyetçi düşünce Ülkü düşünce mensupları kalıyordu. Dolayısıyla o fikirler 1973 yılında Trabzon öğrenci yılında tanıştım 1-2 aylık bir dönemden sonra kendimde milliyetçi fikirler benimsedim dünya görüşünü savunmaya başladım" (Ü5, E, d. 1959).*

DY2 (E, d.1959) ve Ü5 (E, d.1959) lise döneminde siyasal grup olarak değil ama düşünsel olarak bir ideolojiye yakınlar, yurtlarda yaşadıkları olaylar, arkadaş çevreleri, ailelerinden uzak olmaları ve kaldıkları mekânla ev gibi bir aidiyetlik kuruyor olmaları, yurtları mevcut ideolojiyi pekiştiren mekânlar olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Mekânlar dışında dönemde etkili olan bir diğer unsur ise öğretmen, müdür, arkadaş, akran gibi okul çevresinde yer alan bireyler olmuştur. Onlarla kurulan etkileşim ve iletişim farklı boyutlarda ideolojiyi geliştiren unsurları oluşturmuştur.

4.1.4.2. Öğretmen ve Yöneticiler

Kelime anlamı olarak öğretmen, öğretici olan kişidir. Okul öğretmenlerinin görevleri mevcut müfredat içersin de yer alan eğitim öğretim hedeflerini gerçekleştirmesidir. Öğretmenler bireylerin yetişmesine, hayata dair bir perspektif geliştirmesinde önemli bir yere sahip rol model olan kişilerdir. Devletlerin eğitim politikalarında öğretmenlerin eğitimini planlanır. Çünkü iktidarın hedefindeki vatandaş profilinin öğretilmesi için öğretmene ihtiyacı vardır. Devletin öğretmen yetiştirme politikalarına göre yetişen öğretmenlerde, kimi zaman devlet ideolojisinin temsilcileri olarak, kimi zamanda kendi ideolojilerinin taşıyıcıları olarak görüşmecilerin ideolojilerinin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.

Dönemin kırsal merkezinde lise öğrenci olan görüşmeci genç olarak sosyalleşmelerinde katkısı olan okul müdürünün ideoloji üzerine sorgulamalarında dolaylı olarak etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Görüşmeci DY4'ünbu yöndeki ifadeleri şöyledir:

DY4 "Bizi bu sorgulara iten lisedeki bir müdürüm. Liseye geldiğimizde ortaokuldan bize aydınlatacak bir adım ileriye götürecek bir şey görmemiştik… Sinemaya yasaktı öğrenciliğimizde, kahveye gidip bir çay içmek yasaktı arkadaşlarınla kahvede buluşamıyorsun, sokakta yürüyemiyorsun, yürürken başında şapka boğazında kravat olacak. Hocayı gördüğümüzde bizde asker gibi şapkamız vardı o yıllarda selam vereceksin asker gibi, esas duruş selamı 1970'e kadar. Yeni müdür geldi Arkadaşlar sinema serbest bu sanattır sinemaya gidebilirsiniz… Ben yasak olduğu için her gece sinemaya giderdim. Her gün mutlaka kahveye giderdik, yakalanırdık Her gün disiplindeydik pazartesi günleri disiplin kurulu toplanırdı bunları yasaklayan okul mu yasaklayan okul. Ama müdür geldi bütün bunları kaldırdı ve ne sinemaya gittik ne kahveye gittik ne sokakta serserilik yaptık. Verdik kendimizi derse ve kitaba"(DY4, E, D. 1951).

Dönemin kırsal merkezlerinde gençlerin karşılaştıkları yasaklar ve o dönemin koşullarını göz önünde bulundurulduğunda yasaklar ilk olarak bir tepkiselliği getirmiştir. Bir karşı tavır söz konusu ve genç olarak eğitimle daha çok ilgilenmeye başladıklarında hayata dair sorgulamaları da artıyor ve bunun karşılığını ideolojide buldukları bir ortam oluşmuştur.

Öğretmenlerin, ideolojinin oluşmasında doğrudan etkisi olduğu durumlarda döneme ilişkin görüşme bulgularında karşımıza çıkmaktadır. Milli Görüş hareketi içerisinde yer alan Öğretmenler, imam hatip okullarında okuyan öğrencileri siyasi çalışmalarda dâhil etmişlerdir:

MG6 "Öğretmenlerimiz de bizim fikri yapımızın gelişmesinde özellikle çok sevdiğimiz hocalarımız vardı, onların etkisi oldu. Öğretmenlerimiz bizi o günün şartlarında siyasi çalışmalarını içerisine soktu. Afiş asma, broşür dağıtma, seçim çalışmalarında gençlerin yapabileceği şeyler. Miting yeri hazırlama, bayrak asma, gelen konuşmacının yanında yer alma gibi. Bir de Milli Görüş diye tabir edilen o günlerde ne olduğunu bize anlattılar. Biraz daha böyle şuur dediğimiz şuuru verdiler millet şuuru verdiler manevi şuuru verdiler Dolayısıyla siyasetle yeni başlayınca solcu olmadık mesela ama sağcıların da solculukla arasındaki farkı anladık" (MG6, E, D. 1954).

Yukarıda yer alan ifadeler öğretmenlerin öğrencileri ideolojinin hem zihinsel hem de eylem süreçleri konusunda birebir Milli Görüş hareketinin içerisine aldıklarını söylemek mümkündür. Burada öğretmenlerin ideolojilerin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna benzer etkiyi, Devrimci Yol grubundan görüşmecinin, öğretmenlerin eylemlerine nasıl dâhil olduklarını anlatan ifadelerinde de görülmektedir:

DY8 "1969 da lise ikiye gidiyorduk TÖS'ün Öğretmen boykotu olduğunda öğretmenlerimiz bizden yardım istemişlerdi Biz boykota gidiyoruz Siz de bizi destekleyin Biz boykota gittik Onlar bizi destekledi boykota gidebilmek için de okulda sınıfların kapı kollarına çıkarmıştık. Kimse içeri giremezsin diye bahçeye çıktığımızda Okul müdürümüz bu sene vefat etti 90 yaşında. Herkese konuşma yapıp tehdit etti. Biz ısrarla kaldık zaten içeri giremezdik bütün sınıfların kapı kollarını saklamıştık" (DY8, E, D. 1956).

Her iki görüşmecide mekânsal olarak öğretmenleri ile okulda ideoloji üzerine etkileşim halindeyken; Ü3 okul dışında da öğretmenlerin verdiği ideoloji üzerine eğitimlerden Ü3*"Başkanlar vardı, anlatırlardı. Okuldaki öğretmenlerden seminer verenler vardı. O zaman Amasya'da burada yeni sinema derdik. O zaman hocaların seminerlerini dinlerdik" (Ü3, K, d. 1956)*ifadeleri ile bahsetmiştir. Buraya kadar öğretmenlerle ilgili yer alan bilg iler görüşmecilerin kendi okullarında karşılaştıkları kişiler olmuştur. Okul dışında mesleği öğretmenlik olan ve birey üzerinde birebir ideolojik etkileri olan kişilerde olmuştur. Bu yönde görüşmeci DY1ifadeleri şöyledir:

DY1 *"Marksist felsefe, Marksizm-Leninizm, Sosyalist hareketlerin ve sosyalist kitaplar ile tanışmamız o yıllarda başladı. Bir emekli öğretmenin açmış olduğu kitapçı daha çok araştırma, sohbet etme, konuşma, seminerler, tartışmalar daha çok kitap okumaya yöneltti. Ve daha önce komünist denildiği zaman bu dinsel öğeler ile beraber çok tepki duyduğumuz olayın başka bir şeyini öğrendik" (DY1, E, D. 1958).*

Görüşmecilerden bazıları öğretmenlerine olan bakış açılarını olumlu-olumsuz olarak ele almıştır. Öğretmene karşı sempati duyulmasında, onların görüşlerine değer verilmesi ve onların izledikleri ideolojilere karşıda sempati oluşturduğu için burada öğretmenlerin ideoloji ile ilgili siyasal figürler olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Öğretmenlerin karşıt bir ideolojide, düşüncede olması da görüşmecilerin bireysel tepkilerini göstermesine neden olur. Görüşmeci Ü2 ifadeleri şöyledir:

Ü2 "Hatta din dersi öğretmenine milli mücadele diye bir dergi geliyor okula. Baktım ki derginin içinde 31 Mart olayı anlatılıyor. Ve 31 Martta o gün Osmanlı için bir ilticadır bu biliyorsunuz. İltica olaylarını bastıran Şevket Paşa'nın dışında, yanlış hatırlamayım o hareket ordusunu bir gemiye benzetmiş. Ve altına yazmış kurmay başkanın Mustafa Kemal Atatürk olduğunu biliyorsunuz "ne idiği belirsizler ordusu". Ben uzaklaştım. İki arkadaş uzaklaştık Diğeri de daha sonra ülkücü hareketle beraber olduğum arkadaşım" (Ü2, E, D. 1953).

Görüşmeci için Mustafa Kemal'in önemli bir figürdür. Bu nedenle Mustafa Kemal hakkında olumsuz yargılarda bulunan öğretmenine karşı görüşmeci olumsuz bir tavır geliştirmiştir. Din ve laiklik tartışmalarının özellikle 1930'lardan sonra oluşturulmak istenen devlet ideolojisinin uygulamalarının yansımalarını toplumsal alanda bir ikileme neden olmuştur. Bu ikilemin, devlet ideolojisinin belirgin olduğu eğitim sisteminde ve mekânlarda hem öğrenciler hem de öğretmenler için yansımaları farklı olmuştur. Bu deneyimi görüşmeci Ü10 hem öğretmenlerinden hem de arkadaşlarından aldığı tepkiyi paylaşmıştır:

> *Ü10"Bir ideolojiye tapan birisi değildim. Daha çok kavramlar dindar olmak, muhafazakâr olmak ya da ateist olmak inkârcı olmak lisedeki kavramlarımız buydu. Sadece akrabaların üniversitede okuyan çocuklarından dolayı ideoloji ile ilgili kavramları duyardık ama çok da hayatımızda tanıdık gelmezdi. Ama ben lisede namaz kıldığım için oruç tuttuğum için öğretmenleri tarafından ailesi uyarılmış bir çocuktum. Vasat bir öğrenciydim ve vasat olmamın sebebi de oruç tutmama aç kalmama ve dindar olmama bağlayıp, annem ikide bir okula çağrılıp uyarılırdı. Arkadaşlarım bana hadi Allah'ı göstersene, ispat etsene gibi yani muhabbetler bu seviyedeydi. Ben inancım ile ilgili bir baskı görünce bu beni çok teşvik etti ve çok başarılı öğrenciler arasına girdim. Daha sonra ben dinden vazgeçmedim Ama bu başarımı gören etrafımdaki arkadaşım namaza başlayıp namaz hocası okumaya başlamıştı" (Ü10, K, D. 1959).*

Görüşmeciye dini inancı dolayısı ile gelen eleştiriler, onun başarıya odaklanmasına neden olmuş ve bu şekilde eleştirileri haksız çıkardığını düşünmesi onun için motivasyon kaynağı olmuştur. Görüşmecinin ifadelerinde öğretmenlerin yanı sıra arkadaşlarının onun üzerindeki etkisine ve onun kendi arkadaşları üzerindeki etkide vurgulanmıştır.

4.1.4.3. Arkadaş ve Akranlar

Arkadaşlık kişilerin duygusal ve sosyal bağ kurduğu, aileden sonra gelen ikinci toplumsallaşma basamağıdır. Yaş, cinsiyet, ortak beğeniler, hedefler, amaçlar, ortak sosyal çevre gibi arkadaşlığın oluşmasının birçok sebebi vardır. Bireyin sosyal çevresinin içerisinde olan arkadaşlar ve akranlar, ideolojinin düşünsel oluşum sürecine katkı sağlar. Görüşmeciler "*ideolojiniz ne zaman ya da nasıl oluştu*" sorusunu yanıtlarken bu süreci arkadaşlık ilişkileri ile ilişkilendirmişlerdir.

Görüşmeci DY2, İdeolojinin oluşumunda teorik bir bilinçten önce arkadaşları ile paylaşımları ile gelişen bir süreç içerisinde oluştuğunu ifade eder:

DY2 "Siyasi görüşümüz devrimci. Arkadaşlarla birlikte birtakım sorunların çözümüne dair, birtakım arkadaşlık etkisi üzerinden gelişmiş. O zaman devrimciliğin çok fazla bilinç düzeyinin belli bir seviyeye çıkarılmasından değil de. Bu arkadaşlarla birlikte bir şeyleri yaparken bir yerlerde olurken birlikte yaşamı paylaşırken, devrimciliği de birbirinizle paylaşmışız. Daha sonra bunun daha çok anlamını içeriğine daha sonraki süreçlerde doldurmaya çalıştık" (DY2, E, D. 1959).

Yine kendi sosyal çevresinde sol görüşlü gruplar olduğunu ifade eden görüşmeci DY3*'ün*ifadeleri şöyledir:

DY3 "Örneğin 1974 yılında şimdi baktım ben konuşmadan önce seninle dün lise yıllarındaki fotoğraflarımıza falan. Arkadaşlarım çok yakın arkadaşlarım olan bir grup vardı bu çocuklar kendilerine sosyalist diyen çocuklar. O dönemde Kürt siyasi çevrelerin de birtakım aydınlanmalar bilinçlenmeler var. Yani hatırlıyorum devrimci Doğu Kültür Ocakları, Özgürlük Yolu gibi o zamanın Kürt ve Sosyalist çevreler diyebiliriz, büyükşehirdeki üniversite öğrencilerinin önayak olduğu arkadaşlarımdan buna yatkın olanlar vardı. Ama şu veya bu bir gerçek örgütle veya bir siyasi parti lokaline veya bir etkin eyleme katıldığımı hatırlamıyorum" (DY3, E, D. 1958).

Her iki görüşmeci (*DY2, E, d. 1959; DY3,E, D, 1958);*arkadaş çevreleri ile ideolojinin pratikteki halini deneyimlendiğini ifade etmektedir. Fakat bu adı konmuş bir örgütsel grup hareketi içerisinde gerçekleşmemiştir. Zihinlerinde oluşan ideoloji ideolojiye yakın arkadaş gruplarına yönelmiş ve kendilerine yakın olanlarla etkileşim ve iletişim sürdürmüşlerdir. Burada ideolojinin bireyler arasında bir çekim oluşturduğunu ve paylaştıkları ideolojik pratiklerin ideolojik bir bilince doğru götürdüğü görülmektedir. Arkadaş çevresi örgütsel bir yapıda yer alan görüşmeciler içinde benzer etkiler olmuştur. Örneğin DY10 ve DY8 sosyal çevrelerinin Devrimci Yol ve daha sol görüşe yakın bireylerden oluştuğunu vurgulamıştır:

DY10 "Zaten lisede arkadaşlarım devrimciydi köye gittikten sonra oradaki Devrimci Yol hâkimdi. Bizim arkadaşlarımız da onların içinde olduğundan dolayı kendimi onun içinde buldum. Öyle bir seçenek ya da şu görüş benim için daha uygun gibi, bilinçli olarak katılmadım" (DY10, K, D 1958).

DY8"Lisedeki arkadaşlarımızda kentimizde de çok sağ görüşlü insan yoktu" (DY8, E, D, 1956).

İki görüşmecinin de sosyal çevresinde farklı görüşler yer almadığı görülmektedir. Ancak ideolojik görüşlerinin bu doğal süreçte oluşması dikkat

çekmektedir. Görüşmeci DY5 ise kendi ideolojisinin düşünsel oluşumunda kitap okumalarının etkisini *"Biraz belki arkadaş çevresi bütün bunların oluşumundan sol fikirlerden etkilendiğimiz bir durum ortaya çıktı" (DY5,E, D. 1956) ifadeleri ile* arkadaşlığa vurgu yaparak değerlendirmiştir. Devrimci Yol grubundaki arkadaş etkisi ideoloji oluşum adına Ülkücü görüşmecilerde de etkili olmuştur. Görüşmeci Ü9, özellikle üniversiteye başladığı zaman arkadaş ilişkileri sayesinde ile görüşlerinin oluştuğunu anlatmıştır:

> *Ü9 "Orada Tekirdağ'dan bir çocukluk arkadaşımla karşılaştım aynı binada İstanbul Teknik Üniversitesi'nde kimya fakültesindeydim ben kimya mühendisiyim çocukluk arkadaşım da aynı binada Maden fakültesinde de benden bir sene önce girmişti. Onunla karşılaştık görüştük. Dolayısı ile onun çevresindeki arkadaşlarla da görüştük zaten çocukluktan gelme birbirimizi tanıyoruz, görüşlerinizi biliyoruz. Dolayısıyla o grubun içine girmiş oldum" (Ü9, K, D. 1959)*

Burada arkadaşlık ilişkisinde, öne çıkan daha önceden bildiği ve tanıdığı bir sosyal ilişkiyi sürdürüyor etkili olmuştur. Arkadaşlığın temel prensiplerinden biri de karşılıklı güven duygusunun oluşmasıdır. Birey güven duyduğu ortamlarda kendisini daha rahat hisseder ve ifade eder. Daha önceden de oluşmaya başlayan ideoloji ile ilgili düşünceler, güvenli bir sosyal ilişkinin kurulduğu ortamlarda gelişmekte ve devamlılık kazanmaktadır.

Sosyal bir çevre oluşturmak ve buna bağlı arkadaşlık ilişkileri oluşturmak içinde kişilerin olaylara verdiği tepkiler itici bir güç oluşturabilmektedir. Ü10, okulda sol görüşlü bir erkek öğrenci ile cinsiyet ayrımcılığı üzerine bir tartışma yaşamış ve bu arkadaşına karşı dik bir duruş sergilemiş olması dönemin koşullarında beklenmedik bir durum olmuştur. Görüşmeci bu olay sonrası yaşadıklarını şu şekilde anlatmıştır:

> *Ü10 "Sınıfın kahramanı bendim hem okulun kahramanı bendim. Sonra sınıfta Anadolu'dan sürgün gelmiş büyük ihtimalle muhafazakâr olan, bir gün beni arka sıraya çağırdılar, masaya da bir bıçak sapladılar. Ben ne oluyor dedim? Dediler ki sen artık bizim Dünya ahiret bacımsın dediler. Bu Davutpaşa ve etrafında sana yan bakanın gözünü oyarız, dediler. Benim artık bir de çetem olmuştu. Bir de artık ekibim vardı Ama öyle ülkücülük sağcılık solculuk öyle şeyler değil. Benim grubum. Ben kimseye dâhil değilim onlar benim şey yaptılar Çünkü İ. (tartıştığı kişiye) karşı kılıçsız dövüşsüz kazandım" (Ü10, K, D. 1959).*

Okulda karşıt görüşle yaşadığı diyalog görüşmecinin kendisini kahraman gibi hissetmesine neden olmuş ve kendisi bir çekim alanı oluşturmuştur. Ülkücü grubun

görüşmeciye kendini yakın hissetmesinde, sol ideolojideki öğrenciye gösterilen tepki etkili olduğu ve kendi görüşleri ile bir benzerlik ilişkisi kurulduğu görülmektedir. Kahramanlık, alışılmadık insani niteliklerin veya olağan niteliklerin alışılmadık derecede sergilenmesidir. İnsanların düşünce dünyasına, özlemlerine göre kahramanlık algısı oluşur. Aynı zamanda insanlar kahraman gördükleri kişilere dönüşme eğilimindedir (Howerth, 1935: 18). Kahramanlık aynı zamanda Ülkücü ideolojide de önemli bir mit olmuştur. Görüşmecinin kendini kahraman gibi hissetmesi ya da onu kahraman gibi gören arkadaşları için Ü10, kendisini kahraman gibi görenler ile ideolojik bir bağ kurmuş olmasında mitleştirmelerde etkili olmuştur.

Yine bir diğer görüşmeci Ü3, kahraman olarak gördüğü arkadaşının ve kurduğu duygusal bağların etkisi ile ülkücü olmaya karar verdiğini şöyle anlatır:

> *Ü3 "Yani benim ülkücü olmam da ki neden bir tane arkadaşımın bir tanesi böyle kalıplı. Öğretmene çok sinirlenmişti, ona karşı gelmişti. O öğretmeni hani sevmiyoruz ya çok hoşuma gitti. Ondan sonra baktım böyle yeni yeni filizleniyor Ülkücülük. Öğretmen Lisesi'ni kazandım. Orada da abiler var. Benim sevdiğim abiler hep ülkücü. Yani ben direkt ülkücüyüm dedim. Yok, o yok bu hiç demedim yani hep ülkücü. Yani o an kendimi hiç şey yapmadım onlar var, sevdiğim kişiler var Ben de yani ülkücü olmam gerekti" (Ü3, K, D. 1956).*

Görüşmeci hem sosyal çevresine hem de bu çevre ile birlikte gelişen ideolojik düşüncelerine duygusal bir anlam yükleyerek ideolojisinin düşünsel oluşumunu güçlendirmiştir. Diğer görüşmeciler göre zihinsel oluşumunu arkadaşları ile pekiştiren görüşmeci Ü7ise arkadaş çevresi ile beraber ideolojinin örgütsel yapısına da dâhil olma sürecini şu şekilde ifade etmiştir:

> *Ü7 "İlk götüren arkadaşlarla beraber, oraya arkadaşlar gittiği için. Tabii ben de ülkücüyüm biraz da onun vasıtasıyla. Ocağa gittik ilk önce dergiydi, dergi olarak gittik. Dergi olarak gittiğimiz zaman arkadaşlarla oturuyorduk ondan sonra teşkilat haline dönüştü Ocak haline dönüştürüldü" (Ü7,E, D. 1959).*

Milli Görüş grubunda arkadaşlık ilişkileri ve ideoloji ilişkisi Ülkücü ve Devrimci Yol görüşmecilerinden daha farklı şekilde gelişmiştir. Görüşmecilerin genelinden farklı olarak MG6, çocukluk arkadaşları sosyal çevresinin değişmesini ideolojinin oluşumu açısından bir avantaj olarak değerlendirmiştir.

> *MG6 "Kur'an kursunda Arapça okuyorum ama çok hızlı gidiyorum 11 yaşında Kur'an-ı Kerim'de Arapçaya gidiyorum. Babam tabi bu gidişimi görünce ortaokulda baktı ki çok gönlüm ok oğlum dedi ortaokula mı gidersin imam hatibe mi gidersin imam hatibe gittim. Baktım babamın gönlü o yönde gönlü*

kırılmasın dedim ortaokula kayıt olduğum ilkokul arkadaşlarım çok enteresandır daha sonra liseye gittiler hepsi komünist oldu. Şimdi diyorum ki her şeyde bir hayır vardır hayatta keşke diyoruz ama bizim için neyin hayırlı olduğunu bilemiyoruz. Yani Sosyalist arkadaşlar da idealist arkadaşlardı yani böyle bir dünya ben çizgimi devam ettiriyorum" (MG6, E, D. 1954).

Hem MG6'nın ifadeleri hem de görüşmecilerin arkadaşlık çevreleri ile ilgili paylaşımlarında, arkadaşlığın ideoloji oluşumunda farklı etkileri olduğu görülmektedir. Çocukluk dönemlerinde ortak mekânları, ortak bir kültürü paylaşan kişiler kimi zaman aile yapısının etkisi ile kimi zaman paylaşılan sosyal çevrenin farklılaşması ile farklı ideolojik oluşumlarda da yer alabilmektedir. Burada yine öne çıkan ortak paylaşım olan alanların, aynı ideoloji içerisinde olmayı da beraberinde getirmesi olmuştur. Ortamlar farklılaştıkça ideolojinin düşünsel süreci farklı yönlere doğru gidebilmektedir. İdeolojinin düşünsel olarak oluşumu, bireyleri arkadaş çevreleri içinde gruplar oluşturmaya götürmektedir. Bu gruplara dâhil olmanın ve ideolojinin daha eyleme yönelik halinin, grupla hareket etme motivasyonun neler olduğuna çalışmanın ikinci temasının alt başlıklarında yer almaktadır.

Altuhser, okulu hâkim ideolojiyi yeniden üreten bir kurum olarak ele alır. Okul bir sürü beceri öğretiyor, fakat bunu yönetici ideolojiye boyun eğmeyi ya da bu ideolojinin "pratiğinin" egemenliğini sağlayan biçimlerde yapar (Althuser, 2000: 23-24).İktidarlar kendi yönetimini pekiştirmek için kendi sistemine uygun bireyler yetiştirmeyi hedefler. Bu açıdan bakıldığında Okul bireyin devlet ideolojisi ile karşılaştığı mekânlardır.

Görüşmecilerin eğitim kademelerinde olduğu sürede Türkiye'de kurucu ideoloji ve öğrenci oldukları dönemlerde iktidarların eğitim politikalarını ideoloji olarak benimsedikleri ya da içselleştirdikleri üzerine belirleyici bir sonuç çıkmamıştır. Okul bir zaman göstergesi olarak, görüşmecilerin zihninde kalmıştır. Milli Görüş grubu için İmam Hatip okullarına gitmeleri etkili olduğunu söylenebilir, fakat bu kurucu ideoloji, mevcut iktidarlara bir tepki olarak şekillenmiştir. Bu tepkiyi diğer gruplarda da görmekteyiz. Örneğin; Devrimci Yol grubunda öğretmenlik mesleğinin eğitimine yönelik değişen iktidar politikalarına karşı öğrencilerden tepki gelmiştir.

Okulda yaşadıkları olaylar ve bu olayların kahramanları arkadaşları ve öğretmenleri ideolojilerinin şekillenmesinde rol oynar. Öğretmenler ideolojilerin

taşıyıcıları olmuş ve öğrencilerini de etkilemiştir. TÖS'e bağlı öğretmenlerin öğrencileri de eylemlere dâhil etmesi, İmam hatip öğretmenlerinin, parti çalışmalarını öğrencileri dâhil etmesi buna örnek gösterilebilir. Öğretmenleri ile aynı görüşleri paylaşmayan görüşmeciler ise öğretmenin uygulama ve tavırlarına karşı kendi ideolojisine daha çok bağlanmıştır.

Özbek ve Telliel (2006)'a göre *"Arkadaşlık gibi toplumsal olan, ideolojik politik olanın zaman zaman önüne geçebilir"* (Özbek ve Telliel, 2006: 255). Arkadaşlık her şeyden önce toplumsaldır. Bireylerin hayatında değişimin dönüşümün baş unsurlarındandır. Okul ve okul dışında sosyal çevre ile yaşanan etkileşim sonucu gelişen arkadaşlık ve akran ilişkileri ideolojinin öğrenilmesinde var olan düşüncelerin pekiştirilmesindeki etkisini görebiliriz. Farklı ideolojilerin olduğu bir ortamda ötekine olan bakış açısı yeni arkadaşlık gruplarını da oluşturabilir. Her iki durumda da ideoloji zamanla ortak amaca dönüşür ve arkadaşlık ilişkileri siyasal bir anlam kazanmaya başlar. Ortak bir hedefe doğru giderken paylaşımlar artar ve bu süreç içerisinde duygusal bağlılık ideoloji ortaklığından farklı bir boyuta doğru yol almaktadır. Bu etki tam tersi bir sonuçta getirebilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrı ayrı başlık olarak tekrar geçmese de dönemin önemli bir özelliğinin arkadaşlık ilişkileri olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

4.1.5. Kitle İletişim Araçları

İdeolojinin düşünsel oluşumu sürecinde yaşanılan mekân, aile, okul ve arkadaşlık içeriklerinden sonra etkili olan bir diğer unsur ise kitle iletişim araçlarıdır. Her dönemin koşullarına göre ön plana çıkan kitle iletişim araçlarının, çalışmaya katılan görüşmeciler üzerinde etkili olduğu tespit edilmektedir.

Bireyin genel olarak bilgiye ulaşmasında aracı olan kitle iletişim araçları siyasal toplumsallaşma sürecinde de önemli bir işleve sahiptir. Kitle iletişim araçları siyasal anlamda bireyi bilinçlendiren, bireye düşünce aşılayan, bireyin ideolojik tutum ve davranışlarının oluşmasına katkı sağlayan bir etkiye sahiptir (Ekinci,2008: 45).

Görüşmeciler için kitle iletişim araçlarını etkilerini tespit etmek için, bu başlık altında görüşmecilere sorulan iki sorunun bir arada analizine yer verilecektir.

1- İdeolojiniz nasıl oluşmaya başladı?

2- Dönem içersin de okuduğunuz kitaplar nelerdir?

Sorulara verilen yanıtlar sonucunda görüşmeciler açısından ön plana çıkan kitle iletişim araçlarında ilk sırayı kitap alır. Edebiyat (roman, şiir)tarihi, dini, siyasi ve ideoloji teorileri üzerine çeşitli türlerde kitaplar görüşmeciler okunmuştur. İkinci sırada süreli yayın olan gazete ve dergiler yer almakta, üçüncü sırada ise radyo yer almaktadır. Radyonun diğer kitle iletişim araçlarına göre daha az sayıda görüşmeci üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Takip edilen yazar, şair, gazete, dergi ve kitaplar üzerinden bir gruplandırma yaptığımızda aşağıda yer alan okuma şekilleri ön plana çıkmaktadır:

1. Genel okumalar
2. İdeolojiyi öğreten ve pekiştiren okumalar
3. İdeoloji gruplarının/ örgütlenme süresince yapılan okumalar
4. Farklı ideoloji üzerine yapılan okumalar

Okuma şekillerinin bir okuma alışkanlığı perspektifinde gerçekleştiği görüşme bulgularından elde edilen çıkarımlar arasındadır. Görüşülen bireylerden okumaya dair olumsuz bir çıkarım ya da bir bakış açısı olmadığı gözlemlenmiş ve bu konudaki en iyi değerlendirmede yine kendi içlerinden gelmiştir. Görüşmeci Ü9 *"Bizim dönemimizde kitap okumayan yoktu her hafta bir kitap okuyorduk biz dergilerimiz vardı gazete bizim elimizde mutlaka olurdum gazete alırdık"(Ü9, K, d. 1959)* ifadeleri ile dönemin entelektüel bir tavrı olduğunu göstermektedir.

4.1.5.1. Kitap Okuma Alışkanlığı

Okumak, dönemin gençlerinin en belirgin özelliği olarak görülebilir. Bireyin okumayı bir gereksinim olarak algılaması sonucu oluşan okuma eylemini, yaşam boyu sürekli ve düzenli biçimde gerçekleştirmesi okuma alışkanlığı olarak tanımlanabilir. Okumanın alışkanlık hâline gelmesinde rol oynayan birçok etken bulunmaktadır. Bunlar arasında en başta çocuğun ailesi, sonra da içinde yaşadığı toplum, okulu ve öğretmeni bulunmaktadır (Tanju, 2010: 31).

Görüşmecilerin okuma alışkanlarının gelişmesi üzerine değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur:

İstanbul da yaşan görüşmeci Ü1:

Babamın üzerimde büyük etkisi var. Evladın üzerinde babanın etkisi vardır ve hakiki yapılanmanın fikri gidişimin temellerini atan babamdır. Çünkü gazete okuturdu bana. İlkokul 4 ve 5. Sınıflarda bana köşe yazısı okuturdu babam rahmetli" (Ü1, E, D. 1951).

Babası asker olan görüşmeci DY3:

" Sağ olsun babamın da gayretiyle İlkokul yıllarında okuduğumuz Siirt'in Silvan ilçesinde ve Selendi'de elektrik yoktu sonra gündüz yok, gece biraz elektrik oldu o yıllara öyleydi. Siirt'te hiç yoktu ve şeyi hatırlıyorum babam uzun geceler bize etrafına toplar bize kitaplar okurdu, önemli bir şeydir. Ama evimizde gazete girerdi ve her ay bize mutlaka babamın 2 tane yeni kitap getirip verdiğini hatırlıyorum" (DY3,E, D. 1958).

Babası öğretmen olan Artvin'de yaşayan görüşmeci DY4:

"Babam zaten Köy Enstitüleri'nin ilk mezunu, okulun birçok şeyi kendileri yapmış babamdan gazete kitap okumayı haberleri izlemeyi bunları öğrendim"(Ü4, E, D. 1958).

İstanbul'da çocukluğunu geçiren görüşmeci DY5:

"Çünkü ben çok eskiden beri kitap okuyorum. İlkokuldan beri evde de kütüphane olduğu için böyle ciddiye bir kitap okuma pratiğim vardı"(DY5, E, D. 1956).

Ailesi kentin köklü ve zengin ailelerinden olan görüşmeci MG7:

"Lisedeyken çok kitap okuyordum babamın da teşvikiyle düşünün babam ortaokuldayken benim abime kolejde okutmuştur" (MG7,E, D. 1959).

İstanbul'da yaşayan ve babası yayın evi sahibi olan görüşmeci Ü10:

"Babam matbaacı kitap gelirdi okurdum" (Ü10, K, D. 1959).

Yukarıda yer alan görüşmeci ifadelerinde, görüşmecilerin aileden gelen bir okuma alışkanlığı kazandığı görülmektedir. Okuma alışkanlığı kazanmalarında etkili olan aile figürü de babalar olmuştur. Kimi baba mesleği kaynaklı kimi baba ise okumaya bakış açısı nedeniyle çocukları üzerinde etkiye neden olmuştur.

Kent merkezlerinde yaşayan görüşmeciler ya da yaşadıkları mekânların eğitime verdiği önem (Artvin gibi) etkili olurken, sosyo-ekonomik açıdan da göreceli olarak iyi durumda olan ailelerde, okuma alışkanlığı ailelerde okuma alışkanlığı kültürel bir süreç olmuş ve aileler tarafından çocuklarına aktarılmıştır. Okuma alışkanlığını çok küçük yaştan genel okumalar olarak başlamıştır. Aşağıda yer alan

ifadeler görüşmecilerin, ne zaman ve ne tür okumalar yaptıklarını ve okumaya bakış açılarını göstermektedir:

MG7 "Ben çok kitap okuyordum araştırıyordum lisede o zaman arkadaşlarımdan daha farklı bir durumdaydım" (MG7, E, D. 1957).

DY3 "Ben çok okuyan bir çocuktum belli başlı klasik romanları Rus edebiyatını, kalın kitapları dâhil, Yaşar Kemal'in bu Diyar Baştan Başa, İnce Mehmet kitapları dâhil tabii ki Aziz Nesin'in bütün kitapları öyle bunları okumuştum. Dolayısıyla okumak aydınlanmak demektir" (DY3, E, D. 1958).

DY8 "Çocukluğumda çok kitap okurdum sevdiğimiz bir kütüphane vardı. Kütüphaneye üye olmuştum. Sabah okula gitmeden ya da okuldan geldiğim zaman kitap alırdım akşama hava kararana kadar, o zaman gaz lambası yanıyordu, okurdum. Bir günde iki günde kitapları bitirdim. Hemen hemen bütün klasikleri ilkokul-ortaokul başlangıcında okumuştum ortaokula giderken de bir kırtasiyeci dükkânında kitap kiraya verilirdi. Günlük 5 kuruştan hemen okursunuz 5 kuruş ertesi gün 10 kuruş beş kuruş önemli bir paraydı, onu bitirmeniz lazımdı. O zaman çok okurdum. Okuduklarımı da beni etkilerdi onu hatırlıyorum. Jack London'ın Demir Ökçesi oldukça etkilemiştir. Sefiller, Gazap Üzümleri Steinbeck, Fareler ve İnsanlar etkiledi, ne bulursam okurdum" (DY8, E, D. 1956).

Farklı okuma türleri yapma konusunda özel bir hassasiyet gösteren görüşmeci MG 5 ise bunun nedenini şu şekilde ifade etmiştir:

MG5 "Mesela Alexis Carel İnsan Denilen Meçhul, Bazı kitapları yeniden okuduğum zaman ilk okumuş gibi zannediyorum. Her çeşit kitabı okumak istemişimdir. Yani Darwinizm ilgili ilgili kitaplar okudum metne dayalı olanları da Darwinizm'i eleştirenleri de okuma gereği duydum. Karma bir şey okuma. Ama ihtiyatlı okudum, din üzerine okumama, kapılmama şeyine de dikkat ettim" (MG 5, E, D. 1954).

Görüşmecilerin yaptıkları genel okumalar onlarda okuma alışkanlığı oluşturmuş ve bu okuma alışkanlığı ideolojik okumalara önemli bir katkı sağlamıştır. İdeoloji ağırlıklı okumalar ise ideolojiyi öğrenme, besleme ve pekiştirme üzere yapılmıştır. Örneğin Ülkücü görüşmecilerin aşağıda yer alan ifadelerinde tarihsel kitaplar daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir.

Ü1"Alparslan Türkeş'in Türk milliyetçiliği üzerine yazdığı 9 Işık Doktrinleri, Laik Türkiye Meseleleri ile ilgili kitaplardı. Galip Erdem 'in yazmış olduğu Ülkücünün Çilesi isimli kitap vardı. Ziya Gökalp in Türkçülük. Biraz ideolojik birazda tarihi anlamda pek çok kitap vardı o dönemde okuduğumuz" (Ü4, E, D. 1958).

Ü7 "Genelde sağ görüşlü kitaplar İşte. O zaman genelde Emine Işınsu'nun kitaplarını okurduk. Alparslan Türkeş Kitapları vardı. Biz kendimiz bunları bulurduk bunları okurduk"(Ü7, E, D. 1959).

Ü8 *"Şimdi partide Türkeş Bey vardı. Türkeş Bey'in yayınları vardı. Önceki yazarları da okuyorduk mesela Osman Turan'ın Türk tarihi ile ilgili kitapları vardı. Milliyetçi muhafazakâr ne kadar yazar varsa mesela Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa, Ömer Seyfettin ona benzer Yahya Kemal yani vatansever tüm yazarçizerleri kitapların okuyorduk. Okumayı gelenek hale getiren Türkeş Bey'dir" (Ü8, E, D. 1958).*

Ü10 "Mehmet Eröz hocamız bir de Erzurum'da bir hoca vardı adını hatırlamıyorum milli olanı, dini olanı değil ben özel merakımdan okurdum. Babam matbaacı kitap gelirdi okurdum hep milli tarih Sevinç Coşkun, Emine Işınsu'nun meşhur kitapları balkanları anlatan göçleri anlatan milli olmayı anlatan Cengiz Dağcı'nın Dünyadaki Türklerin yaşadığı coğrafyaları anlatan bir süre sonra da zaten sürekli ülkü ocakları vardı Aksaray'da oradaki seminerlere falan gitmeye başladık" (Ü10, K, D. 1959).

Ülkücü grubun okuma pratiklerine baktığımız zaman, tarih konulu kitapların hem genel bir okuma merakı içinde okunduğu hem de ideolojinin şekillenmesine katkı sağlayan türde okumalar olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra edebiyat ağırlıklı okumalarda kendi görüşlerine yakın yazar ve düşünürleri tercih ederler. Özellikle okuma tercihlerini yerli yazarlar üzerinden yapmışlardır. İdeoloji üzerine okumalarda İslami düşünce üzerine de referans gösterilen yazarlar yer alırken; görüşmecilerin tamamında Ülkücü hareketin hem lideri hem de ideoloğu olan Alparslan Türkeş ismini ve onun kitaplarının etkisi vurgulanmıştır.

Ülkücü ideolojinin kendi referansları arasında yer alan İslam dini, bireyler için hem bir inanç sistemi hem de ideolojinin düşünce dünyasının oluşmasına katkı sağlayan bir düşünce sistemi olmuştur. Görüşmeci Ü5, ona katkı sağlayan okumalar arasında Kutsal kitap ve kaynaklara da yer vermiştir.

Ü5 "Türk tarihinin üzerine yazılan kitaplar, kendimize görev olarak temel kitaplar mutlaka okunması gereken kitaplardı. Bunlar başta Kuran-ı Kerim ve hadis kitapları olmak üzere Türk büyüklerinin milliyetçi aydınların Türkeş'in kitapları rahmetli Osman Turan hocanın kitapları. Türk kahramanlık ruhunu bize aşıladığı için dini ve milli kitapların okunmasını tavsiye ederdik. Onun dışında hiçbir ülkücü Mussolini'nin veya Hitler'in kitabını okuyun tavsiyesi duymadım" (Ü5, E, D. 1959).

Dönemin sosyalist-komünist gençleri, Ülkücü bireyleri faşist olarak adlandırıyor. Görüşmeci bu algının yanlış olduğunu, ülkücülüğün faşizmle ilgisi olmadığını hangi kitapları okumadıklarını vurgulayarak yapmıştır.

Devrimci Yol grubu ideoloji üzerine okumalarda öncelik sosyalist ideolojini temel kaynakları olur. Bunun yanı sıra takip ettikleri Dev Genç-Dev Yol çizgisine bir yöntem yazar ve kitaplarda okumalarının arasındadır. DY4, gündelik hayatta özellikle ekonomik haksızlıkları gözlemleyen ve onlarla ilgili sorgulama döneminde olan görüşmeci okuma sürecin şu şekilde anlatır:

> *DY4 "…nihayet sonunda tesadüfen Ekonomi Politik kitabını edindik ben onu okudum. Kafadaki ampuller yanmaya başladı. Sorularıma cevaplar buldum. Artık değeri, artık değer sömürüsünü tanıdım. Daha çok bir şeyler okumaya çalışıyorduk. Devrimciyim ama sürekli de okuyorum. O nedenle o yıllarda bulabileceğimiz 1971-72 yıllarında en çok Sovyet klasikleri, Mesela ben şeyi hiç unutmam, 'Uyandırılmış Toprak', onu hiç unutmam, hayatımda çok büyük bir yeri var" (DY4, E, D. 1951).*

Görüşmeci DY1İdeoloji ile karışık düşünceleri olan görüşmeci yaptığı okumalar sonrası görüşlerini netleştirmiştir.

> *DY1"Bilimsel sosyalizm ile tanışma, Diyalektik okuma, Devlet Teorisi'ni okuma, Devrim teorisini okuma sonra Türkiye'deki Sosyalist gençlerin mücadelesini Mahirleri okuma. Mahirlerin kesintisiz devrimini Ben kendim çoğalttım. Teksttir makinesi ile o zaman basılı değildi kitap. O zaman Ticaret lisesinde okuyan arkadaşlarımız vardı onların evinde böyle beş altı tane kâğıdı daktiloya karbon koyarak arasına, 'Kesintisiz 1, 2, 3' ü çoğalttığımız dönemlerdir. O zaman çok daha başka bir şeyle tanıştık. Bu bizdeki değişim bu algı değişimi çok kısa süre içerisinde oldu çok hızlı gelişti" (DY1, E, D. 1958).*

Her iki görüşmecide de ideoloji ile ilgili düşünsel oluşum sürecini tamamlamaya yönelik bir okuma pratiği geliştirmiştir. Bir sonraki adımda okuma pratikleri örgütlenme içerisinde de önemli bir yere gelmiştir.

> *DY5 "Yabancı yazarları da okuyordum, Kemal Tahir de okuyordum. İşte ne bileyim daha teorik Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni kitaplarını okuyordum ama sonuç olarak tabii ki bir örgütsel çalışmanın içerisinde girdiğiniz noktada ağırlıklı olarak Marksizm okumaları aynı şekilde dünyadaki Marksist hareketi takip etme. ODTÜ'de buna çok uygun bir ortam olduğu için Marksist klasikleri okuma bildiğiniz edebiyatı klasiklerinin zaten büyük oranda üniversiteye geldiğimde işte Dostoyevski'ler falan okumuş olarak geldiğim için daha çok politik kitaplara yöneldik. Bu da tabii politik tercihlerimiz sonucuydu" (DY5, E, D. 1956).*

DY7 *"O dönemde zaten toplu olarak çeşitli şeyler okuyorduk teorik kitaplar tartışıyorduk... Kitaplar genelde biraz işin başından okunması gereken sıra dâhilinde okuduğumuz için o kitaplar içerisinde beni en çok etkileyen hangisidir sorusuna verebileceğim doğru bir cevap yok. Hepsi, çünkü Lenin'in kitapları, o dönemde Sol Yayınları'ndan çıkan kitapların çoğunu herhalde okuduk. Kimini tek başımıza kimine toplu halde tartışarak. Ama en çok tartışarak okuduğumuz Devlet ve ihtilal Lenin'in. Stalin'in diyalektik ve tarihsel materyalizm. Mahir Çayan'ın toplu yazılarıdır, diyebiliriz" (DY7, K, D. 1956).*

Örgütsel yapılar içinde okumalar daha çok ideoloji ile ilgili bilinçlenme ve bilinçlendirme üzerindir. İdeoloji üzerine verilen bir eğitim olarak değerlendirmek mümkündür. Milli Görüş grubuna baktığımızda da okuma alışkanlıkları ideolojiyi öğrenmeye ve örgütsel bir gruba dâhil olmaya teşvik ettiğini görülmektedir.

MG4 "Tabii Biz Necip Fazıl Kısakürek'in eserleri okuyorduk. Mehmet Şevki Eygi'nin eserlerini okuyorduk. Kadir Mısırlıoğlu'nun eserlerini okuyorduk. Milli Gazete o dönemde çıkmıştır onu takip ediyorduk ve bu hareketin içerisine gençleri katıyordu bunlar" (MG4, E, D. 1954).

Milli Görüş için İdeoloji temelli okumalar hem yerli yazarlar üzerinden devam ederken çevirilerin artması ile yabancı yazarlı kaynakları okumaya başlaması, Milli Görüş içinde yer alan gençlere ideoloji üzerine daha geniş bir tartışma zemini sunmuştur:

MG3"O dönemde okuduğumuz eserler Necip Fazıl Kısakürek, merhum Sezai Karakoç. Allah uzun ömür versin hala yaşıyor Mustafa Yazman gibi böyle yerli yazarlar Maraş kökenli yazarlar vardı Erdem Bayazıtlar Nuri Pakdiller, Cahit Zarifoğulları falan işte onlar yerli yazar olarak da o dönemlerde. Tabii Türkiye'de bir tercüme şeyi başlamıştım Seyyid Kutup gibi Muhammed Kutup gibi Hasan Özmenler gibi Mevdudi gibi. Bu tip yazarların eserleri Türkçe' ye tercüme ediliyordu. Bu eserleri okumaya gayret ederdik. Ama hepsini almaya paramız yetmezdi. Arkadaşlarımızla birbirimize kitaplar alır verirdik birisi almışsa alır okurduk, geri verirdik, öbür öbüründen almışsa ondan alır geri verirdi. Tabii o zaman bu çaresizlikler içerisinde kitap okumak ayrı bir sevdaydı. Okurduk biz hatta bir grup arkadaş günde 25 sayfa okumayana okumadığı gün 2,5 lira o günün parasıyla ceza keserdik" (MG3, E, D. 1952).

Görüşmecinin ifadelerinde aynı zamanda göre okuma pratiklerinin sadece bireysel bir anlamı olmadığını görmekteyiz. Hem ideolojinin düşünsel dünyasına katkı sağlar hem de arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesini de sağlayan bir işlevi vardır. Genel olarak görüşmecilerin özellikle ideoloji bakışıcısıyla yaptıkları okumalar zamanda ideoloji üzerine bir eğitim olduğu da görülmektedir.

Birçok farklı edebiyat türü görüşmecilerin ideolojilerinin oluşumunda etkili olmuştur. Şiirde bu türlerden biri olarak yapılan görüşmecilerde ortaya çıkmıştır. Farklı iki görüşten görüşmeciler Ü2 ve DY3'etkiledikleri şair ve şiirler aşağıdaki ifadelerinde yer almaktadır:

> *Ü2 "Bakın şöyle bir şey daha var aslında ben Ziya Gökalp'in Turan şiirinin etkisi muhakkak (ortaokul 1965). Lise yıllarında biraz işte okuduğumuz şiirlerden ve kitaplardan falan etkilenmeye başladık" (Ü2, E, D. 1953).*

> *DY3 "Ahmet Arif'in 'Hasretinden Prangalar Eskittim' diye şiir kitabı çıkmıştı. O zaman o Diyarbakır'da çok etkili olduğunu hatırlıyorum. Bir arkadaşım onu bana hediye etmişti. Hala duruyor bende. Diyarbakır lisesindeki çocukların bir kısmının bu Ahmet Arif'in şiirlerini ezbere bildiğini hatırlıyorum ve ben de tabii bundan etkilendim. Ben de çok beğenmiştim, zaten şiire bir yatkınlığım var ilkokul yıllarından itibaren" (DY3, E, D. 1958).*

İdeolojik okumalar, bireylerin düşünsel oluşumuna katkı sağlamıştır. Fakat karşıt görüşler hakkında fikir edinmek, karşıtının ne düşünmek adına dönemin gençlerinin bazıları bu yönde okumalarda yapmıştır. Bu konu ile ilgili Ülkücü görüşmelerin ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

> *Ü5" Her ülkücü 1980 öncesi dönemde Das Capital'i mutlaka okumuştur. Marx'ın bir iki kitabını okumuştur. Bunu tenkitin yapabilmek için tanımak için okumuştur kitap okumaya karşıtlığımız yoktu" (Ü5, E, D. 1959).*

> *Ü6 " Özellikle Marks'ın 12 kitabı var bu konuda Che Guevara falan devrimci militan nasıl olur diye. Çok az göz gezdirme vazife olarak görmedik ama göz gezdirme cazip gelmeyince de bıraktık" (Ü6, E, D. 1960).*

Devrimci Yol görüşmecisi DY8 ise okuduğu tarih kitaplarını okuduğunu ama bunlara kendisi üzerinde ideolojik bir etki yaratmadığını vurgulamıştır.

> *DY8 "Tarihi romanları da okurdum kahramanlık öykülerinden lisenin başında sanıyorum Bekir büyük arkındı Arkın yayınevinin yazdığı kitaplar. Abdullah Kazanoğlu'ydu sanırım onun Osmanlı'ya ilişkin diğer ilişkin kitaplarını okurdum. Ama orada bir nasıl diyeyim kahramanlık öyküleri hoşuna giderdi ama çok fazla bir milliyetçi şey yaratmadı" (DY8, E, D. 1956).*

Okuma alışkanlığı ve onun çevresinde şekillenen genel ve ideolojik okumalar dönemin gençlerinin düşünce dünyasının oluşmasının önemli bir parçası olmuştur. Bu alışkanlık sadece kitaplar üzerinden olmamış, dergi, gazete ve zaman zaman broşürlerde ideolojinin şekillenmesinde katkı sağlamıştır.

4.1.5.2. Süreli Yayınlar

Kitapların yanı sıra süreli yayınlarda dönemin gençlerinin okuma alışkanlıklarında yaygın olan bir kitle iletişim aracıdır. Dönemin ulusal basınında yer alan gazeteler, köşe yazarları ve gündemler ilgili haberler görüşmecilerin ideolojilerinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin her gün gazete alma alışkanlığı olan babasının teşviki ile gazetelerde köşe yazılarını okumaya başlayan Ü1için gazeteler siyasi görüşünün oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

> *Ü1" Son havadis gazetesinde yazan Orhan Şevki Orhon, Allah rahmet eğlesin hem yazar hem şairdir. Daha sonra tercüman gazetesini takip ettik orada da Ahmet kabaklı hocayı, Allah gani gani rahmet eğlesin. Ahmet kabaklı hocayı çok iyi takip ederdik. Kadircan Kaflı var arada bir onu okurdum. Bu tür yani edebiyat tarihimize, fikir ve düşünce tarihimize mührünü vurmuş gerçek memleket insanları bunlar. Mutlaka vatanın ve milletin menfaatini gözeterek ve bilhassa sadece menfaatini değil şahsiyetini ve haysiyetini hesap ederek yazı yazan insanlar bunlar" (Ü1, E, D. 1951).*

Ülkücü grup da tercih edilen diğer gazeteler ise görüşmeci Ü7ve Ü8 tarafından şöyle vurgulanmıştır:

> *Ü7 "İdeolojik fikirde gazete olarak da Ortadoğu Gazetesi'nin okuduk. Yani bu şekilde tamamen ülkücülerin kendisinin okuduğu yayın organları bunlardı" (Ü7, E, D. 1959).*

> *Ü8"Devlet gazetesi çıkıyordu yer yer böyle haftalık aylık bültenler vardı onları okuyorduk" (Ü8, E, D. 1950).*

Her iki görüşmecinin seçiminde ideolojilerine yakın olan gazetelerden yana yapmıştır. Yine bu görüşmecilere benzer bir şekilde gazete tercihi yapan görüşmeci, ideolojisinin oluşmasında etkili olan ulusal gazetelerde yer alan haberleri hala hatırlar ve anlatır:

> *MG8 "Erbakan Hocanın bir Milli Gazete vardı. O zaman gizli okurduk onu 25 kuruş muydu neydi? Param oldukça alırdım annem okurdu, anneme ben okurdum. Bana çok heyecan veriyordu. Mesela süt tozunu içmeyin diye yazısı vardı. Bir gazetede bu da zannediyorum tercüman gazetesinde şimdi var mı bilmiyorum ama tercüman gazetesinde. Bir de Saklambaç gazetesinde, hocanın işi diye yazmışlardı kızlar okurdu fotoğrafın altına mesela hocanın tahsilini yazmışlardı. Çok hoşuma gitti bu kadar dindar birisinin eskiden okuyabileceği ne pek düşünmezdim… Çünkü okumuyorlardı genelde hoca oluyorlardı. Cami hocası gidiyorlardı, cenaze yıkıyorlardı mesela o böyle yapınca hocanın yurt dışında okuduğunu Saklambaç gazetesinde hocalar da artık cenaze yıkamıyor, bilim adamı oluyor" (MG8, K, D. 1959).*

Milli Görüşçü ve Ülkücü grupta yer alan görüşmeciler okudukları gazeteler ve onları etkileyen yazar ve haberler hakkında bilgi verirken, Devrimci Yol grubu tarafında gazete okuma bilgisi verilmemiştir. Devrimci Yol grubunda kitaplardan sonra gelen kitle iletişim aracı dergi olmuştur. Hem Osmanlı'da hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin de ideolojik akımların kitlelere ulaşmasında, yayılmasında, öğretilmesinde dergiler önemli işlevlere sahiptir. Bu anlamda Türkiye'de ideolojilerle ilgili için dergicilik anlayışı gelişmiştir. Sosyalist-komünist ideolojilerinin takipçileri de ideolojinin oluşum sürecinde dergilerden etkilendiği görülmektedir:

> *DY3 "İlk takip ettiğim dergi, o dönem beni cezbeden in TİP'in dergisi olması, kapağında sol sosyalizmin yer alması. Bir de iyi tasarlanmış çok güzeldi kapakları vardı. Nitekim devrimci gençlik dergisinin de tasarımları çok başarılıydı. Devrimci Yol ise yine logosundan başlayarak çok iyi tasarlanmış. O dönem hani bir sürü dergi var ama işte hep o dergiler, diyelim ki Çin'de çıkan öyküler, Sovyet de çıkan öyküler" (DY3, E, D. 1958).*

Burada dergilerin yalnız içerik olarak değil görselliğinde görüşmeciye hitap ettiğini görmekteyiz. Özellikle ideolojik semboller görsel algılara hitap ederek bireylerin zihinlerinde yer etmektedir. Devrimci Yol grubu partileşme sürecine doğru gittiği süre içersin de bunun örgütlenme yolları ve devrim yöntemleri üzerine takipçilerini bilgilendirmek adına Devrimci Yol dergisini yayınlamaya başlar. Dergi ideolojinin örgütlenmesinin ve Devrimci Yolcuların bilinçlenmesi için önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir:

> *DY2 "Biz dergicilik üzerine geldik ondan sonra sosyalizmin alfabesi ile Lenin'in... İşte Komünist Manifesto ile onlarla yani o süreçler içerisinde ama daha çok derdi her ayda bir 15 günde bir çıkan dergimiz vardı, okurduk son sayfaya kadar. Dergide siyasetin bütün ülkelerinden halk savaşına kadar örgütsel Savaşı'na kadar, Kapitalizm eleştirisi ne kadar sosyal İsmini özgünlüğü ne kadar Çin, Rusya, Sovyet tartışmalarına kadar bunların hepsi o dergide açıklanırdı. Nikaragua, Güney Amerika'daki gelişmeler oradaki mücadele onlar olurdu" (DY2, E, D. 1959).*

Derginin kitleler daha kolay ulaşmasında ideolojinin düşünsel olarak bireylerde hazır olmasının da etkisi vardır. Bu konuya günümüzden bir örnek veren DY6 şu şekilde ifade etmiştir:

> *DY6 "Şimdi de basılıyor dergi daha kolay basılıyor.1000 tane değil 5000 tane daha kim açıp okuyacak kim dâhil olacak. Öyle değildi, dâhil olmaya hazır bir kesim vardı. Çok ciddi bir kesim vardı. Hayatın içinden gelmiş ve mücadele adeta mücadeleye zorlanan bir şey vardı. Devrimci Gençlik Hareketinde sonra Devrimci Yol hareketine geçildikten sonra. 1977 1 Mayıs'ta ilk Devrimci Yol*

dergisi çıktı dağıtıldı 1 Mayıs'ında oraya geçildiğinde aslında belli bir örgüt şeyinin olmaya başladı, örgütlenmeye doğru gitme" (DY6, E, D. 1956).

DY10 Süreç içerisinde dergi gibi etkili olan bir başka aracın ise broşürler olduğu ifade edilmiştir:

DY10 "O arada el broşürleri vardı. Şimdi isimlerini hatırlayamıyorum. Emperyalizm nedir, sosyalizm nedir, kapitalizm nasıldır, diye onları okuya okuya öğrendik" (DY10, K, D. 1958).

Ülkü ocaklarında da dergi hem gençlerin ideolojiyi öğrenmesi hem de örgütlenme sürecinde etkili olmuştur. Ülkücü ideolojinin her dönem farklı dergileri olmuş ve kitlelere ulaşmıştır.

Ü2 "Lise yılları 69-70 olması lazım. Çünkü 1969 Kasım seçimleri vardı. Velhasıl kelam lisede bir kesinti oldu. Sanıyorum birçok yerde olduğu gibi istihbaratla bağlantılı idareciler var. Bize gelen kitaplar dergiler, elimize geçmedi. Hatta Edirneli bir arkadaşımızı bahaneyle okul müdürü hizmetlilere dövdürdü, çok korkunç sokak hareketleri yok o zamanlar" (Ü2, E, d. 1953).

1975 yılında yayınlanmaya başlayan Genç Arkadaş Dergisi'nin Ülkücü grupta hem ideolojik okumaların hem de örgütsel hareketin kitleselleşmesinde etkili olan dergi olarak ön plana çıkmıştır:

Ü7 "Ocağa gittik ilk önce dergiydi, dergi olarak gittik. Dergi olarak gittiğimiz zaman arkadaşlarla oturuyorduk. Ondan sonra teşkilat haline dönüştü, Ocak haline dönüştürüldü" (Ü7, E, D. 1959).

Ü9 "Üniversite başlamanıza birlikte O arkadaş grubu ile Ülkü Ocaklarına gitmeye başladık. Bir dergimiz vardı diye onun mesaiye harcıyorduk. Gönüllü olarak oralarda çalıştık yayınlanmasında dağıtımından" (Ü9,K, D. 1959).

Milli Görüş içinde yer alan görüşmeciler de dergiler önemli bir yere sahip olmuştur. MG6, derginin onun düşüncelerinin oluşumundaki önemini vurgularken, örgütlü bir siyasi grubun yayınlarından değil takip ettiği edebiyat dergisi ve yine düşünce akımının temsilcisi olan iki derginin onun düşünsel gelişimine katkısını vurgulamıştır.

MG6 "Dergiler vardı takip ettiğimiz, Nuri Pakdil Edebiyat Dergisi hazırlardı. Günümüzdeki dergi gibi değil büyük gazete sayfası iki yaprak. Nuri Pakdil'in o şeyleri bizi çok etkilerdi. Sonra büyük doğu dergisi vardı, tekrar çıkmaya başlamıştı. Büyük Doğu dergisinin eski sayılarını sahaflarda bulmuştum. Aynı şekilde sol kesimden arkadaşlarında takip ettikleri dergiler vardı ülkücülerde o şey yoktu kitap okuma entelektüel birikim edinme yoktu" (MG6, E, D. 1954).

Görüşmeci, ülkücü gruptaki bireyleri, kitap okumadıkları konusunda eleştirir. Bu eleştiri Milli Görüşçü bireylerin genelinde hâkimdir. Üçüncü tema olan diğer ideolojiler başlığında bu konuya yer verilecektir. Farklı ideolojiler üzerine bakışta yine yer alacak olan bu düşüncenin Milli Görüş grubunun, ülkücülere bakışında genel bir değerlendirme olduğu gözlemlenmiştir.

4.1.5.3. Radyo

Kitap dergi ve gazeteler gibi basılı olan kitle iletişim araçlarının dışında radyoda görüşmeciler tarafından az da olsa vurgulanmıştır. O yıllarda yaygın bir kitle iletişim aracı olan radyo sadece iki görüşmeci tarafından söylenmiştir. Radyo bu dönemde toplumda kullanılan en yaygın kitle iletişim araçlarındandır haber alma kaynaklarından biridir ama görüşmeciler için haber kaynağı ya da onların ideolojisini etkileyen bir araç olarak çok fazla yer almamıştır.

Devrimci Yol grubundan olan görüşmeci, henüz aktif örgütlü bir yapının içinde olmadığı 1971 yılında radyodan sol grupların gündem olan eylemlerini dinleyen görüşmeci D8, onda yarattığı etkiyi anlatmıştır*:*

> *DY8 "Günlük haberleri radyodan takip ediyordum ve ilgileniyordum. Sonra Mahir'in ve Hüseyin Cevahir ile birlikte Maltepe'de çatışmaya girmesi sürekli izliyordum Tabii halk arasında konuşulan anarşistler bir kızı rehin aldılar biçimindeydi onun adı Sibel Erkan yanlış hatırlamıyorsam. Ona herhangi bir zarar gelmemesi için ellerinden gelen her türlü çabayı sarf etti, beni oldukça etkilemişti. Radyodan sürekli takip ediyorduk" (D8, E, D.1956).*

Eyleme bakış açısı kendi inandığı ideoloji doğrultusunda olmuş, eylemcilerin rehin tuttukları birine zarar vermiyor oluşu onun için bir iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında eylemin kendisi üzerine olumsuz bir düşüncenin olmamıştır. Bu tarz durumlarda ideoloji, bireyin olaylara yönelik olumlu ya da olumsuz bir tavır geliştirmesinin nedeni olmuştur.

Dönemin kitle iletişim aracı olan radyo da propagandanın kitlelere ulaştırılmasında önemli bir yere sahiptir. Karar vericiler olarak ifade edebileceğimiz siyasal aktörler bu gücü kullanırlar. Radyo, siyasal aktörlerin propaganda amacını kolaylaştıran teknolojik araçtır (Öztürk 2017; 159). Görüşmeci MG3'de Milli Görüş lideri Erbakan'ın siyasi söylemlerinden radyo aracılığı ile etkilendiğini şu şekilde anlatır:

MG3 "Yani ben 19 yaşlarındayken ondan sonra rahmetli Erbakan Hoca 69'da işte bağımsız hareketiyle meclise girmişti o zaman mecliste grubu olmayanlara gündem dışı söz hakkı verilirdi. Rahmetli böyle gündem dışı söz alarak o zaman konuşmalar yapardı. Daha çok Avrupa Ekonomik topluluk bugünkü ismiyle Avrupa Birliği bu hususta çok vurgulu konuşmalar yapardı. Tabii o zaman basın şey yapmazdı bunları aksettirmezdi. Meclis saati olurdu akşamları dinlerdik veyahut ta o konuşma broşür halinde basılır bizlere ulaşırdı. O imkânsızlıklar içerisinde gelir de ulaşırdı bizlere" (MG3, E, d. 1952).

Radyo yayınları doğrudan ya da dolaylı olarak ideolojik enformasyon kaynağıdır. Bu nedenle de görüşmecilerin ideolojik oluşum sürecinin de parçası olmuştur.

Genel olarak araştırma bulgularından ortaya çıkan görüşmecilerin okuma alışkanlıklarının çoğunlukla edebi eserleri başlayarak oluştuğudur. Bu edebi eserlerin ideoloji oluşumuna katkısı, yazarın ideolojik kimliği ile ilişkili olabilmektedir. Kimi zaman edebiyatın siyasallaştığı kimi zamanda ideolojinin edebiyata dönüşmesi söz konusudur.

Edebiyat ideoloji değildir, ama ideolojilerin itici gücü ya da temelini oluşturan ana unsuru oluşturmaktadır. Edebi yapıtlar tek yönlü de olsa belirli bir iletişimi amaç ve yazar bu iletiyi dil ve kurgu yoluyla okura iletir. Yapıtın taşıdığı ileti aynı zamanda yazarın dünya görüşünü, yaşadığı hayata olan bakışını taşır. Yazarın kitlelere iletmek istediği yapıtın içeriğidir. Bu içerikle hedeflenen ister propaganda aracı, ister eğitim ve birikimin aynası, hayal gücünün açıklaması ya da inancın sembolü olsun, sosyal hayatın temel bir bileşenidir. Edebiyat, bu açıdan, parçası olduğu toplumsal yapıdaki olumsuzluklara da dikkatimizi çekmemizi sağlayabilir. Düşünsel manzaraya bizim dikkatlerimizi yönlendirerek bizi politik doktrinleri, toplumsal değerleri tekrar gözden geçirmeye zorlamaktadır (Aşkaroğlu, 2020: 205-206,216).

Gözden geçirme ile başlayan edebi okumalar zamanla dönemin siyasal alanda aktif olarak görev alan gençler üzerinde etkili olmuştur. Okuma eylemi onlarda sorgulama ve eleştirme üzerine bir refleks geliştir. İdeolojilerin doğasında da olan bu refleks bir sonraki adımda kendileri ile aynı bakış açılarına sahip olan arkadaşlık ilişkilerine, gruplara yönelmelerinin de nedeni olmuştur. Özelde okuma ve kitle iletişim araçları üzerinde kurulan ilişki karşılıklıdır. Bireylerin kimi zaman kendi

ideolojisine yakın olan okumaları tercih ederek ideolojileri öğrenmiş pekiştirmiş ve geliştirmişlerdir.

Her dönemin kendi koşullarına göre öne çıkan kitle iletişim araçları olmaktadır. Görüşme yapılan bireylerin daha çok kitap gazete ve dergi gibi okuma ağırlıklı kitle iletişim araçlarına yönlendiklerini söyleyebiliriz. Dinleme, radyo üzerinden gerçekleşen bir eylem olarak görüşmecilerde etkisi sınırlıdır. İzleme üzerine TV gibi ifadeler ise görüşmecilerin cevaplarında hiç yer alamamaktadır. Burada dönemin Türkiye'sinde radyonun televizyona göre daha yaygın kullanımda olan bir araç olduğunu söylememiz mümkündür. Bunda dönemin teknolojik ve hanelerin sosyo-ekonomik durumunun da etkisi vardır.

Kitap gazete ve dergilere ulaşmak daha ekonomik ve özellikle kitap ve dergiler gençler arasında dolaşımı olan, değiş tokuş olan kitle iletişim araçlarıdır. Hanelerin genelinde radyo ve televizyon olmayabilir ama bir kitap birçok evi dolaşabilir. Bu anlamda kitap üzerinden gençler üzerinden iletişim ve etkileşim ağı oluşmuştur. Kendi aralarında özellikle ideoloji ağırlıklı kitapları okumaları ve üzerine tartışmaları bir sosyalleşme şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergi ve broşürler de özellikle siyasal gruplar arasında yaygın olan daha hızlı ulaşılan ve dağıtımı kolay olan araçlar olmuş ve ideolojinin oluşması ve örgütlenmede etkin olur.

Görüşme bulgularında dergiler karşımıza daha çok örgütlenme ve ideolojik bilinç aracı olarak çıkmaktadır. Kitaptan farklı olarak yazıların aslında o siyasi grupların yazı ekipleri tarafından yazıldığı ve daha çok Türkiye'nin güncel siyasalı hakkında da içeriklere sahip olduğu elde edilen çıkarımlardandır. Dergi ile ilgili şöyle bir ayrıntıya ulaşılmaktadır: 1970'lerin başında kitap aslında daha öncelikli, 1970'lerin ortalarından sonra dergi daha ön plana çıkarılmaktadır. Okumanın daha hızlı olması bunda etkilidir. Dergi bir haber alma aracı olarak görülmektedir. Büyük Doğu dergisi ise siyasal grup tarafından değil ama görüşe yakın bir isim tarafından çıkarılmakta ve bilinç oluşturmada etkili olduğu tespit edilmektedir. Dönemin diğer kitle iletişim araçlarından gazeteler ise ülkücü ve Milli Görüşçü görüşmeciler de etkin bir okuma alanı oluşturmuştur.

Yerli yabancı edebiyat dünyasında yer alan romanlar, şiirlerin nesil olarak geniş bir perspektifte okunduğunu söyleyebiliriz. Fakat genel olarak ülkücülerde yerli ve milli manevi değerler üzerine okuma vurgusu daha çok olmuştur. Devrimci Yol grubu ise yerli yazarları okumaları yanı sıra dünya klasikler özellikle Rus edebiyatından genel okumlar yapmıştır. Devrimci Yol ve Milli Görüş gruplarında genel okumalar daha ağırlıklı, ülkücü grup daha ideoloji üzerine okumalar ağırlıklıdır. Görüşmeciler için genel olarak İdeolojiyi öğrenmek ve pekiştirmek için okumalar yapmışlardır. İdeoloji üzerine okuma bireylerin motivasyonunu artırmıştır. Olaylar şiddetlenince okuma pratikleri azalmaya başlar.

4.1.6. Siyasal Figürler

Çalışmanın bu başlığı görüşmecilere sorulan "İdeolojiniz nasıl oluştu" sorusuna verilen cevaplardan sonra belirlenmiştir. Görüşmecilerin düşünsel dünyalarında etkin olan siyasi liderler, hareket önderleri, ideolojik grup liderleri gibi figürlerin ideoloji oluşumunda ve görüşmecilerin siyasal sosyalleşme süreçlerinde ne kadar etkili oldukları ve liderlerin ideoloji bu konuda öne çıkan isimlerin bireyler üzerindeki belirleyiciliği ele alınacaktır. Grupları etkileyen siyasal figür farklı olduğu için her grup için analiz ayrı ayrı yapılmıştır.

Siyasal figürler genel olarak siyasal alanda liderlik vasıfları, kitleleri arkasına alan, toplumsal, siyasal sorunlarda ön plana çıkan, tarihsel rolü olan, siyasal gruplarda ya da partilerde, organizasyonlarda ön plana çıkan kişilerden oluşur.

4.1.6.1. Lider

Siyasal lider, siyasal organizasyonun bir parçası olarak politik gücün unsurlarını birleştirir. Lider, kendine güvenen, insanları amaç doğrultusunda etkileyebilen, etkileme sürecinde gücünü, kişiliği ve pozisyonundan alan kişidir (Güzeller, 2021: 78). Milli Görüş ve Ülkücü gruplarda öne çıkan siyasi figürler, 1969'da kurulan MHP lideri Alparslan Türkeş ve 1970-1971 yılında MNP ve 1972-1980 MSP'nin genel başkanlığını yapan Necmettin Erbakan olur.

Öğrenci hareketine damgasını vuran lider kültü, Alparslan Türkeş gibi çağdaş siyasi liderler kadar Anadolu folklorunda ki destan kahramanlarını da örnek almıştır (Neyzi, 2011: 124). Ülkücü grup bireyleri için siyasi figür olarak öne çıkan isim

Alparslan Türkeş olmuştur. 1969 yılından itibaren MHP'nin genel başkanı ve aynı zamanda ülkücü hareketin ideoloğu olan Türkeş'in gençler üzerindeki etkisi CKMP genel başkanlığı sürecinde başlar. Ü2, 1965 yılında ortaokulda olan görüşmeci ideoloji adına zihnin de yer eden bir olayı *"1965'de Türkeş CKMP' ye girdiğinde, Hindistan'dan Türkiye'ye gelmişti. Bizim meşhur bir çınar altımız var. Orada 25-30 kişiye hitap eden bir adam gördük. Bu Alparslan Türkeş'ti"(Ü2, E, D. 1953)* ifadeleri ile anlatmıştır. Ü1'deTürkeş'in süreç içerisinde hangi özelliklerinden etkilendiğini şu şekilde ifade eder:

> *Ü1 "Mesela benim kendi okuduğum tarih bilgileri ve gazetelerdeki o köşe yazarlarının bende bıraktığı tesirle rahmetli Başbuğumuz Alparslan Türkeş'i izliyordum, onun planları dikkatimi çekiyordu. Çünkü Türk tarihiyle alakalı bilgiler, kelimeler Allah Allah diyordum bu nasıl, diğer siyasi partilerde bunları duymuyordum. O bakımdan dikkatimi çekti izliyordum, araştırmaya başlamıştım" (Ü1, E, D. 1951).*

Görüşmeci kendi ideolojik düşünce dünyasına yakın gördüğü için Türkeş'in konuşmaları hitapları, kullandığı retorikten etkilenmiştir. Onun göre Türkeş bilgi ve vizyon sahibi bir liderdir. Görüşmeci Ü6ise daha duygusal bir bağ kurduğu Türkeş'e olan bakış açısını anlatır:

> *Ü6 "O zamanlar tartışmasız bir lider vardı babamız gibi gördüğümüz manevi bir kabul Başbuğ dediğimiz hala. Günümüzde mecburiyet orada sevgi manevi bir şey vardı burada zorunlu. O günkü şartlar lideri eleştirmeye gerek kalmıyordu. O gün mesela kim vardı, Süleyman Demirel Türkeş, Erbakan, Ecevit vardı. Hayat şartları onların hatalarını görmeye engelliyordu ya da hata yapmıyorlardı bunu ben tam ifade edemiyorum" (Ü6, E, D. 1960)*

Ü6'nın Türkeş'i, baba figürü ve sevgi bağını kurduğu bir lider olarak görmekte ve hatasız kabul etmektedir. Bu bakış açısının ideoloji ile kurduğu bağdan kaynaklandığını söylemeliyiz. Çocuklar ebeveynlerini koşulsuz şartsız severken, kültürel anlamda da babalar eleştirilemediği ve her zaman haklı olarak algılandığı dönemlerdir. Bu bakış açısı siyasi parti liderlerini bireyler tarafında da kabulünde etkili olur. Ü6 dönemin diğer liderlerinin de olumsuz yanlarını görmediğini belirtir aynı şekilde Ü9'un aşağıda yer alan ifadelerinden dönemin liderlerinin, farklı görüşlerden olan bireyler tarafından da olumlu olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür:

> *Ü9 "Türkeş, Demirel, Ecevit yaşasaydı, o dönemleri sizlerde görseydiniz. Hem lider hem devlet adamı. Türkeş'in bize sokakları dökülmeyin dediğini biliyoruz gençlik harcamasın sokaklarda olmasın dediklerini biliyoruz. Devlet adamı*

akıllı, akıllıca konuşan doğru hareketler yapan birisiydi, Türkeş'in liderliği başkaydı"(Ü9, K, D. 1959).

Türkeş'in koruyucu tavrı ve akla uygun davranışları gençler tarafından önemli görülmektedir. Görüşmeci Ü3ifadeleriyle güce vurgu yapar. Görüşmecilerin kullandığı *Başbuğ*[7] lakabı da Türkeş'i güçlü ve bir devlet adamında olması gereken özellikleri taşıdığının göstergesi olarak görülebilir: *"Benim için her zaman güçlü bir Başbuğ. Mesela Başbuğ nereye girse sözü geçiyordu. Başbuğ Türkeş benim için bir idoldü yani" (Ü3, K, D. 1956).*Bir siyasetçinin gücü, onun ılımlılığı, konulara yönelik duruşu ve olgunluğu ile ilgilidir. Liderin gücü kişiliğinden veya oturduğu makamdan kaynaklanabilir, kitleleri etkileyebilmesi için siyasi liderin daha çok kişiliğinden kaynaklanan gücü kullanabilmesi gereklidir (Güzeller, 2021: 92). Türkeş bu güçlü duruşu hem fikirsel hem de eylemsel anlamda, onu siyasal figür olarak gören bireyler olumlu bir şekilde yansıtmıştır.

Milli Görüş grubu lideri Necmettin Erbakan, Milli Görüş hareketini takip eden gençler için önemli bir figür olmuştur. Gençlerin liderleri ile duygusal bir kurulmasının aitlik duygularını pekiştirmiştir.

MG1 "1969 dan itibaren MSP çizgisinde yer aldık, İHL'nin orta kısmı kapatılmış, mezunlar sadece Yüksek İslam Enstitülerinde (ki Türkiye de 7 adet YİE vardır) ve Ankara ilahiyata girebiliyordu, Erbakan hoca da bunlara sahip çıkıyordu, dolayısıyla içinde bulunduğumuz toplum (grup) Bu safta yer alıyordu" (MG1, E, D. 1951).

Sahip çıkılma hissi, görüşmeci için güvenli bir alan oluşturmuş ve bireyler kendilerini güvende hissettikleri zaman, ait olma duygusu da geliştirirler. Bu şekilde hem düşünsel olarak hem de eylemsel olarak kendini yönlendirebileceği bir alan bulmuş olur. Bunda liderin özellikleri de önem arz etmektedir. Bir liderin başkalarına umut kaynağı olması gerekir ve güçlü liderler ilham verici olmak için enerjik ve yapıcı olmalıdırlar. Lider yapıcı tutum ve iyimser yaklaşımla kitlelere olumlu duyguları ve başarının elde edileceği inancın siyasi yetkinlik siyasi lider olarak işi yapabileceğine olan inancın oluşturulmasıdır (Güzeller, 2021: 90-91). Erbakan bu anlamda bir yandan gençlerde güven duygusu oluştururken bir yanda toplumun önüne koymuş olduğu

[7] Türk Dil Kurumu sözlüğünde başbuğ kelimesinin anlamına " Eski Türklerde ordunun veya devletin başında olan kimse" olarak yer verilir (TDK, 2023).

hedeflerle yeniliklerle umut kaynağı olmuştur. MG3, bu konuda Erbakan'ın iç ve dış politikada attığı adımların onda oluşturduğu düşünceleri şu şekilde ifade eder:

> *MG^3 "Yani tabiri caizse Erbakan Hoca siyasi hareketin de sadece parti genel başkanlığı yapmadı. Liderliği münasebeti ile dünyaya böyle bir ufuk çizdi, Müslümanlara hedef gösterdi. Şimdi bir liderin bir idarecinin ufku ve hedefine ne kadarsa hizmeti o kadar olur. Erbakan Hoca gelmeden Biz Kudüs'ü duymuyorduk, bilmiyorduk, İsrail'in zulmünü duymuyorduk. Erbakan hoca geldi Kudüs dedi Filistin dedi. Erbakan hoca geldi, Çeçenya'ya Bosna'ya, Afganistan'a sahip çıktı. Yeryüzündeki İslam ülkelerinin neresinde bir problem varsa buralara el attı oralara yardımcı oldu, yardımcı olmaya çalıştı, onları toparladı. İstanbul'un fethi programlarında İslam ülkelerinin liderlerini, sivil toplum kuruluşlarını getirdi. Yani onlara ufuk verirdi, hedef gösterirdi. Onlara Sultan Fatih'in hedeflerini söylemeye çalışırdı. Böyle bir liderdi. Erbakan Hoca yoksa sadece parti meselesi değil" (MG3,E, d. 1952).*

Siyasal bir hareketin, bu harekete inanacak bireylere ihtiyacı vardır. Bu karşılıklı bir ihtiyaçtır. Özellikle 1970'li yıllarda kendilerini temsil edecek hareket arayışında olan İslamcı ideolojiyi benimseyen gençler için Erbakan yol gösterici olarak görülmüştür. Örneğin bu yöndeki arayış ve bulduğu temsil karşılığını MG5 şu şekilde anlatmıştır:

> *MG5 "Milli Nizam Partisi'nin ilk defa sesini duyduğum zaman şöyle bir kendime geldim ya bu ses benim kalbimin sesine benziyor demeye başladım. Bunun dışında Necmettin Erbakan'ın Türkiye'de ilk defa yerli milli motoru imal etme mücadelesine engelli olmak istedi, siyasi iktidarlar. O mücadeleyi ancak siyasi mücadele ile sürdürmesi mümkün olacak diye siyasete girmeye karar verdi. Hah tamam dedim aradığım İşte bu hem milli değerlerimize her türlü milli manevi değerlerimizle örtüşen tarihimiz coğrafyamız ve değerlerimizle bütünleşen. Hem de böyle beni son derece yani üretim yok. Bunun mücadelesini verirken baş edemediği için siyasi iradeye mutlaka el atması gerektiği gerekçesiyle siyasete girdiği için işte benim aradığım siyaset budur diye. Adeta taş gediğini oturdu diyebileceğim bir tablo oldu. Ben içimdeki sıkıntımı bertaraf ettim, adeta özgürlüğüme kavuştum diyebilirim yani hayatımda en önemli bir dönüm noktası oldu" (MG5,E, D. 1952).*

Erbakan ve onun kurduğu partiler içinde olmayı hayatındaki önemli bir boşluğu doldurması ve onu temsil eden partiye karşı aşk gibi güçlü bir duygu ile bakması, görüşmecinin duygusal bağını göstermektedir. Erbakan ve onun temsil ettiği düşünce bir genç olarak görüşmecinin beklentilerini karşılamıştır. Beklentinin karşılanması aynı zamanda bir ideolojiye dâhil olma hissinin getirdiği aidiyetlikle örtüşmesi açısından önem arz etmektedir. Erbakan'ın halkın arasında olması ve bireylerin hassas olduğu manevi konularda, onlardan biri olarak davranıyor olması,

toplumda daha önceden çizilen lider tipleştirmelerinden farklı görüldüğü ifade edilmektedir:

> *MG6 "1969 yılında Erbakan Hoca ilçemize geldi. Biz camideydik birisi girdi içeri, kılık kıyafeti çok düzgün kravatlı önü ilikli başında takkesiyle geldi ön tarafa oturdu. Kimse görmedi tabii özel televizyonlar falan yok. İsmini biliyor ama kimse onu görmüyor. Dolayısıyla o gün orada o manzara beni çok etkilemişti Çünkü Tabiri caizse şeyin eksik olduğu bir dönemde takım elbiselilerim hele hele milletvekillerinin öyle camiye gelmesi nadir bir şey, o halkın ilgisini çekti. Ben orada çok etkilendim" (MG6, E, D. 1954).*

Yine aynı şekilde Görüşmeci MG8, Erbakan'ın çizmiş olduğu imajdan etkilenir. Toplumdaki dindar algısının olumsuz bir algısının Erbakan tarafından olumluya çevrilmesi, görüşmecinin de bu motivasyonla hayatını şekillendirmesine neden olduğunu ortaya koymaktadır:

> *MG8 "Saklambaç gazetesinde, hocanın işi diye yazmışlardı kızlar okurdu fotoğrafın altına mesela hocanın tahsilini yazmışlardı. Çok hoşuma gitti bu kadar dindar birisinin eskiden okuyabileceği ne pek düşünmezdim. Çünkü okumuyorlardı, genelde hoca oluyorlardı. Cami hocası gidiyorlardı, cenaze yıkıyorlardı mesela o böyle yapınca hocanın yurt dışında okuduğunu. Saklambaç gazetesinde hocalar da artık cenaze yıkamıyor, bilim adamı oluyor. Ben hocamı o zaman pek siyasi olarak düşünmüyordum aslında olabilir, ama bunu bir bilim adamı gözüyle görüyordum. Bu da beni etkiledi ve ben de okumayı çok isteyen bir insanım" (MG8, K, D.1959)*

Genel anlamda bakıldığında özellikle Milli Görüşçü görüşmeciler için Erbakan'ın bir Müslüman olarak eğitim alması, tarzı, konuşması ahlakı çok etkili olmuştur. Örnek aldıkları siyasi bir figür olması Milli Görüş hareketinin takip edilmesini sağlamıştır.

Milli Görüş, kavram olarak Milli Selamet Partisi ile temellenmiştir. Necmettin Erbakan'ın dindar kişiliği ve milliyetçi tavrını yansıtmaktadır. Erbakan'ın milliyetçiliği etnisiteye dayalı olmayıp ülke bağımsızlığı ve refahını hedefleyen bir anlayıştır (Türk, 2015: 120). Dönemin gençleri Erbakan'ı rol model alır ve bir anlamda Erbakan ile Milli Görüş hareketinin kendisi olarak görülür. Milli Görüşmecilerle yapılan her görüşmede, en fazla yapılan vurgu hemen hemen her soruya verilen cevapta Erbakan'ın örnek gösterilmesi ve adını geçmesi de bunu desteklemiştir.

4.1.6.2. Bir Önceki Nesil

1960'lı yıllarda TİP' in TBMM'ye girmesi ile başlayan sosyalizm etkisi gençler arasında etkili olmuş ve öğrenciler TİP' in dışında üniversiteler de sosyalist-komünist gençlik örgütleri ile solda artan kitleselleşme kendi önderlerini çıkarmıştır.

1970'li yıllarda lise ve üniversite gençliğinde hemen hemen her siyasi eğilimin taraftarlarının oluşması söz konusudur. Yakın geçmişte idam sehpaları ve çatışmalarda ölen öğrenci liderleri üniversitelerdeki mücadeleye her gün yüzlercesi katılan kuşak için birer kahraman birer idol olarak görülmüştür (Ersan, 2020: 276).Sol için bir önceki nesilde 68 kuşağında, hareketin öne çıkan figürleri kültleştirilip hareketin sembolü olarak sunulmaya başladı (Özbek ve Telliel:2006: 246).

Devrimci Yol grubu partileşme sürecinde olan bir yapıda olduğu için diğer iki gruptaki gibi partileri ve takip ettikleri bir parti liderleri bulunmuyordu. Fakat bir önceki kuşaktan siyasal figür olarak gördükleri, düşünsel anlamda etkilendikleri ön plana çıkan isimler olmuştur. Görüşmecilerin bu konu ile ifadeleri şu şekilde olmuştur:

> *DY3 "68 kuşağının gençleri çok sert bir şekilde kırılmış ve ezilmişti. Yani hapishaneye girenler belki canını kurtarmıştı ama o dönemin en parlak öğrencileri dolayısıyla bu gençlik hareketlerine liderlik eden öğrencilerin ve çoğu ölmüştü zaten biz okula başladığımız zaman Bunlar 71-72 yıllarında oldu biliyorsunuz. Bunların etkileri ile biz üniversiteye başladık. Öykünme, hani 12 Mart'ta da örneğin işte Mahir Çayan ve arkadaşlarının yaşamı hatta ölümleri ile oluşan. Keşke o insanları ölmeseydi, öldürmeselerdi onları ve demokratik mücadelenin yollarında gidilebilseydi" (DY3, E, D. 1958).*

> *DY8 "Ticaret Lisesi'ne giderken de denizlerin idam edilmesi çok etkilemişti okulda akşam 6 Mayıs akşamında birçok insanın üzüldüğünü Kendimin de çok üzüldüğümü hatırlıyorum. İdam Üzerine de sohbet ettiğimizi hatırlıyorum" (DY8, E, D. 1956).*

> *DY5 "Bizden bir önceki kuşak olarak ifade edilebilecek olan Deniz Gezmiş, Mahir Çayan gibi devrimcilerin de kişisel maceraların onlara duyulan sempati bizim esas itibari ile sol fikirlerde buluşmamız sağladı" (DY5,E, d. 1956).*

Üç görüşmeci içinde sosyalist-komünist hareketin gençlik liderlerinin ölmesi bu isimleri kahramanlaştırmıştır. Onlar için artık bir hikâyenin, geçmişin karamanlarıdır. Görüşmeciler kahramanlar ile duygusal bir bağ kurulurken geçmişi örnek alır, sempati duyarlar. Takip ettikleri tarihsel sürecin devamı gibi kendilerini görürler. Dev-Genç ve sonrasındaki ayrışmalarla kurulan sol örgütler içerisinde

THKPC ve onun lideri Mahir Çayan Devrimci Yol grubu içinde öne çıkan siyasal figür olmuştur. Görüşmeci DY1ve DY7'nin bu yöndeki ifadeleri şöyledir:

> *DY1 "Türkiye'deki sosyalist gençlerin mücadelesini, Mahirleri okuma. Mahirlerin, Kesintisiz Devrim'ini ben kendim çoğalttım, teksttir makinesi ile. O zaman basılı değildi kitap. O zaman Ticaret lisesinde okuyan arkadaşlarımız vardı onların evinde böyle beş altı tane kâğıdı daktiloya karbon koyarak arasına çoğalttım" (DY1, E, D. 1958).*

> *DY7 "O dönemde zaten toplu olarak çeşitli şeyler okuyorduk, teorik kitaplar tartışıyorduk. Mahir Çayan'ın kesintisiz devrim serisi ki onlar zaten sonradan kitap halinde basıldı. Bir daktilo ile çoğaltılmış kopyalarından okuduk " (DY7, K, D. 1956).*

Mahir Çayan'ın özelikle devrim üzerine "*Kesintisiz 1,2,3* yazıları" grubun teorik anlamda görüşlerini şekillendirmiş ve eylemsel olarak bir yol haritası sunmuştur. Mahir Çayanı Devrimci Yolun hem siyasi figürü hem de ideoloğu olan isimdir ve ideolojik olarak, onun devrim ideolojisine yakın görüşleri savunulmaktadır.

Ülkücü grup içinde 68 kuşağında yer alan gençler önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kuşaktan Ruhi Kılıçkıran öldürülen ilk isim olarak ülkücü grubun sembol isimlerinden olmuştur. Onun ölümünün etkisini görüşmeci Ü4 şu şekilde anlatır:

> *Ü4 "Bizden yaşça büyük ülkücü abilerimizin katledildiği dönemler oldu. 69 yıllarda olabilir ilk ülkücü şehit Ruhi Kılıçkıran diye bir kardeşimizdir. Ankara'da üniversite yurdunda bir iftar vakti komünistler tarafından şehit edildi. Yusuf İmamoğlu gibi pek çok arkadaşımız, 70'li yılların ilk başında ülkücüyüm diyen milliyetçiyim diyen insanlar okullarından kaldıkları yurtlarda hatta işkenceye maruz kalarak şehit edildiler. Tabii bu da o dönemde bizim gibi genç çocuklar üzerinde vatan millet duygularının hâkim olduğu baskın karakterler bir karşı duruş oluşturuyor" (Ü4, E, d. 1958).*

Her iki grup içinde 68 kuşağından hareketin içinde olan ve öldürülen isimlerin sembolleştiğini söylemek mümkündür. Kendileri onların olduğu ortamlarda olmasa, yaşadıklarına tanıklık etmese de, onların hayat hikâyeleri, geçmişe yönelik bir merak, onların düşünce dünyasına yakın isimlere karşı sempati duymalarına duygusal yaklaşmalarına neden olur. Bir önceki kuşak görüşmeciler için okudukları bir hikâyenin kahramanları gibidir. Bu nedenle de örnek alınan isimler olmuşlardır.

Milli Görüş ve Ülkücü hareketlerin siyasal parti olarak da temsil edilmesi iki grubunda parti liderlerini sembolleştirmesine neden olur. Türkeş güçlü bir siyasi lider figürü çizerken, Erbakan ise daha çok rol model olarak görülen bir siyasi figür

olmuştur. Devrimci Yol partileşme sürecinde olan bir parti olduğu için ve örgüt yapısında da belirginleştirilen isimler olmadığı için bir lider takibi söz konusu olmamıştır. Örneklem dâhilinde başka partisi olan bir grup seçilmiş olsaydı, o zaman etkin bir siyasal parti liderinden söz edilebilirdi.

Üç grubunda ortak özelliği fikirsel anlamda yakın oldukları, bazen adını koyamadıkları düşüncelerine netlik kazandıran bazen de mevcut düşüncelerini pekiştiren siyasal figürlere yönelmiş olmalarıdır. Yine üç grupta da siyasal figürlerle özdeşim ve duygusal bir bağ kurmak ön plana çıkmaktadır.

4.1.7. Miting, Eylem ve Sloganlar

Bir siyasal katılım şekli olan eylem ve protestolar, dönemin siyasal toplumsal şartlarında sık sık farklı şekillerde yaşanmıştır. Eylemlere katılan bireyler karşından oldukları kendileri ya da toplumsal alanla ilgili durumlara tepkisini gösterir. Yapılan eylemlerde ideolojik tepkilerde ön plana çıkarken, kimi zamanda birey hiç katılmadığı bir eylem için ideolojik bir tepki gösterebilir. 1960-1980 arası dönemde öğrenci hareketleri ile başlayan öğrenci eylemlerinin yanı sıra, işçilerin, sendikalarında eylemleri olur. 1970'lere girilirken DİSK'in öncülüğünde gerçekleşen 15-16 Haziran işçi eylemleri de Türkiye'nin gündemindedir.

Dönemin hükümetinin hazırladığı sendikalar yasasındaki değişikliğin 11 Haziran'da mecliste onaylanmasının ardından DİSK direniş kararı almış ve DİSK'e bağlı 70 bin civarındaki işçinin Kocaeli ve Sakarya'da 15 Haziran'da pasif direniş ve işi bırakma olarak başlar. Eylemler 16 Haziranda fabrikalardan şehir merkezlerine yürüyüş ve asker ve polisin dâhil olduğu çatışmalara sahne olur (Yazıcı,1996: 144-145). Bu sürede İstanbul'da yaşayan iki farklı ideolojide olan görüşmecilerde de farklı bir etki yaratmıştır. Bu dönemde çalışan ve Avrupa yakasında eyleme tanıklık eden görüşmeci DY8 eyleme olan bakışını şu şekilde ifade eder:

> *DY8 "1970 yaz tatilinde Fındıkzade'de ayakkabı satan takım ayakkabı satan bir yerde çalıştım 15 16 Haziran orada yaşadım Topkapı'dan sel gibi akıp gelen binlerce işçi Aksaray'a doğru gidiyorlar da onların o yürüyüşleri beni oldukça etkiledi." (DY8, E, D. 1956).*

Aynı tarihte pazarda çalışan görüşmeci Ü1 ise Anadolu yakasındadır ve eylemle anına tanıklığını ve onda düşündürdüklerini şöyle ifade eder:

Ü1 "1970 yılında salı pazarındayım o zaman çalışıyorum. 15-16 Haziran işçi eylemleri var İzmit'ten başladı, Kadıköy'e kadar geldi bütün fabrikalara boşaltarak geldiler işçileri fabrikadan çıkardılar bir grup az sayıda örgütlü bir Marksist grup bütün fabrikaları boşalttı. DİSK o zaman böyle bir şey organize etti. Kurbağalı derede Kadıköy'de polislere vurdular o ırmakta boğdular büyük çatışmalar oldu ama bir provaydı o halka İhtilali provası yaptılar 69'da. Arada bir eylemden kaçan işçiler var yüzlerinin şekillerini hatırlıyorum. Hala dehşete düşmüş vaziyette fırsatını bulup kaçmış gelmiş bugünkü tarihi ile Fenerbahçe stadı var ya o Cadde salı pazarıdır. Bizzat o zaman baktık şaşırdık tabii insanlar perişan vaziyette o tarafa yürümek bile bir mesele gazeteleri okuduk felaketleri gördük tabii havaya ateş ettiler yolları kestiler am bir halk İhtilali teşebbüsü provası" (Ü1, E, D. 1951).

Görüşmeci DY8, işçilerin yürüyüşünü kendisine yakın görür ve sel gibi akıp gelen binlerce işçi ifadesi ile bir destek, yakınlık gibi hislerini olumlu olarak ifade etmeye çalışmıştır. Ü1'dekendi ideolojinin karşında olduğu Marksist komünist fikirleri eleştiren, eylemin ona bir ihtilal provası hissinin yarattığı endişeyi vurgulamıştır. Her iki görüşmecide kendi ideolojilerine göre durdukları yerden, zihinlerinde inandıkları ideolojiyi destekler nitelikte olayı anlatmıştır.

Siyasi örgütlerin propaganda araçlarından olan görsel, işitsel ve duygusal alana hitap eden bireyin algısını ve reflekslerini harekete geçirebilecek sloganlar ve görseller üretirler. Bu sayede hedef kitleye kendilerini tanıtır (Köse, 2014:181-182). Görüşmeci Ü2,Lise ikinci sınıftayken 1965 yılında Alparslan Türkeş'in genel başkanı olduğu CKMP'nin teşkilat toplantısına katılır. Ve oraya gittiğinde duyduğu sloganlar zihninde yer eder ve ideolojinin oluşum sürecini etkiler.

Ü2 "Bir gün kaldığımız yurdun önünde bir kalabalık, ben de sokuldum kalabalığa. Biraz tedirgin de oldum açıkçası. Bir yabancı ve tanıdığım okul arkadaşlarım var. Benden bir üst sınıftan abim var, ziya gelsene dedi. Ve o gün akşam Çanakkale'de bir siyasi partinin il teşkilatına gittik. Aslında siyasi parti ama bir yerde 1940larda başı çekmiş bir grubun kurduğu parti. Her ne kadar daha sonra aralarında ayrışma olduysa da CKMP. Girdim içeriye, her şey Türk için, Türk'e göre, Türk tarafından, Tanrı dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız sloganları" (Ü2, E, D. 1953).

Milli Görüşçü görüşmeci MG1'in maneviyat içerikli sloganlardan etkilendiği görülmektedir:

MG1 "Siyasi ideolojimiz merhum Necmettin Erbakan in 1969 da Konya'dan bağımsız aday olması ile tohumlandı. MSP'nin 'önce ahlak ve maneviyat' – 'imanlı Türkiye' gibi sloganları ve hocalarımızın da tesiri ile 1973 seçimlerinde yeşerdi ve netleşti" (MG1, E, D. 1956).

Sloganın diğer cümle ve ifadelerden farklılaşan en önemli özelliklerden biride az kelimeyle çok şey anlatmaya çalışırken çarpıcı vurguları ile zihinde birçok öğeyi canlandırma özelliğidir. Kısa özlü olan bu çarpıcı cümlelerin hissi vurgusu ağırdır. Hissi vurgu daha çok doğruluğu üzerinde kendisine bağlanılmış kabulleri ve yargıları ifade etmektedir (Hacınebioğlu, 2006: 69). Farklı gruplardaki her iki görüşmecide, sloganlardaki milli ve dini değerleri vurgulayan ifadelerden etkilenir. Görüşmecilerin hislerine yönelik olan vurgulamalar siyasi oluşumlara kendilerini hem düşünce hem de duygusal anlamda yönelmelerine neden olur.

Miting konuşmaları, geniş hedef kitlelerine seslenme ve ikna çalışmalarını tek bir araç üzerinden yürütmek açısından oldukça elverişlidir. Siyasi parti liderleri seçmenler üzerinde belirli bir izlenim bırakmak rıza üretmek ve kendi lehlerine oy sağlayabilmek adına bu gibi platformlarda çeşitli konularda kamuoyu oluşturmaya çalışır Parti ideolojisi doğrultusunda üretilen bu konuşmalar, mevcut konjonktürden hareketle pek çok konuda kamuoyu oluşumuna katkı sağlar. Kamuoyu oluşturma noktasında kullanılan bir diğer unsur ise toplumsal değer ve duygulardır. Bu değer ve duygular toplumun büyük bir çoğunluğunun üzerinde doğrudan etkide bulunur (Aydınoğlu ve Baloğlu, 2019: 3). Çalışma kapsamında görüşmecilerden Milli Görüş grubu Erbakan tarafından yapılan mitinglerinin onlar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir.

> *MG3 "Müslümanlar kardeştir mitingi yapardı Erbakan Hoca mesela Türkiye'de mitingler yapardı. 40000000 kardeştir o zaman Türkiye'nin nüfusu 40 milyondu 40000000 kardeştir diye hiç kimseyi dışlamazdı. Hiç kimseyi ayırt etmezdim, birlikten yanaydı beraberlikten yanaydı Herkesi kucaklayan böyle mitingler olurdu" (MG3, E. D. 1952).*

> *MG4 "1972'de de bizim ilçemize gelmişti. Erbakan Hoca partinin kuruluş çalışmaları için geziyorlardı. Babamın imamlık yaptığı camide bir namaz kıldığı namazdan sonra da miting yapmak istedi. Ancak, o zamanki siyasi iktidarın oradaki yetkili kişileri, o zaman elektrikler belediyeye bağlıydı. Kürsüler belediyeye bağlıydı. Bunlara imkân vermediler ve mekanik olarak bir tahta masa ve sandalyede megafonla konuşma yaptı. Konuşmayı babam ve 2-3 kardeşimle dinledik, babam rahmetli işte aradığımız lider bu dedi. Bunun yanından vefat etse bile bu davaya hizmet edin dedi. Biz de o dava için elimizden gelen gayreti gösterdik" (MG4,E, D. 1954).*

Ülkücü gruptan Ü8 ise Türkeş'in geldiği seminer ve toplantılarda anlattıkları ve görüşmecinin üzerinde ki etkisinden şu şekilde bahseder:

Ü8 "Türkeş Bey üniversitelerde beğenerek tanıyorduk. Türkeş Bey çok hareketli heyecanlı vatansever konuşmaları sohbetleri vardı komünizme geçit yok diyordu. Üniversitelerde olaylar çıkarıyorlar, ülkemizi karıştırsınlar diye beyanatlar veriyorlardı. Vatansever gençleri destekliyordu, bizi anlatıyordu, ben sizi destekliyorum diyordu. Bizde sıcak baktık. Şimdi aktif olarak gördüğümüz için aktif olmazsa tutmaz. Kısır bir politika ile gençliği elde edemez. Onun içinde Türkeş'i Biz heyecanlı gördük etkili gördük. Vatan savunmasında birlik ve beraberliğin oluşmasında komünizme karşı olmasında. Böylelikle onu benimsedik. Onun toplantılarını konuşmalarını dinlemeye giderdik" (Ü8, E, D. 1950).

Her üç ifade de siyasi parti liderlerinin mitinglerde ve topluma karıştığı yerlerde görüşmecilerin manevi duygularına hitap ettiğini aynı zamanda ülkenin ekonomik ve siyasi koşulları üzerine yaptığı konuşmalarla da parti liderlerinin, bireyler üzerinde bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu başlık altında yukarıda yer alan ifadelerin tamamında, eylem, slogan ve mitinglerin görüşmecilerin düşünceleri ve duyguları ile bir örtüşme olduğunu görüyoruz. Bu üç araçta ideolojinin oluşumuna katkı sağlarken, ideolojiyi besler, canlı tutar ve yeniden üretir. Bu anlamda eylemsel bir pratik olduğu kadar düşünsel bir süreçtir.

4.1.8. Kendi ideolojisini Tanımlama

Bu bölüme kadar olan çalışma başlıklarında bireylerin ideolojilerinin düşünsel olarak oluşumunda etkili olan süreçlere yer verilmiştir. Kendi ideolojilerini tanımlama başlığı ise artık düşünsel olanın pratikle de buluştuğu süreçte kendi ideolojik konumlandırdıkları yerdir. Yaptıkları tanımlar aynı zamanda bir sonraki tema olan ideolojinin pratikteki yansımaları içinde bir giriş niteliğinde olacaktır.

Çalışma kapsamında belirlenen üç ideoloji, Milliyetçilik, Sosyalizm ve İslamcılık olmuştur. Bunları temsil eden ülkücü, Devrimci Yol ve Milli Görüş grupları içinde yer alan görüşmecilere kendi ideolojinizi/siyasi görüşünüzü nasıl tanımlıyorsunuz sorusu yöneltilmiştir. Bu soru ile hedeflenen görüşmecilerin bir özne olarak ideolojiyi nasıl tanımladığı ve kendilerini nasıl konumlandırdıkları hakkında bilgi edinmektir. Bu şekilde birbirinden farklı üç ideolojiyi savunan görüşmecilerin kendi tanımları, ideolojiye yükledikleri anlamı, kullandıkları kavramları, hem kendi

içlerinde hem de farklı ideolojilerle olan ortak ve farklı olan özellikleri bir arada değerlendirmek mümkün olacaktır.

Görüşmeciler, ülkücüyüm, Türk milliyetçisiyim, devrimciyim, Marksist'im, sosyalistim ve Milli Görüşçüyüm gibi kimliğe vurgu yapan ifadelerle ideolojilerini tanımlar. Bu tanımların açıklamasını ise ideolojilerin özelliklerine göre yaparlar. İdeolojilerin en genel özelliği bir amacı ve hedefinin olmasındır. Genellikle kendi sistemleri içerisinde bir değişim ve dönüşümü gerçekleştirmek isteyen ideolojiler bireye bunun nasıl yapılacağı konusunda bir yol haritası sunar. 1970'li yıllarda ideolojilerin amaç ve hedefleri siyasal grupların etkisi ile daha belirginleşmiştir.

Bireyler ideoloji tanımlarını amaç ve hedefler doğrultusunda ifade etmektedir. Bireylerin toplumsal, siyasal ya da ekonomik olarak içinde yaşadıkları süreçte deneyimleri vardır. Deneyimleri esnasında bireysel ve toplumsal sorunlar belirler. İdeoloji sorunlar çözmek için kullanılan bir yol haritası olmuştur.

Görüşmecilerin ideolojileri ile ilgili tanımlamalarda öncelikle bir aitlik belirmektedir. Ülkücü grup için bu aitlik ifadesi genellikle *"ülkücüyüm"* olarak kullanılmıştır.

Ü4 "Hiç şey yapmadan direkt ülkücüyüm derim" (Ü4, K, D. 1956),

Ü3 "Tabii öncelikle ülkü ülkücülük nedir bizim açımızdan işte bir ideal bir amaç. Her anlamda Her insanın bir ülküsü olabilir. Ülkü bir idealistliktir, ülkücü hayalleri için uğraşandır" (Ü3,E, D. 1958).

Kendisini ülkücü, Türk milliyetçisi olarak tanımlayan görüşmeci Ü2'nin vurgusu ise şöyledir:

Ü2 "Türk Milliyetçiliğinde aslolan düşünce yapımız dava birçok kişi davadan davanın ne olduğunu bilmez. Türk milliyetçiliğini bu ileri götürmez ve bu fikri devlet siyasinde hâkim kılmak. Rahmetli Türkeş sağ iken iktidar olamasak ta hâkimdi. Bizim fikrimiz Türk Milletini sevmek ve ileri aşamasında güçlü bir Türkiye ile Türk dünyasını özgürleştirmek. Bu Rahmetli Başbuğ'un da birçok seminerinde söylenmişti onun tarafından dinlendirilmişti" (Ü2, E, D. 1953)

Görüşmeci bu ifadeleriyle Türkiye için bir ideali değil, Türklerin yaşadığı, devlet kurduğu ülkeleri içine alan Türk dünyasını kapsayan bir ideal olarak ideolojinin tanımını yapmıştır. İdeolojiler, bir grubun siyasal, toplumsal, ekonomik ya da kültürel olarak savunuculuğunu yapmışlardır. Ülkücülüğün savunduğu düşünce Türk Milliyetçiliği kapsamında bütün Türk dünyasının savunuculuğunu yapmaktır. Bu

nedenle hedefleri bu şekilde belirlenir. Her iki görüşmecide Türklerin yaşadığı problemleri vurgulamıştır. Bu hedef ve çözümler onlar için ideolojinin anlamı olmuştur.

> *Ü6 "Ülkücü, Türk milliyetçisi, Türk milliyetçiliği, Türklük zaten bize göre değişilmesi zor, en üstte olan bir kavramdır. Hatta biz Peygamber efendimizin ülkücü olduğunu düşünüyorduk, padişahların ülkücü olduğunu düşünüyorduk herkesin, ülkücülüğe milliyetçiliğinin zirvesi olarak bakardık. Milliyetçilik, milletine sadece sevmek değil, o sevgini gösterecek olan tavırda bulunabilmek. Bir tavır olarak bakardık" (Ü6, E, D. 1960).*

Türklük ve buna bağlı tanımlanan ülkücülüğü her şeyden üstün gören bir anlayışa sahiptir. İslam Dinin Peygamberi Hz Muhammed ve Osmanlı Devletinin padişahlar birere değer olarak ülkücü ideoloji ile ilişkilendirilmektedir. Bu tarz üstünlük duygusunu oluşturan değerler, kendini yüceltme için de kullanılabilir. Bu üstünlük hissi, *"'Biz'in 'Onlar'dan daha iyiyiz"* (Van Dijk, 2019: 126) ideolojiye üstünlük bir anlamı katar. Biz, bizim gibi bütün aidiyetlikler ideolojinin genel dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bir aidiyetlik duygusu ile ideolojisini tanımı yapan Ü7, değer ve inançları doğrultusunda kutsallara vurgu yapmıştır:

> *Ü7 "Ben ülkücüydüm, hala ülkücüyüm… Ülkücülüğü adı üstünde Ülkü. Beni idealleri olan vatan millet memleket işte bayrak diyen insanların bir arada olduğu, fikir birliği sağlanan teşkilatlar ülkü ocakları" (Ü7, E, D. 1959).*

Görüşmeci Ü9 ideolojiyi içselleştirmiş olmasından bahseder:

> *Ü9"Vatanını seven milleti seven milliyetçi olmak demekti Ülkücü Türklüğün derdine düşmek demekti. O zamanlar bir sözümüz vardı Tanrı dağı kadar, Türk Hira Dağı kadar Müslüman sahiplenmiştik, içimize sindiriyorduk, ülkücü olmak vatanı kurtarmak demekti millet için Vatan için mücadele demekti" (Ü9, K, D. 1959).*

Ülkücülüğün amacını ve hedefini vurgulayan görüşmeci Ü1, bu hedefi nasıl sahiplendiğine vurgu yapmıştır:

> *Ü10 "Devlet elden gidiyordu. Memleket elden gitmesin diye bizim bir mücadele vermemiz gerekiyordu. Biz Bu davanın askerleriydik. Memleketin meseleleri vardı, memleketin meselelerini biz çözecektik" (Ü10, K, D. 1959)*

Korku insanın en ilkel ve en ilksel duygularından biri olarak varoluşun temelinde olduğu için siyasal alana etkisi de kolay ve yaygın olmuştur (Kerestecioğlu, 2016: 33). Ülkücü gurupta yer alan üç görüşmeci içinde ideolojinin amaç ve hederleri kendileri için bir yaşam şekli olarak görmüşleridir. Kendilerini tanımladıkları kimlik

ülkücülüktür. Ve ülkücülüğün kutsalları olan İslam dini, vatan millet ve bayrak gibi inanç ver değerleri korumayı görev olarak görmektedirler. Bu motivasyonun altında kaybetme korkusu olduğunu söyleyebiliriz.

Devrimci Yol grubunda görüşmeciler kendi ideolojilerini tanımlarken Sosyalist, Marksist, devrimci, solcu sıfatlarını kullanır. DY7'nin*"75-80 arası kendi düşüncemizi hayata dünyaya bakışı devrimci, sol siyasi inanış olarak tanımlıyorduk" (DY7, K, D. 1956*) ifadelerinde aitlik vurgusu yer alırken DY5 toplumsal düzeninin değişimin sosyalizmle geleceğine olan inancını vurgulamıştır:*DY5 "Sosyalist olarak tanımlıyorum. Yani bir Marksizm yani dünya görüşüm genel olarak Marx'tan etkilendi. Marksist denilebilir ama genel olarak onun toplumsal ifadesi sosyalist bir düzene inanmak demek" (DY5, E, D. 1956).* Sosyalist bir düzene, toplum yapısına ulaşmak Devrimci Yol grubu görüşmecileri için ana hedef olmuştur. Görüşmeci DY10, hem ideolojini hem de amacına ulaşmasının yolunu belirtir: *"Sosyalist, Komünist, sosyalistlik. Tabii ki bunun Devrim yolu ile olacağını savunuyorduk Bu kapitalist sistemde siyasi yollarla Sosyalist düşüncenin geleceğini sanmıyordum hala sanmıyorum" (DY10, K, D. 1958).* Devrimi gerçekleştirmek ise birçok motivasyona ihtiyaç duymaktadır. DY6 Devrimciliği *"Değişimi ve dönüşümü savunan kendinin, ülkenin, dünyanın, daha iyi ve daha mutlu bir dünyaya kavuşma hevesinin isteği çabası içinde olmak olarak tanımlıyordum. Bu fikir çok içselleşmişti yani böyle bir aşkla bağlı olduğumuz bir şeydi bu. Büyük bir şeydi bu çok önemli bir değerdi" (DY6, E, D. 1956)* bu ifadeler ile tanımlar.

Devrimi gerçekleştirme amacı ve bunun güçlü motivasyonları, Aşk gibi güçlü bir duygu gibi görülmüş; görüşmecilerin geneli için devrim amacının kutsallaştırıldığını söylemek mümkündür. Hedefi ise sadece Türkiye için değil, Dünyanın geneli için bir değişimdir.

Milli Görüş grubundan görüşmeciler ideolojinizi nasıl tanımlıyorsunuz sorusuna *"Milli Görüşücü"* cevabını verir. Siyasi görüşlerinin tanımlanmasına yalnızca bir kişi "İslamcı" ifadesini kullanmıştır. Milli Görüş'ten bahsederken İslami referanslara daha fazla yer vermişlerdir. Kendi ideolojisini *"Milli Görüşçü olarak Milli selamet Partisi olarak."* tanımlayan MG4, Milli Görüşçü olmayı da şu ifadelerle tanımlar.

MG4 "Milli Görüşçü olmak önce bulunduğu ülkede yaşanılabilir bir ülke haline getirme çabalarına katılmak, daha sonra yeniden bir Türkiye kurmak yenidünyada ülkemizin söz sahibi olmasının temin etme gibi başlangıçtan beri Milli Görüşün hedefleri vardır. Bu hedefler üzerinden kendimizi tanımladık" (MG4, E, D. 1954)

Değerler ve inançlarla birlikte ekonomi alanında bir hedefte*MG3'ün*ideolojinin tanımında yer almaktadır:

MG3 "Milli Görüş liderinin söyledikleri, bizim ruhumuzda daha yakın ruhumuzdakini söylüyor kalbimdekini söylüyor olması gerekenleri söylüyor ülkenin kalkınmasını söylüyor milli ve manevi değerler diyor önce ahlak ve maneviyat diyor. İslam Birliği diyor Müslüman ülkelerin biri olmasını istiyor. Bizim inandığımız inanç değerlerinde Müslümanların birliği söz konusu ibadetlerimizde bile bir birlik var, birliktelik var. Ezan hepimiz için aynı okunur, camiler hepimiz için açıktır. Böyle bu değerlerimiz tabii ifade edilince, biz de olmamız gereken yer burasıdır dedik ve orada yer aldık" (MG3, E, D. 1952).

Değerler ve inançların ön plana çıktığı MG6, dini inanç sistemi ritüelleri ile siyasal olan arasında bir ilişki kurarak ideolojiyi tanımlar:

"Milli Görüş, bir fikir bir düşünce olarak gördük bir ideoloji olarak değil, daha çok biraz temel inanç sistemine dayalı, Milli Görüş hareketinin içerisinde yapılan çalışmaları bir cihat olarak biz algıladık. Dolayısıyla hak anlayışlarımız İslam'ın temel hak anlayışlarına uygun bir şekilde hiçbir insan hiçbir topluluk bir başka topluluktan üstün değildir hak anlayışları üzerinden kurulduğu için dolayısıyla Erbakan hocamız illi görüşü peygamberlerin görüşüdür, bu Alparslan'ın görüşüdür, Fatih'in görüşüdür şeklinde tanımlıyordu. Böyle tanımladığı içinde Milli Görüş'ün yaşam biçimi olarak gördük nasıl namaz kılıyorsak cihat da yapmalıyız düşüncesiyle hareket ederek Nasıl ki bir namaz kılan oruç tutan... Mücadele etmek olarak gördük siyasi şeyler da öbür taraftan da milliye görür" (MG6, E, D. 1954).

Kutsal olan ile ideolojinin birleştirilmesi, kutsal değerlerin ideoloji olarak ele alınması görüşmecilerden her grupta yer almaktadır. Bu kutsal kimi zaman din olurken kimi zaman vatan, kimi zaman aşk olarak tanımlanmıştır.

İdeolojiler bireylere nasıl davranması gerektiği ile ilgili norm ve standartlar sunmaktadır. Bu şekilde birey topluma örnek olarak ve ideoloji için topluma olumlu bir imaj çizmektedir. Bir ülkücü, devrimci ya da Milli Görüşçü nasıl olmalı nasıl davranmalı? İdeoloji tanımları bu sorulara da cevap vermektedir. Görüşmecilerin ideoloji ve kişilik özellikleri ile bir bağ kurduğu tespit edilmektedir.

Görüşmeci Ü10'un bu yöndeki ifadeleri şöyledir: "*Bir kere Ülkücüler çok yiğit insanlardı namuslu insanlardı hak adaletten yanaydı"* (Ü10, K, D.1959). Görüşmecilerden DY6, devrimci olmayı tanımlarken ideolojiye bir norm/değer yüklemiştir: *"İyi bir insan olmak olarak" (DY6, E, D. 1956).* MG8'deifadelerinde ideoloji ve insana dair özelliklerin ilişkisi kurarak, bir Milli Görüşçünün nasıl olması gerektiğini belirtir: *"Milli Görüş destek demek Sevmek demek Milli Görüş bağımsız olmak demek Milli Görüş demek inançlı olmak demek merhametli olmak demek milli ve yerli üretmek demek"(MG8, K, D. 1959).* Farklı görüşlerden ifadelerin hepsini bir arada değerlendirdiğimizde ideolojiler üzerinden siyasal gruplara değer yüklü olduğunu söylemek mümkündür.

Devrimcilik fikri oluşmasında daha çok kendi kişisel özelliklerinin ideolojisinde belirleyici olduğunu belirten görüşmeci DY9, kendi karakter özelliği olarak gördüğü haksızlıklara karşı olmayı ve empati kurabiliyor olmayı bir süre sonra devrimci görüş ile birleştirir:

> *DY9 "O zamanlar bir siyasi görüşümüz falan yoktu. Ben sadece haksızlıklara karşıyım herhangi bir haksızlığa uğrayanlara. Sürekli ezilenden yana oluyordum. Mesela sokakta bile kavga ediyorlar güçsüz olandan yanaydım sürekli. Bir de hep o zamandan beri daha çocukluğumdan beri hatırlıyorum Hep başkalarının yerine koyardım Ben olsam nasıl hissederdim o şeyi çok fazla gelişmişti ben de bazen öyle oluyor ki kendi benliğimi bile unutup resmen onlarınkine geçiyordum" (DY9, K, D. 1956).*

Bireyler kendi kimliklerinde dair tanımlamalar yaparken, ötekini de bu tanıma dâhil eder. Öteki ile kendisinin ne olmadığını anlatırken aynı zamanda öteki ile farklılaştığı noktaları da vurgular. Her görüşmecinin, çocukluk ve erken gençlik dönemlerinde ideolojilerinin oluşum sürecinde farklı ideolojilerde Türkiye'de siyasal alanda siyasal örgütler ile temsil ediliyordu. Toplumsal hayatın her alanında da birbirleri ile karşılaştılar. Kimi zaman yakınlardı kimi zamanda düşmanlık geliştirdiler. Gençler arasında da etkileri olan bu ideolojiler, görüşmecilerin ideolojilerinin şekillenmesini de sağlamıştır. Bir ideolojiye yakın olma ya da uzak olma ve bunun nedenleri kendi ideolojilerine doğru gitmelerine neden olur.

1960'larda sol gençlik hareketleri daha ön plandayken 1969 geldiğinde, öncelikle milliyetçi ideoloji MHP'nin kendini sağ ideolojilere yakın hisseden gençler için bir alan yaratmıştır. Bu konuda özellikle Milli Görüş içersin de yer alan bireyler,

milli görüşe katılmadan önce, belli bir süre Milliyetçi çizgiden etkilendiklerini belirtmişlerdir. Öncelikle bu dönemde komanda kampları milli görüşçü bireylerin kimi zaman katıldığı kimi zamanda haklarında bilgi sahibi olduğu bir yapıdır. MG6 dönemin gençlerin bu dönemde arayışlarının yönelimleri üzerinde söyle bir değerlendirme yapmıştır:

> *MG6 "MHP de gençlik ve kadın çalışmaları yapardı hatırlıyorum 1960'ın sonları 70'lere yakın, 19-20 yaşlarındalar kendi aralarında konuşuyorlar. Bir şey yapalım böyle ot gibi akşama kadar kahvede oturmayalım ne yapalım? Alparslan Türkeş sahilde bir yerde komando kampı açmış, ben orada duyuyorum Milli Görüş hareketi daha yokken derken henüz 1969 parti ile çalışmaya geçirmemiş. Gençler bir arayış içerisindelerdi. O günün şartlarında en önemli topluluk gençlik topluluğu, devrimci topluluktu kendisini devrimci olarak ifade eden çeşitli fraksiyonları altında topluluklar vardı. Daha önceki yıllarda cumhuriyetin kuruluşundan 1950'lere kadar bir Gençlik Hareketi olmadı gençlik varsa bile şeydi, Cumhuriyetin kurucu kuruluş vesilesin uygun gençler, Kemalist gençler yetiştirmek. Ama bir isim altında bir organize olarak gençlik hareketi yoktu. Alparslan Türkeş'in ve Erbakan'ın siyasetinde başladı" (MG6, E, D. 1956).*

Komando kamplarına gittiğini görüşme sırasında ifade eden görüşmeci MG1 milliyetçi çizgi ile neden farklılaştığını şu şekilde ifade eder:

> *MG1 "1967-1968'lerden milliyetçilik yönünde olan ancak İmam Hatip Lisesi talebesi olarak İslami hassasiyetleri ağır basan bir genç. İmam Hatip liseli birisi olarak vatan sevgisi imandandır bilinci ile millete hizmet etme anlayış ve idealinde bir ideoloji. Milliyetçi çizgide bulunanların net ilkeleri yoktu. Manevi değerlerle hiçbir bağlarının olmamaları bizi rahatsız ediyordu. Ruhumuzla bağdaştıramıyorduk Erbakan hoca boşluk dünyamızı doldurdu" (MG1, E, D. 1956).*

İkilemde kalan bir diğer görüşmeci MG2ise dönem gençlerinde etkili olan üç ideoloji arasında bir dönem geçirmiştir:

> *MG2 "1975'e kadar İslamcılık ile ülkücülük arasında bir bocalama devri geçirdim 4 yıl kadar. 1975 dan 1980 e kadar fanatik bir Milli Görüşçülük devam ettim" (MG2, E, D. 1954).*

Ülkücü görüşten farklılaşarak Milli Görüşe yönelen görüşmeci gündelik yaşamında ideolojik sorgulamaları sürdürür. Sosyal çevresindeki sol algısının görüşlerini etkilediğini ifade eden görüşmeci MG2, hareketin içinde dünyaya bakış açısını sosyalizme daha yakın olduğunu ise görüşmeci şu şekilde ifade etmiştir.

> *MG2 "Bu grubun içinde Sosyalist görüşlüydüm ben. Yani mesela orada ülkücü öğretmenlerle atıştığımız olurdu. Emeğe saygılı bir kimseydim o zaman da.*

Çünkü normal olarak ortaokulda ve babamın ortaokul döneminde şeydik Babam daha fakir daha, zenginlerin yancısı durumundaydı. Sonra maddi durumu iyi oldu ama ilk maddenin erimiş bir grubun içindeydik şahsiyetimiz gelişirken o açıdan daha sosyalist daha bölüşümcü bir mantalitedeydim" (MG2,E, D. 1954).

Bireyin içinde büyüdüğü aile ve yakın sosyal çevresi ideolojilere yönelik tutumlarını etkileyebilmektedir. Bu tutumlar genellikle ideoloji konusunda benzerlik gösteriyor bazen bir zorunluluk gibi de oluyor. Özellikle sosyal çevrede kabul görmek için birey aynı tuttum ve davranışları uygulayabilir. Fakat ideoloji üzerinde sorgulama yaşam boyu da sürmektedir. Komünizm ile ilgi var olan toplumsal algı nedeniyle DY 8'de kendi ideolojisini tanımlamada sorun yaşamıştır:

DY8 "Solcu olarak tanımlıyordum. Şimdi o yaşlarda herkesin bir komünistliği kötülemesi vardı. Komünist ya da sosyalist terimini kullanmazdık, sen komünist misin? o korkutma amaçlı. Yani solcuyuz. Genel ifade olarak 1960'lı yılların sonunda 1970'li yılların başında solcu olarak ifade ederdik. Genelde insanları korkutma anlamında kullanılırdı" (DY8, E, d. 1956)

Görüşmeci bu ifadelerinde kendinin öteki olarak görülmesinin ve bu olumsuz bakış açısından etkilenmemek için solcu tanımını kullanıyor. Fakat bunu vurgularken aynı zamanda kendisini de o gün ki sol anlayıştan da farklı bir yerde konumlandırmaktadır.

İdeolojiye daha çok manevi bir anlam yükleyen MG 5, mevcut sağ ve sol temsillerden neden durduğu yeri ayrı gördüğünü ifade etmiştir:

MG5 "Şimdi o dönemde çocuk yaşlardaydık. O yaşlarda yani benim içime her ne kadar ailem sola olan tepkisinden dolayı sağa teslim olmuş ise ben sağa da sıcak bakamazdım çünkü yani ister sağ olsun ister sol olsun 1960 sonrasının konjonktürel oluşumu kimlikler bunlar. Evrensel değerlere hitap eden veya Medeniyet iddiası olan kimliğimin böyle bir şey olması Yani sağ sol arasında sıkıştırılmış bir muhafazakâr kimlik olmasından daha çocuk yaşlarda hazmedemiyordum Ben aynı sıcaklıkla sağa da bakamıyordum. Yani sola da sağda, İkisi de yabancı rüzgârlar tarihimiz coğrafyamız değerlerimizle ve örtüşmeyen mütenasip olmayan dışarıdan esen soğuk rüzgârlar olduğunu o çocukluk yıllarında hissediyorduk ve rahat değildim yani kendimi bir boşluk içinde hissediyordum o çocukluk yıllarından" (MG5, E, D. 1954).

Milli Görüşçü görüşmeciler sağ ve sol arasında üçüncü bir yola ihtiyaç duyar. Bu nedenle hem MNP'nin hem de MSP'nin kuruluşu gençlerin bu ihtiyacına karşılık gelmiştir. Ülkücü gruptan Ü5'de kendi ideolojisini tanımlarken diğer ideolojilerden ayrıldığı noktayı şu şekilde ifade eder:

Ü5 "Milliyetçi ideolojiler milletleri kendi değerlerine dayanarak gelişeceğine inanır. Biz Türk milletine mensup olduğumuza göre Türk millete de kendi değerlerine dayanarak kalkınması gerekir. Bunun içinde öncelikle milletin kaynaklarını doğru kullanmak gerekir milletin menfaatini kendi şahsi menfaatlerinden daha üstün tutmak gerekir O manada toplumcu bir anlayışı temsil ediyoruz. Liberal, kapitalist veya Marksist Sosyalist fikirler gibi görmediğimiz için en önemli unsurları sadece milleti sevmek değil, milletin kalkınması gelişmesi için de kendi şahsi menfaatine terk etmek fedakârlık yapmak gerektiği inancı ayırıcı noktası. Ama bu demek değil ki ben kendi mensup olduğum milleti seveceğim koruyacağım geliştireceğim diyebilmek için başka milletleri hor göreceğim aşağı alacağım geri bırakacağım manasında değil " (Ü5, E, D. 1959).

Kendi ideolojisini *"Devrimci"* ve bunun kökeninde *"Marksist felsefe, Marksizm-Leninizm"* olarak tanımlayan görüşmeci DY1, düşünce dünyasında Kemalizm ve Milliyetçilik arasında yaşadığı karışıklığı şu şekilde paylaşır:

DY1 "Komünizme karşı mücadele dernekleri, 12 Mart süreci çok bilmiyoruz o süreç ile ilgili okuduklarımız, anti-komünist bir program var. Türkiye'de o programın karşısında da sosyal Demokrat diye bildiğimiz aslında tam da sosyal demokrat bir parti kimliğine oturmadığını şimdi anladığımız bir siyasi faaliyetine ve kendimizi de Atatürk'le özdeşleştirilince Kemalizm ve Atatürkçülük Marksizm sosyalizm hepsi birbirine karıştı. Kafalarımızın tamamen karıştığı aynı zamanda ulusal milliyetçi yanlarımızın da oldu. Mesela benim ortaokulda olduğum yıllarda Kıbrıs Harekâtı 1974 de mi oldu? O dönemde mesela Karaman'dan geçti asker nasıl böyle heyecanlandık Türk Askeri, karartmalar falan oluyordu operasyon yapılacak. Yani orada müthiş bir Milliyetçilik bir şey var orada gerçek milliyetçi biziz bunlar değil tartışması" (DY1, E, D. 1958).

Görüşmeci DY2 dönemin toplumsal olaylarında farklı noktalarda geliştirdiği görüşlerinde, özellikle sosyalist okumalar yapması sonucunda daha net bir ideoloji tanımlamasına doğru yönelmiştir. Bir diğer görüşmeci DY3, siyasini görüşünü sosyalist olarak tanımlar ve bunu yaparken diğer ideolojilerden neden ayrı durduğunu kendi ideolojisini dönemin CHP'sinin ideolojisinden ayırarak anlatmıştır:

DY3 "Ben lise yıllarından itibaren bir kere milliyetçilikten uzak, bir asker ailesi çocuğu olmama rağmen. İkincisi sınıf farklarının sömürünün bilincine varmış bir şekilde üniversiteye geldiğim zaman Hatta Diyarbakır'da erken lisedeyken de sol görüşteydim hani o dönem sol deyince CHP var ve okullardaki koşullanma. Her Sabah içilen antlar öğretmenlerin gayretine rağmen" (DY3, E, D. 1958)

Devrimci Yolcu görüşmeciler ideoloji tanımlamalarından CHP'den ve Kemalizm'den ayrılıklarını özellikle vurgulamaktadır. Bireyler içlerinde yaşadığı

toplumu, siyasi ve ekonomik koşulları anlamak ve açıklamak isterler. İdeolojilerde bireyler hangi pencereden bakabileceklerini işaret edebileceklerini gösterir. Görüşmeci gruplar aynı binanın farklı evlerinde yaşan komşuları gibi dışarıya bakıyorlar. Her evde değerler ve normlar, hedefler ve amaçlar, beklentiler, gelecekte olmak istedikleri yerlerle ilgili planlar farklılaşmaktadır. Örneğin Ülkücüler, Türkiye ve Türk Dünyasının özgürlüğünü, Milli Görüşçüler Müslüman birliğinin, Devrimci Yolcularda Kapitalizmin olmadığı bir dünyanın ideallerini paylaşırlar. Ortak yanları bir değişimin ve dönüşümün mutlaka yaşanması gerektiği üzerineyken, hangi yoldan ve hangi araçları kullanacakları konusunda ayrılmaktadırlar.

4.2. İdeolojinin Eylemsel Yönü

İdeolojinin düşünsel oluşumunun bireyin eylemlerine yansıması ve düşünsel sürekliliğinin olduğu bir pratik içerisinde devam etmektedir. İdeolojinin düşünsel oluşumunun araçlarından olan siyasal gruplar ideolojinin eylemsel halini görebileceğimiz yerlerdir. İdeolojinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için gruba ihtiyacı vardır. Siyasal gruplar ideolojinin düşünsel yönünü sürekli beslerken bir yandan da bireylere kendi ideolojilerine göre eyleme geçebilecekleri hareket alanları açar.

Bir diğer ifade ile gruplar ve grup üyelerinin varlığı, örgütlenmesi, yeniden üretimi ve toplumsal pratikleri için gerekli koşullar hem toplumsal hem de zihinsel boyut taşır. Gruplar ve ideolojiler karşılıklı birbirlerini inşa eden sürekliliği olan bir yapıyı oluşturur. Hiçbir grup, bir grup kimliği ve üyelerinin ortak ideolojik inancı olmadan toplumsal anlamda var olamaz ve eylemde bulunamaz. Buna karşılık hiçbir grup ideolojisi belirli bir insan topluluğu, bir grup olarak eyleme geçip organize olmadan gelişemez. Aslında pek çok grubun eğitim, iletişim ve söylev gibi toplumsal eylemlerinin büyük kısmı ortak bir ideoloji oluşturma amacı taşır (DİJK, 2019:233). Bu amacı gerçekleştirmek için her zaman bireye ihtiyacı vardır. Bu karşılıklı ilişkiyi grup dinamiğinin incelenmesinde görebiliriz.

4. 2. 1. Siyasal Grup Dinamiği

1970'lerde aktif olarak siyasal gruplarda yer alan bireylerin, grup ile kurdukları ilişkiler ve grubun birey üzerindeki ifadesini anlatabilmek kavramı çalışmanın bu bölümünde kullanılmıştır.

Grup dinamiği, grup içerisinde gelişen normlar ve bireyin bu norma uyması, grubun bireyde tutum değişmesi yaratan ya da buna engel olan bir güç olması grubun ve bireyin iş üretimlerinin karşılaştırılması grubun bireyin verimliliğine etkisi, bireyin grup içerisinde edindiği kimlik ve bunların sonuçları incelenir. Ortak nokta, birey tek başına değil grup içinde ve grup ile etkileşim haline ele alınması gerektiğidir (Kağıtçıbaşı, 2006: 261-262). Bu kapsamda siyasal gruplar içerisinde bireyin durumunu tespit etmek için grupla tanışması; grupta aldığı görev ve sorumluluklar, eğitim, motivasyon gibi kurulan iletişim ve etkileşimde etkili olabilecekler süreçler genel bir çerçevede değerlendirilecektir.

4.2.1.1. Siyasal Grupla Tanışma

İdeolojinin düşünsel oluşumu sürecinde bireyler üzerinde etkili olan faktörler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Siyasal gruplar ideolojinin eylem yönü olduğu gibi aynı zamanda düşünsel oluşumuna aracı olan faktörlerdendir. Çalışma kapsamında görüşmecilere siyasal grupla nasıl tanıştınız sorusu yöneltilmiştir. Grupla nasıl tanıştıkları ile ilgili tanışmada etkili olan unsurlar bu başlık altında analiz edilecektir.

İdeolojinin eylemsel yönünü temsil eden siyasal gruplar aynı zamanda ideoloji ile tanışılan, ideolojinin öğrenilebildiği yerlerdir. İlk temada genel olarak bunun ilgili görüşmecilerden alınan bilgilere yer verilmiştir. 1970-1980 arası dönemde bireyler üzerinde etkili olan ve dönemin asıl odak noktası grupla hareket etmektir. Bu nedenle görüşmecilere dâhil oldukları siyasal grupla nasıl tanıştıkları sorusu yöneltilmiştir. Her grup için farklı ve benzer tanışma şekilleri olmuştur.

4.2.1.1.1. Hazırbulunuşluk

Grupla tanışma ve gruba dâhil olma süreçlerinde etkili olan unsurlardan ilki ideolojinin düşünsel süreci ile hazır olmak. Hazırbulunuşluk[8] olarak da

[8] Hazırbulunuşluk ilkesi, eğitim alanında öğrencinin bir konuyu öğrenmeden önce temel bilgi ve becerilere sahip anlatmak üzere kullanılan bu kavramdır. Bir siyasal grupla hareket etmek için, ideoloji

adlandırabileceğimiz bu durum bireyin ideoloji ile ilgili okumalar yapması, kendi bireysel davranışlarına yansıtması olarak tanımlayabiliriz. İdeoloji anlamında bilinç oluşmuştur. Kendileri hazır oldukları için bu şekilde örgütsel bir yapıya dâhil olurken sorun yaşamamışlardır. İdeolojik uyum, örgüt ideolojisinin kendi inançları ile uyumu ya da hazırbulunuşluk zaten görüşmecilerin neredeyse tamamında olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Ortaokul yıllarından beri Türk Milliyetçiliği üzerine okumalar yapan görüşmeci Ü1 üniversiteye gittiği zaman Ülkü Ocakları ile tanıştığını anlatır:

> *Ü1 "Demek ki ilkokuldan itibaren ortaokullu yıllar liseli yıllar mutlaka her gün Ahmet Kabaklı hocanın köşe yazısını okurduk. Ve ne oluyor tabi, bu sizi dolduruyor ister istemez. Bu sizin üniversiteye geldiğinizde hemen ideolojik mücadelelerde bir saf tutmanızı sağlıyor. Tercih etmenizi, hızlı bir tercih yapıyorsunuz çok hızlı bir tercih yapıyorsunuz. Ve ben de tabi ülkü ocaklarında mücadele etmeyi karar altına aldım. Ve ülkü ocaklarında siyasi mücadeleyi sürdürmeyi yeğledim" (Ü1, E, D. 1951).*

1968 yılında üniversiteye giren görüşmeci Ü8 ise kendi üniversitesinde ülkü ocaklarının oluşumunda yer alarak grupla olan ilişkisini başlamasını anlatmıştır:

> *Ü8 "Üniversiteye gittiğim zaman hazırdım... Orada aktif olarak ülkücülerle karşılaştım, baktım başka aynı biçimde insan yok... Ülkü Ocaklarını kurduk, orada başladık. Niye kurduk çünkü olaylar oluyor. Bizde de başlamıştı zaten. Elazığ'da, karşıt görüşler yer yer kendini gösteriyorlardı. Biz de dedik en azından üniversiteyi sağlam alalım rahat okuyalım. Okullarımızdan olmayalım diye bir tepki olarak onlara karşı kurmuş olduk" (Ü8, E, D. 1950)*

Devrimci yol görüşmecileri ise siyasal gruba dâhil olmadan önce hem teorik hem de eylemsel olarak, grubu takip etmişlerdir. Hareketin ilk sürecine Dev Genç'le başlayan görüşmeci DY4 üniversiteye gittiğinde hazır olduğunu vurgulamıştır:

> *DY4 "Biz liseden itibaren bilerek geldi Türkiye'de Devrimci Genç hareketi varken biz 1970'li yıllarda Devrimci Genç'in bütün şeyleri de takip ediyorduk. Bildirileri ulaşıyordu bize, mitingler hakkında bilgiler alıyorduk. Öğrenci arkadaşlarımızdan hatta biz o yıllarda. Mahir Çayan'ın kaçak dönemlerde yazdığı 'Kesintisiz 1' yazısını okumuştuk. THKPC'nin neler düşündüğünü Devrimci Gencin ülkede neler yapmak istediğini biz bilerek gittik İstanbul'a" (DY4, E, D. 1951).*

Siyasal grubu yine takip eden ve gruba karşı ilgisi olan DY5'ingörüşmede ön plana çıkardığı vurgu ise şöyledir:

---

ile ilgili temel bilgilere sahip olmak ve bu siyasal grupla hareket etmeye gönüllü olmak anlamında kullanılmıştır.

DY5 "Ben tabii ki siyasi olarak bir grup ya da fraksiyon seçmem esas olarak ODTÜ'de oldu genel olarak zaten bir gruba aidiyet değil, ama bir dev-genç sempatizanı üniversite öğrencisiydim. Dolayısıyla oraya gittiğimde Dev Gençli insanlarla tanıştım dolayısı da Devrimci Gencin aktif üyelerinden bir tanesine dönüştüm. Esas bu tercih ODTÜ'de oldu" (DY5, E, D. 1956).

Yukarıda ifadeleri yer alan dört görüşmecinin ideolojik olarak hazırbulunmuş olmalarının siyasal grup tercihlerini ve dâhil olma süreçlerini etkilediğini görmekteyiz. Düşünsel anlamda siyasal grupla bir uyum sağlamak önemlidir. Devrimci Yolcu görüşmeci DY8, teori ile eylemin uyuşması nedeniyle siyasal grup tercihini etkilediğini belirtir:

DY8 "Okuduğumuz şeyler de ülkede bir devrim olursa ülkenin siyasi yapısı bunun mecburen silahlı bir şekilde olması gerektiğini, başka türlü iktidarın ele geçirilemeyecek burjuvazinin iktidarının değiştirilemeyeceğini anlatıyordu. Bu Şili'de de yaşanmıştı. Faşist darbe ülkemizde aynı şekilde 12 Mart muhtırasının verilmesi Mahirlerin, THKO' nun, Denizlerin savunduğu bir kır gerillası modeli vardı. O zaman tartışılan kırlardan şehirlere şehirlerden kırlara doğru iktidarın parça parça ele geçirilmesi bu arada İbrahim Kaypakkaya ve TİKKO' nun da aynı şekilde o gerilla savaşı teorilere beni etkilemişti. Ben de aynı şekilde Silahsız bir şekilde burjuvazinin alaşağı edilemeyeceğini düşünüyordum ve bunu savunan da en yakın düşüncelerime hitap eden dev gencin savunduğu düşünce" (DY8, E, D. 1956).

Dönemin yaşanan siyasal toplumsal olayları da bireylerin bir siyasal gruba dâhil olmasını etkiler. Burada sürecin kendiliğinden geliştiğini ve taraf olmanın zorunluluğunun gençler üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuyu DY6yine hazır bulunmayı vurgulayarak anlatır:

DY6 "Okula gitmek istiyorum. Hakkım var puanım tutuyor öğretmen lisesi mezunu olduğum için, öğretmenlik yüksekokullarına girme hakkım var verilmiş, ama kullanamıyorum. Ben gidiyorum oraya bir ton dayak yiyip geliyorum, okula almıyorlar. Ondan sonra öğretmen oluyorum gidiyorum oraya, ondan sonra öldürmeler başlıyor, tedirgin oluyorsun. Yani kısacası aslında böyle tek tek savunma tek tek kendi derdimize derman olma hikâyesinin çok isabetli olmayacağını gördük… Dâhil olmaya hazır bir kesim vardı Çok ciddi bir kesim vardı. Hayatın içinden gelmiş ve mücadele adeta Mücadele'ye zorlanan bir şey vardı. Evet, kendiliğinden, çok ağırlıkla kendiliğinden bir örgütlenme isteği gelişti öyle bir ortam oluştu" (DY6, E, D. 1956).

Eğitim hakkını sürdürebilmek güçlü bir motivasyonken bu hakkı bir grupla sürdürme fikrini desteklemekte ve bir zorunluluk oluşturmaktadır. DY6 gibi DY1 de kendiliğinden oluştuğunu düşündüğü süreci şu şekilde ifade eder:

DY1 "Bu sürecin tarif edilmesi, bu siyasal sürecin içerisinde her o dönemde yaşayan insan gibi sizin de kendinize bir aidiyet duygusu oluşuyor, o duyguyu içerisinde ben kendimi önce dev genç sonra Devrimci Yol dergisinde okumalarla başladık. Oradan doğru halkevi içerisinde örgütlenme başlayınca zaten hareketin genel şeyi yansıması mücadelede bize pozitif yansıdığı için, birden etkileşim çok böyle fikirleri bilerek özümsen değil ne söylersem abartı olur" (DY1, E, D. 1958).

Dönemin şartları, siyasal ortamda yaşanan gerginlik öğrencilerin güvenli alanlara ihtiyacını artırmış ve bu güvenli alana en fazla ihtiyaç olduğu zamanlar ise okula gitme sürecinde ortaya çıkmıştır.

4.2.1.1.2. Dernekler

Bireylerin bir siyasal grupla tanışmasında dönemde farklı ideolojileri temsil eden siyasal gruplarda olmuştur. Örneğin Devrimci Yol grubunun örgütlenmesinde ve tek bir somut mekân yer almamaktadır. Gençler yaşadıkları yer de ve okullarda hangi mekânlar ve dernek ya da herhangi bir örgütlü yapı varsa onlar etrafında bir araya gelmektedir. Halkevi bunlardan biriyken İstanbul'da kurulan İYÖKD ve İYÖD ve Ankara ve İzmir'de de kendi illerinin adını taşıyan derneklerde bir araya geldikleri yerler olmuştur. Bu yönde görüşmeci DY4 ve DY9 ifadeleri şöyledir:

DY4 "İYÖDK döneminde, ayrışmalar da zaten belli başlı insanlar ideolojileri öğrenmeye başladılar. İYÖKD sonra soruşturma başladı kapatılma şeyi çıktı arkasından İYÖD kurulma çalışmaları başladı" DY4 (E, D. 1951)

DY9 "Etrafımdaki arkadaşlar daha çok Dev Yolcudan arkadaşlardı. Onlarla birlikte başladım mücadeleye Ama şu vardı, bizim olduğumuz dönemlerde İzmir Yüksek Okulu Öğrencileri Derneği vardı, gidiyorduk. O dernekte bütün siyasetten olanlar vardı" (DY9, K, D. 1956).

İYÖKD ve İYÖD derneklerinin kapatılmasından sonra sol görüşlü öğrenciler için merkezi bir örgütlenme ihtiyacı da doğmuştur. 68 kuşağından gelen bir birikimle Devrimci Gencin kurulması, üniversite öğrencilerinin yeniden örgütlenmesini hızlandırmıştır. Bu etki ile hareket eden görüşmeci DY3'ün görüşme vurgusu ise şöyledir:

DY3 "Çeşitli siyasi yaklaşımlarda bunların örgütlenme çabaları vardı bizim ve siyasi çevremizde de böyle bir hazırlık sonucu Devrimci Yol dergisi çıktı Devrimci Yol Dergisi 1 Mayıs 1977'de ilk sayısı. . Yani 1 Mayıs tarihinde çıktı. Bu dergi ondan sonra biz bu bizim siyasi çevremiz Devrimci Yol diye adlandırmaya başlandı" (DY3, E, D. 1958).

Devrimci Genç'in kurulmasında bir önceki nesille kurulan özdeşim etkili olmuştur. Devrimci yolun örgütlenme sürecinde öteki ile kurulan ilişki ve kutuplaşma ile gelen şiddet ortamı etkili olur. Bunun yanı sıra Devrimci yol görüşmecilerinin genel ifadelerinde dergi, ön plana çıkmakta siyasal grup oluşturma aracı olarak işlevsellik kazanmıştır.

Kurulan farklı dernekler ve bu derneklere bağlı olarak siyasal gruplara katılan Devrimci Yol grubundan farklı olarak Milli Görüş grubu, MNP ve MSP'nin siyasette oluşturduğu etki alanın yansımalarının Milli Türk Talebe Birliğinde siyasal gruplar etrafında bir araya gelir. Her dönem farklı ideolojik grupların etkisinde olan MTTB İslamcı ideolojiye yakın olan gençlerin hem ideolojiyle hem de öğrenci hareketlerinin oluştuğu siyasal gruplar ile tanışmasında etkili olur. Görüşmeci MG6'nın görüşme vurgusu şöyledir:

> *MG6 "MTTB çok geniş kapsamlı geniş yelpazesi olan çeşitli faaliyetler yapan uluslararası faaliyetler yapabilen bir şeyde MTTB, Milli Görüşçü öğrenciler ve seçimi kazanarak tabiri caizse eleştirmişlerdi... Milli Türk Talebe Birliği bizim dönemimizde daha çok gelişti" (MG6, E, d. 1954).*

MTTB, Milli Görüşün kurduğu bir oluşum değil ama 1970'li yıllarda MSP ile birlikte hareket eden bir örgüte dönüşmüştür (Tiftikçi, 2014: 70). Hem MTTB içerisinde hem de dışında partinin kendi örgütlenme çalışmalarında gençliğe önem verdiğini yönelik MG6'nın ifadeleri şöyledir:

> *MG6 "Erbakan Hocamız, hareketi başlattığında önce gençlik ve kadın kolları hareketlerinin siyasi partiler içerisine, Erbakan hocamız, siyasi harekete kazandırmıştı. O zaman Gençlik Kolları, Kadın Kolları yoktu. Hocamız gençlikler ve kadınların siyasetine önem verirdi. Parti çalışması yoksa bile gençlik dernekleri, Milli Gençlik Vakfı… Ama öbür tarafta Partinin bir gençlik kolları var. Gençlik üzerine çalışmaları siyasetin ve sivil toplum kuruluşlarına daha önem veren başka bir parti yoktur" (MG6, E, D. 1954).*

MTTB'nin daha çok Milli Görüşün öğrenci-gençlik tabanının oluşumun da katkısı olduğunu, gençlik kolları üzerinden iki yönlü bir çalışma yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Hem MTTB hem de MNP-MSP Milli Görüş grubunda olan gençlerin, ideolojinin örgütlü hali ile tanışmasına katkı sağlamıştır.

Ülkücü görüşmecilerde dernek ve daha sonra ülkü ocakları adı ile anılan siyasal grubun merkezlerinde bir araya gelmiştir. Siyasal gruplar etrafında toplamak aynı zamanda bir sosyal ilişki ağının da sonucudur. Kırsal merkezde büyüyen

görüşmeci kültürel etkinlikler için gittiği derneğin dönüşüm süreci ve kendisinin de bu süreçte bir siyasal gruba dâhil olmasını görüşmeci Ü7 şöyle anlatır:

> *Ü7 "Kültür Derneğiydi. Daha çok yaşlı insanların gittiği kitap ve dergi okunan bu derneğe biz de derneğe gittik geldik. Bu şekilde dernekte tanışmış olduk hareketle. İlk götüren arkadaşlarla beraber, oraya arkadaşlar gittiği için. Tabii ben de ülkücüyüm biraz da onun vasıtasıyla. Ocağa gittik ilk önce dergiydi, dergi olarak gittik. Dergi olarak gittiğimiz zaman arkadaşlarla oturuyorduk. Ondan sonra teşkilat haline dönüştü"(Ü7, E, D. 1959).*

Görüşmeciler için dernekler genel olarak örgütlenme ve sosyalleşme mekânları olmuşlardır. Devrimci Yol grubunu farklı görüşmecileri farklı dernek Sosyalizm/Komünizim hedefi ile örgütlenmelerinde yer almıştır. Kendilerinin kurumuş olduğu legal bir dernek bulunmayan grubun diğer iki ideolojiden farklı olarak siyasal partileri de bulunmamaktadır. Ülkücü grup görüşmecileri ise tek bir dernekte Ülkü ocaklarında ideolojik faaliyetlerini sürdürmüştür. Ülkücü hareket hem kendi ideolojilerine ait bir derneğe hem de Parti teşkilatına sahiptir. Milli Görüşçü görüşmeci, daha önceden başka ideolojilerin hâkim olduğu MTTB' de yer almıştır. MTTB en başta, Milli Görüş Hareketi için kurulmamıştır. Sonradan hareketin derneğine dönüşmüş ve parti teşkilatlanmasına hizmet etmiştir.

4.2.1.1.3. Arkadaşlar

Hem ideoloji ile hem de siyasal grupla tanışmada arkadaşlar dönemin etkin figürlerindendir. Siyasal grupla tanışma genellikle lisede oluyor. Görüşmeci Ü6'nın ifadeleri şöyledir:

> *Ü6 "Lise 1. sınıftaydım yani 72-73'lü yıllar bir gün bir arkadaşım ya dedi burada bir dernek var komandolar diyorlar, oraya beraber gittik. Ülkü Ocakları diye bir dernek kurulmuş, Adapazarı'nda oraya gittik. Kapıda böyle şey hani Kürşat Bıyıklı Olur ya öyle biri var. Orhan abi, bizden 8-10 yaş büyük yani eski 68 kuşağı diyebileceğimiz biri. Bir de içeri girdik. Duvarlar da aynı hani ilkokulda şey köşeleri olur ya padişah köşeleri falan, onlar var. Gururumuzu bir okşadı yani oradaki o görüntü. O ana kadar da bir de Halkevleri vardı ama Oraya pek yakın duramadık 12-13 yaşında çocuğumuz tam bize hiç fırsat gelmedi öyle. O Ülkü Ocakları işte o zaman ilk açılmış Ülkü Ocakları diye bilinmiyor, komandolar diye biliniyor. Türkeş'in komandoları diyorlar oraya gittik gördük. Ondan sonra bize bir alışkanlık yaptı. Devamlı gitmeye başladık. Adı komandolarda yani millet şey olarak bilmiyordu sadece Türkeş'in komandoları. Yani MHP Gençlik Kolları gibi onu karşılıyor ve sokak kavgalarının yeni başladığı dönemi olduğu için genelde böyle biraz kavgacı tipler diyebilirim. O görüntü var orada ondan dolayı da Türkiye'nin her*

tarafında Türkeş'in komandoları olarak tanınıyor Ama aslında şu andaki Ülkü ocaklarından bir farkı olmayan bir yerdir" (Ü6, E, D. 1960).

Görüşmeci Ü6 Ülkü Ocakları-komandolara katılmasının gerekçesinde bir arayış olduğu görülmektedir. Dönemin gençleri kendi düşünsel dünyalarına gruplara yönelmek istemişlerdir. Bu aynı zamanda bir sosyalleşme talebi olarak değerlendirilebilir. Ülkü Ocakları ilk olarak bir kültür derneği olarak kurulmasının ardından süreç içerisinde MHP'nin gençlik üzerinden temsil edildiği bir oluşum olmuştur. Bu da o dönemde gençler tarafından sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayacak bir mekân olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Derneğe gitmeleri orada sosyalleşmeleri özellikle bir önceki nesil ile kurulan iletişim ve yaşanan etkileşim ile bireyler siyasal gruba karşı sempatide geliştirmiş ve onların gruba dâhil olma sürecini de hızlandırmıştır. Görüşmeci Ü4'ün bir önceki nesil üzerindeki etkisi söyle olmuştur:

Ü4 "O zaman Ankara'da okuyan abimiz bizden 3-5 yaş büyüktü. O zaman geldiğinde çok bilgileri çok okuyordu. Abimiz de, O bize ülkücülüğü milliyetçiliği vatanseverliğin ne olduğunu, özellikle Rus ideolojistleri, Komünist ideolojiden bahsederdi. O zaman Merkezde Suluova'da ilk Ülkü Ocaklarının orada bir yerde kurulmuştu. Tek katlı bir binada İşte o zaman onunla Ankara'dan getirdiği muhtelif kitaplardan oluşturulmuş bir kütüphane oluşturduk. Tarihle ilgili ne kadar kitap varsa büyüklerimiz abilerimiz o kitaplarımızı hep Ülkü Ocakları'na getirdi. O dönemde bizden yaşça büyük abilerimizden Ankara'da, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan abilerimizin gelip bize eğitim seminerleri vermesiyle Ülkü Ocakları ile ülkücülükle tanışmış olduk o şekilde Ülkü ocaklarına girmiş olduk" (Ü4, E, D. 1958).

İdeolojilerin geniş kitlelere yayılması ve sürdürülebilir olması için ideoloji taşıyıcılarına ihtiyaç vardır. Arkadaşlık ilişkileri ve bir önceki nesil bu sürece katkı sağlamıştır. Bu sadeye bireyler siyasal grupla kendi düşünce ve davranışları arasında benzerlikler keşfetmiş ve ideolojik bir uyum yakalamıştır. Bu uyumu fark etmek siyasal grupların düzenlediği organizasyonlar sayesinde gerçekleşebilmektedir. Bu şekilde örgütü tanıyan birey bu etkinlik ve eğitimler sayesinde gruba karşı bir aidiyetlik geliştirir ve sürece dâhil olur. Görüşmeci Ü3'ün bu yöndeki görüşme vurgusu şöyledir:

Ü3 "Ülkü Ocakları'nda seminerler veriliyordu. Kitapları okuyorduk. Sonra geceler oluyordu. En çok Ozan Arif gelirdi. Yerel sanatçılar gelirdi o zaman giderdik. Yani o zamanki şeyler hep kulaktan dolmaydı biliyorsunuz Ocağa gitmeye başladık, öğretmenlerimiz seminer vermeye başladı. Anlatırlardı işte Türklüğün Esasları şu şudur. Destanları anlatırlardı, Ergenekon Destanı falan. O şekilde yani ocağa gittik daha çok seminerlere… Başkanlar vardı

anlatırlardı okuldaki öğretmenlerden seminer verenler vardı" (Ü3, K, D. 1956).

Arkadaşlık bireyin geçmişi ile kurduğu bir bağ olması nedeniyle de önemlidir. Tanımak, bilmek güven sağlayan bir ortamın oluşmasını sağlar. Bu açıdan bakıldığında arkadaşların sosyalleşme ortamları güvenilir geldiğini görüşmeci Ü9 ve DY2 şöyle ifade eder:

Ü9 "Ben kimya mühendisiyim çocukluk arkadaşım da aynı binada Maden Fakültesi'nde de benden bir sene önce girmişti Onunla karşılaştık görüştük. Dolayısı ile onun çevresindeki arkadaşlarla da görüştük zaten çocukluktan gelme birbirimizi tanıyoruz görüşlerinizi biliyoruz Dolayısıyla O grubun içine girmiş oldum bir anda, ters de gelmedi gayet uyumlu geldi. Üniversite başlamanıza birlikte O arkadaş grubu ile Ülkü ocaklarına gitmeye başladık" (Ü9, K, D. 1959).

DY2 "Güven ilişkisi bağı kurduğumuz arkadaşlarımızla beraber bir baktık dergi çıktı, o derginin sahibi olduk yani. O dergiyi hepimiz okuduk. Devrimci Yol İşte 1 Mayıs'ta çıktı o 1 Mayıs'ta çıkan dergiyle beraber onu sahiplendik ve onu dağıtmaya başladık" (DY2, E, D. 1959).

Her iki farklı gruptan görüşmeci içinde grupla tanışmada arkadaşlık ilişkileri etkili olmuştur. Arkadaşlık ilişkileri aynı zamanda duygusal bir bağ olduğu için arkadaşların yaşadığı olumsuz deneyimlerde bireylerin siyasal bir gruba dâhil olmasına neden olmuştur. Görüşmeci DY9 arkadaşının üniversitede bir şiddet olayı sonucu engelli kalması ile birlikte düşüncelerinde yaşanan değişimi paylaşır:

DY9"Onların çadırda faşistler baskın yapıyorlar, vuruyorlar. O arkadaş belinden engelli kaldı, yürüyemedi. O bende sağ görüşlü insanlara ülkücülere onlara karşı bir şey belirtti. Bir de ilk gittiğimde o kadar şeydi ki gitmişim onlarla birlikte arkadaşlık yapmışım. Daha doğrusu onlar bize gelmiş taşralılık şeyim var ya hani o çekingenliğin onları onu fark etmişler. Daha çok onlar benimle arkadaş oldular. Ben hatta ilk dönemde diğer arkadaşlarımla falan ilk dönemde diyordum ki konuşarak her şeyi hallederiz niye böyle şey yapıyorsunuz hala daha çok romantiktim yani konuşarak tartışarak birtakım şeyleri hallederiz modundayım. Ama o arkadaşımla vurulmasından sonra tamamen onlarla bağım koptu demek ki konuşarak olmuyormuş" (DY9, K, D. 1956).

Arkadaşlık bağının yanı sıra öteki olarak gördükleri ideolojilerde siyasal grup tercihlerini etkiler. DY9'un önce ülkücü grupla iletişim kurması, ama yaşanan olayların etkisi ile uzaklaşmasına benzer bireysel deneyimi DY10şöyle ifade etmektedir:

DY10 "Ülkücülerin kızları belden aşağı o dönemlerde devrimci kızlar belden aşağı vurmaları, ülkücülerin, kızlı erkekli dolaşınca illa ki başka bir ilişki yaşıyor diye damgalamaları devrimci harekete beni itti" (DY10, K, d. 1958).

Milli Görüşte yer alan bireylerin Milli Görüşü temsil eden oluşumlara dâhil olmaları tanışmalarında arkadaşlık vurgusu hiç yer almazken lider etkisi öne çıkmıştır. Bu etkiyi ideolojinin düşünsel oluşumunda da yer verilmişti. Burada Milli Görüş hem bir siyasal grup hem de bir ideoloji olarak aynı anda bireylerin hayatına girdiğini söyleyebiliriz. Bu yönde görüşmecilerin bazılarının ifadeleri şöyledir:

MG1 "Siyasi ideolojimiz merhum Necmettin Erbakan in 1969 da Konya dan bağımsız aday olması ile tohumlandı MSP'nin "önce ahlak ve maneviyat" "imanlı Türkiye" gibi sloganları ve hocalarımızın da tesiri ile 1973 seçimlerinde yeşerdi ve netleşti" (MG1, E, D. 1956).

MG3"Hiç kimseyi ayırt etmezdi, birlikten yanaydı beraberlikten yanaydı Herkesi kucaklayan böyle mitingler Olurdu demeçler Olurdu konferansları olurdu bu şekilde Erbakan hocanın düşüncesi noktasında Biz bunu benimsedik ve elhamdülillah yanılmadığımı da biliyorum" (MG3, E, d. 1952).

MG5 "Anladım ki mücadele farklı mücadele bu memlekette benim kimliğimin kimliğimi mücadelesini verecek hareket bu hareket. Arkasından işte Milli selamet Partisi ile beraber devam ederek bugünlere Saadet'e erdik öyle diyeyim" (MG5, E, d. 1954).

Çalışma kapsamında görüşmecilere ideoloji üzerinden sorulan her soruda Milli Görüş gurubu Milli Görüşü ve ideolojiyi Erbakan ile özdeştirerek soruları yanıtlamıştır. Yukarıda yer alan ifadeler bir kez daha Milli Görüş grubuna katılmada Necmettin Erbakan'ın gençler üzerinde önemli bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Erbakan'ın kişilik özellikleri ve siyasi görüşlerine karşı görüşmeciler bir bakış açısı geliştirmiştir. Lider olarak dönemin gençlerinin hem düşünce dünyalarına hem de duygusal dünyalarına hitap etmiştir. Bu şekilde görüşmeciler ideolojinin eylemsel yönünü de sürdürme konusunda gönüllü olurlar. Erbakan Milli Görüş hareketinin çekim merkezi olmuştur.

Genel olarak üç grupta yer alan bireylerin siyasal grup ile tanışma sürecini değerlendirdiğimiz zaman öncelikle siyasal grupların kendi yapılarının nasıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Milli Görüş, parti gençlik kollar ve MTTB üzerinden bireyleri kendine çekmektedir. Ülkücü grup için MHP bir parti teşkilatı olarak güçlü görünmekle birlikte genç bireyler için ülkü ocakları çekim alanı olmuştur. Devrimci

Yol grubunun siyasal bir parti örgütlenmesi bulunmamaktadır. Fakat bir önceki nesilden miras aldıkları örgütlenme geleneğini parti olmaktan sürdürebilmektedir. Bulundukları okullarda ya da yaşadıkları mekânlarda örgütlülüklerin sürdürebilecekleri yapılarda yer almışlardır.

Her bireyin grupla tanışma deneyimi kendine özgü iken bir yanda da dönemin ortak özellikleri ile deneyimleri ortaklaşmaktadır. Görüşmeciler genel olarak ideolojinin düşünsel alt yapısına sahiptir. Bu hazır olma hali zaten gruplar için bir çekim oluşturuyor. Siyasal grubun bireyleri ikna etmesi için çok fazla çaba harcamasına gerek kalmamıştır. Bu aşamada siyasal gruplar ideolojinin teorik düzeyini geliştiren, pekiştiren çalışmalar yapmıştır.

Artan şiddet olayları güvenlik için bir arada olmayı gerektirmiştir. Bu nedenle bir siyasal grup içerisinde yer almak önemli görülmüştür. Bireyler kendi sosyal ortamlarında güvendikleri arkadaşları aracılığı ile lise ve üniversitenin ilk yılında siyasal gruplarla tanışmıştır. Arkadaşlığının bir tanışma aracı olarak görülmediği tek grup Milli Görüş grubu olmuştur. Erbakan'ın gençler üzerindeki etkisi arkadaşlık ilişkilerinden daha ön plandadır.

Genel olarak görüşmecilerin siyasal grupların etkinliklerine katılarak örgütlerini tanıdıkları; örgüt etkinliklerinde sosyalleştikleri ve aidiyet duygusunu geliştirdikleri tespit edilmektedir. Örgüt etkinliklerinde ortaya çıkan etkileşimin sürekli katılımı desteklediği; görüşmeciler için kendilerini ifade edebildikleri ortam için bir motivasyon sağladığı araştırma kapsamında elde edilen bulgulardandır.

4.2.1.2. Örgütlenme Motivasyonu

Bir ideoloji kuramında açıklanması gereken ortak deneyimler, inançlar ve ideolojiler tarafından oluşturulan ve ideolojilerde üyeleri birbirine bağlayan dinamiklerdir. Bireysel üyeliğin; özdeşleşmenin, tabiiyetin, münferit ve aktif rol almanın böyle bir topluluk ve örgütlenmeyle ilişkisi bağlamında nasıl tanımlandığını bilmesi gerekir. Grupların nasıl olup da bireylerin eylemleri ve katılımının bir sonucu olarak büyüyüp, çözüldüğü incelenmelidir (Van Dijk,2019: 236). Bireyin bir gruba

üye olmasındaki dinamikleri görebileceğimiz alanı, bir gruba dahil olma motivasyonu gösterebilir.

Motivasyon davranışları harekete geçiren güç olarak tanımlanmaktadır. İdeoloji yalızca düşünce ile var olmaz. Düşünceler eyleme geçtiği zaman ideolojide kendini tamamlamış olur. Düşüncenin eylemsel hali olan davranışlar ideoloji adına kendini siyasal gruplar içerisinde göstermektedir. Bu nedenle bireylerin bir siyasal gruba dâhil olması ve birlikte hareket edebilmeleri için motivasyona ihtiyacı vardır. Çalışma kapsamında görüşmecilerin motivasyonlarının neler olduğunu öğrenmek amacıyla görüşmecilere '*Örgütlenme motivasyonlarının neler olduğu'* sorusu yöneltilmiştir.

Görüşmeciler bu soruyu kendi toplumsal, psikolojik siyasal, kültürel ve ekonomik şartları içerisinden bir değerlendirme yaparak yanıtlamıştır. Motivasyon sağlayan faktörlere göre görüşmecilerin cevapları kendi içlerinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalarda ilk olarak çıkan ideolojinin amaçları, inanç ve değerleri ile oluşan bakış açısı olur. Sol hareketleri bir ihtilal girişimi olduğunu söyleyen görüşmeci Ü1, örgütlenme motivasyonunun düşünsel alt yapısını karşıt gördüğü ideolojinin oluşturduğunu vurgulamıştır:

> *Ü1"Doğrudan doğruya Sovyet işgaline özenen hayran olan biri organize olarak görüyoruz. Şimdi bunu böyle düşünürseniz milliyet duyguları gelişmiş fikirleri gelişmiş bir genç olarak bunu gördüğünüz zaman siz kendi istikbalinizden vazgeçiyorsunuz. Ben o gün vazgeçtim. Amfideki talebe seçimini gördükten sonra Marksistlerin korkuyla zorbalıkla bütün talebeleri boyunduruğa alması bomba tesiri yaptı. Sevgi ile değil ikna ile değil zorbalıkla korkuyla. Onlar genç biz de genciz, biz örgütlü değiliz, onları örgütlü olduğundan dolayı hâkimiyet kurabiliyor. O zaman biz de örgütlü bir güç oluşturmak üzere yola çıktık ve hiçbir dernekle irtibatımız yokken 27 kişilik bir grup kurduk fakültede" (Ü1, E, D. 1951).*

İdeolojilerin temel özelliklerinden biride kendisini karşıtı üzerinden motive etmesidir. Ülkücü ideolojinin sosyalizm ve Marksizm'i tehlikeli bir düşman olarak görmesi güçlü bir motivasyon oluşturmaktadır. Solun kendi örgütlülüğü de ülkücü gruplara göre daha önce gerçekleştirmiş olması, ülkücü grupta sayısal olarak bir arada daha güçlü bir şekilde bir ara olma isteğini getirir. Grup olmak aynı zamanda güçlü olmak demektir. Güçlü olan gruplarda ideolojinin belirlediği amaç ve hedeflere daha

kolay bir şekilde ulaşabilir. Grupla hareket etme motivasyonu ve güç arasındaki bağlantıyı görüşmeci Ü5 ve MG6 şöyle ifade eder:

> *Ü5 "Her fikir bir kişinin aklından çıkmakla beraber etrafında yeni yeni insanlar katarak gelişir. Yurtta benimsediğim bu fikirleri teknik üniversitede da savunan ülküdaşlarımın olduğunu görmek onlarla beraber daha güçlü olmak hedefimize gerçekleştirme inancını geliştiriyordu. Okulda aynı şekilde Sosyalist fikirleri savunan güçlü teşkilatlarda vardı. Biz yeni öğrencileri etkilemek için propaganda yapıyorlar" (Ü5, E, D. 1959).*

> *MG6 "Düşüncelerimizin birbirine çok yakın olduğunu aynı şekilde aynı hedef doğrultusunda olan bir ekiple çalışmak bize güç veriyordu. O genç yaşımızda biraz da heyecanla o yüzden bizim siyasal hareketimiz da gençliğin daha çok arzuladığı bir şey vardı" (MG6, E, D. 1954).*

İdeolojinin anlatılmaya ve taraftar toplamaya ihtiyacı vardır. Siyasal gruplar bir yandan bunu sağlarken bir yanda da bireylerin kendilerini anlatma fırsatı verir. Bireye kendini önce ait olduğu gruba anlatır daha sonra da ötekine anlatır. Bireysel olarak sağlanamayan güçlü olma grupla birlikte sağlanır. MG2'nin *"O toplum içinde birey olmak varlığını göstermekti" (MG2, E, d. 1954)* ifadelerinde ki gibi siyasal gruba dâhil olmak bir var olma göstergesi olmuştur. Birlikte olmak aynı zamanda hem bireysel başarıyı hem de ideoloji adına bir başarı sağlamıştır. Farklı gruplardan görüşmeciler MG4 ve DY4'ün bu yöndeki görüşme vurguları şöyledir:

> *MG4 "Benim bulunduğum dönemlerde iktidar ortağıydı, gerçi dünyalık hiçbir şey talep etmedi ama tabii ki iktidarda olmanın da verdiği şeyler var, motivasyon var insanlarda. Etkin olabilmek için öyle bir yerde görev almak önemliydi. Yani kendinizi içinde buluyorsunuz illa ben aktif olayım diye bir şey yok. Size görev verilince aktif oluyorsunuz. Görev istenmez verilir" (MG4, E, D. 1954).*

> *DY4 "Sorun ideolojik olunca kendi özel durumumuzun bir önemi kalmıyor. Şunu biliyorsunuz mücadeleleri ruhu varsa mutlaka örgütlü olmalıdır. Örgütlü mücadelede Hadi bir araya gelelim de yakalım kıralım da böyle bir şey yok. Bunu yapanlar deneyenler oldu tabii 10 kişi gittiyse 9 kişi kaldı biri öldü" (DY4, E, D. 1951).*

Zamanla siyasal grubun başarısı, bireysel başarı taleplerinin önüne geçer. Farklı siyasal gruplarda yer alan Milli Görüş grubundan MG4 ve Devrimci Yol grubundan DY4'in ifadelerinde de siyasal grup başarısının önüne geçtiği görülmektedir. Dönemin gençleri tarafından bireysel başarılarını sağlamanın bir diğer önemli yolu ise üniversite eğitimi almak ve tamamlamaktı. Bu eğitimi dönemin şiddet ortamında sürdürebilmek içinde siyasal gruplarla hareket etmeye yönelmişlerdir.

Artık başarı isteği sadece kendileri için değil, kendileri gibi olan herkes için istedikleri bir motivasyondur. Bu konuda bir gruba dâhil olmayı MG1 *"Kendine ve okuluna sahip çıkmak" (MG1,E, D. 1956)* şeklinde ifade ederken, ülkücü gruptan Ü7 eğitim hakkını sürdürmeyi bir motivasyon kaynağı olarak anlatmıştır:

> *Ü7 "Teşkilatın içinde olmak güç veriyordu kuvvet veriyordu birlik beraberlik içerisinde. Arkadaşlarımla beraber. Zaten o zaman 80'den önceki yıllarda tamamen Türkiye ikiye bölünmüş durumdaydı sol ve sağ olarak bölünüyordu. Ya solda olacaktın ya sağda olacaktın. Solda olsan sağda olsan bir güç meydana getiriyordu. Bu güç birliği olmadığı zaman ortada kaldığın zaman da eziliyordun. Herhangi bir şekilde okula gitme imkânın yoktu. Derslere girme imkânın yoktu. Ama bir yerde görev aldığın zaman, o zaman o grupla hareket ediyordun. Ve o hareketten sonra güç meydana geliyordu. Eğer hareket etmezsen yalnız kalıyordun. Yalnız kaldığında da herhangi bir başarı elde etmen kendine güven kazanman gibi olaylar meydana gelmiyordu. O yüzden bir tarafa gitmek zorundaydın" (Ü7, E, D. 1959).*

Görüldüğü gibi eğitim hakkını sürdürebilmek için bireylerin güvenli alana ihtiyaçları vardır. Siyasal gruplar bu güvenli alanı sağlamıştır. Bireyin kendini güvende hissetmesi en önemli yaşam motivasyonlarındandır. Dönemin ideolojileri arasında yaşanan şiddet olaylarının yarattığı korku bireylerin can güvenliklerinden endişe etmesine neden olmuştur. Görüşmeci Ülkücü görüşmeci Ü10 ve Devrimci Yolcu görüşmeci DY2'nin ifadeleri şöyledir:

> *Ü10 "Bir kere can güvenliğim yoktu her an ölüm tehlikesi ile karşı karşıyayız her gün birkaç arkadaşımızın cenazesini kaldırıyorduk… Üniversitemde bir mücadele vardı bende mücadelenin bir tarafındaydım zaten Solcular bana okuma ve yaşama hakkı vermemişlerdi okulumu bitirmem başarılı olmam hayata başlamam için can güvenliğim için o grupla birlikteydim" (Ü10, K, D. 1959).*

> *DY2 "Eğitim Enstitüsüne başlamamla beraber yine oradaki o arkadaş çevresi ile birlikte bir çoğunun da herhangi bir siyasal düşüncesi bir fraksiyon anlamında yoktu. Yani hep beraber diyelim ki okuldaki bir takım demokratik süreçleri talep ediyoruz. O zamanki taleplerden bir tanesi de oradaki eğitim hakkı. Orada senin karşında karşı grup var. Seni boğmak istiyor, okula almak istemiyor şimdi böyle bir durum oluyor ki sadece okula gidebilme okuldaki can güvenliğini sağlama okuldan çıktıktan sonra şehir merkezine kadar can güvenliği içerisinde gidebilmek bir mücadele haline geliyor. Yani bunlara odaklanıyorsun. Dolayısıyla belki içimizdeki o zamanlar belli siyasetin biraz ileri boyutlarda bilinçli arkadaşlarımız vardı ama çokça geniş kesim o süreç içerisinde o pratik içerisinde bir bakıma herkesin siyaset oluşmuş. Bizim işte Devrimci Yolla tanışmamız öyle oldu" (DY 2, E, D. 1959).*

Güven ve ideoloji arasında bir diğer boyut ise siyasal grubun, bireyin hayatında sırtını yaslayabileceği zorlandığı her anda yanında olacak bir desteğin olduğunu bilmesi üzerine gelişmiştir. İdeoloji üzerinden kurulan bağlar sadece siyasal alandaki ihtiyaçları değil, sosyal hayatın diğer zorluklarında da çözüm üretmesi siyasal gruba dâhil olmayı sağlayan bir diğer motivasyondur. DY7 bu şu ifadeleri ile vurgulamıştır:

> *DY7 "Güven önemli çünkü o günün koşullarında bir miktar hayal edebilirsen sokakta bir faşist kurşuna denk gelip gidebilir. Ailen çok yoksul olabilir. Sana hiç para gönderemiyor olabilir ama sen Ankara'da kalma okula gitmeye çalışmak karnını doyurmak gibi bir takım zorunlu harcama kalemleri ile karşı karşıya kalabilir. Bütün bu varyasyonlar bir araya geldiğinde insanlar arasındaki siyasi dayanışma ve güven ilişkisi çok önemli bana göre. Bir de yani kavga da seni bırakıp kaçmayacağına güvenmen gerekiyor. Başın o anlamda derde girdiğinde birlikte dövüşebileceğin bir insan olduğunu bilmek büyük önem taşıyor Çünkü benim ihtiyaçlarım bugünün gençlerine sorsan sana güven duygusunu çok farklı tanımlayabilir. Ama bizim güven konusunda arkamız rahat yaslayabileceğimiz bizi koruyacak kollayacak bizim de onu koruyup kollayacağımız, dostluk yoldaşlık ilişkilere büyük önem taşıyor" (DY7, K, D. 1956).*

Görüşmecinin de ifadelerinden yola çıkılarak güven duygusunun, grup veya ideolojinin bireyin hayatında güvence sağlayabileceğine olan inançla beslenir. Bu inanç siyasal grupla hareket etmenin önemli motivasyonlarında biride aidiyetlik duygusunun oluşumuna da katkı sağlamaktadır. İnsan doğası gereği tek başına yaşama yeterliliğine sahip değildir. Bu nedenle hep farklı grupların içerisinde yer alarak aidiyet duygusunu oluşturmaya çalışır. İdeolojide temelde bireyin kendini bir yere ait tanımlamasıdır. Siyasal gruplarında hedeflediği tam bir aitlik duygusu ile onlara bağlı üyelerinin olmasıdır. Görüşmeciler siyasal grupla hareket etmede aidiyet motivasyonunu görüşmeci Ülkücü gruptan Ü8 veÜ9,Devrimci Yol grubundan DY10 şu şekilde paylaşırlar:

> *Ü8 "Sahipli oluyorsunuz yalnız değilsiniz. İyi günde kötü günde size sahip çıkacak ekip var geleneklerimize göreneklerimize vatan savunmasına dinine İslamiyet'e sahip çıkıyorsunuz. Evdeki gibi oluyorsunuz Annem nasıl bana sahip çıkıyor, orada da arkadaşlarım sahip çıkıyor" (Ü8, E, D. 1950).*

> *Ü9"Yani keyifli bir gruba ait olmak keyifli bir şey güzel bir şey arkadaşlarınız var. Aynı inançları paylaşıyorsunuz, aynı ilkelerimiz var. Güzel sohbetler ediyorsunuz, birlikte hareket ediyorsunuz. Herkes için böyledir. Bir grup oluşması keyifliydi, seviyordum grubumu arkadaşlarımı. Herkesle bu hareket içinde olmaktan büyük onur duyuyordum" (Ü9, K, D. 1959).*

DY10"Dayanışmayı hissettiriyor, arkadaşlık ilişkilerini kendini değerli hissediyorsun. Sosyal yaşıyorsun, paylaşmayı öğreniyorsun. Paylaşımcı ruh olmak çok önemli elindeki imkânları paylaşabildiğin ölçüde insanlarla paylaşmak İnsanları mutlu ediyor. O dayanışma kültürü hoşuma gitmişti"(DY10, K, D. 1958).

Görüşmeciler bir siyasal grupla hareket etmeye duygusal anlamlar yüklemişlerdir. Değerli hissetmek, onurlu hissetmek. değer ve sevgi gibi duygular, ideolojilerin bireylerin değerlerini ve inançlarını yansıtan değer yüklü olgular olduğunu göstermektedir. Dönemin gençleri bu ideolojileri benimsemekle, kendi değerlerini ve dünya görüşlerini ifade etme fırsatı bulmuşlardır. Bu anlamda siyasal grupla hareket etmenin duygusal ihtiyaçlarını karşılaması güçlü bir motivasyon sağladığı söylenebilir. Toplumsal olarak dışlanma hissi de siyasal gruplara katılımın itici gücünü oluşturur. Görüşmeci DY7'nin ifadeleri şöyledir:

DY1 "Okulda, okul dışında bulunduğumuz yerlerde devamlı polisten kimi faşistlerden baskı gören tutuklanan öldürülen bizleriz. Ve bütün bunlar, bütün kötülükler hep sana geliyor duygusunu yaratıyor. Ben de kazanıyorum benim başıma da iyi şeyler geliyor, duygusunu yaşama ihtiyacı hissediyorsun" (DY7, K, D. 1956).

Bir başka motivasyon kaynağı ise ise siyasal grupla kurulan manevi bağdır. Görüşmeciler MG3 ve MG5 duygusal olarak kurdukları bağları ifade ederler:

MG3 "Çünkü aradıklarımı buldum onu duygularımı buldum Ondan sonra onun için de devam etti. Baktık ki Milli Görüş liderinin söyledikleri bizim ruhumuzda daha yakın ruhumuzdakini söylüyor kalbimdekini söylüyor olması gerekenleri söylüyor" (MG3, E, D. 1952)

MG5 "Milli Nizam Partisi'nin ilk defa sesini duyduğum zaman şöyle bir kendime geldim ya bu ses benim kalbimin sesine benziyor demeye başladım" (MG5, E, D. 1954).

Milli Görüş grubunda din önemli bir motivasyon olarak ortaya çıkmaktadır. Dini inanç ve ideoloji arasında kurula bağ aynı zamanda siyasal gruba inanç üzerinden bir değer yüklemeyi de beraberinde getirmektedir. MG1 siyasal grupla hareket etmesinde *"dinine inancına sahip çıkmak ve hizmet etmek demekti, ne sağda ne solda hak yolunda olmak demekti"(MG1, E, D. 1956)* ifadeleri ile inançla ideoloji arasında kurduğu bağı vurgularken bir diğer Milli Görüşçü görüşmeci *"valla o zaman dinden başka bir şey düşünmüyorduk her şey dindi bizim için" (MG2, E, D. 1954)* ifadeleri ile örgütlenme motivasyonunda inancın etkisini vurgulamıştır.

Milli Görüş hareketinde iyi rol modellerde siyasal gruba dahil olma konusunda önemli bir yer varken Erbakan'ın neredeyse görüşmecilerin tamamı için bir motivasyon kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Görüşmeci MG7 ve MG8'in görüşme bulguları şöyledir:

> *MG8 "Bana çok heyecan veriyordu. Mesela süt tozunu içmeyin diye yazısı vardı bir gazetede. Bu da zannediyorum tercüman gazetesinde. Bir de Saklambaç gazetesinde hocanın işi diye yazmışlardı. Kızlar okurdu fotoğrafın altında mesela hocanın tahsilini yazmışlardı. Çok hoşuma gitti. Bu kadar dindar birisinin eskiden okuyabileceği ne pek düşünmezdim. Çünkü okumuyorlardı. Genelde Cami hocası gidiyorlardı, cenaze yıkıyorlardı. Saklambaç gazetesinde hocalar da artık cenaze yıkamıyor bilim adamı oluyor Ben hocam o zaman pek siyasi olarak düşünmüyordu masasında olabilir ama bu bir bilim adamı gözüyle görüyordum" (MG8, K, D. 1959).*

> *MG7 "Her açıdan dayım örnek oluşturacak bir siyasi figür de kendisi örnek oldu Biz hayatı boyunca hiçbir zaman rüşvet İltimas yakınını koruma işin içine girmedi hep adil davrandı Bu bize daha çok hareketin içerisine sıcak bir şekilde itti" (MG7, E, d. 1956)*

Her iki görüşmecide rol model gördükleri kişilerin karakter özellikleri ve ideoloji arasında bir bağ kurmuş ve onlar gibi olma isteği bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Yukarıda buraya kadar olan ifadelere genel olarak baktığımızda, insanların gruplaşması toplumsal yaşamın bir sonucudur. İnsan bir yere ait olmak, ilgilenilmek isterken yalnız olmayı tercih etmez. Birilerine tutunmak ve güven içinde olmak isteriz. Bu ihtiyaçlar grup yaşantısı yoluyla karşılamaktadır. Bunu da temel ve küçük gruplar aracılığıyla yapılmaktadır (Öztürk, 1993: 70). İkincil grup olan siyasal gruplar görüşmecilerin hayatında aile gibi birincil grupların karşılaması gereken ihtiyaçları karşılayarak örgütsel motivasyon sağlamıştır.

Gelişme halindeki devrimci bir harekete katılan kişilerden birçoğunun, bu harekete kendi hayat koşullarında meydana gelmesi muhtemel büyük bir değişikliğin çekiciliğiyle katıldıkları herkesçe bilinen bir gerçektir. Devrimci bir hareketin bireyin yaşamında değişiklik yaratan bir araç olduğu açıkça bellidir. Buna karşılık, dini ve milliyetçi hareketlerin de bir değişiklik aracı olduğu aynı şekilde herkesçe bilinmektedir. Geniş çaplı ve çabuk bir değişikliğin gerçekleşmesi için yoğun bir çaba veya heyecana elbette ki ihtiyaç vardır ve bu konudaki çabanın zenginlik vaadinden mi doğduğu, yoksa aktif bir kitle hareketiyle mi oluştuğu önemli sayılmamaktadır. Bir güdüleyici güç olarak kişisel gelişmeye imkân tanımayan ülkelerde, uyuşmuş bir

toplumun uyandırılması veya toplum hayatının geleneklerinde temelden reformlar yapılması isteniyorsa, başka motivasyonların bulunması zorunluluğu da ortaya çıkar. Dini, devrimci ve milliyetçi hareketler, böyle bir genel çaba yaratan motivasyonlardır (Hoffer, 2007). İdeoloji değilim talebinin gerçekleşmesi için bireylere yol haritası sunmaktadır. Değişim talebi ve bunun için bir yol çizen siyasal grupların sağladığı motivasyon DY 5'in ifadelerinde yer almaktadır:

> *DY5 "Zaten o dönemin Türkiye'sini hatırlayacak olursanız, bütün bu politik faaliyetin yürütülmesi ile ilgili çok ciddi bir teorik tartışma vardı insanlar bu politik yönelim içerisinde şu şekilde Türkiye düzelir bu şekilde düzelir. Türkiye'nin mevcut durumu budur, gibi çeşitli teorik tartışmalar yapılıyordu. Dolayısıyla benim o grupla beraber davranmam teorik tartışmaların sonucunda oldu. Bunun ifadesi bir yandan çok netti aslında bir örgütlü mücadele içerisinde olmadan değişimin aktörlerinden biri olmanız mümkün değildir. Dolayısıyla örgütlü bir grup içerisinde yer almak o günün koşullarında aşağı yukarı bütün bir kuşağın tercihiydi" (DY5, E, D. 1956).*

1970'li yılara genel olarak ideolojik hareketlerin amaç ve hedefi toplumsal değişim üzerine olmuştur. Bu talep üç siyasal grubunda ortak talepleri olmak ile birlikte, yöntemsel olarak birbirinden farklılaşmaktadır. Ve bu farklılaşma bir anlamda onların siyasal gruplarlar ile hareket etme nedenleri olmuştur. İdeolojilerin ilk hedefi iktidara gelmektir. İktidara gelme yollarını sistemli bir şekilde bireylere sunan siyasal gruplar ve bu güce inanan bireyler için, hedefler güçlü motivasyonlar oluşturur. Görüşmeci Ü5'in bu motivasyona ilişkin ifadeleri şöyledir:

> *Ü5 "Teşkilatlı hareket etmek her zaman daha faydalıdır inancındayım. Aklın ve mantığın gereği teşkilatlı azınlık teşkilatsız çoğunluğu mağlup eder. Dünya gerçeği de böyle bir diğer motivasyon ise milliyetçilerin iktidara gelmesini sağlamaktır. Zaten Milli Devlet güçlü iktidar kuracağız hedefi ile yola çıktık. Bu ne demek devlet sistemine muhalefet demektir bir devlet diyorsun. O zaman mevcut devletin milli olmadığı inancındaydık. Türkiye'de bir devletimiz var ama liberal bir devlet mi nasıl bir devlet onu biz de çözemedik. Ama devleti her şeyi ile daha iyi yönetime iddiası olabilir"(Ü5, E, D. 1959).*

Güçlü bir devlet olgusu ülkücü ideolojinin başatları arasındadır. 1970'li yıllarda devlet olgusuna karşı eleştirel bir tavırla mevcut devlet muhafaza etmek ama kendi yöntemlerini uygulayabileceği bir sistem geliştirmek ideolojinin temel hedefi olmuştur.

Milli Görüş hareketinin hedefi ise Siyasal İslam'a dayalı bir devlet anlayışının gerçekleşmesi olmuştur. Bu konuyu MG1*"İslam'ın hayata hâkim olması ve*

Müslümanların devlet yönetimine talip olması demek, tam bağımsız Türkiye demekti"(MG1, E, d. 1956) ifadelerinde vurgular. Türkiye tarihinde ideolojiler, devleti ıslah etmek yani daha rasyonel ve verimli şekle sokmak arayışlarından doğmuştur (Karpat,2004/05:25). Üç grubun görüşmecilerinde inandıkları ideolojiye uygun bir devlet iktidar ideali vardır.

Devlet iktidarlarının kendi ideolojik hedefleri doğrultusunda şekillenmesi talebinin yanı sıra, toplumsal değişmenin ekonomik yönünü gençler için önemli görülmüştür. Farklı görüşlerden MG3 ve DY8'in ifadeleri bu konuda ön plana çıkarmaktadır:

> *MG3 "Ülkenin kalkınmasını söylüyor, milli ve manevi değerler diyor, önce ahlak ve maneviyat diyor. Kalkınma hamleleri diyor. İslam Birliği diyor, Müslüman ülkelerin bir olmasını istiyor" (MG3, E, d. 1952).*

> *DY8 "Yoksulluktan kurtulmanın yolu okumaktan geçiyordu. Okudukça birey olarak yoksulluktan kurtulmanın çok mümkün olmadığını görmeye başladım. Bir kurtuluş olacaksa hep beraber olacak. Bunun da bir devrimle olabileceğini düşündüm o zaman devrim isteğinde talebinde olan insanlarla beraber hareket ediyordum" (DY8, E, D. 1956).*

Milli Görüş grubundan MG3 ün kalkınma hedefi ve Devrimci Yolcu görüşmeci DY8'in yoksulluktan kurtulma hedefi; dönemin gençlerinin eğitime verdikleri önem temelde kendilerini gerçekleştirmek istedikleri, sosyal ve ekonomik statülerini değiştirmek isteğini bir kez daha göstermektedir. Değişme inanç bireylerin kendi dünyalarında eksikliğini hissettikleri her şeye karşılık gelmektedir. İdeoloji bireyler bu umudu sağlar. Devrimci Yol grubu bu umudu sistemi tamamen değiştirmek hedefi ile üyelerine vermektedir. Görüşmeci DY9'un *"Biz hep devrim yapacaktık. Başka bir şey düşünmüyorduk. Umudumuz o düşüncemiz bize o mücadelenin içerisinde tutuyordu" (DY9, K, d. 1956)* ifadelerinde değişim idealinin devrim idealine dönüştüğü görülmektedir.

Devrimci Yolda diğer iki grup gibi siyasal iktidarın sahibi olma iddiasında olmuştur. Bu konuda kendine hedefler koyar ve onlar için devrim inancı ve gerçekleşme ihtimali güçlü bir motivasyondur. Görüşmeci DY1'in bu konudaki vurgusu şöyledir:

> *DY1 "Bütün hareketler partileşmemiş hareketlerin hepsi partisiz hiç kimsenin mücadeleyi savunmuyor. Aslında hepsi parti ile mücadelede savunuyor ama*

nasıl bir parti devrim yapacak olan bir parti ve bu partinin siyasal iktidara talip olma yöntemleri çok farklıydı. Çünkü devlet diye bir şey var ondan kendini koruyacaksın. Uzun soluklu bir mücadele olduğunu bileceksin illegal örgütleneceksin devlet gibi bir mekanizmayı yıkmak için her türlü araç ve gereci ne temin edeceksin. Bu konuşması kolay da basit işler değil. Ama insanların kafasında bir ütopya vardı gençlik de biraz böyle Ütopyaya çok motive olmuştu insanlar. Ölüm öyle bir mücadelenin içerisinde herhangi bir arkadaşın kaybetmen kendi ölmen hiçbir bunlar önemi yoktu insanların Kurtuluş mücadelesi. Bunlar anlamlı şeyler değil de üzüldüğümüz şeyler de ama çok anlamlı değildi Ben ölürüm çok da önemli değildi. İnsanlığın kurtuluşu ile ilgili hikâye, ütopyamızdaki o hikâye bizi çok ciddi motive etmişti" (DY1, E, D. 1958).

Motivasyon bireylerde ölüm korkusunun önüne geçek kadar güçlü olmuştur. Can güvenliği sağlamak için örgütlenme güçlü bir motivasyonken, bir yandan devrime olan inanç ölümü korku olmaktan çıkarmıştır. Ölüm aynı anda hem normalleştirilir hem de kutsallaştırılır. DY1' in ifadelerinde ölümün normalleşmesinin bir benzerini DY 8'in ifadelerinde de şöyle yer alır:

DY8 "O dönemde Mahirlerin ölümünden sonra siyasal olarak da ölüm nereden gelirse gelsin hoş geldi, sefa geldi. Biraz ölümü kutsallaştıran bir düşünce yapısı giderek oluşmuştu, kimse ölümden korkmazdı. Zaten devrim aşamasında sağ kalacağız, ama birçoğumuz öleceğiz inancındaydık" (DY8, E, D. 1956).

Ülkücü grupta yine bu çatışma döneminde yaşanan arkadaş ölümleri için şehit kavramını kullanmaktadır. Ü4'ünve Ü6'nın ifadeleri şöyledir:

Ü4 "O günün maalesef bir şeyi vardı o gerçekten terör faaliyetleri özellikle Marksist-Leninistlerin oluşturmuş olduğu terör faaliyetlerinden dolayı birçok arkadaşımız bizim şehit edildi" (Ü4, E, D. 1958).

"Mesela ulusta arkadaş grubuyla bulunduğumuz zaman nereden geldiği belli olmayan bir ateş açıldı şehit oldu bir arkadaşımız" (Ü6, E, D. 1960).

Her iki grupta ölüm ideoloji uğruna olduğu için onu kendi içlerinde kutsal saymaktadır. Ülkücü grup bunu kullandığı şehit kavramı ile gösterirken Devrimci Yol grubu da ölen arkadaşları için şehit kavramının kullanmıştır. Şehitlik ideolojinin sembollerinden bir olarak güçlü bir motivasyon olarak görülmüştür. Bu konuda görüşmeci DY1 ifadeleri şöyledir:

DY1 "Şehit, ölümü kutsayan bir kavram o zaman sol sosyalist hareketteki dogmatizmin belki de bir etkisiydi. Biz devrim şehitleri ölümsüzdür diye slogan atmamız. Ne kadar inandırıcı idi neydi bilmiyorum ama kendimizi motive etme bir kitle grubunu motive etme anlamında belki de başka bir aidiyet duygusu

oluşturuyordu. O duyguyu seviyorduk, belki de sığınıyorduk" (DY1, E, D. 1958).

Bir kavram olarak 'şehit' ideolojiyi uğruna mücadele edilen ve mücadelede ölümü göze alacak kadar fedakâr olmayı anlatıyordu. Dönemin gençlerinin bu motivasyonu bir anlamda ideolojiyi ve içlerinde bulundukları siyasal gruplara bağlılıklarını, ideallerine yükledikleri anlamı da göstermektedir. İdeoloji ve onun uğrunda gidilen yolda her şey bir anlamda kutsal ve değerli görülmektedir.

Grupla hareket etme motivasyonun özellikle iki unsur etrafında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bireyler gruplar içinde ilk olarak en temelde kendilerini ifade edebiliyor ve onlar gibi olanlarla geçirilen vakitler arttıkça bir aidiyet duygusu getiriyor. Bu şekilde manevi olan ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlar. Bireyeler ait olduklarını bildikleri yerde kendilerini güvende hissetmektedir. Güven ve daha güçlü olma hissi siyasal grupların aile arkadaşlık gibi birincil grupların işlevlerini gerçekleştirdiğini de göstermektedir. Bu işlev bireylerin hem bireysel hem de toplumsal anlamda değişim ve dönüşüm talebi için itici gücü olmaktadır.

Bu başlık altında üç farklı siyasi ideolojiye inanan ve bu doğrultuda siyasi gruplara katılan görüşmecilerin tamamında ortaya çıkan motivasyonların olduğu görülmektedir. İlk motivasyon bireysel başarı kaynağı olan eğitim alma hakkı olur. Ama zamanlar değişim dönüşüm talebinin daha geniş bir alana yayılması ile başarı bireysel olmaktan ziyade toplumsal olarak talep edilen bir hedeftir ve bu güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Bu değişimin gerçekleşmesini hayatlarının merkezlerine almış ve siyasal eylemlerini de bu şekilde gerçekleştirmişlerdir.

4.2.1.3. Siyasal Grupta Alınan Görev

Çalışma kapsamında örneklemin belirleyici unsurlarından olan siyasal grupta alınan görevlerdi. Bazı istisna durumlar dışında örneklemin geneli siyasal gruplarda aktif görev alan görüşmecilerden oluşmaktadır. Görüşmecilere siyasal grup içerisinde aldıkları görevler ve bu görevle ilgili sorumlulukların neler olduğu sorusu yöneltilmiştir.

Görüşmecilerin siyasal grup içerisinde aktif olarak yer aldıkları görevler ve gerçekleştirdikleri ideolojik faaliyetler birey ideoloji ve grup arasındaki ilişkinin farklı

ayrıntıların görmemizi sağlayacaktır. Bu soruya alınan cevaplar hem bireylerin gruplar içerisindeki aktif durumunu hem de siyasal grupların örgütsel yapılarını bir arada görmemizi sağlayacaktır.

Ülkücü grup da görev alan görüşmeciler çoğunlukla ülkü ocakları görev alırken aralarında MHP teşkilatlarında da resmi görevler alanlar olmuştur. Aldıkları görevler ve bu görevlere bağlı olarak siyasal grup içersin de gerçekleştirdikleri faaliyetler vardır. Siyasal grupta alınan görevlerde ülkücü grupta yer alan görüşmeciler çoğunlukla üst kademelerde yönetici pozisyonlarda yer almıştır. 1970-1980 yıllarında üniversitede olan görüşmeci Ü1 her iki yapı içerisinde yer aldığını açıklar:

> *Ü1 "1974-75 dönemi Kadıköy Gençlik Kolları Başkanı oldum. Sonra hemen MHP İl Gençlik kollarında görev aldım. Hem Ülkü Ocakları'nda hem gençlik kollarında hizmet ettim" (Ü1, E. D. 1951).*

Sadece Ülkü Ocaklarında yönetici pozisyonlarda yer alan görüşmeciler Ü4 ve Ü5 aldıkları görevleri ile ilgili şu bilgileri verir:

> *Ü4 "Hacettepe Üniversitesi'nde o bölümün o fakültenin üniversitenin başkanlığını yaptım 1 sene sonra da 79 yılının başlarında da Ankara Ülkü Ocakları'nın başkan yardımcısı olarak görev yaptım. Tabii bu görevimiz 12 Eylül 1980 yılına kadar devam etti.1980 İhtilali ile birlikte Türk Devletini anayasasını ilgaya ve kaldırmaya teşebbüsten 49 maddeye istinaden idamla aranır vaziyette 5-6 ay bir kaçak gezdik. Sonra yakalandık, tutuklandık iddianame hazırlandı ve oradan da Mamak'taki cezaevi süreci başladı" (Ü4, E, D. 1958).*

> *Ü5 "Teşkilatla ilişkimiz İTÜ'ye girmekle başladı. İTÜ İl Ocakları Teşkilatı üyesi olduk. Tabii okulumuzun teşkilatı organize durumu vardı. Herkes birbirini tanırdı, her fakültenin başkanı vardır. Her sınıfın bir başkanı vardı. Dolayısıyla okulunda bir başkanın vardı" (Ü5, E, D. 1959).*

Ülkü ocaklarında örgütlenme ve buna bağlı görevler daha çok lise ve üniversitelerde kademe kademe olarak görevlendirilmiştir. Her okulda bir sınıf sorumlusu, fakülte sorumlusu okul sorumlusu ve genel merkezde alınan görevler olmuştur. Öğrencilerin, gençlerin örgütlenmesi ve buna bağlı örgütlenmeler Ülkü Ocakları üzerinden gerçekleşmiştir

Çalışmanın diğer başlıklarında da göreceğimiz gibi dönemin öne çıkan konularından biri can güvenliği olmuştur. Ülkü ocağında yönetici pozisyonda olan görüşmecilerin öncelikli görevleri can güvenliğini sağlamak üzere olur. 1970'lerin

başında üniversitede olan görüşmeci Ü2, güvenlik kaynaklı eğitimin sürdürebilirliği üzerinde şunları ifade eder:

> *Ü2 "Gazi Üniversitesi Ocak Başkanı oldum. Üniversitede birlikte hareket etmeyi tek başına hareketlerle herhangi bir zafiyete düşmemeye sağlamaya çalışıyorduk genellikle. Ocak Genel Merkezi (il) daha çok kültürel şeyler yapıyor ama tabi su uyur düşman uyumaz durumu var. Yavaş yavaş gençliği de kaşıyorlardı, dürtüyorlardı. Tedbirli olmaya çalışıyorduk. Çok tuhaf okullarda eğitimden çok alan hâkimiyeti söz konusuydu. Okulda hâkimseniz rahat okuyorsunuz değilseniz okuyamıyorsunuz" (Ü2, E, D. 1953).*

1975 yılında üniversitede şiddet olayları artmaya başlamıştı. Ortaya çıkan can güvenliği sorununa karşı alınan önlemelerde, Ülkücü grup kendi içinde görevler almıştır. Bu konuda yaşadıkları deneyimi paylaşan Ü4 ve Ü6'nın ifadeleri şöyledir:

> *Ü4"Arkadaşlarımızın güvenliği arkadaşlarımızın bulunduğu yurtların üniversitelerin güvenliği de yine ciddi bir problemdir. Hatta bunu ülkü ocaktaki arkadaşlarımız bize sağlıyordu. Ona bile Ülkü Ocaklarındaki arkadaşlarımız bize sağlıyordu. Yani onların servise gitmeleri gelmeleri pusuya düşürülmemeleri için önlem aldılar. O günün şartlarına uygun birtakım faaliyetlerin bir kısım çalışmaların içerisinde bulunduk" (Ü4, E, D. 1958).*

> *Ü6"1978-79 yılları, Ankara Ülkü Ocakları'nda yönetici, yönetim kurulu üyesiydim. Okulda ve yurtta öğrencilerin güvenliğini sağlıyorduk. Yurtta gece nöbet tutuyorduk. Mesela ulusta arkadaş grubuyla bulunduğumuz zaman nereden geldiği belli olmayan bir ateş açıldı şehit oldu bir arkadaşımız, "(Ü6, E, D. 1959).*

1970'li yılların farklı dönemlerinde üniversitede olan ülkücü görüşmecilerden üçü de güvenlikle ilgili gözlemlerini ve deneyimlerini paylaşır. Can güvenliği kaygısı bu yönde kendiliğinden korumacı bir tavırla görevler almalarına neden olmuştur. Ülkücü bireyler için ideolojinin tanımında da yer almıştı. Rol model olma amacı da vardır. Ülkücü ideoloji en iyi şekilde temsil edilmelidir. Bu şekilde yer alınan siyasal grupların üye sayılarını arttırma hedefi gerçekleşmiş olacaktır. Ü4'ün ifadelerinde bu beklenti vurgulanmıştır:

> *Ü4 "Şöyle Ülkü Ocakları'nın başında bildiğiniz gibi bir idealimiz var ülkemizi milletimizi her şey daha çok seviyoruz hiçbir çıkar gözetmeden Her anlamda güçlü kılacak hamleler yapmamız lazım Bunun için de diyoruz önce bir kendisine en iyi şekilde yetiştirmek zorunda. Çok iyi çalışmak zorunda okuduğu okulun en çalışkanı olmak zorunda o kadar sınıfın Ondan sonra en zekisi olmak zorunda okuluna bölümünü en başarılı şekilde bitirip daha sonra mezun olduğu dalla ilgili de özel sektörde yine en iyi şekilde bir ülkücü olarak… Biz üniversitedeki arkadaşlarımızı bu anlamda yetişmesini birlik ve beraberliğini tanımasını sağlamak adına çeşitli faaliyetlerde bulunuyorduk. Konserler,*

toplantılar, eğitim faaliyetleri kültürel geziler olurdu. Buna benzer faaliyetler içerisinde bulunuyorduk" (Ü4, E, D. 1958).

Bu beklenti örgütlenmenin, üniversitelerde gençlerin sosyal ve kültürel anlamda gelişmesine katkı sağlayacak etkinliklerin planlamasını da getirmiştir. Siyasal grup ve ideolojinin birey için bir sosyalleşme ortamı oluşturduğunu ve buna bağlı olarak ta sosyalleşme alanlarının da siyasallaştığını söyleyebiliriz.

Rol model olma isteğini Devrimci Yol grubunun üyelerinde de görmekteyiz. Bu istek örgütlenmede görev almanın motivasyonu olduğu gibi aynı zamanda bir örgütleme yöntemi olarak değerlendirebilir. Bu yöntemle siyasal grupların sayıca artması, daha fazla üyesi olması sağlanmaktadır. Görüşmeci DY7'nin ifadeleri şöyledir:

DY7 "O nedenle bu mahalle çalışmalarında insanların gözünde bir devrimci olarak bir ideal insan tipi olarak görülmek takdir edilmek ve haklı bulunmak ve mücadeleye katılmaya karar vermiş olması bütün bunlara bakarak bir insanın bir mutluluk kaynağı senin için. Çünkü bütün zorluklarına rağmen insanları bazen ikna edebiliyorsun. Seninle bütün her şeyini paylaştıklarını görmek sevindiriyor sizi gurur veriyor" (DY7, K, D. 1956).

Ülkücü gruplar içerisinde kadınlarda aktif görevlerde yer almıştır. Ü3K üniversitede okul başkanı olmayı çok istemiş, fakat sınıf başkanı/sınıf sorumlusu olmuştur. Ülkü Ocaklarında kadınlara, Ocak başkanlığı dışında yönetici görevler verilmiştir. Örneğin Ü9 ve Ü10 sırası ile İstanbul da Kızlar Kurulu Başkanlığı yaptığına yönelik ifadeleri şöyledir:

Ü9 "Ülkü ocağında orada bir dönem kızlar kolu başkanlığı yaptım. Kısa bir dönem orada herkes sıra ile bazı görevleri yapıyordu. En belirgin görevim odur. Onun dışında çok belirgin görevleri almadık ama hepimiz bu yolda yürüyen insanlardık. Bazı etkinlikler yapıyorduk, kitap okuma etkinlikleri…" (Ü9, K, D. 1959).

Ü10 katıldığı sohbetlerin içeriğine vurgu yaparak anlatır: *"Sohbet ama bugünkü gibi derinlikli, felsefe falan konuşmaları olmazdı, yani komünistlerde ki gibi felsefi konuşmalar değildi" (Ü10, K, D. 1959)* .Bir siyasal grupta hareket etmek bireyin sadece siyasal sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Aynı zaman da gündelik hayat pratiklerinde duyulan ihtiyaçların karşılanması siyasal gruplarda alınan görevlerden olmuştur. İstanbul dışından gelen ülkücülere de destek olan görüşmeci

Ü10'un kendi siyasal grup arkadaşlarına verdiği maddi desteği görev kapsamında anlatır:

> *Ü10 "Kızlar Kurulu Başkanı, öyle komik bir şey vardı. Üniversitelere gelen arkadaşların yurt ihtiyaçları barınma ihtiyaçları evlerinin badanası boyası. Ev tutuyormuşuz kızlara. Kermesler yapardık para toplamak için" (Ü10, E, D. 1959).*

Devrimci Yolcular kendilerini daha çok profesyonel devrimci olarak tanımlıyor. Örgütlenme görevleri sadece üniversitede yer aldıkları pozisyonlara göre değil. Sendika, halkevleri, TÖBDER ve işçi sendikaları da görev aldıkları yerler olmuştur. Öğrenciyken ya da öğrencilikleri bittikten sonrada görüşmecilerin tamamı merkez ya da yerel mekânlarda görev almışlardır. Sadece öğrenci örgütlenmeleri değil işçi örgütlenmeleri ve halk örgütlenmeleri içinde de yer almışlardır.

Devrimci Yolda hedef kitlesel düzeyde örgütlü olmayı sağlamaktır. Bu bilinç üzerinden görev ve sorumluluk alıyorlar. Örgütlenmesi meşru ama legal değil (bunun kaynağını yazmayı unutma) bu nedenle dernek sendika gibi farklı yerlerde bir arada olabiliyorlar. Bu durumla ilgili DY1'in ifadeleri şöyledir:

> *DY1 "Genellikle Devrimci Yol hareketi içerisinde şurada şu görev burada bu görev diye bir görev tanımlamak çok doğru değildi. Ama pratik içerisinde eylemler ve süreci içerisinde birileri öne çıkardı. Ben de o süreçte Konya bölgesinde bayağı öne çıkan insanlardan biriydim. Doğal olarak öne çıkan insanlar diğer insanlarla bağlantıları kuran onlarla ilişkilerini sürdüren kişilerdi" (DY1, E, D. 1958).*

Daha merkezi yönetimde olan görüşmeci DY 5 aldığı görevler hakkında bilgi verir: *"İlk baştan beri dev-gençte çeşitli kademelerde bulundum. Önce ODTÜ'de Öğrenci Birliği Başkanı arkasından Dev Genç'te yöneticilik ve sonra dev-genç genel sekreterliği" (DY5, E, D. 1960).*

Merkez örgütlenmeden sonra bölge örgütlenmeleri ve daha sonrada il örgütlemeleri gelmektedir. İl örgütlenmeleri ise mahalle örgütlenmeleri olarak ayrılmaktadır. Bu öğütlenmeler üniversite, lise ve sendikalar içerisinde de gerçekleşmektedir. Devrimci Yolun diğer iki gruptan farkı siyasal bir partileri olmaması ve partileşme sürecinde olmasıdır. Görüşmeci DY3 görüşme vurgusu şöyledir:

> *DY3 "1978-79, biz o dönem İstanbul'daki gençlik örgütlenmesinin Dev-Genç komitesi diyelim. Marmara Dev-Genç örgütlenmemiz. Marmara Dev-Genç o*

dönem hani legal dernek yönetimi var ama bir de aynı zamanda okullardaki komite temsilcilerinden oluşan bir komitesi var gençlik komitesi de ben o zaman Devrimci Yol'un İstanbul'daki gençlik örgütlenmesindeki sorumlulardan biriydim. Daha sonra şöyle bir şey oldu" (DY3, E, D. 1958).

Görüşmecilerin ifadelerinde mahalle sorumluları yerel sorumlu olarak vurgulanmaktadır. Çalışma kapsamında merkez iller dışında kırsal alanda olan görüşmeciler içinse kırsal bölge sorumlusunu kullanmak daha uygun görülmüştür. Artvin de kırsal alan örgütlenmesinde yer alan görüşmeci DY2 örgütlenme sürecindeki deneyimini şu şekilde paylaşır:

DY2 "Bizim köylerde toplantılar yapılırdı. Kadınlar toplantıda sosyalizm olunca nasıl olacak diye sorarlardı Ben de derdim ki: sosyalizm olunca Bizim yaptığımız tarımı makinelerle yapacağız. Biz harman yapardık harmanda Öküzler veya Atı Olan sapın üzerinde döner oradan kırılacak küçük küçük parçalanacak oradan buğday gelecek ve çok zahmetli bir işti. Sonra makine ona ayrıştırır falan dedim ki makinalarımız olacak makineler, olacak daha teknik olacağız. Yani o bulunduğumuz ortamda bir çalışma ilişkilerinden sosyalizmi tanımlamaya çalıştım" (DY2, E, D. 1959).

Bu dönem Türkiye'de tarımda makineleşmenin olduğu bir süreç ama görüşmecinin ifadelerine göre 1970'li yıllarda her yerde aynı anda makineleşme sürecinin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra var olan makinelerin de sahiplerinin tarımla uğraşan çoğunluğu oluşturmadığı çıkarımını yapmak mümkündür. Dönemin şiddet olaylarının etkisi ile öğretmenliği bırakan görüşmeci ise Rize'de kırsal alanda kalarak örgütlenme çalışmalarını sürdürmüştür. Devrimci Yolcuların birçoğu gibi oda kendisini profesyonel devrimci olarak tanımlamaktadır. Görüşmeci DY6'nın ifadeleri şöyledir:

DY6 "Artık profesyonel yapacağız bu işi öğretmenlik yapsan da savaş bitiyor, kavga bitmiyor. Gitsen de yaptırmıyorlar orada kendini savunacağın bir şey yok. O zaman mücadeleye devam edeceğiz yani bu ülkede çözülmeden huzur yok. Pazar'daydım. Pazardaki devrimci yol hareketi içerisinde profesyonel olan bir arkadaş olarak kaldık. Profesyonellik derken yani çok becerdiğimiz başardığımız tecrübeli olduğumuz için profesyonel değil yani. İşimiz gücümüz bu yani başka bir işimiz yok. Yani biz hatta bu Türkiye'de Espri olsun mevsimlik devrimcilerde dedik yazın tatile geldiler, ama biz dört mevsimde oradayız. ODTÜ'lü, Siyasallı falan bir sürü insan bir sürü çeşit çeşit fraksiyon ve hepsi canla başla çalışıyor. Hatta sabah erken kalkıyoruz devrimciliği erken yapalım diye. Öyle bir heyecan var yani farklı bir şey. (DY6, E, D. 1956).

Farklı fraksiyonlar ile birlikte çalışabilmek bir anlamda ideolojinin tek bir hedefe odaklanmasının örneğidir. Devrimci yolcularda devrim motivasyonu güçlü bir

etkiye sahip bu nedenle mesleklerini bırakabilmişlerdir. Daha hedefe yönelik görevler almışlardır. Devrim yapabilmek için çalışmak onlar için ciddi bir iş bir meslek gibi algılanmıştır. Dolayısı ile Devrimci Yol grubundan görüşmeciler hem bulundukları bölgelerde hem de bölge dışında örgütlenme için çalışmışalardır. İl dışı görevlerde kadınlar gönüllü olarak aktif olarak yer almaktadır. Görüşmeci DY7'nin ifadeleri şöyledir:

> *DY7"Özellikle okuldan mezun olduktan sonra ve devrimci harekete ben öğretmenlik yapmak istemiyorum. Devrimci mücadelede verilecek görev neyse onu yapmak üzere devrimci hareket içerisinde çalışmak istiyorum. Bir irade beyanı bildirdikten sonra, devrimci hareket beni Adana'da birkaç mahalleden oluşan bir mahallenin sorumlusu olarak görevlendirdi. Gittiğimde orada da devrimci Mücadele'nin örgütlenmesi çalışmasını yaptım" (DY7, K, D. 1956).*

Bir diğer kadın görüşmeci DY9 üniversite okuduğu İzmir'de örgütlenme çalışmalarında aktif yer aldığını şu ifadeleriyle vurgulanmaktadır:

> *DY9 "77 döneminde mahalleye gönderdi arkadaşlar beni, örgütlenme olarak. mahalle örgütlenmelerine başladık. Oradaki kadınları oradaki halkı örgütlemek için oralara gönderildik oralarda çalışmalar yaptık" (DY9, K, D. 1956).*

Her iki kadın görüşmecide örgütlenmeye yönelik görevler almıştır. Ülkücü grupta kadın görüşmeciler ise daha çok mevcut örgütlülüğün devamlılığı üzerine görevler almıştır. Ülkücü grup da olduğu gibi dönemin şiddet olaylarında olduğu gibi devrimci yol grubunda da güvenlik amaçlı alınan görevler karşımıza çıkmaktadır. Görüşmeci DY4 ve DY8'in bu tespite yönelik ifadeleri şöyledir:

> *DY4 "Biz aktif olarak her türlü örgütlenmelerine katıldık, önderlik ettik. Okula toplu gitmeler başlamıştı. Saldırılar çok yoğundu Her türlü görev aldık. Korumasından, güvenliğinden sorumluluğuna kadar her türlü şeyleri aldık. Yurtlarda saldırılar oluyordu yurtlar basılıyordu. Kurşunlanıyordu" (DY4, E, D. 1951).*

> *DY8 "Genellikle edebiyat fakültesi, faşistlerin işgali altındaydı okulda o faşist işgalin kırılabilmesi için öğrenciler okuldaki derli toplu halde giderler da onların güvenliğinin alınması söz konusuydu. Ben de güvenlik alan insanlardan biriydim. Özel bir sorumluluk yoktu ama okulda devrimciler arasında saygı duyulan, bir şey söylendiği zaman dikkat et alınan biri haline gelmeye başlamıştım" (DY 8, E, D. 1956).*

Şiddet olayları görüşmecilerin ifadelerine göre daha çok sosyalist-komünist ve ülkücü gruplar arasında geçmiştir. Milli Görüş grubunda görüşmeciler dönemin şiddet olayları ile ilgili bir deneyimden çok fazla bahsetmemiştir. Bu nedenle can güvenliği

endişesi Milli Görüş grubunda yaşanmadığı için güvenlik sağlamak üzere bir sorumluluk alanı tanımlanmamıştır. Milli Görüş grubundan görüşmeciler, yaptıkları görevleri aşağıda yer alan ifadelerde anlatmıştır:

MG1 "1970'li yıllarda siyasi hareketin içerisinde kendini "Hep hareketli ve önlerde bir öğrenci" (MG1, E, D. 1956).

MTTB'nde ilçe başkanı olarak 2 yıl görev yapan MG2 *"Üniversite döneminde Milli Türk Talebe Birliği'ndeydik kayıt olduk. O arkadaşlarla beraber devam etti" (MG2, E, D. 1954).*

MG3 "Öğrencilik döneminden beri oradaydık işte. Gençlik kollarına giderdik gençlik kollarında ki sıfatımız yoktu ama oralarda giderdik. Ondan sonra konuşmalar varsa giderdik miting varsa tertip edilecekse ondan sonra orada faaliyetlerin içerisinde olurduk. Ondan sonra broşür dağıtırdık, gazete ise dağıtmaya çalışırdık ilanları, çarşı pazarlarda dağıtmaya çalışırdık bu şekilde… MTTB'nde de biraz daha etkilendik. İşte lokaller vardı, oraya giderdik ondan sonra Akıncılar oldu, oraya giderdik. 75te Milli Gençlik Vakfı kuruldu orada yer aldık" (MG3, E, D. 1952).

MG4 "Milli gençlik Vakfı'nın Ankara'da bir öğrenci yurdu vardı. O yurdun kurucularındandım ben ve Milli selamet Partisi'nin gençlik kollarının da genel başkan yardımcılığını yaptım 1975 ve 1976 arası. Üniversitede gece okuyordum. Gündüz hizmetlerimizi yapıyorduk o zaman öğrencilerinde siyasi hayatta bulunması serbestti"(MG4, E, D. 1954).

MG6 "Bizim camiada dediğimiz bizim gibi düşünen insanların o günlerde seçimle MTTB'yi aldılar. Dolayısıyla MTTB'nin içerisinde MSP vardı. Milli Selamet Partisi onun karargâhında onun binasında faaliyetler yaptık" (MG6, E, d. 1954).

Milli görüş hareketi yasal bir siyasi parti etrafında mücadeleyi temel almıştır. Avrupa'da AMGT, bir tarafta MTTP, Milli Gençlik Vakfı, Akıncılar Derneği gibi gençlik örgütlenmeleri ile bazı vakıf ve dernekler hareket bünyesinde faaliyet göstermiş ve zaman zaman öne çıkmış olsalar da, ana odak noktası her zaman parti olmuştur (Çakır, 2005: 545). Görüşmeciler 1970'li yıllarda genellikle MTTB ve MSP'de aktif görevler almışlardır.

Üniversite döneminde aktif olarak hareketin içinde olan görüşmeci MG7 ise kültürel çalışmalarla kendi ideolojisine yakın olan bireyler sosyalleşme ortamları hazırlamıştır:

MG7 "Tabii diğer öğrenci hareketleri gibi bizde kültürel bazda hareketin içindeydik. Konferanslar, seminerler bunları hemen hemen kaçırmıyorduk. Aktiviteler olduğu zaman katılıyorduk Necip Fazıl dünya bir inkılap son verdiği

konferans katılımcılardan birisi de bendim. Bütün bu çalışmaların resmi olarak değil gönüllü olarak bilfiil içindeydim" (MG7, E, D. 1956).

Milli Görüş görüşmecilerinden tek kadın görüşmeci olan MG8grupla birebir ilişki kurmuyor. Oy vermek dışında kendi sosyal çevresinde bireysel olarak sürdürdüğü bir örgütleme çalışması vardır. Bu örgütlenme girişimlerini şöyle ifade eder:

MG8 "Küçük bir yerde ama arkadaşlarım örgütlemeye çalışırdım o zaman ki aklımla etkilemeye çalışırdım. Bunun için farklı şeyler yapıyordum. Mesela bir yerlere çay içerken, kafelerde, Allah'ımızın ne olduğunu nereden geldiğimizi, böyle bir hareketin başladığını, örgütlenmem vardı. Yerli malı haftasında giderdim o zaman gençlik oraya gidiyordu. Şimdi gidiyorsunuz siz de süt tozu içirdi Amerikalılar bunu içmeseydiniz, bunu yapmasaydın. O zaman da televizyonlarda genç kızların sevdikleri şarkılar olduğu zaman bir şarkıyı bile Milli Görüşe getiriyordum. Benim için Milli Görüş gidip bir kuru üzüm yemekti bu milli iyiliktir Devlete zarar değil fayda vereceksiniz merhametli olacaksın batının bizim dostumuz olmadığını anlatırdım bu gibi şeyler Batı geliyor dost sanmayın ufak tefek şeyler yaş küçük Tabii daha fazlasını aklım ermiyor" (MG8, K, D. 1959).

Görüşmecinin ifadelerinde siyasal grubun içinde birebir yer almadığı görülmektedir. Fakat kitle iletişim araçlarından takip etmiş, kendi öğrendiklerini de çevresine aktararak bireysel bir çaba göstermiştir. Kendi sosyal ortamında, bir siyasal gruptan görev almadan gönüllü olarak bir bilinçlendirme çabası yürütmüştür. Burada aktif olarak birebir ilişkiler kurduğu bir grubu olmaması, bireyin grupla karşılıklı kurduğu ilişkinin önemine yapılan vurguya karşı bir anlatı olarak görülmemelidir. Duygusal bir bağlılık olduğu zaman, bireyler ideoloji adına somut beklentilere girmemektedir. Önemli olan siyasal grubun hedeflerine ulaşabilmesi için çabalamaktır. Bu şekilde oluşan görev anlayışı manevi tatmin sağlamaktadır.

Görüşme yapılan üç grubun ideolojik hedefinin bir birinden farklı olması örgütlenme anlayışlarını ve görev dağılımını farklılaştıran bir unsur olmuştur. Bu anlayışa göre de bir görev dağılımı söz konusudur. Siyasal gruplar içerisinde yer alan görüşmecilerin, görev bilinci gönüllülük esasına dayanmaktadır. Maddi bir kazanç sağlamadıkları görevler manevi bir motivasyona aracılık etmiştir. Görevlerin aldıklarında kabul etmeleri, görev verilmeden kendilerine görev sorumluluğu alıyor olmaları ideolojik bir bilinç göstermektedir.

Ülkücü gurupta ülkü ocakları daha çok gençler, öğrencilerin katılımını hedef alan bir örgütlenme süreci yürütmüştür. Milli Görüş daha önceden farklı bir ideoloji temsili olan MTTB içerisinde üniversiteli gençlerin örgütlenme çalışmalarını ağırlıklı olarak sürdürmüş ve orada görevler almıştır. Akıncılar gibi Milli Görüş hareketine bağlı gençlerin yer aldığı oluşumlarda bulunmaktadır. Fakat çalışma kapsamında yer alan Milli Görüş grubu temsilcileri genellikle MTTB içinde yer almıştır.

Siyasal partiler örgütlenme için önemli alanlardır. Bu anlamda görüşmeciler arasında genellikle Milli Görüş grubunun, gençlik örgütlenmelerinin MSP ile yakın teması olmuş ve örgütlenmeyi bir arada gerçekleştirmişlerdir. Bir diğer grup Ülkücüler için MHP siyasal parti örgütlenmesi olarak yer almaktadır. Bu grubun üyelerinin ise daha çok Ülkü Ocaklarında yer aldığı, gençler için odaklanılan bir örgütlenme alanı olduğunu söylemek mümkündür.

Devrimci Genç ve Devrimci Yol çizgisinde olan bireyleri temsil eden bir dönem partisi bulunmamaktadır. Birbirini takip eden iki oluşumunda ilk örgütlenme şekli öğrenciler içersin de başlamış ve siyasal bir guruba dönüşmüştür. Daha sonraki aşamalar ise partileşme süreci olarak görüldüğü için örgütleme alanını genişletmiştir. Lise ve üniversite gençliği dışında halkı da örgütleme amacı ile örgütlenmede görev almışlardır. Bu nedenle Devrimci Yol grubu diğer iki siyasal gruptan farklı olarak, siyasal örgütlenmeler için okulların ve yaşadıkları illerin dışında örgütlenmeleri için görev almışlardır.

Görüşmecilerin ifadelerine göre üç grubunda genel örgütlenme mantığı ideolojinin korunmasını, sürdürülebilir olmasını ve kitleselleşmesini içermektedir. Çalışmalarını da bu yönde yapmışlardır. Bu siyasal alandaki çalışmalar gençlerin arkadaşlık ilişkileri geliştirmesi, sosyal bir çevre oluşturmasına, kültürel alanda sosyalleşmesine katkı sağladıklarını görmekteyiz. Sosyalleşme ideoloji için bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Şiddet olayları nedeniyle zorunlu olarak bir araya gelerek korunma amaçlı geliştirilen arkadaşlık bağı aynı zamanda güvenli bir alan oluştururken ailelerinden uzak gençler için kendilerini güvende hissedecekleri bir destek alanı oluşmasını da sağlamıştır.

4.2.1.4. İdeolojik Eğitim

Eğitimin bireyin içeride yaşadığı toplumun beklentilerini, kurallarını, gelenek ve göreneklerini, yapısal özelliklerini öğrendiği bir süreç olarak toplumsallaşmanın parçasıdır. Eğitimin yukarıda yer alan işlevlerinin gerçekleştirilmesi kimi zaman plansız kim zamanda öğretim yoluyla okullarda planlı olarak gerçekleşmektedir.

Toplumun kültürel mirasının birikimi ve sürekliliğini sağlamak amacında olan eğitim sayesinde bireyin bir yandan doğru alışkanlık ve tutumlar geliştirilmesini, diğer yandan zararlı olabilecek anti sosyal etkenlere karşı bireyi korumayı hedefler. Bir önceki kuşaktan bir sonraki devretme araçları ise dil, deneyim ve bilgidir. Bu araçlarla birikimden daha kısa bir zamanda aktarma yapılır (Tezcan, 1996: 66).

Siyasal gruplarda gerçekleştirilen ideoloji içerikli eğitim planlı bir yapıya sahip olması açısından okul sistemine benzemektedir. İdeolojinin hem düşünsel hem de eylem süreçlerinin tarihsel arka planı vardır. Bu nedenle İdeolojinin devamlılığının sağlanması geçirdiği tarihsel sürecin aktarılması gerekmektedir. Bu aktarma ile i hedeflenenler:

- İdeolojiye uygun amaç ve hedefleri öğrenmek ve bunları uygulamak
- İdeolojinin değer ve normlarını içselleştirilmesi
- İdeolojiye uygun davranış ve tutumlar geliştirilmesi
- İdeolojiyi öğrenen bireyin yanlış yapma olasılığı azalması.
- Öteki ideolojilere karşı bilinçlenmesi
- Bir arada olma motivasyonunu artırma

Siyasi grupların yukarıda yer alan hedefler doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemleri gruplara göre değerlendirdiğimizde eğitimlerin içerikleri, aktarılma için kullanılan araçlar, eğitimin gerçekleştirildiği mekânlar, eğitimi veren kişiler şeklinde bir genel çerçeve ortaya çıkmaktadır.

Ülkü grubun eğitimlerinde kitap okuma ve seminerler ön plana çıkmaktadır. Kitle iletişim araçlarında hem bireysel hem de siyasal grupla birlikte okunan yazarlar ile ilgili bilgi verilmişti. Başta seminerler olmak üzerine ideoloji eğitimlerin içeriği ile ilgili görüşmeci Ü1 şu bilgileri verir:

Ü1 "Türk milletinin düşmanları inceleniyor, düşmana karşı nasıl tedbir alınacak o inceleniyor, devletlerarası mücadele inceleniyor eğitimler yapılıyor. Merhum Alparslan Türkeş'in seminerlerine katıldığımda şu cümle çok etkiler bizim davamız Türk Milliyetçiliği davasıdır. Türk milliyetçiliği davası Türk Milletini ilimde teknikte medeniyette dünyanın en ileriye gitmiş milleti haline getirmektir" (Ü1, E, D. 1951).

Ülkü Ocaklarının düzenlediği seminer ve etkinliklere lise döneminden itibaren katılmaya başlayan görüşmeci Ü3seminerlerle ilgili genel bilgiler verir.

Ü3 "Ülkü Ocaklarında seminerler veriliyordu. Kitapları okuyorduk sonra geceler oluyordu. En çok Ozan Arif gelirdi. Yerel sanatçılar gelirdi o zaman giderdik. Yani o zamanki şeyler hep kulaktan dolmaydı biliyorsunuz Ocağa gitmeye başladık öğretmenlerimiz seminer vermeye başladı anlatırlardı işte Türklüğün Esasları şu şudur. Destanları anlatırlardı Ergenekon Destanı falan. O şekilde yani ocağa gittik daha çok seminerlere… Başkanlar vardı anlatırlardı…" (Ü3, K, D. 1956).

Seminerlere katılan bir diğer görüşmeci Ü5 ise seminerlerde eğitim verenlere yer verir:

Ü5 "İstanbul Ülkü Ocakları ile 73 yılında tanıştım. Aktif üyesi olmamıştım, ama üniversiteye girdikten sonra aktif üyesi oldum. 1974 yılında başkanları da tanıdık, eğitim seminerlerine katıldık. Akademisyenler ders veriyordu, onları dinlemeye başladık. Mesela 1973 yılında rahmetli Necmettin Hace Miroğlu'nun, Profesör Dr. Turan Yazgan, Profesör Doktor Mehmet Ürez seminerlerine çok dinledik, her hafta öğrenci yurtlarında gönüllülük esasında katıldık" (Ü5, E, D. 1959).

Yukarıda yer alan görüşmeci ifadelerine göre özellikle seminerleri, ülkücü grup için etkili bir ideolojik eğitim aracı olduğunu söylemek mümkündür. Kitapların yanı sıra seminerler aracılığı ile ideolojinin sözlü olarak aktarımı gerçekleşmiştir. Ülkü ocaklarının organize ettiği seminerlere başta MHP lideri Alparslan Türkeş'in katılımcı olduğu seminerler, Dönemin milliyetçi görüşe yakın akademisyenleri, yerelde yer alan öğretmenler, düşünürler tarafından verilmiştir.

Eğitimde içerik olarak Türk Tarihi ve Türk milliyetçiliğine vurgu yapan konular, destanlar, dokuz ışık doktrini yer almıştır. Bunun yanı sırada düzenlenen etkinliklere dönemin sanatçıları katılmış ve kültürel olarak ta bir sosyalleşme ortamı oluşturulmuştur. Eğitim süreci görüşmeciler için grup motivasyonunu güçlendiren bir etki oluşturmuştur.

İdeolojik eğitimlerin önemli bir özelliği de bilgi ve deneyimin aktarımıdır. Ülkücü grupta bu deneyim aktarımı bir önceki nesil tarafından gerçekleştirilmiştir. Eğitimlerin organizasyonunda yer alan görüşmeci Ü7süreçle ilgili şu bilgileri vermiştir:

> *"Yönetim kurulu olarak genelde Suluova'da seminer verirdik gençlere. Büyük abilerimiz veya kendimiz o seminerlerde, devletimizin Türkiye'de belli şekilde nasıl çalıştığını nasıl olması gerektiğini vatan, millet, devlet, bayrak ondan sonra bunlar açıklanır, bunlar anlatılır. Ocağa gelenlere gençlere haftada 2 defa 3 defa seminer verilirdi. Öğrencilere işte veya kişilere, bizlere duruma göre seviye durumlarına göre seminerler verilirdi sürekli" (Ü7, E, D. 1959).*

Bir önceki nesilden eğitim alan gençler zamanla eğitici rolünü kendi üstlenmeye başlıyor. Ü6'nın bu yöndeki ifadeleri şöyledir:

> *"15 yıl öncesine kadar İstanbul'da da Ülkü Ocaklarında haftalık Seminerler yapılırdı devamlı. İçeriden üniversitede okuyanlar veya daha üst bilgiye sahip olan arkadaşlar veya aksakallı dediğimiz hocaların dini konularda bilgili kişiler seminer verenler olurdu. Milli konularda seminerler olurdu. Başka yerlerden insanlar getirilirdi. Her hafta böyle rutin bir konferans olurdu Daha sonra biz tabii kendimiz üniversite bitirdikten sonra bunu kendimiz anlatmaya başladık. O zaman biz artık konuşmacı olarak devam ettirdik" (Ü6, E, D. 1960).*

Seminerlerin kendi içerisinde bir düzene sahip, konuların belli olması ve sistemli olarak yapılması aynı zamanda ülkücü grubun bilgi ve deneyim aktarımını önemsediğini göstermektedir. Verilen eğitimlerde hem ülkücü ideoloji hem de yanı sıra öteki olarak görülen ideolojiler ile ilgili eğitimler verilmiştir. Ü4 bu eğitimin onda yarattığı etkiyi şöyle anlatır:

> *Ü4 "İdeolojik birazdan tarihi anlamda pek çok kitap vardı o dönemde okuduğumuz seminer olarak verilen abilerimizin anlattıkları kitapların yanında. İşte Ankara'dan gelmiş, İstanbul'dan gelmiş abilerimizin o dönemde yaşanmışlık anlatıları da vardı. Sol ideolojiye mensup Marksist-Leninist gruplar Dev-Yol, Dev-Genç, Türkiye Komünist Partisi gibi pek çok sol fraksiyonun üniversitede yapmış oldukları eylemleri yapmış oldukları işte ideolojik hareketlerinde yaşayarak anlatılıyordu bize. Bunlar da ister istemez bizim içimizde karşı tarafa karşı bir tepki doğuyordu. Bu şekilde de Ülkü Ocaklarında da yolculuğumuz başladı" (Ü4, E, D. 1958).*

Eğitimler konusunda kimi zaman aktif olan görüşmeci daha sohbet olarak değerlendiği süreçte kendi gerçekleştiren görüşmeci Ü10, İfadeleri ile öteki olarak gördükleri ideolojilerle içerik olarak farklıklarını belirtir: *"Sohbet ama bugünkü gibi*

derinlikli, felsefe falan konuşmaları olmazdı, yani komünistlerde ki gibi felsefi konuşmalar…" (Ü10, K, D. 1959).

Devrimci Yol grubunun ideoloji üzerine eğitimlerinde kitap okuma tartışma, dergiler aracılığı ile yaparlarken forumlar ve örgütlenme faaliyetleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Devrimci genç ve Devrimci Yol'un dergileri bireylere daha hızlı şekilde ulaşan eğitim araçları olmuştur. Bu konuda DY2'nindergi ve eğitim üzerine verdikleri bilgiler:

> *DY2 "Biz dergicilik üzerine geldik ondan sonra sosyalizmin alfabesi ile Lenin'in... İşte Komünist Manifesto ile onlarla yani o süreçler içerisinde ama daha çok dergi her ayda bir 15 günde bir çıkan dergimiz vardı, okurduk son sayfaya kadar. Dergide siyasetin bütün ülkelerinden halk savaşına kadar örgütsel Savaşı'na kadar, Kapitalizm eleştirisi ne kadar sosyal İsmini özgünlüğü ne kadar Çin, Rusya, Sovyet tartışmalarına kadar bunların hepsi o dergide açıklanırdı. Nikaragua, Güney Amerika'daki gelişmeler oradaki mücadele onlar olurdu" (DY2, E, D. 1959).*

Sosyalist içerik ile hazırlanan dergiler, grup üyelerini bilinçlendirirken bir yanda birlikte, farklı bölgelerde olmalarına rağmen aynı anda tek bir araçtan bilgileri öğrenmelerine katkı sağladığını da söylemek mümkündür. Görüşmeci DY3 dergi dışında yaptıkları kitaplara nasıl ulaştıklarını ve içeriklerinden bahsetmektedir:

> *DY3 "Türkiye'ye ulaşmış Türkçe basılmış uluslararası çeşitli sol hareketlerin ideologların diyelim veya bize benzer çeşitli ülkelerde yaşanan Kurtuluş mücadelesi deneyimlerine Çünkü kendimizi aynı zamanda anti Emperyalist olarak ve Antikapitalist olarak niteliyorduk. Dolayısıyla bunlara ilişkin kitapları çok yoğun olarak okumaya başladık O zaman bu kitaplar için birkaç yayınevinden çıkıyor Biz o zamanki öğrenci bütçeleri ile birbirimizde değiştirerek Fakat çok yoğun bir okuma içerisindeyiz şöyle diyeyim siyaseten de hızla evrimleştiğimiz söylenebilir" (DY3, E, D. 1958).*

Her iki görüşmecinin ifadelerine göre okuma içeriklerinin daha çok teorik olarak Sosyalizm ve Marksizm üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. DY4 üniversite döneminde yaptığı okuma ve tartışma sürecinin nasıl işlediği hakkında bilgi verir:

> *DY4 "İstanbul'a ama çok yoğun şekilde kitap okuma vardı. Evlerde toplantılar yaptık okuduklarımızı tartıştık. Bugün emperyalizmi okuyalım, şu tarihe kadar emperyalizm bitecek. Okuyoruz, toplanıyoruz, bir arkadaşın evinde 8-10 kişi onun üzerinden ne anladığımızı anlatıyoruz. Bugün Faşizme Karşı Birleşik Çete'yi okuduk ne anladığımızı anlatıyoruz. Okulumuzun içinde çok iyi bir kitap okuma grubu oluşmuştu" (DY4, E, D. 1951).*

Sistemli bir şekilde okuma ve tartışma pratiklerini sürdüren Devrimci Yol grubu aynı zamanlarda da düzenledikleri forumlarda güncel ve teorik konuları tartışmaya devam etmiştir. Öğrenciler ve gençler arasında sürdürdükleri bu yöntem grubu örgütlenme pratiği içerisinde de farklılaşarak devam etmiştir. Örgütlenmenin aldığı boyut konusunda Ü7 şu bilgileri paylaşır.

> *Ü7 "Devrimci hareket öğrenci kesimi içerisinde başlamış olan orada esas yükünü tutmuş şekillenmiş olan ve öğrenci gençlik içerisinde yetişen nitelikli unsurların köylere kasabalara mahallelere gidip oradaki işçilerle ev kadınları ile çiftçilerle esnafla işsizlerle bağlar kurup bunları devrimci harekette katmaya çalıştığı mücadele şeklinde gelişiyor. Daha doğrusu bizim tarafımızdaki örgütlenme tarzı bu şekilde. O nedenle başta ister istemez öğrenci kitlesi içerisinde başlıyor ve nitelik orada öne çıkan insanlar oluyor. Kadrolu tabir ettiğimiz insanlar. Onlar biraz daha nitelikleri kendileri de geliştiriyorlar sık sık güncel durum değerlendirmesi yapıyoruz oturup Marks Engels'i Leninleri okumak dışında neler olup ülkede neler oluyor neler olabilir? Devrimcilere düşen görevler nedir bunlar konusunda sık sık güncel tartışmalar yapıyoruz kendimize göre evler seçiyoruz rolümüzü tayin etmeye anlamaya çalışıyoruz. Bu Tartışma süreçlerimiz den geçen insanlar her gün biraz daha ülkeyi Daha net daha iyi anlayabilir hale gelmeye başlıyorlar Ondan sonra gidip herhangi bir mahallede Mahalle çalışma içerisinde oradaki insanlarla daha rahat gündelik hayat üzerinden iletişim kurabilir hale geliyorlar" (Ü7, E, D. 1959).*

Görüşmeci ifadelerinde ideolojik eğitimin devamlılığı görülmektedir. Öğrenilen teorik bilgilerin, halka inerek herkese nasıl anlatılacağı üzerine çalışmalar yaparak daha eğitici bir pozisyona gelmişlerdir. Örgütlenme faaliyetleri onlar için bir yandan öğretici olarak görev aldıkları bir yanda kendi öğrenmelerini devam ettikleri karşılıklı bir sürece dönüşmüştür. Bu konuda yaşadığı deneyimi paylaşan DY6 sahada öğrenmenin onda oluşturduğu özgüvene de vurgu yapar:

> *DY6 "Çay fabrikasına işçi alınacak. Adamlar oturmuş o zamanki AP ve MHP'liler milliyetçi cephe safı. Küçük ortak gibi gidiyorlar çay fabrikasına... ÇAYKUR Genel Müdürlüğü çay Fabrikaları Genel Müdürlüğü falan. Oradan bir gençler geliyor. Bunlar işe alınacak, tabii bizim soldan diğer kesimlerden olanlar alınmıyor. Vatandaş geliyor bize ya diyor böyle yaptılar şöyle yaptılar. Gidiyoruz biz oraya müdahale ediyoruz. En dokunulmaz denilen adamlar oradan sessizce çıkıp gidiyorlar. Çünkü başka bir güç görüyorlar karşılarında. Neyse bize karşı saldırı arayışları, ne kullanıyorsalar. Biz de o araçlara göre savunma araçları geliştiriyoruz. Böylelikle öğreniyorduk bir şekilde" (DY6, E, D. 1956).*

Yukarıdaki örneklerde ideolojiyi öğrenmede eylemsel yönün katkıları görülmektedir. İdeoloji pratikle karşılaştığı zaman öğrenmenin şekli form

değişmektedir. Teori ve uygulamanın karşılaştırılması, ideolojinin eksik ya da olumsuz yanlarını görme fırsatı vermiştir. Deneyimlenen her pratik yeni bir öğrenme sürecini başlatır. Bu anlamda sosyal etkileşim olması ideolojinin bu süreçte eylemle destekleniyor olması öğrenme için uygun ortamlar yaratmıştır.

İdeolojiye yönelik eğitimler sadece okumlar ya da bilen birinin anlatması ile gerçekleşmemektedir. Siyasal grupları düzenlemiş olduğu her etkinlik eğitim sürecinin parçasıdır. Bu ortamlar, bireylerin ideolojiyi içselleştirmesi birlikte sosyalleşmesi ve buna bağlı motivasyonlar geliştirmiştir. Ülkücü grupta olduğu gibi Devrimci yol grubu da bu tarz etkinlikler yapmıştır. Görüşmeci DY8 bu etkinlikleri şöyle anlatır:

> *DY8 "Siyasal mücadele esnasında siyasal grupların geceleri olurdu. O zaman Spor Servis Sarayı diye ifade ediliyordu, şimdi Cemil Topuzlu Gösteri Merkezi diye geçiyor orada geceler olurdu. Genellikle siyasal gruplar arasında slogan yarışının olduğu herkesin kendini güçlü göstermeye çalıştığı gücünü diğerlerinde kanıtlamaya çalıştığı eylemlere dönüşürdü. Bazen kavga çıktığı da olurdu. Çıkan sanatçılar paralarını zor alırlardı Cem Karaca gelirdi, Âşıklar gelirdi. Bunların siyasallaşmasını insanların hızlandıran bir faktörlerdi" (DY8, E, D. 1956).*

İdeolojinin okuma pratikleri üzerinden gerçekleşen öğrenme süreci Devrimci Yol ve ülkücü gruplarda 1977-1980 arasında sekteye uğramıştır. Bu konu DY 6'nınifadelerinde şu şekilde geçer:

> *DY6 "Bizim çok okuma zamanımız da yoktu. Gece yarıları yat gündüz sokakta kavga çatışma mahallede Bilmem neyi tut. Gidemiyorsun gelemiyorsun falan bir kuşatılmışlık hali içerisinde, çok fazla okuma yoktu. Bu da tabii kültürel anlamda kıtlığı yaratıyordu. O kişisel yetenekler kavrama gücü falan öne çıkardı. İnsanlar bir arada oldukları yerde. Pratik ağırlıkları ile daha çok, halkla ilişkileri ile oradaki kurdukları diyalog öne çıkan kitleselleşme oluyordu" (DY6, E, D 1956).*

Ü7 ise lisede eğitimleri düzenleyen bir grup üyesiyken, üniversite döneminde ise eğitimlere katılamamasına neden olarak dönemin olaylarını gerekçe gösterir. !*Herhangi bir eğitime gitmedim. Çünkü o zaman tamamen olaylar içerisinde zamanımız olmuyordu yani" (Ü7, E, D. 1959).* Görüşmeci Ü6'nın ifadeleri ise dönemin şiddet olayları vurgulanmış ve ideolojinin eğitimsel boyutunun pratikliğini kaybettiğini görebileceğimiz ifadeler kullanmıştır:

> *Ü6 "Gazi Üniversitesi'ne ilk adım attığımız andan itibaren Ankara'ya kendimizi bir kavganın içinde bulduk, kendi imkânlarımızla yaptık. Milli manevi değerler atfedilen kitaplar okuduk. Onun haricinde devamlı bir şey*

vardı. Başına bir şey gelecek endişesi ve hatta o andaki Ülkü Ocakları, Ülkücülüğün gerektirdiği faaliyetler içerisinde kendimizi birçok olayların içerisinde bulduk ister istemez. Çok fazla kendimizi yetiştiremedik diyebilirim. Kavga daha ön plana çıktı"(Ü6, E, D. 1959)

Milli Görüş grubu için ideolojik eğitimler daha çok Milli Türk Talebe Birliği aracılığı ile gerçekleşmiştir. Parti ve partinin gençlik kollarında alınan görevlerde olduğu gibi MTTB gençlerin en çok aktif olarak yer aldığı oluşum olmuştur. Birlikte kitap okuma tartışma, seminer, kültürel etkinlikleri sürdürmüşlerdir. Bu etkinlikler bir eğitim olarak değerlendirilebilir. Fakat parti ya da örgüt içi disiplinli olarak süregelen özel bir ideoloji eğitimi Milli Görüş grubu tarafından belirtilmemiştir. Seminerler ve bir arada olmak üzerine MG2 vurgu yapar; MG 6 ise MTTB'nin içyapısı ve düzenlenen etkinliklerden bahseder:

MG2 "Türk Talebe Birliği'nde Mesela şey vardı Seminerler yaparlardı. Bir de derneğin faydaları için o zaman trafik okulları falan açıyorlardı kurslar açıyorlardı kendi aralarında bir birlik kuruluyordu dayanışma var" (MG2, E, d. 1954).

MG6 "Kültür kulübü, tiyatro kulübü vardı. Mesela bizim dönemimizde Zeki Alasya Metin Akpınar orada yetişmiş. O bakımdan biz öyle bir şeyin içerisinde yer aldık ama içimizde başka görüşler gençlik hareketleri de vardı. Necip Fazıl Kısakürek'i getiriyorduk. O günün şartlarında konferans veren kişilere çağırıyorduk bazı hocalarımızın konferansları oluyordu. Konferans cazip oluyordu artıydı. Dolayısıyla biraz daha çok böyle gençliğin içini dolduracak faaliyetler içerisinde olduk. Geziler yaptık o bölgede toplu gezi programları İstanbul mitingine gittik... Yani bu tür şuur veren yetişmemizi sağlayan faaliyetler içinde olduk" (MG6, E, D. 1954).

Milli Görüşçü görüşmecinin ifadelerine göre özellikle ülkücülerin seminerlerine benzer nitelikte seminerler düzenledikleri ve İslamcı ideolojinin savunucu olan isimleri, akademisyenlerin katılımı ile gençlerin bilinçlenmesine yönelik eğitimler düzenledikleri söylenebilir. Özellikle Necip Fazıl Kısakürek görüşmeciler için öne çıkan isim olur.Bu etkinliklere ek olarak diğer gruplarda da olduğu gibi kültürel alanda da etkinlikler sürerek gençlerin sosyalleşmesine katkı sağlamıştır. Bu tarz sosyalleşme ortamlarında bireyler kendileri ile aynı görüşten akranları ile vakit geçirdiği için bu süreç ideolojik eğitim olarak da değerlendirilebilir. Örneğin MG7 arkadaşları ile gerçekleştirdiği tartışma ortamını anlatır ve örgütle grupla olan ilişkisini belirtir:

MG7 "Bir genç grubu ile birlikte her hafta bir araya geliyorduk ve bu toplantılarda şu anda Türkiye'nin sayılı siyasetçileri de katılıyordu o şekilde bir tartışma konuları olurdu" (MG7, E, D. 1957)

Bu etkinlikler diğer iki grupta da olduğu gibi gençlere sosyalleşme imkânı vermiştir. Bu mekânlarda edinilen arkadaşlıklar hem ideolojinin taşıyıcıları oldukları için hem de ortak bir hedefe doğru ilerledikleri için siyasal grup içerisinde bireylerin ideolojik anlamda eğitim sürecine katkı sağlamıştır.

Siyasal gruplar ideolojik eğitim üzerinden genel bir değerlendirmesini yaptığımızda, her grubun kendi içi yapısının farklı olduğunu ve bu doğrultuda eğitimler verdiklerini söyleyebiliriz. Siyasal grupların üçünde gençlerin sosyalleşmesi ortak amaç olmuş aynı zamanda eğitimin bir aracı olarak görülmüştür.

Eğitim sürecinde kullandıkları araçlar farklılık göstermektedir. Fakat üç grupta da kitap okuma ve tartışma benzerlik gösterir. Ülkücü grup ve Milli Görüş gruplarında da ideoloji adına kanaat önderleri sayılabilecek isimlerin eğitim vermesi ön plana çıktığını görmekteyiz. Ülkücü grupta özellikle bir önceki nesil eğitimde etkin bir rol alma olarak görülürken, Devrimci Yol grubu için örgütlenme ile şekil değiştiren öğrenme anlayışı ön plana çıkmaktadır. Her iki grubunda ideolojik eğitimler konusunda daha sistemli ve disiplinli olduğunu söylemek mümkündür.

Üç grupta içinde özellikle kitap okuma ve tartışma en belirgin ideolojik eğitim olarak yer alır. Bu konuda özellikle dönemin okuma alışkanlığının olması ve bu ideoloji içinde bir yöntem olarak geliştirdiklerini söylemek mümkündür.

Düşünsel oluşuma katkı sağlayan eğitim grup içinde olduğu zaman ideoloji, öncelikle daha düzenli ve sistematik bir yapı kazanır. Aynı zamanda grup içinde öğrenilenlerin eylemsel yönünü görmeyi sağlar. Siyasal gruplar, kimi zaman ideolojiyi oluşturan kim zamanda daha güçlenmesini sağlayan araçlara sahiptir. İdeoloji ile ilgili verilen eğitimler ideolojinin hep canlı kalmasını sağlayan araçlardandır.

4.2.1.5. Grup Kararı

Grup olmanın önemli özelliklerinden biride ortak hedefler noktasında birlikte hareket edebilmektir. Alınan ortak kararlar grupların birlikte hareket etmesini kolaylaştırır. İdeolojilerinde sürekliliğinin sağlanması için bireylerin grupla ortak

hareket etmesi gerekmektedir. Bu nedenle ortak amaç ve hedeflere ulaşmak için atılan her bir adım ikna sürecini beraberinde getirir. İkna olmak, kabul etmek ideolojiye ne kadar inanıldığını, bağlılığı gösterirken aynı zamanda hareket etme motivasyonu sağlar.

Grup kararları alınırken önemli olan ortak noktada fikir birliğine varmaktır. Fakat alınan kararlar her zaman bireysel tercihlere uygun olmamıştır. Eleştirmeden kabul etmek bireyler için bir zorunluluk olabilmektedir. Bu zorunluluğa bireyler gönüllü olarak dâhil olur. Bu aynı zamanda ideolojilerin genel özelliklerindedir.

Ülkücü grup üyelerinin grup kararlarının nasıl alındığı ve grup içinde alınan kararlara uyma motivasyonu ile ilgili U2 şunları ifade eder:

> *Ü2 "Zaten o günlerde eleştiremezsin. Çünkü mutlaka uymak zorundasın uymazsan yapacak bir şeyiniz yok. Genel Merkezi olsun veya okul ocakları olsun günü okuyorsunuz, geleceği görüyorsunuz. Yarın biz şunu yapmazsak bir daha bu iş olmaz, okul biter diyorduk" (U2, E, D. 1953).*

Grup içyapısında karar alma süreçlerine katılım sağlama ve eleştirebilme üzerine demokratik bir yapının olması da önemlidir. Dönemde gruplarda aktif görevlerde yer alan görüşmeciler tartışma ortamının hep olduğunu vurgularken kararlarında ortak alındığını belirtmiştir. Alınan kararların bireyin kendi bakış açısına uygunluğu da önemli bir unsurdur. Örneğin Ü9 grup içinde alınan kararlar için içinde yer aldığı grubun kendi ideolojisi ile uyumlu olduğunu belirtmiştir: *"Konuşuluyor tartışılıyordu ama toplu kararlar alınabiliyordu. Çok kötü değildi bizim gruplarımız" (Ü9, K, d. 1959).* Alınan kararlarla ilgili olarak öne çıkan diğer konu ise kararların uygulanması üzerine olmuştur. Ü5'in ifadelerinde bir karar alındığında yapmak zorunda olduklarını kabullendiklerini görebiliriz. Bu kabullenişi de kendi aralarında kullandıkları bir metafor üzerinden açıklar:

> *Ü5 "Şimdi biz kendimizi o zaman kolay olsun diye bir 'fikir de hür robotuz' derdik ama bu insanın robot gibi denileni yapacak manasında değil. Fikirde hürüz ne manada bir karar alacağımız zaman ben yönetiminde 15 kişilik bir arkadaş grubum var herkesin fikrini danışırdık kararları tartışıyorduk. Herkes kendi görüşünü söylüyordu. Sonradan bütün çoğunluk birleşmesi demokratik şekilde oylama yapılıyordu. Çoğunluk bir kararda birleşirse herkes o kararı uyacak deniyordu. Robot demek alınmış kararı uyulması demek. Bugün partiler de öyle çalışıyor. Türk devletinde de gelenek odur Onun dışında öyle teşkilatın içinde milliyetçi teşkilatta demokrasi dışı bir yapı yok. Öyle bir itham vardı*

ama bunlar faşisttir, diktatördür. Baştan biri emreder bunlar uyar, öyle bir şey yoktu yani" (Ü5, E, D. 1959).

Grup kararlarını tartışabiliyor olmak grup içinde bireylerin özgürleşebildiğinin de göstergesidir. Buna rağmen karara uyma konusunda bireysel bir hareket söz konusu değildir. Ancak karar alma mekanizmasının işleyiş şeklinin dışardan 'ötekiler' tarafından nasıl görüldüğü de bireyler için önemlidir. Ötekinin varlığının, eleştirisinin ya da ondan her açıdan farklı olduğunu vurgulamak siyasal grupların bir özelliğidir. Bu konuda Ü6, kendi farklılıklarını karşıt gruplar üzerinden örneklendirir:

Ü6 "Teşkilat kararı zaten yoktu o dönemde teşkilatın aldığı kararlar vardı nedir kongre düzenlenir zorunda değilsin oraya gidersin zaten teşkilat sayısal oraya gidiyorsun ama belki o bu arada oraya zorla gelen kişilerin olduğunu daha sonra hissettim. Nedir bu sokak hâkimiyetinden kastedilen onu fark ettim. Çocuk okulunu bitirmek için hayata tutunmak için senden görünüyor gelmiş arkadaşın olmuş ama o senin gibi birçok şeyden imtina ediyordu kendisini savunuyordu. Kongreler oluyordu geliyorlardı bir şekilde ama sol gruptakiler gibi bütün herkesle miting alanlarına veya ne derler ona... Bir amfiye toplayıp herkesi öyle yoktu yani onun haricinde diğer türlü geçmiş dönemlerde algılatılan olayların birçoğu münferittir" (Ü6, E, D. 1960).

Ü6 da grup kararı sorusunu yanıtlarken Ü5 gibi kendileri ile ilgili oluşan olumsuz algıdan rahatsızlığını ve onlarla ilgili toplumda yaratılan algının gerçek olmadığını vurgulamıştır. Kendileri ile ilgili bu olumsuz algı ile ilgili bir açıklama ihtiyaçları olduğu dikkat çekmektedir. Ü7 ise gündelik hayattı sürdürmek için aldıkları grup kararını örnek olarak verir:

"Yukarıdan genelde bu tarz kararlar gelme olayı yok. Kişilere karşı bir emir yok yani. Toplu olarak hareket etme olayları var. Fertlere yani bana öyle bir talimat gelmedi. Bakın mesela okula beraber gidilecek, bu gibi kararlar. Mesela toplu olarak herkesin menfaatine olarak. Birlikten kuvvet doğar hesabıyla bu şekilde. Belli saatte toplu olarak gidilir belli saatte dönülür. Bu şekilde talimatlar gelirdi" (Ü7, E, d. 1959).

Dönemin çatışma ortamında bireyler kendi güvenliklerini sağlama ihtiyacı hissederken bu bireysel ihtiyaç bir anlamda grubunun en temel ihtiyacına da dönüştür. Çalışmanın diğer bölümlerinde de can güvenliği ve grupla ilişkisi yer alan bir konu olmuştur. Çatışmaların şiddetin arttığı süreçlere kadar siyasal gruplar içerisinde demokrasi örneği oluşturan uygulamalar daha ön planda olmuştur. Devrimci yol grubunun kendi iç yapılanmasının özelliklerini DY5, öğrenci seçimleri üzerinden anlatır:

DY7 "1977 yılına kadar ciddi bir demokrasinin olduğundan söz edebilmek mümkün. O zaman Örnek vermek gerekirse öğrenci Birliği Başkanlığı yapıyordum. ODTÜ'de öğrenci seçimlerine yaklaşık 10 bine yakın insan katılıyordu. Ben 8 9 bin oyla öğrenci Birliği Başkanı oldum ODTÜ'de. İçinde politik öğrenciler var, apolitik öğrenciler var, gruplar var ve onun dışında da orada alınan bütün kararlar aşağı yukarı Forum geleneği içinde alınırdı. Karar bir öğrenci temsilcisi ile alınır ama ondan sonra grubun mutlaka kararı forumlarda demokraside içinde onaylanması söz konusuydu. Türkiye'nin bütün tarihine baktığınız zaman herhalde o zamanki öğrenci hareketi silahlı çatışmalar ve daralma noktasına gelene kadar Türkiye'nin gördüğü en önemli demokrasi deneylerinden bir tanesiydi. Bizim örgütsel işte yer almanız başta yönetici olarak olmadı. Normal bir öğrenci hareketinin içerisinde yer alan insanlardık bu yavaş yavaş gerçekleşti" (DY5, E, d. 1956).

Devrimci yolun öğrencilerin içinden başlayıp örgütlenen bir hareket olarak siyasal alanın süreçlerini deneyimleyen bir gençlik grubu olmasına da katkı sağlamıştır. Devrimci yolun kendi içinde sürdürdüğü tartışma geleneği ve bunun uygulama alanı olan forumları bir başka Devrimci yolcu DY3, İTÜ'de yaşadıkları süreç üzerinden anlatılır:

DY3 "Üç kere dört kere bize sınavı oluyor. Dolayısıyla biz iyi hazırlanamıyoruz. Bu vize sınavları bizim notlarımızı etkiliyor, okuldan atılma ya yol açıyor. Biz vize sınavlarına girmemeye başladık. Bu girmemek sadece devrimci öğrencilerin girmemesi değil. Uzun saatlerce süren forumlarda, biz bütün öğrenci kitlesini ikna ederdik ve girilmeyecek dediğimiz zaman insanlar sınava girmezdi" (DY3, E, D. 1958).

Siyasal grupların etki alanı oluşturduğu üniversiteler ise grup kararlarının alınıp uygulandığı ve diğer öğrencilerinde ikna edildiği mekânlar olmuştur. Grup kararı almanın bir gereklilik olmadığı durumlarda olmuştur. Bu konuda DY4'ün grup kararlarının etkisini, siyasal grupların eylemlerinde görülebildiğini örneklendirmektedir:

DY4 "Devrimci yol yazdıkları çizdikleri bizim için bir ışık, mesela devrimci yolu anlamak tanımak şu konuda ne düşünürsün, örneğin bir yerde bir grev yapalım mı yapmamalı diye devrimci yola sorulmaz. Bizim ne yapmamız gerektiğini biz kendimiz bilir karar verirdi. Bu konuda Devrimci Yol ne düşünür, koşullar şu insanların ekonomik yapısı şu, bunları alır kendi önümüze koyarız. Yapılacak şeylere kendimiz karar verir sadece ne yapacağımızı söyleriz. Eğer bir eleştirisi olursa zaten yaparız ya da tavsiye edeceği bir şey olursa" (DY4, E, D. 1951)

Görüşmeci DY1'in bu yöndeki ifadeleri ise şöyledir:

DY1 "1977 Senato seçimlerinde Devrimci Yol boykot etti. Bu boykotun gerçekliği neydi, Ne kadar yansıdı? Bir Dev Yolcu gitti, hakikaten oy vermedi mi, örgütün kararına uydu mu, uyumadı mı, ölçebilmek mümkün değil. Ancak şöyle bir durum vardı. Ecevit hükümeti çok yıpranmıştı ara seçimi kaybetti. Onu kaybedince kendi doğallığında şöyle bir durum ortaya çıktı sanki Devrimci Yol boykot edince hareketin kendi unsurları çok toplumsal karşılığı olduğunu zannetmiyorum böyle bir çıkarımda bulunan oldu" (DY1, E, D. 1958).

Görüşmecilerin ifadelerinde de yer aldığı gibi grup kararlarına kimlerin ne kadar uyduğuna dair bir denetleme mekanizmasına sahip olmamışlardır. Fakat alınan kararların kabulü ile ilgili günümüzden geçmişe doğru bakıldığında bir eleştiri yapabilmektedirler. Zamanın atmosferi onların ideolojiye olan inancı ve grup bağlılıkları sorgulama düzeylerini etkilemektedir. O dönemde ideolojiye inanç ve grup bağlılığı görüşmecilerin süreçleri kabullenmesinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Görüşmeci DY 7'nin ifadelerinde de bu güçlü etki görülmektedir. O an doğru gelen ve sorgulamayanların devam eden süreçte eleştirilebilir hale geldiği görüşmeci tarafından anlatılmaktadır:

DY7"Evet, bizim gibi insanlar için örgüt kararı son karar ama. O soruya o gün cevap verdiğimde öyle söylerim. Şimdi biraz da kararın ne olduğuna bakarım gibi geliyor bana. Ama yani 20li yaşlarımda ve devrimci mücadeleye, devrimci harekete o örgüte sonuna kadar inanmış biri olarak son karardır derim gönül rahatlığıyla" (DY7, K, D. 1956),

Dönemin siyasal gruplarında yer alan kadınlarda gruplar içersin demokratik bir anlayış hâkim olsa da onlar üzerinden alınan kararlara maruz kalmışlardır. Üniversite eğitimini Niğde'de tamamlayan görüşmeci DY10, o dönemde grup içerisinde kadın Devrimci Yolcuların kıyafetleri ile ilgili alınan kararı şöyle değerlendirir:

DY10 "Devrimci Yoldaki arkadaşlar çok katıydı giyimimize karışıyorlardı. Şık giymeyeceksiniz, biz böyle paspal paspal ayağımızda kot pantolon spor ayakkabı ve parka giriyorduk. Nereye gitsem elinle koymuş gibi buluyorlar. Sonra erkek-kız ilişkileri sevgili ilişkileri tamamen yasaktı Hâlbuki kadının doğasında da süslenmek dışarıdaki polisle karşıda neden afişe ediyorsun ki kendini parka ile Kot pantolonla spor ayakkabı ile damgalanıyorsun o yanlıştı. Onun haricinde dayanışma ruhumuz güzeldi veya erkek arkadaşlarım. Biz de kendi kardeşleri gibi kollaması güzeldi yan gözle bakmamaları güzeldi" (DY10, K, D. 1958).

Aynı siyasal grup da yer alan ve o dönem İzmir de olan görüşmeci DY7ise kıyafet ile ilgili grup kararı daha farklıdır:

DY7 "Mesela bazı şeyleri sorgulamayı sonraya bıraktık yani en azından öyleydim. Mesela biz İzmir'de o yazın sıcağında etek yiyorduk pantolon giymemiz yasaklanmıştı etek giyilecek ve naylonu çorap olacak hepimizi en çok üzen şey buydu. Hep Devrimci kızlar pantolon ile görüyorlar ya biraz daha yakalanma, dolayısıyla halkın içinde halk gibi olmak. İzmir'in sıcağı berbattı o İzmir'in sıcağında yazın külotlu çorap giriyorduk. Polis kovalarsa faşist kovalarsa biz düşersek iç çamaşırımız gözükürmüş, o çorap koruyor nedeni tamamen bu bizim namusumuzu koruyor" (DY7, K, D. 1956).

Her iki görüşmecide kıyafet kararının onları korumak için yapıldığını düşündüğü için o dönemde eleştirmemektedir. Korunma duygusu ile kararı meşru olarak değerlendirildiği tespit edilmektedir. Milli Görüş grubunda karar alma mekanizmaları ile ilgilide diğer gruplarda da vurgulandığı gibi, tartışma ve ortak karar ifadeleri yer almaktadır. MG 4 grup içi dinamiklerde alınan kararlar hakkında şu ifadeleri kullanır: *"Tabi ki istişare edilip sonra karar verilirdi. Önce tartışma sonra karar. Karar verilip sonra istişare yapılmaz" (MG4, E, D. 1954).*MG 5 grup kararlarında yanlışları gördüklerini ifade eder ve alına karalar ve bu karalara ne zaman tepki verdiklerini anlatır:

MG5 "Empati yaparak değerlendirme şeyi öteden beri var. Tabii tepki gösterdiğimiz oluyordu. Başta kavramadığımız konularda, en azından içsel bir tepki ile yaklaşıyorduk. Yanlış olmaz mı olur tabi yanlış olduğu zaman elbette bizde yanlışta itiraz eden olmaz. Yanlıştan döner ikaz eden olursa ona da minnettar olurduk. Tabii ki olur yanlış olduğunda tepki gösteririz ama tepkinin ihtiyatlı olma prensibimi ben öğrencilik yıllarımdan öğrendim. Yani o tepkiden dolayı biz de istifade edip ayrılanlar oldu zamanında Ama yanıldıklarını daha sonra anladılar" (MG5, E, D. 1954).

Alınan kararların tartışabildiği ortamlarda da grup sayısal çoğunluğundan feragat etmemek için göreceli bir demokrasi oluşturulması da ideoloji grup ilişkisinden çıkan bir diğer sonuç olmaktadır. MG2 bir kez daha grupların varlığını sürdürebilmek için kimi zaman nicel özelliklerle kimi zamanda niteliksel özellikler ile bireylere olan ihtiyacı vurgulamaktadır:

MG2 "Zaten orada da aynı şimdiki Ülkücüler de olduğu gibi bilgili kimse dediğiniz, kabul ettiğimiz, kimsenin sözünün eleştirilmesinin hoş karşılanmadığı, en iyi büyükler bilir en iyi işte yukarıdakiler bilir, Onun için onlar zaten benim eleştirmemi de istemezler diye. Yani şöyle istemezler de eleştirdiğin noktada sana katlanırlar ama ileri bir noktaya taşımazlardı. Yani katlanma vardı. Orada bir kimse azalmaması için senin o fikirlerine katlanır ama seni de bir yerlere taşımazlar. Amiyane tabirle belki seni kullanmak kullanılmak bir birey olarak senden ne kadar faydalansak olur o ön plandaydı" (MG2, E, D. 1954)

Grup kararı üzerine sorulan soru aslında bireylerin grup içi dinamikler konusunda bir değerlendirmesini içermektedir. Milli Görüş grubu üyelerinde ve yukarıda yer alan diğer siyasal gruplarda görüldüğü gibi grup kararlar tartışılmış ve ortak karara bağlanmıştır. Eleştirdikleri, kabul etmedikleri konular olduğu zaman ise bu olaya ideolojinin inanmışlığı ve gruba olan bağlıkla değerlendirdikleri için alınan kararlar onlar için, dönemin şartlarına göre meşrudur.

Kararları kabullenme noktalarını ideolojik bağlılıkları belirlerken, grupla birlikte alınan kararlara uymak aynı zamanda artık bireyselliğinde ikinci planda olduğunu göstermektedir. İdeoloji dönem itibari ile bireye değil gruba özgüdür. Bu anlamda kabuller "biz" olarak gerçekleşir.

4.2.2. Gündelik Hayata Yansımaları

İkinci Temanın, ikinci alt başlıklarından olan Gündelik Hayata Yansımaları, ideolojinin bireyler üzerindeki etkilerinin neler olduğunun görülebileceği bir başlık olarak planlanmıştır. Bu konuda bilgi almak üzere görüşmeciler ideolojileri ve buna bağlı olarak siyasal grup içerisinde aktif olarak yer aldıkları durumlarının gündelik hayatlarına nasıl yansıdığı sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar aile, yakın çevre, arkadaşlık, evlilik, üniversite süreci çalışma hayatı ve semboller başlıkları olarak sınıflandırılarak analiz edilecektir.

4.2.2.1. Aile ve Yakın Çevre

Görüşme analizlerinin ilk ana teması olan ideolojilerin oluşumu başlığı altına görüşmeci ailelerinin özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aile başlığı altında ise görüşmecilerin bir siyasal grup içerisinde aktif olarak yer almalarının aile ilişkilerinde yansımaları analiz edilecektir.

Bireyin aile ile kurduğu ilişki duygusal ve sosyal bağlarla şekillenmektedir. Ailelerin evlatlarında karşı özellikle duygusal yaklaşımları, dönem içerisinde de kurulan ilişkilerinde etkili olmuştur. Görüşmecilerin geneli aile evinden uzakta üniversite okumuştur. Özellikle il dışında okuyan görüşmeciler için, aile içi ilişkilerde ideolojinin etki alanının azaldığını söylemek mümkündür. Fakat şiddet olayları, hem ailesinden uzak okuyan hem de ailesi ile aynı evde yaşama devam eden görüşmeciler

için etkili bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ülkücü gruptan Ü4 ve Devrimci Yol grubundan DY3' bu etki ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

> *Ü4 "Can güvenliği tamamen ortadan kalktı. Annelerimizin, babalarımızın çektiğini daha sonrasında çocuklarımız olduğunda anlamaya başladık. Çok büyük acılar çekmişler… Ne olduğunu bilmeden her gün onlarca insanın, gencin öldürüldüğü bir ortamı gördüler her gün bir yerlerde cenazeler kaldırılıyor ve onlar da çok büyük acılar çektiler" (Ü4, E, D. 1958).*
>
> *DY3 "Çoğu öğrenci çatışmalarda vurulduğu öldüğü veya yaralandığı sakat kaldığı bir ülke ve biz önce ailemizin evlerinde daha sonra öğrenci evlerinde falan kalmaya başladık. Bir kısım yurtlarda kalıyor ama ben ailemin evinde kalıyorum ve kapıdan çıktıktan sonra artık annemin babamın bana ulaşma olanağı yok" (DY3, E, D. 1958).*

Dönemin şiddet olaylarından kaynaklanan, can güvenliği tehlikesi aileler üzerinde etkili olmuştur. Korku ve endişe bu anlamda aile ilişkilerinde öne çıkan duygular olmuştur. Görüşmecilerinde ailelerinin yaşadığı duyguları önlemek amaçlı savunma mekanizması geliştirmişlerdir. Ülkücü görüşmeci Ü6 kendi geliştirdiği savunma mekanizmasını ve neden yaptığını anlatmıştır:

> *Ü6 "Ailem beni evden çıkartıyor bir daha geri geleceğimi düşünmeden gönderiyor. Çoğu aile zaten çocuğunu lanet olsun okula deyip bıraktırdı. Ama biz ailemiz o konularda yanılttık. Pembe tablolar anlatarak rahatlattık. Kendimizi işte okulumuzu bitirelim hayata atılalım, diye kendimize meşru bir yol kazandık. Yoksa ailemiz bilseydi onlar da şey yapardı. Türk gençliği büyük bir çoğunlukla üniversiteler boşalıyordu. Kendimizle mücadele var, aile ile de mücadele var aslında tabii her ne kadar aile bazı şeyleri tahmin etse de biz onları bir şekilde kandırıyorduk" (Ü6, E, D. 1960).*

Dönemin aileleri, çocuklarına hoşgörü ile yaklaşmış ve destek olmuşlardır. Bu anlamla da aileye yakın ideolojik eğilimleri sürdüren görüşmeciler, ailenin siyaset yapma alışkınlıklarını sürdürmüştür. Aşağıda ifadeleri yer alan ülkücü gruptan iki görüşmecide de bu destek ve yansımaları görülmektedir.

> *Ü1 "Onlar da benim bulunduğum yerde benimle birlikte aynı kaderi paylaşıyordu rahmetli babam Demokrat Partiliydi, onu da MHP'li yaptık" (Ü1, E, D. 1951).*
>
> *Ü8 "Sanki hiçbir şey değişmemiş gibi, aynen burada evde olanı yürüttüğümüz için hiçbir şey demiyorlardı. Onlarda vatanı savunmaya katkıda bulunuyordu. Annem olsun babam olsun, Atatürk zamanında yetişmişler. Atatürk'ün kahramanlıklarını biliyor devletin mücadele ile kıt kanaat imkânlarıyla vatanın nasıl savun olduğunu. Onun için hiçbir şey demediler... Kendimize zarar vermemek okuldan olmamak kaydıyla destek verdiler" (Ü8, E, D. 1950).*

Görüşmeci Ü8'in Burada vurgulan kahramanlık kavramı ülkücü gruplarda siyasi hedefler ile kurulan ilişkiyi de göstermektedir. Ailenin de Atatürk üzerinden oluşturduğu olduğu kahramanlık algısı görüşmecinin ideolojinin takipçisi olmasını etkilemiştir.

> *MG6 "Üniversitede ne yaptığımızdan haberleri yoktu. Ufak tefek çatışmalara giriyorduk ama bizim ailede MSP'yi destekleyen oy veren kişilerdi. Bir arabamız vardı. Erbakan Hocamız geldiği zaman o arabayla babam şey yapmazdı babam esnaf ağabeyimle beraber biz bütün köyleri hocamızın peşinde dolaşırdık, bilinirdi ailemiz sahip çıktı. Abim hatta hocamızın bir gelişinde onun şoförlüğünü yaptı köy köy dolaştırarak" (MG6, E, D. 1954).*

Ailelerin ideolojik eğilimlerinin Ülkücü ve Milli görüş grubunda olan bireylerin aile ilişkilerinde olumlu yansımalar olduğu görülmektedir. Devrimci Yol grubundan görüşmecilerden bazıları da ailelerin demokrat yapısına vurgu yaparak aileden destek aldıklarını ifade etmiştir. Bu durumu DY5 şu şekilde ifade etmiştir:

> *DY5"Her aile gibi çok fazla olayları bulaşma gibi fikir vardı ama hiçbir zaman bir baskı olmadı. Sonuç olarak onlar da benim kendi tercihlerine saygı duyan bir yapıdaydı. Demokrat Bir ailem olduğu için çok fazla müdahale olmadı. Tabii ailenin İstanbul'da Benim Ankara'da olmam da etkili oldu ama sonuç olarak aileden ne destek ne köstek diyebileceğiniz tutum gördüm" (DY5, E, D. 1956).*
>
> *DY4 "Kimseden bir şey görmedim. Tam aksine tabii biraz geriye doğru dursan falan diyorlardı ama onlar ne yaptıklarımı çok iyi bildikleri için en azından kötü bir şey yapmadığımı bildikleri için okumuş bir aile, anlıyorlardı" (DY4, E, D. 1951).*

Her iki Devrimci Yol grup üyesi içinde ailenin yapısal özellikleri, ailenin verdiği desteğin nedeni olarak görülmektedir. Ailesinin desteği siyasal grup ile hareket etmeyi teşvik etmiştir. Ailenin okumuş olmasına yapılan vurguda dönemin okumaya bakış açısını bir yansımalarındandır. Ailenin eğitimli ve demokrat yapıda olması nedeniyle gençlerin siyasal gruplarda hareket etmelerini normalleştiren bir unsur olarak görülmektedir.

> *Ü9 "Çok eleştirmediler onlarda korkuyordu bizim adımıza. Siyasi hareketin içinde olmasaydık bile bizim için aynı tehlikeler söz konusuydu onun endişesindeydiler. Çok da siyasi değildi o zaman siyasi hareket değil de bizim yaptığımız gençlik hareketiydi" (Ü9, K, D. 1959).*

Görüşmecinin gençlik hareketi vurgusu gençliğin ideallerinin siyasal grup içerisinde politize olduğunu da göstermektedir. Aktif olarak siyasal alanda yaşamak,

siyasal alana göre hareket etmek normalleştirilmiştir. Bireyin normalleştirmede de ailelerin desteği görülmektedir.

Ailesinin muhafazakâr eğilimleri olduğunu vurgulayan görüşmeci DY10 farklı olduğunu belirten Dev Yolcu görüşmeci, ailesinin daha çok dönemin şiddet olaylarından dolayı endişeli olduklarını *"Arkadaşımız öldürülmüştü o dönemde onun cenazesine gitmememem için babam çok söylerdi bende çıktım gittim"* örneğini vererek anlatır. Farklı görüşlerine rağmen ailesi görüşmeciye sırt çevirmemiş fakat siyasi olaylardan uzak kalmasını talep etmiştir. Üç grup içinde ailelerin genel tavrının bu olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer Devrimci Yolcu görüşmeci ise öğretmenlik mesleğini bırakıp örgütlenme için başka bir ile gitme kararını verdiğinde ailesi ile çatışma yaşamıştır. Bunun nedeninde ailesinin muhafazakâr yapısından ve bir kız çocuğu olarak öğretmen olmasını istedikleri ve kendisinin bu beklenti dışında hareket etmesi olarak görmektedir.

> *DY7 "En son ben gidiyorum dedim nereye gittiğimi söylemeden çok kötü biçimde ayrıldık... Onlara söylemeden gittim. 12 Eylül'den 1 ay sonra yakalandım gözaltına alındım gözaltına alınarak Onlar benim nerede olduğumu belki hayatta bile değilim yani hayattaysan bile nerede olduğumu bilmiyorlardı. Öyle iki yıla yakın bir zaman öyle geçti. Sonra annem, babam, ablam onların haklarını hiçbir zaman inkar edemem…. Cezaevine görüşmeye geldiler düzenli olarak harçlık gönderdiler bütün İhtiyaçlarımı karşıladılar. Onlar hiç yaşanmamış gibi nerede kalmıştık, devam ettik. Onlara bu konuda gerçekten minnet borçluyuz" (DY7, K, D. 1956).*

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü gibi dönemin aileleri her koşul ve şartta çocuklarının yanında olmuştur. Bu desteğin maddi ve manevi olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Dönemin gençleri öğrenciliklerini sürdürürken kimi zaman çalışmış kimi zaman burslarla geçinmelerini sağlamıştır.

> *DY4 "Babam bana para göndermeyi bu süreçte hiç kesmedi… Artık okula devam etmeyeceğimi profesyonel devrimci olarak çalışacağımı söylemek ikna etmek için konuştuğumda, sağ olsun babam bir tepki vermedi. Nasıl istiyorsan dedi nasıl uygun görürsen ama ekonomimi karşıladı hiç onu eksik etkilemedi" (DY4, E, D. 1951).*

Siyasal gruplarda aktif olarak yer almak ayrı bir zaman ve emek istemektedir. Bu gruplarda yer almak gönüllülük esasına dayandığı için, bireylerin maddi ihtiyaçları genellikle aileler tarafından karşılanmıştır.

Görüşmeciler genellikle şiddet olaylarını ailelerde oluşturduğu endişe ve kaygı duygularını anneleri ile yaşadıkları diyalog ve olayalar üzerinden ifade etmiştir. Evlat kaybetme korkusu burada vurgulanan duygulardan olmaktadır.

> Ü10 *"Ortada kız yok, başı belada ölecek mi, kalacak mı? Bu anne yürek yangını tabii deli divane oluyor, çok çatışmalarımız oluyor. O zaman telefon yok gittiğim yerden gecikirsen haber veremiyorsun. Bir saat geç kalsam öldün mü, kaldın mı? Bilen yok, çok zordu ailem için" (Ü10, K, D. 1959).*

Ailelerin can güvenliği konusundaki hassasiyeti, dönemde yaşanan farklı olaylarda kendini göstermiştir. Örneğin 1970'lerin sonunda yoğun olarak gerçekleşen Üniversite eylemine DY3'ün ailesi gelmiş ve çocuklarını eylemi bırakması için ikna etmeye çalışmıştır.

> *DY3 "Annem beni çağırıyor 'bırak da gel' diyor. Çünkü burada bir hadise olacak diyor babam da gelmiş olaya herhalde babamı zorla getirmiş. Ben de dedim ki anne biz şimdi görüyorsun haklıyız, biz şeyi protesto ediyoruz, bize saldırdılar. Arkadaşlarla beraber bu hakkımız alınana kadar can güvenliğimiz sağlanana kadar okuldan çıkmayacağız. Ben onlarla beraber çıkacağım diyorum. Annem de bana diyor ki olsun siz haklısınız, ben de size katılıyorum. Fakat sen gel arkadaşların devam etsin' diyor" (DY3, E, D. 1958).*

Bir diğer görüşmecide DY9 annesinin ona karşı hassasiyetini şu örnek üzerinden anlatır:

> *DY9"Ben eve gidemiyorum diye yazık belli aralıklarla ayda bir mi olur iki ayda bir mi olur tencerelerle yemek yapıp, dernek vardı o zaman da derneğe getiriyordu. Herkes yesin diye getiriyormuş mesela ben orada olmadığım da hepsi yemeye başlıyormuş hepsini yiyecekler benim kızıma kalmayacak diye de içi gidiyormuş" (DY9, K, D. 1956).*

Hem Ülkücü (Ü10) hem de Devrimci Yol (DY3 ve DY9) grubunun yukarıda yer alan ifadelerinde özellikle annelerin, dönemin siyasal ortamında daha fazla hassasiyet geliştirmiş olduklarını söylemek mümkündür. Ailelerin beklentileri artık çocuklarının okullarından mezun olmalarından çok can güvenliklerini sağlayabilmeleri üzerine olmuştur. Çocuklarının iyi ve sağlıklı olması yönündeki istekleri bazı konularda kabullenmeyi de getirmiştir.

DY8 "Ailemle ilişkim annemle aram çok iyiydi annemle her şey ve paylaşırdım siyasal olarak. Eve silah getirmeye Başladığım zaman nereye sakladığımı kendisini gösterirdim ya da onun daha iyi bir yeri varsa, Ama korkardı çekinirdi yapacak bir şeyi yoktu evladıydı" (DY8, E, D. 1956).

Dönemin aileleri birçok konuda çocuklarının önüne geçememiştir. Özellikle şiddet olayları karşısında müdahale etme konusunda çaresiz kaldığı görülmüştür. Dönemin ailelerinin çocuklarını siyasal alandan uzak tutmak için bulduğu çözümlerde olmuştur. Dönemin kırsal merkezlerinden birinde büyüyen görüşmeci bu durumdan şu şekilde bahseder:

DY1 "Burada aileler genellikle devrimci çocuklar üzerinde başka bir etki kuruyorlardı. Daha erken evlendirme, ona bir iş bulup o şeyden koparma gibi refleksleri ailelerine olmuştur başarılı oldukları da olmuştur başarılı olamadıkları da olmuştur" (DY1, E, D. 1958).

Dönemin aileleri dişinde gençlerin, akraba, komşu, aile dostları gibi yakın çevresini oluşturan gruplarla kurulan ilişkilerde siyasal grupla hareket etmenin etkileri görülmüştür. Örneğin ablasının arkadaş çevresinde dolayı, görüşmecinin ablası ile kurduğu ilişkiye yansımlar olmuş, bu etkiler kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz olmuştur.

Ü3 *"Ablamın arkadaşı vardı bizim okulda memur. Mesela ben bildiri dağıttırdım. Ablam gidip…çok siyasi derlerdi. O da solcuydu. Ablam kızıyordu bana niye giriyorsun diyordu sana ne diyordu. En sonunda birinci sınıfta ablama fazla şey yapamadım ama ikinci sınıfta ben de büyüdüm herhalde, ablama dedim artık sen bana karışamazsın" (Ü3, K, D. 1956).*

Yukarda yer alan ifadeler gibi Ü6 da yakın çevrede özellikle ideolojik farklılıklardan dolayı sorun yaşamışlardır.

Ü6 *"Bizim bulunduğumuz duruma korumacı bakan düşmanca bakan insanlar var ailemiz içindeki veya komşularımız o zamanki CHP'li insanlar bizi devamlı ailemizi şikâyet ediyor. Yanlış yolda olduğumuzu. Bir yanında akrabalarımızdan yine böyle bir çaba içerisinde oldular ama ailemizin korumacı oldu Ama şunu ben gördüm mesela rahmetli babam fikir olarak hiçbir zaman bana karşı olmadı düşündüğümüz savunduğumuz şeyi hep saydı. Milli manevi değerler hep sıcak baktı ama bunu kavgaya dönüşmemesi düşüncesindeydi"* (Ü6, E, D. 1960).

Her iki görüşmecinin de farklı ideolojilerden yakın çevreden olumsuz eleştiriler aldıkları görülmüştür. Bu olumsuz eleştiriler bazen kendi aileleri ile olan

ilişkilerinde etkilemiştir. Bazı durumlarda ise ailelerin çocuklarını koruma üzerine kendi yakın çevrelerine de savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir.

Kimi zamanda ideolojik farklılıkları olan Aile yakınları, yapıcı eleştirilerde bulunarak ailelerin endişe ve korku duygularının azalmasını sağlamıştır. Ü10 Ailesi ile zıt görüşte olan fakat babasının yakın arkadaşı olan aile dostundan olumlu cümleler ile anmıştır. Görüşmecilerin geneline göre maddi şartları öğrencilik şartlarında daha iyi olan görüşmeci Ü10 babasının ona okula gidip gelirken araba aldığını anlatmıştır. Fakat arabanın bir gazete haberinde yer almasından sonra ailesinin yaşadığı tedirginlik ve aile dostlarının önerdiği çözümden şu şekilde bahseder:

> *Ü10"Gazetedeki haberi görünce akşam eve gittim. Rahmetli A… ve babam oturuyorlar salonda. Çok üzülmüşler, babam çok korkmuş, bana soruyor, nedir bu diyor? Diyorum ki baba bilmiyorum böyle böyle oldu A…amca o bana nasihatler ediyor. Böyle şeylere bulaşma Sen öğrenci ol, akıllı ol oku ama bu arada da babama dedi ki arabasını al. Çünkü dedi ne yapacakları belli olmaz, adam öldürürler, bagajında ceset taşırlar, dedi. Babamı çok korkuttu. Bana da nasihat verdi. Babam sattı arabamı ama gittikçe artık şartlar beni militanlaştırıyordu. Evime dahi yalnız gidemiyorum, evime de polis eşliğinde gidiyordum" (Ü10, K, D. 1959).*

Yukarıda yer alan analizler sonrası genel bir değerlendirme yapıldığında. Çoğunlukla her grupta ailelerin çocukları ile kurdukları ilişkilerde ideolojilerin ön planda olmadığı görülmektedir. Genellikle aile ilişkilerinde yaşanan çatışmalar can güvenli endişesi yaşayan ailelerin çocuklarına karşı koruyu tutum ve davranışları ön plana çıkmaktadır. Aile ilişkilerinde özellikle şiddet olaylarında daha fazla yer alan ülkücü ve Devrimci Yol üyelerinde bu endişenin daha fazla görüldüğünü söylemektedir.

Dönem özelinde siyasal grupların etkinliğinin, ailenin etkinlik alanında daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Görüşmeciler ailelerinden daha fazla siyasal grup ile ve onun oluşturduğu çevre ile vakit geçirmişlerdir. Aileleri ile ilişkilerinde anlatımlara göre bir olumsuz durumlar yaşamışlardır. Fakat ailelerinin o dönem neler hissedebildiklerini bugünden geçmişse baktıklarında görüşmeciler adına daha anlaşılır olmuştur.

4.2.2.2.Arkadaşlık ve Sosyal İlişkiler

Gündelik hayat bireylerin, toplumun diğer üyeleri ile iletişim ve etkileşim halinde oldukları ortamlardır. Gündelik hayat, aile dışında arkadaşlık ve sosyal ilişkileri içinde barındırır. Dönemin gençlerinin merkezinde olan ideolojilerin etrafında gerçekleşen sosyal hayatın bazı yönleri bu başlık altında analiz edilecektir.

4.2.2.2.1. Arkadaşlık

Dönemin öne çıkan olgularından biri olan Arkadaşlık ideolojinin oluşumu ve sürdürülmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Çalışmaların farklı başlıklarında birçok yer alan arkadaşlık, kimlerle arkadaş oldukları, arkadaşlığa bakış açıları, farklı ideolojilerle arkadaşlık kurma, sosyal hayatı bu şekilde düzenleme ihtiyacı duyup duymadıkları incelenmiştir.

Arkadaşlık birey için aileden sonra sosyal hayatında en çok karşılaştığı, iletişim ve etkileşim halinde olduğu gruptur. Özellikle ergenlik ve gençlik dönemlerinde bireylerin sosyal hayatlarında merkezde yer almıştır. Arkadaşlığa yüklenen anlam ve değer, arkadaşlığın ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Burada özellikle ideolojinin etkisi ve bu anlam yüklemenin ideoloji üzerinden yapılmış olması arkadaşlık tercihlerinde ön plana çıkmıştır. Dönemin arkadaşlıklarına yüklenen anlamda örneğin ülkücü bireylerde ideolojilerinin temelini oluşturan değerlere vurgu görülmektedir.

Ü1 *"O tarihin arkadaşlıkları daha sakin, daha romantik geliyor, daha milli değerler kurallar örf adetlerimizle alakalı duruşlarımız var kendimize göre arkadaşlık kavramı çok önemli" (Ü1, E, D. 1951).*Görüşmeci ifadelerinde arkadaşlığın tanımının ideolojik bir içeriğe sahiptir. Bir diğer görüşmeci ise siyasal grubun arkadaşlık ilişkilerine etkisinden bahseder*Ü6 "samimi kurulan dostlukların arkadaşların kurulmasında çok büyük etkisi var" (Ü6, E, D. 1960).*

Arkadaşlık anlayışının daha siyasal gruplar içerisinde şekillenmesinde öncelikle ideolojinin özellikleri ön plana çıkmaktadır. İdeolojinin sunduğu bakış açısı birey için kendinden olanla kuracağı ilişkisini şekillendiren bir unsurdur. Birey kendisi ile ortak amaç ve hedefleri olan diğerleri ile kendini duygusal olarak daha güçlü hisseder. Bu his zamanla siyasal gruba aidiyetliğin gelişmesi ve pekiştirilmesini

sağlamıştır. Siyasal grup aidiyetliği ise arkadaşlık tercihlerini şekillendirmiştir. Dönemin kutuplaşma ortamı gençlerin arkadaşlık tercihlerini etkilemiştir.

> *Ü2 "Selamlaştığım sosyal demokrat arkadaşlarım vardı. Hatta sevdiklerim vardı. Mesela rahmetli arkadaşım eylem yapan bir sol grubun kurşunlarına hedef oldu. Gazi'nin yurdunun orada bahçesinde vuruldu. Milliyetçi düşüncedekileri kendilerinden uzaklaştırdı" (Ü2, E, D. 1953).*

Ülkücü grup ve Devrimci Yol grubunun arkadaşlık buna bağlı gelişen sosyal ortamlarının bu şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. İki grubunda en çok karşılaşma alanı olan üniversitelerde yaşanan çatışma ortamının etkisi ilişkilerine sınır getirmiştir. Kendinden olmayanlara karşı tolerans gösterme ve empati kurmanın süreç içersin de azaldığı görülmüştür. Hem Ülkücü hem de Devrimci Yol grubundan görüşmecilerin aşağıda yer alan ifadeleri arkadaşlık ortamlarına dair ifadeler aşağıda yer almaktadır.

> Ü3 *"Solcu arkadaşım yoktu. Var olanlar bazen konuşuyorduk. Ama o kadar da çok sevmiyorduk. Solcu yani benden değil. Bir şey olduğu zaman konuşuyorduk ama biz onlarla ilgilenmiyorduk. Onlar da aynıydı solcu olması yetiyordu" (Ü3, K, D. 1956).*
>
> Ü10 *"Arkadaşlık çevreniz bir kere yalıtılıyor. Solcu arkadaşımız nasıl olabilir? Bir gün bir badanacı gelmişti, o zaman işte en solcu tanıdığım kişi rahmetli Ecevit'in 'Demokratik Sol' diye bir kitabını okuyordu. Bana şunu da oku belki aydınlanırsın demişti. Bana çok aptal geliyordu. Onlar zaten hain ve aptal, konuşulmaz insanlar. Öyle çevrene falan giremezler tabi yani. Öyle arkadaşlık ilişkisi yoktu" (Ü10, K, D. 1959).*
>
> DY8 *"Lisedeki arkadaşlarımızla kendimizde de çok sağ görüşlü insan yoktu" (DY8, E, D. 1956).*
>
> DY7 *"Bir kere bütün arkadaşlarımız devrimci. Okula gidebildiğimiz zamanlarda sınıfımızda devrimci olmayan, kendilerine uygulanan baskıya çeşitli nedenlerle boyun eğenler, ne sağcıyım ne solcu diyerek kendini lanse ederek okula devam eden insanlarla çok ilişkimiz yoktu. Ancak iki tane hemşeri Ankara'ya okula gelmişler ama farklı siyasi hareketler içerisindeler onlar arasında hemşirelikten kaynaklanan ilişki var" (DY6, K, D. 1956).*

Her iki gruptan da görüşmecilerin arkadaşlık ilişkilerini oluştururken biz ve onlar olarak kendilerini ayrıştırdıkları görülmektedir. Mecbur kalmadıkları sürece iki grupta bir biri ile iletişim kurmamıştır. İdeolojinin belirleyiciliği baskınken zorunlu kaldıklarında ilişki kurmuşlardır. Bu daha çok selam vermek ile sınırlanmıştır. Ortak geçmişi, kültürü paylaşan fakat sonradan ayrışan tanışıklıklar hemşeri ilişkisi gibi

bağların etkisi ile yine zorunlu olarak gerçekleşmiş her iki grupta birbiri ile olan ilişkisi genel olarak bu düzeyde gerçekleşmiştir.

Dönemin gençleri yalnızca üniversitede değil toplumsal hayatın her alanında karşılaşıyordu. Statünün artık öğrenci olmadığı ve meslek hayatı ile birlikte değişen koşullar sosyal ilişkilere yansımıştır. Bu yansımanın ideolojinin sürdürülmesine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Görüşmeci Ü8 üniversitede kazandığı örgütlenme alışkanlıklarını meslek hayatına burada kurduğu iş ve arkadaşlık ilişkilerine de yansıtmıştır.

> *Ü8 "Bir ev tuttum, evde her fikirden insan vardı. Hepsi mühendisti. Onlara dedim ki burada başkanlığı ben yöneteceğim bana tabi olacaksınız çünkü evin düzeni var. Bu şekilde kabul ediyorsanız benimle beraber kalalım Yoksa ben kimseye güvenmiyorum" (Ü8, E, D. 1950).*

Arkadaşlık ilişkilerinin yanı sıra gençlerin bir arada vakit geçirdiği sosyal hayata katılım gösterme şekilleri de ideolojilerin etkisi altında sürdürülmüştür. Gündelik hayat içerisinde gerçekleştirdikleri sosyal aktiviteler ideolojileri merkezli olmuştur. Örneğin bir araya geldikleri mekânlar, aynı ideolojiden bir araya geldiği yerleri temsil etmektedir.

> Ü9 *"Çok güzel günlerimiz geçti mesela Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesinin karşısında küllük kıraathane vardı. Çay bahçesi biraz ilerisinde Molla Kafe oralar bizim için uğrak yerlerimizde orada toplaşırdık. Maçka'dan kalkar oraya giderdim ders bittikten sonra arkadaşlarımızla buluşmaya Oradan Aksaray'a inerdik Ocağa, dergiye giderdik" (Ü9, K, D. 1959).*

Mekânların yanı sıra kültür sanat etkinlikleri de ideolojilere göre seçilmiştir. Sinema filmleri, tiyatrolar bireylerin sosyalleşme mekânları olmuştur. Görüşmeci Ü10 *"Sağcı film yapılırsa toplanır hep birlikte ona falan giderdik. O da Beyazıt'ta gelirse"* (Ü10, K, D. 1959) ifadeleri ile kültür sanat etkinliklerindeki ayrışmanın bir örneğini vermiştir.

Ülkücü görüşmecinin ifadelerine yakın bilgiler Devrimci Yol görüşmecisinde de yer almaktadır.

> DY5 *"Sosyal hayat şöyle 1974 Türkiye'si zaten politik hayatla sosyal hayatım Çok iç içe geçtiği dönemde bizim sosyal hayatımız orada Ankara sanat tiyatrosunda tiyatro seyretmek Çağdaş Sanatta film seyretmek. ODTÜ'de arkadaşlarla beraber çeşitli konserlere gitmek falan şeklinde dolayısı ile öğrencilik hayatı ile bir dönem politikayla baş başa gitti. ODTÜ zaten bir*

kampüs olduğu için genelde gündelik hayatı politik hayat ve sosyal hayat birbirleri ile örtüşüyordu dolayısıyla çok büyük bir değişim olarak algılanmadı. Bir iki yıl böyleydi. Ondan sonra Türkiye'de ciddi çatışmalar olduğu okulların mahallelerin bölündüğü bir döneme girildiğini zamanda ister istemez o politik düzey örgütsel görevlendirmeler üstlenmesi biraz sosyal hayatı da sadece politik hayatı indirdiğimiz bir dönem getirdi" (DY5, E, D. 1956).

Sosyal hayatın, siyasal grupların etkisi ile politikleşmesi gençlerin genç olarak yapmaları gereken birçok şeyden vazgeçmesine neden olmuştur. Örgütlenme adına aldıkları sorumluluklarla siyasallaşan sosyal hayatlarına devam etmişlerdir. Örgütlenme sürecinde sosyal hayatta karşılan alanının sanatsal faaliyet alanları olmuştur. Siyasal grupların örgütlenmesinde sanat kitle iletişim aracı görevi üstlenmiştir. Sanat ve siyasal grup ilişkisi DY8'in ifadelerinde yer almaktadır.

DY 8 "Tepebaşında şuan TRT Binası olduğu yerde Tepebaşı Deneme Sahnesi vardı ahşap bir şeyde orada bir kurs açılmıştı. Sabri Dinay Akarsu önderliğinde o kursa başladım. 15 16 kişilik amatör gruba dönüştük tiyatro grubu olarak Sokak Tiyatrosu yapıyorduk. Genellikle o kursa katılan gençlerde üniversite öğrencileri giderek siyasallaşan insanlardı" (DY8, E, D. 1956).

Örgütlenme ve sanatla kurulan ilişkide görülen ideolojik yansımalarının yanı sıra örgütlenme süreci bireyle için bir sosyal hayat etkinliği gibi görülmüştür. Özellikle grup içi dayanışma ve bunun vermiş olduğu motivasyon bir yaşam şekline dönüşmüştür. Devrimci Yol görüşmecileri kaldıkları kırsal alanlarda bu yaşam biçimini sürdürerek siyasal grup dışında yer alan kişilerle sosyal ilişkiler kurmuşlarıdır. Görüşmeci DY2 kendi yaşam alanında bir devrimci olarak neler yaptıklarını şöyle anlatır:

DY 2 *"Mesela köydeki pek çok yerel bir takım işlerin yapılmasını devrimci yaparlardı. Orman işlerine yardım ederler. Değirmen işlerine yardım ederlerdi. O değirmenin yollarını yapardı. Yani köylülerle artık bir boyutuyla orada devrimcilerle halkın bütünleşmesi sağlanmıştır" (DY2, E, D. 1959).*

Devrimci Yol görüşmecilerinin genel ifadeler ideolojiyi yaşamsal bir pratik haline getirdiklerini göstermektedir. Hem ülkücü grup hem de Devrimci Yol grup görüşmecilerinde gördüğümüz gündelik hayat pratikleri ile ilgili benzer bilgilere ulaşılamamıştır. Milli Görüş grubunun genelinde ideoloji 1970'li yıllarda önemli bir yere sahip olmuştur. Milli Görüş grubunun çalışmanın diğer başlıklarında görüşmecilerin grup etkinliklerine katılmaları, sosyalleşme alanlarının Milli Görüşle

oluşturdukları bir sosyal çevrelerinin olduğunu vurguladıkları bilgiler yer almaktadır. Örneğin MG7 Milli Görüşü dönem için etkini *"Hayatın ta kendisiydi" (MG7, E, D, 1957)* olarak vurgulamıştır. Aşağıda ifadeleri yer alan diğer iki görüşmecide sosyal hayatlarında ideolojik kimliklerine göre yer aldıklarını ifade etmişlerdir:

> *MG3 "Şimdi tabi biz bu Milli Görüş hareketi ile birlikte aile içinde olsun gerek arkadaşlarımız arasında olsun bizim bir hedefimizin uzun olduğunu bilerek hareket ederdik" (MG3, E, D. 1952).*
>
> *MG4 "Hiçbir olumsuz etkisi olmadı, gece okula gidiyorduk, gündüz de bu faaliyetleri görüşüyorduk iş hayatımıza da ters etkisi olmadı. Yani tabii ki yapacağımız işlerle ilgili alacağımız kararları etkiliyordu" (MG4, E, D. 1954).*

İdeolojinin yol haritası, siyasal gruplarında bu yol haritasında yol arkadaşlığı yaptığını çalışmanın başlarında da yer almıştır. Bu başlıkta da yer alan analizler üç grup içerisinde siyasal grupların sosyal hayat üzerindeki etkinliğinin belirlediğini göstermiştir.

4.2.2.2.1. Duygusal İlişkiler ve Evlilik

Siyasal gruplarda aktif olarak yer alan dönemin gençleri için duygusal ilişkiler ve evliliklerde de ideolojinin yansımaları olmuştur. Özellikle aynı siyasal gruplarda yer alan görüşmecilerin duygusal ilişkilerinde siyasal gruplar belirleyici olurken evliliklerinde ideolojik uyum ve aidiyet ön plana çıkmıştır.

Bu konuda Devrimci Yol grubu üyesi DY10 "*Erkek kız ilişkileri sevgili ilişkileri yasaktı" (DY10, K, D. 1958)* ifadelerinde görüldüğü gibi ideoloji duygusal ilişkilerin önüne geçmiştir. Bir grup kararı olan bu durumda, duygusal ilişkilerin grup dayanışmasına engel olduğu düşüncesi çıkarımı yapmak mümkündür.

Bunun yanı sora ülkücü ve Devrimci Yolcu görüşmecilerin bazıları kadınlar ve erkeklerin aralarında romantik bir bağ olmadan arkadaşlık kurabildikleri bunun da toplumsal olarak da normal karşılandığı vurgulanmıştır. Toplumsal algılar yaşanılan mekâna ve aile yapılarına göre değişiklik gösterebilir. Aşağıda ifadeleri yer alan farklı iki gruptan görüşmeci siyasal gruplarda aktif olduğu dönemlerde İstanbul'da yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Ü9 *"Benim bütün okul arkadaşlarım eve gelirlerdi. Sadece kadın değildi erkekler de vardı. 40 yıl önce benim ailem kız erkek bütün arkadaşlarımı evde olabilen bir aileydi. Biz de birimlerimize giderdik erkek arkadaşlarımız rahatlıkla gelirler da bir kardeş bağı gibi bağlar vardı. Ailelerimiz de bunu böyle görüyordu yadırgamıyorlardı" (Ü9, K, D. 1959).*

DY8"Bizim sokağımız hepsi göçmendi. Sokağımızdaki gençlerle toplanıp müzik dinlerdik dans ederdik daha özgür bir ortamımız vardı bugünlerle kıyasladığımız zaman daha özgür. Hafta sonları bir minibüs kiralanır. İstanbul sayfiye yeri gibiydi. Denize gidilir de deniz dönüşünde de hep beraber şarkılar türküler gençler arasında hiç kaçgöç olmazdı ailelerde çok olumlu bakarlardı" (DY8, E, D. 1956).

Siyasal gruplarda ideolojik hedeflere ulaşma önemli olduğu için öncelikli olan hedefe ulaşmak için dayanışma ortamının gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu dayanışmanın güvene dayalı olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Arkadaşlık ilişkilerinin cinsiyet ayrımına göre şekillenmemesi hem güven hem de dayanışmayı sağlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

İdeolojinin duygusal ilişkilere yansımasının görülebileceği bir diğer olgu ise o yıllarda yapılan evliliklerdir. Görüşme yapılan gruplarda evlilikler genellikle görüşmeciler aynı ya da yakın ideoloji ve siyasal gruplarda yer alan bireyler ile gerçekleşmiştir. Çalışmanın bu bölümünde yalnızca 1970-1980 yılları arasında gerçekleşen evliliklere yer verilmiştir. Ülkücü gruptan görüşmeci Ü10 hem kendi evliliği hem de grup içinde duygusal ilişkilere nasıl bakıldığı konusunda *"Zaten o camiadan birisi ile evlendim. Hepsi zaten bacı kardeş ilişkisi olduğu için genellikle arkadaşlar dışarıdan evlilikler yaptı. ...bir iki tane kız vardı kız yoktu nereden evlenecekler" (Ü10, K, D. 1959)* ifadeleri ile bilgi vermiştir.

Sayı olarak kadınların ülkücü grupta az olması da duygusal ilişkilerin oluşmasına engel görüldüğü gibi, siyasal gruplarda kadın ve erkeklerin birbirlerine olan yaklaşımı da görülmektedir. Diğer görüşmecilerde de özellikle kızlı erkekli yürütülen arkadaşlıkların olduğu sosyal ortam vurgusunda kadın erkek arkadaşlık ilişkileri siyasal grup içerisinde sosyal hayatın bir parçası olarak algılanmıştır. Bu algının ülkücü ve Devrimci Yolcu görüşmecilerin genelinde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu durumun dışında olan gösterilebilecek duygusal birliktelikler de olmuştur. Eşi ile bulunduğu ilçenin ülkü ocaklarında tanışan fakat farklı ilerde üniversite

öğrencisi olan Ü3 nişanlılık döneminde yazdığı mektuplardan bahseder. *"Okulda şu oldu, bu oldu. Solcular bunu, sağcılar böyle yaptı. Ben bunları yazmışım. Duygusal bir şey yazmamışım düşünebiliyor musunuz? Ben .....'a mektubu haftalık atardım. Bu oldu şu oldu şöyle oldu yani günlük gibi yazmış Bir haftanın sonunda işte seni çok seviyorum bitti" (Ü3, K, D. 1956).* Burada da ideolojinin bireysel duyguların önüne geçtiği görülmektedir. İdeoloji ile düşünmenin dile yansımaları

Diğer bir görüşmeci ise örgütlenme sorumlusu olarak görev aldığı ilçede, bir fabrika eyleminde nişanlısı ile tanışmıştır. *DY8 "İşçilerin geri dönmesi için diğer fabrikalardan işçiler elinde sopalar gelip bildiri dağıtıyorlardı. Silahla bana ateş edildi Bir İşçi yaralandı. Nişanlımla orada tanıştım İstinye'de siyasal faaliyetin içinde tanıştık" (DY8, E, D. 1956).*

Dönem içerisinde evlilik yapan kadın görüşmecilerin, siyasal grupla olan ilişkilerinde yansımıştır. Dönem içersin de evli olan ya da evlilikleri konusunda bilgi veren grup ülkücü grup olmuştur. Dönemin sonuna doğru evlenen görüşmeci, aynı anda çalışma hayatına da başlamıştır.*Ü3 "Şimdi okul bitti ben yani 1979'da evlendim. Ben yani daha sonra tamam ülkücüyüm yani konuşmalarda böyle bir şey var ama eşim var o zaman İşim var köye gidiyorum. Çocuğum var benim zaten vaktim yok. Yani siyasetle ilgilenecek vaktim yok" (Ü3, K, D. 1956).* Görüşmecinin üstlenmiş olduğu toplumsal roller sahip olduğu ideolojinin önüne geçmemektedir. Fakat siyasal grupla hareket etmesini engellemiştir. Kimlik olan ideolojiyi sürdüren görüşmeci ilerleyen yıllarda yeniden siyasal grupla çalışmaya başlamıştır.

Aynı dönemde evli olan ülkücü görüşmeci ise görüşmeci ise siyasal grupla birlikte hareket etmeye devam etmiştir. Ü9 Hem evli ve dönemin sonunda hamile olarak geçirmiş ve bir siyasal grupta aktif olarak yer alması konusunda eşinin görüşlerini paylaşmıştır.

> *Ü9 "Eşimin, eleştirisi olmadı. O beni böyle tanıdı. Ben o grubun içindeydim, ülkücüyüm, sokaklardaydım. Adam biliyordu eşim komşumuzun oğluydu. O şekilde beni tanıyordu. Engellemeye çalışmadı, bütün arkadaşlarımı kabullendi. O da orta görüşte biriydi. Ülkücü değildi ama hiçbir şekilde engellemedi" (Ü9, K, D. 1959).*

Görüşmeci özel hayatı ile siyasal grupla olan ilişkisini sürdürebilmiş ve bireysel hayatı ideolojik tercihlerine göre şekillenmiştir. Dönemin şartları ve

kadınların aktif olarak siyasal alanda yer almasının sınırlı olduğu yıllarda bu dengenin kurulabilmesi önemlidir.

İki görüşmecinin de eşleri siyasal gruplarda aktif olmasına engel olmamıştır, Her ne kadar iki görüşmecinin şartları aynı gibi görünse de burada görüşmecilerin bireysel şartlarında farklılıklar olabileceğini söylemek mümkündür. Örneğin Ü3 görüşme esnasında küçük yer de yaşaması ve bunun zorluklarında paylaşmıştır. Bir kadın olarak üstlendiği rollerde toplumsal baskıyı daha fazla hissetmiş olması mümkündür.

Özellikle Ülkücü ve Devrimci Yol gruplarının arkadaşlık ilişkilerinde benzer özellikler gösterdiği gözlemlenmiştir. Arkadaşlık ilişkilerinde belirleyici olmuş ve ortak ideolojiler arkadaşlık ilişkilerini güçlendirmiş. Karşıt görüşlere karşı, sosyal ilişkiler geliştirilmemiş ve toleransın azalmasına neden olmuştur.

Bu etkileri çok net olarak Milli Görüş grubunda görülmemektedir. Dönemde Milli Görüşün tavrının diğer iki grup kadar kesin bir ayrışma içinde olmaması nedeniyle sosyal ilişkilerinde bir belirleyici rol gözlemlenmemiştir.

Siyasal gruplarda aktif olarak yer alan bireylerin birbirlerine olan bakış açıları ve kurdukları iletişim üniversite süreci, şiddet olayları ve diğer ideolojiler başlıklarında analiz edilecektir. Bu şekilde grupların sosyal ortam ve kurdukları ilişkiler daha ayrıntılı bir şekilde görülmüş olacaktır.

4.2.2.3. Üniversite Süreci

İdeoloji ve siyasal grupla hareket etmenin, dönemin gençlerinin hayatına yansımalarını görülebileceği alanlardan biri de üniversite sürecidir. Dönemin gençleri için eğitim alma statülerinin değişmesi için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Üniversite eğitimi almak ve bir alanda uzmanlaşarak meslek yaşamında girmeleri geleceğe yönelik önemli beklentileri arasında olmuştur. Yine aynı dönem kitleselleşen siyasal grupların ve gençlerin geleceğe yönelik beklentileri ile buluştu mekânlardan biride üniversiteler olmuştur.

Eğitim aynı zamanda ekonomik ve sosyal kalkınma içinde önemli bir araçtır. Bu nedenle Türkiye'de sanayileşmenin başlaması ile birlikte ihtiyaç duyulan uzman eğitimli insan ihtiyacının karşılanması için yükseköğrenim politikaları geliştirilmiştir. Üniversiteler, akademiler ve yüksekokullar açılmış ve politikalar doğrultusunda Türkiye genelinde nitelikli insan gücünün sayısı artırılmak istenmiştir.

1960'lı yılların sonunda açılmaya başlanan yükseköğrenim kurumlarının 1970'li yıllara gelindiğinde sayıca artış göstermiştir. 1970'lerin başında toplam öğrenci sayısı 137 bin civarındayken 1978 yılına gelindiğinde 347 bin civarlarına gelmiştir (DPT, 1979: 28 ve 452) 1970 yılında yapılan nüfus sayımında da yükseköğrenimden mezun olanların yüzdesi 1.4 iken 1975 yılında 1.7 ye yükselmiştir. Bu veriler sayısal olarak artışı gösterirken bir yandan da nüfusa oranla yükseköğrenim mezunu yetişmiş insan kaynağın da az olduğunu göstermektedir.

Üniversiteler farklı sosyal, kültürel ve ekonomik koşullardan gelen genç bireylerin iletişim ve etkileşim halinde olduğu heterojen özellikli mekânlardır. Bu aynı zamanda ideolojilerin de ihtiyaç duyduğu bir yapısal özelliktir. 1970'lerde gençler aracılığı ile temsil edilen birçok farklı ideoloji üniversitede bir araya gelmiştir. Farklı ideolojileri temsil eden görüşmecilerin üniversite eğitimleri sürecine ideolojinin etkilerinin neler olduğu, deneyimleri bu başlık altında analiz edilecektir.

Üniversitelerin görece sağlamış olduğu özgürlük ortamı gençlerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Dolayısı ile ideolojiler üniversite gençliği arasında daha hızlı örgütlenme olanağı bulmuş ve siyasal gruplarını oluşturmuştur. Bu dönemde üniversiteler gençler aracılığı ile siyasal grupların merkezleri haline gelmiştir.

İdeolojinin bireyin üniversite hayatına yansıması, eğitim süresi, eğitim alma hakkı, siyasal katılım alanı, şiddet ortamı, ideoloji ile ilgili yaşanan deneyimler gibi konularda kendini göstermiştir.

4.2.2.3.1. Eğitim Süresi

Eğitim süresinin uzaması bireylerin ideoloji ve siyasal grup ile kurdukları ilişkinin en somut yansımalarından olmuştur. Siyasal gruplarda aktif olarak yer almanın, okul mezuniyetlerinin uzaması, ara vermek zorunda ya da bırakmak zorunda

kalmak gibi sonuçları olmuştur. Ü1 ve DY5'in örgütlenme içerisinde yer almalarının eğitim sürecine olan etkisini aşağıda yer alan cümlelerinde yer vermişleridir:

> *Ü1 "İstanbul üniversitesi hukuk fakültesinden de mezun oldum. 1970 girişliyim ben ve 1979 çıkışlıyım. Olayların tamamen ortaya çıktığı, kavgaların o soğuk harp döneminin 3-4 yılı savaş dönemi deriz ona. Biliyorsunuz bu sağ-sol kavgalarının en şiddetli olduğu süreç dönemidir. İşte o dönemde işte denk geldi, o tarihlerde talebe olduk. Fakülteye girişimizden işte bu tarafa doğru tamamıyla bir siyasi güzergâhın içinde olduk" (Ü1, E, D. 1951).*
>
> *DY 5 "Ben, 1977'den sonra ODTÜ'den doğrudan doğruya sonra Dev-Genç mücadelesinden geldim. Dolayısıyla Ankara'nın bütün birimlerinde daha sonra Devrimci Yol Dergisi'nin yazı kurulunda faaliyetlerimi sürdürdüm. Yani ODTÜ'de öğrencilikle ilişkim 1977'lerden sonra giderek zayıfladı. Sadece ara sıra derslere girmek dışında bir faaliyetim olmadı. O günün terminolojisi ile söylersek profesyonel devrimciydik" (DY5, E, D. 1956).*

Yukarıda ifadeleri yer alan görüşmecilerin siyasal grup adına çalışmalar yürüttükleri için okulla gönüllü olarak ara verdikleri görülmüştür. Eğitimin dönemin gençleri için önemli olduğunu çalışmanın diğer bölümlerinde de vurgulanmıştır. Bu anlamda ideoloji için ulaşılmak istenen hedeflerin eğitimi tamamlama isteklerinin önüne geçmesi, görüşmecilerin hayatında ideoloji ve siyasal grubun önceliğini göstermiştir. Örgütlenme içinde aktif olmak okulunun belli bir süre ikinci planda kalmasına neden olurken kimi zamanda okulu tamamen bırakmaya da neden olmuştur. DY4 örgütlenme çalışmaları için okulu tamamen bırakırken, ilerleyen dönemlerde de okulu tamamlamamıştır.

> *DY4 "Tabii artık yani okula gitme şeylerimiz pek olmadı. Zaten okulumu sevmiyordum, muhasebe okuyacağım işverenin vergisini kaçıracağım. İşletme okuyacağım yönetici olacağım orada işçinin karşısında olacağım. Benim o okulun diplomasını almak değil mücadelenin içinde yer almak gibi…" (DY4, E, D. 1951).*

Siyasal grupların ideolojilerini sürdürebilmeleri için birincil kaynağı bireylerdir. Bireyler siyasal grupla birlikte hareket ederken bireysel önceliklerini grubun taleplerine göre belirleyebilmektedir. Bu talepler kimi zaman gönüllü gerçekleştirilirken kimi zamanda bir zorunluluk olarak görülmekte ve konu ile ilgili alınan karara uyulmaktadır. Siyasal grupların yaptırımlarının gücü eğitim süresine de yansımıştır.

Devrimci yol grubunun örgütlenme hedefleri grup üyelerinin eğitimlerine ara vermesine neden olmuştur. Grup üyelerinden DY9 çok isteyerek okuduğu bölüme ara vermesinde Siyasal grup kararını, nedenlerini ve kendi eğitim sürecine yansımalarını şu şekilde anlatır:

> *DY9 "78 kuşağının belki de en büyük kayıpları bu oldu. Okullardan biz çekildik. 68 kuşağının belirli bir yerlere gelmesi 78 kuşağından çok daha fazladır. Çünkü dikkat edersen 68 kuşağı üniversiteye, okula bir şeye sahip olmayı daha çok yaptılar. Ama biz okullardan çekildik. Benim gibi engellenen arkadaşlar çok oldu. Biz Devrim yapacağız ama zamanla öyle inanıyorduk. Devrim yapacağız okula döneceğiz okula geri döneceğiz. Okula geri dönmeyi bırak, her şeye sahip biz olacağız, ülkeyi biz yöneteceğiz, okumak ne? Bunu söyleyenlerde kötülük olsun diye yapmadılar, öyle inandıkları için yaptılar, Bunları söylerken onları suçlama anlamında söylemiyorum. Bu böyleydi yaşam böyleydi, bunu getiriyordu o zaman ki olaylar yaşadıklarımız. O zaman bize görünen oydu hepimiz ona inanıyorduk" (DY9, K, D. 1956).*

Yukarıda yer alan görüşmeci ifadelerinde de vurgulandığı gibi birey, siyasal grubun karına uymasında ideolojinin hedefleri önemli bir motivasyon olmuştur. Dönemin gençlerinde önemli bir motivasyon kaynağı alan eğitimdir. Fakat bir siyasal grup ile beraber hareket etmenin eğitimin önüne geçebildiği görülmüştür. Bunu normalleştirebilmek, siyasal grupların birey üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Eğitim süreleri, bireylerin zorunlu ve gönüllü tercihleri dışında, gençlik hareketlerinin siyasallaşması ve artan şiddet olaylarının etkisiyle, dönemin iktidarları tarafından değiştirilmiştir. Bu konuda görüşmeciler genellikle uygulanan politikaların, kendi ideolojilerine karşı yapıldığını ve bu nedenle de okula gidemediklerini ifade etmiştir. Ülkücü ve Devrimci Yol gruplarında yer alan görüşmecilerin aşağıda yer alan ifadelerinde iktidarın uygulamalarına bakış açıları yer almaktadır:

> *Ü3 "İptal oldu okullarımızın o sene. Yürüyüşe gittik işte bağırdık orada 'Okul okumak hakkımız söke söke alırız' diye. O zaman zaten o seneler tam 75-76 Tamam zaten siyasetin tavan yaptığı yıllar. Biz okuldayız. Kavgalar dövüşler sınıflara girememeler. Okuldan kovulmalar. İlk senemizi Biz çok güzel okuduk. Öğretmenlerimiz gelir derse girer. Hiçbir sorun yaşamadık ama ikinci sınıfa geçtiğimizde iktidar değişti 1977'de. Hep Ülkücüler alındı. Bu sefer de iktidar değiştikten sonra hep solcular alındı. Öğretmenler hep solcu oldu. Ülkücülere taviz yok baskı var. Yani kendimden olmayana, solcu solcuya iyi Ülkücü Ülkücüye" (Ü3, K, D. 1956).*

DY7 "Okullardaki polisin desteği, MHP'li faşistleri desteklediği iktidar tarafından desteklenmeleri nedeniyle, kendisini devrimci solcu Sosyalist olarak adlandırılan insanlar Sonuçta okula gidemez hale geldik…79'un başlarım mıydı çok net hatırlamıyorum bir kısa süreli Ecevit hükümeti kuruldu. Bu arada işte devamsızlıktan kaydımız silindi. Danıştay'a dava açıldı Danıştay davasında kazandık. Tekrar öğrenci hakkımızı elde ettik. Sonuçta Ecevit hükümetinin bize tanıdığı bir hak ile son sınıftayız Örneğin artık mezun olacağız 4 ay hızlandırılmış eğitim sürecinin sonucunda mezun olduk.

İki görüşmecide aynı dönemeler de uygulanan siyasi politikaları kendi ideolojileri ve bireysel deneyimlerine göre anlatmıştır. Dönemin artan şiddet olaylarına göre yükseköğrenim eğitimlerine ara veriliyor. 1971 muhtırasından 1980 darbesine giden süreçte birden fazla hükümet kurulmuştur. Her iktidar eğitim uygulamaları ile ilgili aldığı kararlarda gençlerin üniversite eğitimini etkilemiştir. Bu etki Devrimci Yol ve Ülkücü grupların kendi ideolojik perspektiflerinden tepki geliştirmelerine neden olmuştur.

Ü9 "Biz bir yıl okuduk. İki yıl 1975 yılında girenler olaylar çoktu ve okul bir yıl tatil oldu. Bir yıl biz orada kaybettik.1975 de üniversiteye girenlerle 1976 da üniversiteye girenler aynı sınıfta ders görmeye başladı. Ondan sonraki yıllarda 1980 darbesini yaşadık okuldaki olaylardan dolayı düzgün bir eğitim yapamadık. Boykotları, grevleri oldu 3 ay kapağında. Bu ortamın içinde biz de derslerimizden geri kaldık. Altı tane sınava hakkımız vardı bir dersimizi Altı hakkımda geçtim" (Ü9, K, D. 1959).

DY 3 "İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Maden Mühendisliği okudum. Fakat 12 Eylül darbesi nedeniyle eğitimim yarıda kaldı. O kuşaktaki birçok insan gibi daha sonra 86 yılında yani 81-86 yılını o arayı askeri tutukevinde geçirdim sonra yeniden yine kuşağın bir süre insanı gibi yeniden başladım" (DY3, E, D. 1958).

1980 darbesi sırasında üniversitede olan öğrenciler için şartlar daha farklı olmuştur. Siyasal gruplarda aktif olarak yer alan bireyler için eğitime zorunlu bir ara olarak gerçekleşmiştir.

4.2.2.3.2. Hâkimiyet Kurma

İdeolojilerin varlığını koruya bilmesi ve sürdürebilmesi için siyasal grupların siyasal alanlar oluşturması gerekmektedir. Siyasal grupların bulundukları mekânlarda hâkimiyet kurmak istemesinin birbirinden farklı nedenleri olabilmektedir. 1970'lerde

siyasallaşan gençlik hareketlerinde hâkimiyet sağlayabilmek, ideolojinin sürekliliğini sağlamanın yanı sıra eğitim hakkından yararlanabilmek ve can güvenliğini de sağlamak amacıyla da ön plana çıkmıştır.

İdeolojik hâkimiyet kurmak için sayısal üstünlüğün sağlanması öne çıkan ilk hedef olmaktadır. Bu sayede oluşturulan alan hakimiyeti bireyler için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Hâkimiyetin ideolojiler için bir hareket alanı oluşturmaktadır. Hâkimiyetin en önemli göstergelerinden biri ise sayısal üstünlüğün sağlanması olarak görülmektedir. Görüşmeci Ü1' in okul döneminde sayısal üstünlük ve bunu ideolojiye olan yararını değerlendirmesi şu şekilde olmuştur:

> *Ü1 "1975 yılına gelindiğinde İstanbul Üniversitesi'nde %50'den fazlasında hâkimiyet kurduk. Bazı fakültelerde tam hâkimiyet kurduk. Bunlardan biri benim mezun olduğum Hukuk Fakültesi. 1975-76'lı yıllarda biz fakülteyi arındırdık. Artık Marksist militanlar okula gelemez oldu. Şimdi Efendim bu fiziki bir hadisedir. Biz kendi sayımızı çoğalttık onların sayısı yine bizden fazlaydı ama kavga ediyorduk. Yumruk sopa kavgası okulda bir iki defa silahla çatışma oldu. Onun dışında fakültede bizim ve onların karşılıklı tartışmalar münakaşalar dövüşmeler yumruk kavgaları oldu. Neticede biz galip geldik" (Ü1, E, D. 1951).*

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi sayısal üstünlük, fiziksel bir güç sağlamaktadır. İdeolojilerin hedeflerinin gerçekleştirilmesi için düşünsel bir yayılıma ihtiyaç duyar. Hedeflerin gerçekleşmesi için bireylerin örgütlenmesi ve ideolojiye ait stratejiler etrafında hareket etmesi gerekmektedir. 1970'li yıllarda siyasal gruplar arasında yaşanan şiddet olayları ideolojinin yalnızca düşünsel olarak değil fiziksel boyutlarını da göstermiştir. Fiziksel güç, 1970'lerde özellikle daha çok ihtiyaç duyulan bir gerçekliğe dönüşmüştür. Örneğin 1970'lerin başında üniversite öğrencisi olan görüşmeci Ü2 sol görüşlü gruplarla kavga etmek istemediklerinin nedenin sayısal olarak az olmalarına bağlamıştır.

> *Ü2 "Bir boykot oldu. Kavga edemiyoruz sayımız az yavaş yavaş okuldan ayrılmaya başladık. Bu sefer okumak isteyen, hani diyorduk da okumak istiyoruz. Okumak isteyen gruplar kavga içinde olmak istemiyor, gruplarda bizim aramıza katıldılar. Biz en arkada beş arkadaşız, birisi rahmetli oldu. Yani normal yakın zamanda beş, altı kişi araya geliyoruz. Solcuların liderlerinin bir tanesi, faşistler amma kalabalıkmış ya dedi. Yani o anda hani bir güvenip de dönüp diyebilsem çok kötü şeyler de olabilirdi" (Ü2, E, D. 1953).*

Ülkücü görüşmeci Ü2'nin okuduğu dönemde şiddet olayları 1970'lerin ikinci yarısına göre daha az yaşanmıştır. 1975'lından sonra üniversitede olanlar için ise siyasal grupların merkezinde şiddet olayları daha fazla yer almıştır. Ankara'da üniversite okuyan Ü6 şiddet olaylarının artması ile birlikte fiziksel güç hâkimiyetinin ideolojinin de önüne geçtiğini vurgulamıştır:

> *Ü6 "İlk adım attığımız andan itibaren Ankara'ya kendimizi bir kavganın içinde bulduk. Milli manevi değerler atfedilen kitaplar okuduk. Onun haricinde devamlı bir şey vardı, başına bir şey gelecek endişesi ve hatta o andaki Ülkü Ocakları, Ülkücülüğün gerektirdiği faaliyetler içerisinde kendimizi birçok olayların içerisinde bulduk ister istemez çok fazla kendimizi yetiştiremedik, diyebilirim. Kavga daha ön plana çıktı. Sokak hâkimiyetleri çok önemliydi. Semt hâkimiyetleri çok önemliydi. Ben mesela Ankara Topraklık semtindeydim. Sokak hâkimiyeti, çok ön plandaydı. Hatta yeni yeni yerler hani nasıl ülkeler fetih yapar. Ne kadar çok alana hâkim olursak o kadar rahat ederiz, şeklinde bir anlayış vardı. O sebeple gece semtimizi bekliyorduk nöbet tutuyorduk" (Ü6, E, D. 1960).*

Siyasal grupların hâkimiyet alanları, yaşanılan ile okunulan üniversitelere göre değişiklik göstermektedir. İstanbul Teknik Üniversitesinde Sol görüşlü öğrencilerin sayısal, Ankara Gazi Üniversitesi'nde Ülkücü öğrencilerin sayısal olarak fazlalığı her iki grubunda görüşmecileri tarafından vurgulanmıştır. Üniversiteyi Konya Selçuk Üniversitesinde okuyan görüşmeci ise okullarında Milli Görüşçü ve Ülkücü grupta yer alan öğrencilerin sayısal olarak daha fazla olduğunu söylemiştir:

> *DY1 "Konya'da Bizim sayımız çok azdı yani 6-7 bin öğrenci biz Meram'da gidiyoruz Eğitim vardı biz 600-700 kişiydik tahminim gerisi tamamen Sağ. Genellikle Ülkü Ocakları ile karşı karşıya gelirdik. Onlar da okula bizi sokmama okutmama üzerine kuruluydu bir zaman 600-700 Kişiydik ama okula girerdik zaten olay çıktığı zaman 2-3 ay Okul kapanırdı. Ama biz o dönemde çok az olmamıza rağmen Okulu bitirmeye başardık 600-700 kişi. Sanırım 2. MC dönemiydi. Yani her türlü engellemeye rağmen okul bitirdik yani" (DY1, E, D. 1958).*

Milli Görüş grubunun üniversite süreci Devrimci Yol ve Ülkücü gruba göre farklılık göstermektedir. Siyasal grubun örgütlenmesi diğer iki gruba göre niceliksel ve niteliksel olarak farklı ilerlemiştir. Alan hâkimiyeti Milli Görüş grubunda ilk hedef olmamıştır. Görüşmeci MG4'ün konu ile ilgili ifadeleri şöyle olmuştur.

> *MG 4 "Yani o dönemde tabii üniversiteler farklı gruplaşmaların hâkim olduğu dönemlerde, Ülkücüler bazı üniversitelerde Solcular bazı üniversitelerde. Tabii bizden böyle bir örgütlenme bir yerde hâkimiyet kurma gibi bir şeyimiz*

yoktu" (MG4, E, D. 1954).

Bu dönem Milli Görüş grubunun üniversitelere de ilk hedefi örgütlenerek özellikle siyasal parti çalışmalarını sürdürmek üzerine olmuştur.

> *MG7 Şöyle bir çalışmalar yürütüyorduk mesela seçim dönemlerinde diğer dönemlerde kültürel çalışmalar yapıyordu. Konferanslar, seminerler bunları hemen hemen kaçırmıyorduk. Aktiviteler olduğu zaman katılıyorduk" (MG7, E, D. 1957).*

Fakat dönemin şiddet olaylarından tamamen uzak kalmamışlar ve dönem dönem şiddet olaylarının içinde taraf olmuşlardır.

> *MG 6 "Özellikle Ülkücüler ile Solcular arasında çatışmalar çok yoğundu. Erzurum yapısı itibariyle biraz öyleydi. Hâkimiyet Ülkücülerin üzerindeydi. Onlar da bizim üzerimizde baskı kurmaya çalıştılar ama biz onlara karşı direndik. Ciddi bir kavga olmadı ufak tefek çatışmalar oldu" (MG6, E, D. 1954).*

Milli Görüş üniversite döneminde görüşmecilerin ifadelerine göre daha çok örgütleneme faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Ülkücü ve Devrimci Yol grubunda olan görüşmeciler ile benzer deneyimler yaşamadıkları, farklı bir süreç içerisinde oldukları görülmektedir.

4.2.2.3.3. Deneyimler

Bir siyasal grupla hareket etmenin üniversite sürecinde yansımaları genellikle bireylerin yaşadığı kişisel deneyimlerde görülebilmektedir. Görüşmeciler için geçmişe dönük üniversitede yaşadıkları ilk deneyim okul kayıt gününde yaşadıkları olmuştur. Ülkücü gruptan Ü4 okulun kayıt günü yemek yedikleri sırada bir kavga gürültünün başladığını, bu sırada sol grupların *"faşistler okulu bastı"* ile toplanmaya başlayınca kendisi ve arkadaşlarının aslında sayıca az olduklarını, okul basmak gibi durumları olmamış fakat arkadaşları ile birlik olayın içinde kendilerini bulmuşlardır:

> *Ü4 "Komünistlerin Marksist Leninist ideolojinin sahiplerinin yapmış olduğu bugünün tabiriyle bir algı operasyonu yapıyorlardı ve okula ilk defa kayıt için gelmiş okula daha yeni girmiş öğrencileri kendi saflarına çekme arzusunda. Okulu faşistlerin bastığı faşistlerin okulda işte terör estirdiğine ve bu nedenle de onların karşısında bir devrimci gençlerin olduğunu oluşturuyorlardı algı olarak Tabii Biz o gün Ülkü ocaklarında ki 20-30 kişi arkadaşımızla birlikte mübalağa etmiyoruz o karşımızdaki kalabalık 5000 kişi oldu 6000 kişi oldu. Koskocaman bir kalabalık Jandarma tedbirleri artırıldı.*

Bize taş atıyorlar biz onlara taş atıyoruz, derken jandarmanın komutanı geldi ve dedi ki sizlere biz okul dışına çıkarmak zorundayız" (Ü4, E, D. 1958).

Ülkücü gruptan bir başka görüşmeci ise İstanbul üniversitesine kayıt yaptırmaya gittiğinde, solcu öğrencilerin kendisine *"faşo"* diye hitap ettiğini ve kaydını yapmalarına engel olduğunu görüşme sırasında vurgulamıştır. Özellikle bu kelimenin anlamını o esnada bilmediğini ve neden kendisine *"faşo"* dediklerini sorguladığını vurgulamış ve daha sonra yaşanan ayrışma ortamında kaydının nasıl yapıldığını paylaşmıştır:

Ü10 "Okulun kapısında bekliyorum bir kız arkadaş geldi. Omuzuma değdi, adımı soyadımı tekrarlattı, Bana dedi ki gel biz senin merkez binada kaydını yapalım, Siz kimsiniz dedim, gel dedi gelince öğrenirsiniz dedi. Ben zaten hiçbir şey düşünmedim. Birisi geldi ve kay dımı yapacak. Devlet neredeydi, üniversite yönetimi neredeydi? Mesela şimdi çok merak ediyorum. Koşa koşa gittim, merkez binada benim kaydımı yaptılar. Elime belgemi verdiler, dünyalar benim oldu. Ondan sonra kendilerini tanıttılar onlar Ülkücü grupmuş, işte kitap ihtiyacın olursa, bir şeyi danışman gerekirse bize gel, biz yardımcı oluruz, dediler" (Ü10, K, D. 1959).

Dönemin üniversitelerine ideolojilerin yansıması mekânsal ayrılıklarda görülmüştür. Özellikle üniversitelerde öğrencilerin çoğunluk olduğu üniversiteler zamanla o siyasal grupla da anılmaya başlar. Çoğunluk olan her grubun bir diğer gruba baskısı, üniversitede yaşam alanlarını sınırlandırmıştır. O dönemde İTÜ'de öğrenci olan görüşmeci Ü9 hem temsil ettiği siyasal grubun hem de kadın öğrencilerin nicel durumunu vurgulamıştır:

Ü9 "Bizim okul daha çok sol ağırlıklı kişilerin olduğu biz azınlıkta kaldık. İstanbul Üniversitesi öyle değildi, orada Ülkücüler çok fazlaydı Bizim okul benim dönemimde Maçka binasında tek kız bendim Ülkücü grubun içinde bir de arkadaşım vardı, gece grubundaydı. Erkek arkadaşlarımız da bir elin parmakları kadar. Bir araya topladığımız zaman o kadar oluyorduk" (Ü9, K, D. 1959).

Yaşam alanlarının sınırlanmasında özellikle artan şiddet olayları ile birlikte can güvenliği endişesi, üniversite eğitimini devam ettirebilmek için bir grupla birlikte hareket etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde şiddetin üniversiteler dışına çıkması, özellikle öğrencilerin okula ulaşmasına engel olmuştur. Devrimci Yolcu görüşmeci bu konuda yaşadığı bir olayı paylaşır:

DY6 "Pazardan okula giderken Çayeli'ni geçmemiz gerekiyor. Çayeli çok ciddi faşist örgütlerin olduğu bir yer. Yaşar Okuyan'ın bölgesi mesela. Oraya

geçerken saldırıya uğruyoruz. Yolumuz kesiliyor. Arabaları yukarıdan tuğlalar taşlar atılıyor. Okula gidip gelmemiz engellenmeye çalışılıyor. Yolumuz kesilip kurşunlanıyoruz. Yani öyle bir savaş ki yavaş yavaş Küçük çaplı çok derinleşmeyen ama direnirsen artacak. Direnmezsen biat edersen herhalde artık iyice teslim olunacak bir durumdu. Biz direnmeyi seçtik" (DY6, E, D. 1956).

Bu dönemde Gazi Üniversitesi'nde okuyan görüşmeci Ülkücü görüşmeci Ü7 ise güvenli bir ortam oluşturabilmek için birlikte hareket etme zorunluğunu okula ulaşma üzerinden anlatmıştır.

DY7 Her sabah Fen İşleri dediğim yerde buluşur ve Konya yolundan çok büyük kalabalık bir kitle halinde okula giderdik. Başlarda okula girebiliyorduk. Sonradan faşistler polisinde desteğiyle bize okula almamaya başladılar. Çatışmalar çıkmaya başladı. Bu sürecin sonucunda azalmalar meydana geldi. Bizde bir süre sonra hiç gidemez hale geldik. Okula giremeyenler, gerek ailesinin dayatmaları nedeniyle gerek ekonomik koşulları nedeniyle kalamayanlar memleketlerine gittiler. Ailenin yanında kaldılar ya da memleketlerinde işe girdiler bir yandan da okul kaydını devam ederek ama gitmediğimiz bir yer haline geldi" (DY7, K, D. 1956).

Yukarıda yer alan ifadelerde güvenlik ihtiyacının zamanla okula gidip gitmemek arasında bir tercihe dönüştüğü görülmektedir. Aynı zamanda görüşmeci gruplar için bir genç olarak üniversiteye dair anılarının daha çok şiddet olayları üzerinden olması, ideolojilerin gündelik hayatta yansımalarını bir kez daha göstermiştir. Bu konuda Devrimci Yol grubu ve Ülkücü grubu görüşmecilerinin çatışmalar ve onlara etkisi aşağıdaki ifadelerde yer almaktadır.

DY 10 "Zaten iki günde bir olay çıkıyordu. Okulun camları aşağı iniyordu. 1 Mayıslarda bir arkadaşımız öldürülüyor, onun mitingine gidiyoruz. 2000 kişilik bir okuldasınız, sinek vızıldasa duyuyorsunuz, olay çıkacak diyorsun. Biraz sonra gerçekten silahlar patlıyor. Okulun camları iniyor, millet birbirine giriyor. O ara ben de panik atak gibi bir durum yaşadım. Evde bile annem konuştuğu zaman birdenbire tepki veriyordum" (DY10, K, D. 1958).

Ü10 Okulda çatışma oldu. Ben arada kaldım. Hiç bir tarafta da değilim. Ama solcular beni rehin aldılar diyorum ya kader çiziyor ağlarını demek ki. Tabii çok korktum o tarihten sonra da zaten okula da hiç yalnız gitmedim. Hep bir manga eşliğinde gittik. Ertesi günde Cumhuriyet Gazetesi'nde tam sayfa bir resim fotoğraf benim fotoğrafım Beyazıt'ın cephane yüklü kızı ben…, silah bilmem. Sonra ben artık otomatik olarak ülkücü grupla gidip gelmeye başladım"(Ü10, K, D. 1959).

DY10'un üniversitede yaşana şiddet olayları ve arkadaş kayıplarının bireyin psikolojisi üzerindeki etkisi görülmededir. Arkadaşlık dönemin önemli olgusu olarak

birçok başlıkta ortaya çıkmıştır. Özellikle bir siyasal grupta birlikte hareket edilen arkadaşlar, birey için hem siyasal alanın hem de gündelik hayatın önemli parçaları olmuştur. Ü10'unda şiddet olaylarından korunabilmek için bir siyasal gruba ve onunla birlikte oluşan siyasal grup arkadaşlığı üniversitelerde güvenli alan oluşturan unsurlardan olmuştur.

Üniversiteler temelde bireyin uzmanlaşmak istediği alanda mesleki ve teorik bilgilerin verildiği eğitim kurumlarıdır. Dönemin gençleri için özellikle bireysel başarıya ulaşabilmenin önemli basamağı olarak görülüyordu. 1970'li yıllar sosyo ekonomik şartlarında sınırlı sayıda bireyin üniversite okuma şansının elde ettiği bir dönemdir.

Eğitim alma hakkı dışında üniversite bireyin sosyal kültürel gelişimine katkı sağlayan kurumlardır. Farklı özelliklere sahip arkanlar ile bir arada olma vakit geçirme sosyal alanı paylaşama bireyin gelişimine katkı sağlar. 1970'li yıllarda ideoloji ve siyasal grupların da en etkin olduğu mekânlar olan üniversitelerde, bireyler siyasal grupları merkeze aldığı bir eğitim süreci geçirmiştir.

Yapılan görüşmeler sonucunda 1970'li yıllarda üniversitede olan bireylerin eğitim alma hakkı, sosyalleşme şekilleri ve siyasal grup ile örgütlenme ve hareket etme şeklinde yansımaları olduğu görülmüştür. Eğitim alma hakkın konusunda görüşmecilerin 1970-1980 arasında üniversiteyi bitirme süresinde çok fazla sorun yaşamadığı görülmüştür. Özellikle Milli Görüş grubunda yer alan bireyler siyasal grupla birlikte hareket etmeleri örgütlenme içinde aktif olarak yer almalarına rağmen eğitim sürelerini zamanında tamamlamışlardır. Milli Görüş grubunun diğer iki gruba göre şiddet olaylarında çok fazla yer almaması bunda etkili olmuştur.

Devrimci Yolcu ve Ülkücü gruplar içerisinde okulu bitirme sürelerinden etkilenmede farklı unsurlar ön plana çıkmıştır. Örgütlenme içerisinde yer alanlar, eğitimi ikinci planda sürdürmüştür. Bunun yanı sıra iktidarların aldığı kararlar, 1980 darbesi eğitimin tamamlanmasını engelleyen durumlara neden olmuştur. Fakat görüşmecilerin neredeyse tamamı okullarını tamamlamış ve mezun olmuştur. Yalnızca Devrimci Yol grubundan bir kişi kendi isteği ile üniversite eğitimini yarıda bırakmıştır. Bu bir kez daha dönemin gençlerinin siyasal gruba her ne kadar öncelik vermiş olsalar

da eğitim alma haklarından vazgeçmediklerini ve eğitim başarıya ulaşma isteğini devam ettirdiklerini göstermektedir.

Üniversite eğitimi sürecinde öne çıkan bireyin sosyalleşmesi yine siyasal gruplar aracılığı ile sürdürmüştür. Her grup öncelikli olarak örgütlenme sürecini devam ettirerek, sorumluluklar alarak siyasal grupların taraftar toplama misyonunu gerçekleştirmiştir. Bu şekilde arkadaşlık bağlarının da geliştiği görülmüştür. Özellikle can güvenliği endişesi Devrimci Yol ve Ülkücü grup üyelerinin, siyasal grupla edindiği arkadaşlıklarda bağ kurmasını sağlamıştır.

1970'li yıllarda üniversite okuyan gençlerin eğitim, örgütlenme ve sosyalleşme ihtiyaçlarının merkezi olan üniversiteler, toplumsal değişim ve buna bağlı olarak siyasal değişimi talep eden gençlerin bir arada olabildiği ve bütün siyasal grupların birbirleri ile iletişim ve etkileşim halinde olan mekânları temsil etmiştir.

4.2.2.4. Çalışma Hayatı

Çalışma kapsamında 1970-1980 arasında siyasal grupla hareket etmenin bireylerin çalışma hayatına nasıl yansıdığı bu başlık altında analiz edilmiştir. Görüşmecilere çalışırken ideolojileri ile alakalı bir deneyimleri sorulmuştur. Bunun yanı sıra diğer sorulara içerisinde konu ile ilgili olan cevaplarda bu başlık altında analize dahil edilmiştir. Dönemin gençlerinin bireysel olarak statülerini değiştirme istekleri ve bunun için eğitime verdikleri önem birinci temada ayrıntılı olarak yer almaktadır. Görüşmeciler çalışma hayatında farklı şekillerde yer almışlardır. Çalışma hayatı ile ilgili sınırlama 1970-1980 arası olan dönemdir. Bundan sonraki yıllarda çalışma hayatı ve ideoloji üzerine bir bilgiye yer verilmemiştir.

Süreç içerisinde eğitimlerini tamamlayarak meslek edinenler vardır. Meslek mesleklerini devam ettirenler olduğu gibi mesleğine devam etmeyenlerde görüşmeciler arasında yer almaktadır. Bazı görüşmecilerde öğrencilik süreçlerinde çalışma hayatında aktif olarak yer almıştır. Bu dönemde genellikle öğretmenlik mesleği görüşmeciler tarafından tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında ideolojiye bağlı bilinçli bir tercih olarak yapıldığı yönünde bir bilgi paylaşımı olmamıştır. Dönemin eğitim uygulamalarında öğretmenlik eğitimi ve mesleğe başlama şartlarından dolayı gençler öğretmen olmayı tercih etme ihtimali olabilir. Verili tarih

aralığında öğretmenlik mesleğine başlayan görüşmecilerin deneyimleri yine dönemin siyasal toplumsal özellikleri içerisinde şekillenmiştir.

1976 yılında öğretmenlik mesleğine başlayan görüşmeci MG7 mesleği ve ideolojisini ilişkilendirdiği derneklerde aktif olarak yer almıştır. Bu şekilde siyasal grup ile bağlarını sürdürdüğünü anlatır:

> *MG7 "Resmi öğretmen olduğum için partide görev almadım ama Milli Görüş kuruluşlarında görev aldım. Milli Gençlik Vakfı'nda görevde bulundum. Öğretmenler derneğimiz var. Mefkûreci Öğretmenler Derneği diye geçiyor orada görev aldım bizim kuruluşlarımızda görev aldım" (MG7, E, D, 1957).*

1979'da hem evlilik hem de meslek hayatına başlayan görüşmeci Ü3 bu tarihlerde siyaset ile ilgilenecek vakti kalmadığını fakat her ortamda kendini ülkücü olarak ifade etmeye devam ettiğini söylemiştir. Dönemde öğretmen olarak yer alan bir diğer ülkücü görüşmeci Ü2 ise ilk görev yeri olan Bingöl'de kendi ideolojik ve grup kimliğini sürdürmeye devam eder: *"Öğretmen okulu müdürü her okuldan güvendiğimiz ülkücü öğretmenleri dörder beşer adet öğretmen okullarına dağıtmış. Okulda da milliyetçi öğretmenler diye bilinirdik" (Ü2, E, D. 1953).*Çalışma alanında kendi grubu ile yine bir araya gelen ve bu şekilde aidiyetliğini sürdüren görüşmeci, aynı zamanda farklı görüşten öğrenciler ile yaşadığı deneyimleri paylaşır.

> *"Okulda yaşı biraz 17-18 olmuş yeni okula başlamış bir 2 tane öğrencim vardı Bunlar milliyetçi öğrenciler. Hemen yanımda bittiler. Okulun duvarı yeni yapılıyor. Demir parmaklık yok hocam duvardan geçeceğiz dediler. Tam okulun orda arkamızda belki 200 tane öğrenci yürüyor. Kapıda da 4 tane Kürtçü. Bunlardan birkaç tanesi dağda kalmış. Ben bir Kahveye gittim orada Avcılar Kulübü diye milliyetçilerin toplandığı Ülkü ocağına yakın bir kahve idi tek başımaydım. 4 kişi karşıya geldi kahveye gelemedi. 20 metre ileride durdular yanıma gelemediler. Tabii Bingöl'de ağırlık soldan çok Kürtçüler" (Ü2, E, D. 1953).*

Görüşmecinin okulda yaşadığı olaylarda etnik kimlikler ile ilgili vurgular ideolojik tutumlarında yansımasını göstermektedir. Öğrencilerinde bu yönde bir tutum sergileyerek öğretmenlerine karşı geliştirdiği turumla tavır almışlardır. Dönemin kutuplaşması sosyalist-komünist ideoloji ile Ülkücü ideoloji arasında daha yoğun yaşanırken, yaşanılan mekânlara göre tarafların etnik kimlikler üzerinden de karşı karşıya geldiği görülmektedir. Yaşanan ideolojik kutuplaşma ve şiddet ortamında

mesleğini bırakmak zorunda olan görüşmeciler de olmuştur. Örneğin Devrimci Yol Grubundan DY6 görevini bırakma sebebini anlatır:

> *"Çorum'un İskilip çok tutucu bir yer. Tabii orada da ayar verdiler bize gittiğimiz zaman bir, Önümüze gelen esnafından milli eğitimine, Milli Eğitim'den bilmem kime kadar. Zaten orası dağ köyü git orada işini yap fazla bir şeye karışma. Zaten işimizi yapma gibi bir derdimiz vardı. O zaman nisan ayında falan okullar bitiyordu. Köy okulları Nisan'da biterdi. Bende Martta gitmiştim zaten. Dönmek üzereyken bize yakın bir köyde bir öğretmeni çok feci canavarca hislerle öldürdüler, komüniştti diye. Tabii bunu görünce annem falan okumamı çok istediler annem özellikle, babamda öğretmen olmamı da istedi. Ama böyle can güvenliği meselesi olunca herkes sen oraya gitme, başka yere git, tayin yaptırıyorsan yaptır. Yoksa insanları yolda kesiyorlar bunlar. Kolunu bacağını kulağını kesip böyle çok vahşice bir şey yani. İnsanın hiç tanımadığı bir insana böyle bir şeyi nasıl yapabileceğini tahallül bile edemezsiniz yani biz edememiştik. Çünkü öyle değildik öyle yetişmedik. Eylülde okullar başlarken öğretmenlikten istifa ettim ama o sırada da Çorum olayları oldu. Yani bu önceki tek tek öldürmeler artık kitlesel katliamlara dönüyordu. Artık profesyonel yapacağız bu işi öğretmenlik yapsan da savaş bitiyor kavga bitmiyor" (DY6, E, D. 1956).*

Dönemin çatışma ortamı ve can güvenliği endişesi görüşmeciler için bir savunma alanı ihtiyacı oluşturmuştur. Meslek toplumsal değişim için ulaşmak istedikleri ilk hedef fakat ideoloji ve can güvenliği endişesi etrafında gelişen bakış açıları bireylerin karar almalarında etkili olmuştur.Meslek edinmek önce bireyin kendisi için bir başarıyken toplumsal değişimi oluşturmanın bir yoludur. Devrimci Yol grubunda öğretmen okulundan mezun olan görüşmeci DY7, bu değişimi mesleği aracılığı ile yapmayı tercih etmemiştir.

> *DY7 "Özellikle okuldan mezun olduktan sonra ve devrimci harekete ben öğretmenlik yapmak istemiyorum. Devrimci mücadelede verilecek görev neyse onu yapmak üzere devrimci hareket içerisinde çalışmak istiyorum. Bir irade beyanı bildirdikten sonra, devrimci hareket beni Adana'da birkaç mahalleden oluşan bir mahallenin sorumlusu olarak görevlendirdi. Gittiğimde orada da devrimci Mücadele'nin örgütlenmesi çalışmasını yaptım… Toplumsal dönüşümü değişimi sağlamak O nedenle ben o dönemde bunun gerektiğine inanmış ideal çözüm olduğuna inanmış ve benim de bu konuda bir tuz da koyabileceğim harcına katkıda bulunabileceği bir süreç olarak bunun parçası olmaktan gurur duydum bir çalışma bir mücadele" (DY7, K, D. 1956).*

İdeolojinin toplumsal değişim vaadi bireysel başarıların önüne geçmektedir. Son iki görüşmecide bu değişimi gerçekleştirmek için örgütlenerek hareket etmeyi daha uygun buldukları görülmektedir.

Milli Görüş grubunda yer alan görüşmeciler genel olarak, dönemin ideolojik kutuplaşmasında keskin sınırlarla bir ayrışmada yer almamışlardır. Bu tavır meslek hayatında da devem etmektedir. MG6, kırsal alanda öğretmenlik mesleğini sürdürürken yaşadıkları anlatır:

> *MG6 "Lisede öğretmenliğe başladım. Özellikle Ülkücüler ve Solcular arasında kavgalar vardı. Aslında akrabalardı, küçük bir yerdi kavgayı öğretmenlerde biraz kışkırtıyordu. İlçede de parti mensupları parti ilçe başkanları kışkırtıyordu. Sonra her seferinde kavga olduğunda kavgayı ayıran bendim. Siyasi olarak birbirlerine zarar vermemelerini anlatıyordum. Sınıfta da çocuklar bakın akrabasınız zaten birbirinizin eniştesi kayını olacaksınız. Siz hayat boyu bu memlekette beraber yaşayacaksınız okul hayatımızı beraber yaşayacaksınız. Birçok kavgayı ayırdım, birçok çatışmaya mani oldum... Öğretmenler üzerinde de bu şekilde onlara kavgalarına engel olmaya çalıştım" (MG6, E, D. 1954).*

Bireyler çalışma hayatlarında ideolojik kimlikleri dolayısı ile sorunlar yaşamıştır. 12 Eylül döneminde Antakya kırsalında görev yapan görüşmeci DY10 yaşadıklarını şu örnek üzerinden anlatır:

> *DY10 "12 Eylül'den sonra olduğu için ne yapacağıma karar veremedim. Antakya ilk görev yerim orası ileri görüşlü bir yerdi. 12 Eylül'den sonra oradan beni aldılar daha faşist bir köye verdiler. Biri eski muhtarmış bana oda verecekti taşındım. O ev sahibi teyzeye demişler ki bu kadın TÖBDER'e adam toplamak için 500 lira veren ile yatıyor demişler. Kocasına nasıl veriyorsun evi diye sormuşlar. Aradan 6 ay geçti bana dedi ki hakkını helal et ne olur dedi. Senin için böyle böyle demişlerdi ama 6 aydır buradasın yanına gelen yok giden yok" (DY10, K, D. 1958).*

Milli Görüş grubunda yer alan kadın görüşmeci MG 8 Kahramanmaraş'ta resmi bir kurumda çalışmaktadır. İdeolojisi nedeni ile yaşadığı sorunları şu şekilde anlatmıştır:

> *MG8 "Mesela benim bu Milli Selamet Partisi'nin bir telefonu vardı. Onun telefonun öncelik tanımayayım diye, bizim şefimiz vardı yaşlıydı. Sen kimle konuşuyorsun derdi erkeklerle mi, örgütlü müsün? Gelirdi, dakikanın başında dururdu dakikasında düşürür müyüm diye. Başörtülü Annem vardı onu Hakir görürdü" (MG8, K, D, 1959).*

İki farklı ideolojik kimliği olan kadın görüşmecilerin, görev yaptıkları mekânlarda ideoloji ile cinsiyetçi ayrımcılığın birleştiği davranışlara maruz kaldıkları görülmektedir. Genel olarak kadına bakış açısının şekillendirdiği bu söylemler

ideolojik kimliklerde daha yaftalamaya yönelik gerçekleşmiştir.1978-80 arası dönemde kurumda görev yapan bir diğer görüşmeci MG 3 ifadeleri şöyledir:

> *MG3 "Tabii ben çalışıyordum yani çeşitli kurumlarda çalıştım ama bir siyasi fikrim vardı bunu elimden geldiği kadar anlattım anlatırdım kimseyle münakaşa etmeden o şekilde giderdik" (MG3, E, D. 1952).*

Milli Görüş grubunda genel ifadeler sözlü ve fiziksel tartışmalardan uzak durduklarını vurgularken Ü8 mühendis olarak çalıştığı resmi kurumda tartışmadan uzak kalarak kendi ideolojik kimliğine uygun hareket ettiğini ifade etmiştir.

> *Ü8 "Topladım oradaki çalışanları, dedim ki bakın böyle bir adamım memleketimi seviyorum, ülkücüyüm. Dolayısıyla siz bana bildiklerinizi öğretirseniz, ben de size bildiklerimi öğretirim ben sana abilik yaparım" (Ü8, E, D. 1950).*

Görüşmeciler arasında öğrencilik döneminde çalışma hayatına giren görüşmeci Ü1ise kendi tercihi ile yine siyasal grupla hareket edebileceği bir alanda kalmayı tercih etmiş ve ülkücü hareketin örgütlenme faaliyetlerinde yer aldığı bir çalışma hayatı olmuştur.

> *Ü1"Üniversiteye girdikten sonra sendikal faaliyetlere başladım. İstanbul'da sendika hareketinin ilk kuranlardan biriyim. Bir tarafta kendime düşen görev olarak talebeliğimi sürdürdüm bir taraftan semtlerde ilçelerde parti faaliyeti ilişki kurma faaliyeti yaptım. Bir tarafta sendikalar da mücadele ettim. Sendikacılığımız çok uzun sürdü. 1974'de Türk-İş kurduktan sonra, 80'e kadar ihtilale kadar Türk Metal Sendikasında Türk-İş'e bağlı olarak çok sendikal faaliyetler gerçekleştirdim. İşçinin haklarını menfaatlerini ileri seviyede savunarak onların elinden fabrikalar ele geçirdik. Bir genç talebesiniz onlar bilmiyor benim talebe olduğumu talebe olduğumuzu gizliyoruz ama bir sendikada maaş da alıyorum uzman olarak" (Ü1, E, D. 1951).*

Görüşmeci diğer görüşmecilerden farklı olarak çalışma hayatında tercihlerini ideolojik kimliğine göre yapmıştır.

Araştırma bulgularına göre Lise ve üniversite süreçleri ideoloji ve siyasal grupla kurulan ilişkide bireyin daha aktif olduğu dönemler olduğu görülmektedir. Üniversite sonrası iletişim ve etkileşim azalmaya başlasa çalışma hayatında aktif olarak olan görüşmeciler için siyasal grup ve ideoloji ile olan bağların kopmamıştır. Yaşamsal pratiklerde de yer alan bu bağlılık, ideolojinin bireyin kimliğinin bir parçası haline geldiğini göstermektedir.

İdeolojik kimlikler o dönem üniversiteden mezun olanlar için tercihlerini etkilememiştir. Fakat mesleklerini sürdürürken ideolojik kimlikleri doğrudan ya da dolaylı olarak yansımıştır. Daha çok kırsal ya da kırsal merkezlerde çalışma hayatında olan görüşmeciler ideolojik kimlikleri ile ilgili baskı hissetmiştir. Erkek görüşmeciler için bu fiziksel şiddet şeklinde olurken, kadın görüşmeciler daha çok cinsiyet ayrımcılığı içeren sözlü şiddete maruz kaldığı araştırma bulgularının sonuçlarındandır.

4.2.2.5.Semboller

Semboller, ideoloji ve bir siyasal grup ile hareket etmenin bireylerin yaşamlarına etkilerini görebileceğimiz alanlardan birini oluşturmaktadır. Birey ve siyasal grup ilişki de semboller önemli bir yere sahiptir. Semboller bir ideolojiyi, siyasal grubun temsil etmiş olduğu değerleri, inançları ve amaçları temsil etmektedir.

Çalışma kapsamında görüşmecilerin neleri sembolleştirdiği hakkında bilgi almak amacıyla 'ideolojinin fiziksel görünüşlerine nasıl yansıdığı sorusu sorulmuştur. Aynı zamanda görüşmeler esnasında sorulan diğer sorulara verilen cevaplardan da sembol vurgusu yapan ifadelere analizlerde yer verilmiştir. Analizler doğrultusunda görüşmecilerin dış görünüş, giyim tarzı, kullanılan takılar, kullanılan dil, okunan kitap ve gazeteler, dinlenen şarkılar, sloganlar, marşlar siyasal figürlere ideolojik anlamlar yükleyerek ideolojiyi ve siyasal grupları somutlaştırmışlardır.

1970-1980 arasında birçok yerde gözlemlenen semboller, özellikle politize olmuş gençlik hareketleri olmak üzere hayatın her alanında görülebilmektedir. Bu dönemdeki politik hareketler, semboller aracılığıyla belirli ideolojileri ve değerleri temsil etmiş, bireylerin hayatlarına etki etmiştir.

4.2.2.5.1. Dış Görünüş

Görüşmecilerin ifadelerine göre dönemin gençlerinin ideolojik anlam yüklediği sembollerden dış görünüş ile ilgili olmuştur. Fiziksel semboller olarak adlandırılan bu semboller, kıyafetler ve kullanılan aksesuarlar ve beden üzerinde gerçekleşen imaj değişiklilerini içermektedir.

1970'li yıllarda dünya genelinde değişen moda algısının yansımalar Türkiye'de gençler üzerinde etkili olmuştur. Özellikle kot pantolon, kadınların daha maskülen giyinmesi, erkeklerin saç uzatması ve aksesuar kullanmaları gibi giyim tarzlarının yansımaları görülmüştür. Gençlik üzerinde etkili olan modanın aynı zamanda siyasal toplumsal alanda ideolojide buluşması kendini giyim tarzlarında göstermektedir.

1970'li yıllarda moda bir anlamda sembolik bir çatışma ortamının argümanları haline gelmiştir (Pişer, 2020: 619). Görüşmecilerin ifadelerinde de sembolik kutuplaşma ifadeleri olarak giyim tarzları yer almaktadır. Fakat bu tarzlar genel itibari ile birkaç fiziki göstergede kendini göstermiştir. Genel olarak dönemin gençlerinin benzer kıyafetler giydikleri dönemin gençleri olan görüşmeciler Ü9, tarafından *"Herkes gibi tüm gençlik gibi giyinen gençlerdik. Aşırıya kaçmamak kaydıyla açık saçık giyinen yoktu çok da kapanan yoktu normal şeydi"(Ü9, K, D. 1959)* ,

Görüşmeci DY5, ideolojik bir bağlılık geliştirmiş ve bu bağlılık doğrultusunda giyim tarzını şekillendirmektedir: *DY5 "Harcamanızı gerektirebilecek bir şeyimiz yoktu. Sosyal hayatımız yoktu altımızda kadife pantolon üstümüzde bir ceket bilemediniz iki tane pantolon böyle bir hayattı" (DY5, E, D. 1956).* Görüşmeci Ü7 ise kıyafet tercihini kendi yapabildiğini ancak siyasal grubun belirlediği sınırlar içerisinde bu tercihini uygulamaya geçirebildiğini anlatır:

> *Ü7 "Gündelik giyinmen kuşanman, yürümen, gezmen hep bunlar teşkilatın bütünlüğü içerisinde meydana geliyordu. Ondan dolayı da o teşkilatın dediklerini yapıyordu. Kendi fikir ve düşüncelerini ikinci planda kalıyordu. Yani kendi fikir ve düşüncelerine zaten o görüş uyuşuyor olduğundan dolayı da herhangi bir sıkıntı meydana getirmiyordu. Ama belli bir kalıbı vardı. O kalıp neydi işte saçını uzatmayacaksın kot giymeyeceksin. Topuklu ayakkabı giymeyeceksin. Belli şekillerde insanların giyim ve kuşamlarında bir kalıp vardı" (Ü7, E, D. 1959).*

İstanbul'da öğrenci olan bir diğer Ülkücü Ü5 ise yukarıda yer alan görüşmeci Ü5'in ifadelerinin tam tersi bir teşkilat kararı olmadığını vurgulamıştır:

> *Ü5 "Kıyafetler insanların hür seçimi ile böyle teşkilatta ki hiçbir dönemde şöyle bir kıyafet giyelim diye bir şey olmadı… Kıyafet sol ve sağ kesimde 1980 öncesi dönemde birbirine yakın kıyafet giyerdi bıyık şekilleri biraz farklıydı. Onlar bıyıklarını ağzına sokar, biz hilal bıyık yapardık. Onlar parka giyer birbirine yakın şeyler vardı. Aynı sosyal sınıfın insanları" (Ü5, E, D. 1959).*

Aynı gruptan iki görüşmecinin dış görünüşleri ile ifadelerindeki farklılığın yaşanılan mekânın etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Görüşmeci Ü7, üniversitede Eskişehir de nüfusun daha az benzerliklerin daha fazla olduğu bir kentte yaşamaktadır. Bu nedenle ideolojik olarak farklılığını belirginleştirmiştir. Ü7 ise İstanbul'da hem nüfusun hem de farklılıkların daha fazla olduğu bir kentte öğrencilik geçirmiştir. İstanbul'da üniversite öğrencileri gündelik alanda daha fazla mekânda bir araya gelebilmekte ve giyim tarzlarında benzerlik gösterebilmektedir. Daha kırsal merkezlerde de bu etki görülmüştür. Konya-karaman bölgesinde gençliği geçen görüşmeci DY1, giyim tarzında bulunduğu bölge etkisinden söz etmiştir:

> *DY1 "Giyim tarzımızda benim o etkilediğin dönem parkalı dönemdir. Bir dönem öyleydi. Uzun saç meselesi falan çok böyle bizde yansımadı. Bulunduğum bölge gereği belki ama İstanbul gibi büyük kentlerde yansıdı mı bilmiyorum" (DY1, E, D. 1958).*

Görüşmeciler için ilk öne çıkan kıyafet parka olmuştur. Parka görüşmeciler tarafından iki farklı şekilde vurgulanmıştır. Bunlardan ilki kendi giydikleri bir kıyafet olarak ifadelerinde yer vermeleri olmuştur. Örneğin yukarıda DY1, 1970'leri *"parkalı dönemim"* olarak tanımlamaktadır. Görüşmeci DY10 bu yöndeki ifadelerinde *"Böyle paspal paspal ayağımızda kot pantolon spor ayakkabı ve parka giriyorduk"* parka giydiğini vurgularken; Devrimci Yol grubuna kıyasla parkanın bir giyim tarzı göstergesi olarak algılansa da ülkücü grupta parka giydiklerini ifade eden görüşmeci yer almaktadır:

> *Ü10 "Solcularda parka giyerdi. Biz de parka giyerdik. Çünkü kitap defter ve çanta makyaj malzemesi taşıyacak bir şey yok. Parkanın her şey içine koyardık. Bana Almanya'dan dayım yolluyor… Çok meşhur bir içi sarı dışı lacivert bir muşamba gibi bir şeyim vardı"(Ü10, K, D. 1959).*

Parka ülkücü grup üyeleri tarafından sol grupları tarif ederken de kullandıkları bir sembol olmuştur. Sol ve komünizmi birbirinden ayıran görüşmeci Ü2, Yaşadığı bir olayı anlatırken komünist üniversite öğrencilerini parkalı olarak sembolize eder:

> *Ü2 "Sol daha çok yeşil parka giyerdi. Bir gün solculardan önce veya komünistlerden önce solcular çok sıkıntı değildi bizde. Komünistlerden önce biz Gazi'ye girdik. Çok erken saatte sabaha karşı o gün boykot yapılacaktı. Boykotu kestik eğitim olsun diye, kapıdan girenleri de arkadaşlar seçerek alıyorlar. Öbürlerini almamaya çalışıyorlar derken parkayla bir delikanlı geliyor. Bizim arkadaşlar bunu dövmüş parkasından dolayı komünist zannetmişler" (Ü2, E, D. 1953).*

İkinci öne çıkan fiziksel görünüş erkeklerin kullandığı bıyık olmuştur. Ülkücü grup erkek görüşmecileri öncelikle kendilerinin dış görünüşünü tanımlarken kullanmıştır. Görüşmeci Ü7 *"Ama kendi tercihim eskiden bıyıklarını aşağı sarkıtmak hilal bıyıklı olmak insanlar kendiliğinden bırakıyordu" (Ü7, E, D. 1959).*ve Ü2*"bıyıklar ister istemez oluyordu" (Ü2, E, D. 1953)* ifadeleri ile bıyık bırakmanın onlar için önemli olduğunu vurgulamıştır.

Milli Görüş grubu içinde bıyık konusu için farklı bakış açıları bulunmaktadır. MG2 ve MG4 aynı siyasal grupta sembolleri farklı değerlendirmektedir. Grup içerisinde grup karalarına uymakta zorlandığını, ideoloji ile ilgili sorgulama içerisinde olduğunu çalışmanın diğer başlıklarında da yer alan görüşmeci MG2'nin konu ile ilgili ifadeleri şöyle olmuştur:

> *MG2 "Ben bıyık falan da çok kullanmadım. Onların etkisinde olarak kalmadım ama o bölge o zamanın gençleri özellikle işte aynı yaşta olan insanlar, sakal bırakma gibi pantolonlarını genişletmek gibi şeyler yaptılar ama ben onu yapmadım niye yapmadım. Dediğim gibi daha seküler düşünüyordum" (MG2, E, D. 1954).*

MG4 ise Milli Görüş hareketi için bir rol model olarak gördüğü Erbakan'ı sembol olarak görmektedir.*MG4 "giyim tarzı konusunda Erbakan'ı örnek aldığını "hocamız nasılsa ben de öyleydim. Yani hocamızın bilmiyorum sizde tanıdınız mı kıyafetini bilirsiniz" (MG4, E, D. 1954).*

Bıyık, dönem için ideolojik grupların kimliğini belirlemede görünüş ile ilgili bir sembolleştirmedir. Sembolleştirme yalnız kendileri için değil karşıt grupları tanımlarken de yapılmaktadır. Görüşmeci Ü1, Okulun ilk günü Okulda karşılaştıkları solcular ile ilgili değerlendirme yaparken fiziksel semboller üzerinden sol görüşlü öğrencileri tarif etmiştir:

> *Ü1 "Eli sopalı bir tane pos bıyıklı, Lenin'e benzetiyorlar bıyıklarını. Bir arkadaş içeri girdi. Bizi dışarı çıkardı. Arkadaşlar eylem var boykot var herkes dışarda. 30 tane adam görünce ilk defa gelmişsiniz, anlamaya çalışıyorsunuz ve hepimiz çıktık. O arada gruplar halinde geliyorlar devrim marşları söylüyorlar parkalı, blue jean pantolonlu post bıyıklı bir yığın adam bağıra bağıra geziyorlar dedik nereye geldik nasıl okuyacağız" (Ü1, E, D. 1951).*

Görüşmecinin karşısında olduğu grubu tanımlarken hem bıyıklar, hem de parkalarla bir ötekileştirme yaparken aynı zamanda dönemin modalarından olan kot pantolon giyilmesi üzerinden de bir ötekileştirme yapmaktadır. Görüşmeci Ü7'nin

ülkücülerin giyim kalıplarını anlatırken kullandığı *"kot giymeyeceksin"* ifadeleri dikkate alındığında ülkücü grupta kot pantolon giymenin hoş karşılanmadığı görülmektedir. MG2'nin de kendi grubunun giyimlerinden bahsederken *"pantolonları genişletme"* ifadeleri bir arada değerlendirildiğinde pantolonun dönemin önemli sembollerinden olduğu görülmektedir.

Kot pantolon ve Bıyık birer dış görünüş sembolü olarak Devrimi Yol grubu erkek görüşmecilerin cevaplarında yer almamıştır. Devrimci Yol grubunu kadın görüşmecilerinde kot pantolon daha fazla yer almaktadır. Erkek kıyafeti olarak algılanan pantolon ve 1970'lerde gençliği etkileyen bir moda olarak kadınlar arasında da kullanılmaya başlar.

Devrimci Yolcu kadın görüşmecilerin kot pantolonu kıyafet tercihleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra Devrimci Yolcu kadın görüşmecilerde özellikle dönemin kutuplaşması ile yaşanan şiddet olayları kıyafet tercihlerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Bu etki ile vurgulara Devrimci Yolcu erkek görüşmecilerde rastlanmıştır. Erkek görüşmeciler çatışma ile bağlantılı bir kıyafet tercihinden bahsetmemiştir. Görüşmeci DY7 hem dönemin moda algısını hem siyasal grup içerisinde yer alması ile beraber yaşadığı değim ve dönüşüm sürecini anlatır:

> *DY7 "Devrimci hareket ile birlikte bu herhalde bütün devrimci kadınların makûs talihidir deyim. Hepiniz daha erkeksi görünecek bir kılık kıyafet içerisinde bulduk kendimizi. Bunun bir nedeni gündelik hayatın bize kaçma kovalama yere düşme sürüklenme polis tarafından dayak yeme buna benzer anlamda ne tür sürprizler hazırladığını bilmiyoruz. Yani mini etekle yerlerde sürüklenmeyi hayal bile edemiyoruz o nedenle pantolon giymek ondan sonra bazen zaman zaman hepimiz silah taşıdık. Silah taşımak gerekiyor o nedenle biraz daha üstüne bol gömlek buna benzer şeyler giymek gerekiyordu. Kendimizi bu tür gereklilikler içerisinde bulunca kılık kıyafet tarzımızda işte kaban giymek, daha bir erkeksi hallere büründük. Bunu çok büyük bir çoğunluğumuz bunda hiçbir beis görmeden yaptık hoşumuza gidiyordu kaban giymişsin botlar giymişsin, Blujean yeni yeni hayatımıza giriyor işte kot pantolon giymişsin. Yazın bol gömlek giymişsin kollarını sıyırmışsın bu tür şeyler hoşumuza gidiyordu. Diğer insanlar benim devrimci olduğumu bilsin anlasın kılığından kıyafetimden ona göre bir miktar bu havada vardı" (DY7, K, D. 1956).*

Görüşmeci ifadelerinde yer aldığı gibi özellikle gençlik hareketlerinin, çatışma alanlarında daha çok yer alması kadınların kıyafetlerinde daha çok etkili olmuştur. Erkeklerin kıyafet tercihlerini değerlendirdiğimizde, dönemin giyinme

alışkanlıklarına göre devam ettikleri, siyasal gruplarda ve çatışma alanlarında daha çok görünürlüğü olmasına rağmen çok fazla giyim tarzlarında değişiklik yapmamıştır. DY9 ve DY10'unda ifadelerinde kıyafet sembolizelerinden dolayı yaşadıkları olumsuz durumlarda yer almaktadır:

> *DY9 "Mesela biz İzmir'de o yazın sıcağında etek yiyorduk. Pantolon giymemiz yasaklanmıştı. Etek giyilecek ve naylonu çorap olacak hepimizi en çok üzen şey buydu. Hep devrimci kızlar pantolon ile görüyorlar ya biraz daha yakalanma, dolayısıyla halkın içinde halk gibi olmak. İzmir'in sıcağı berbattı o İzmir'in sıcağında yazın külotlu çorap giriyorduk, polis kovalarsa faşist kovalarsa biz düşersek iç çamaşırlarımız, gözükürmüş, o çorap koruyor nedeni tamamen bu bizim namusumuzu koruyor" (DY9, K, D. 1956).*

> *DY10 "Nereye gitsem elinle koymuş gibi buluyor polisler. Hâlbuki kadının doğasında da süslenmek dışarıdaki polisle karşıda neden afişe ediyorsun ki kendini parka ile kot pantolonla spor ayakkabı ile damgalanıyorsun" (DY10, K, D. 1958).*

Kadın görüşmeciler, dönemin çatışma alanında kendilerini diğer siyasal gruplardan korumak hem de kolluk kuvvetlerine yakalanma riskini azaltmak kıyafet tercihleri yapması ile ilgili benzer deneyimleri Ülkücü grup içinde olan görüşmeci Ü10'un vurguladığı hususlar ise şöyledir:

> *Ü10 "Bir süre sonra o buzun pardösüler giyemez olduk. Pantolon giymek çok yaygın değildi. Çatışmaya girdiğimiz için genellikle pantolonlu giysiler giymeye özen gösterirdik. Ama çok az kız olduğumuz için kendimde hep koyu renkler giyerdik. Uzun etekler koyu kıyafetler kavga gürültü ettiğimizde eteğimizin açılmayacağı zorda kalmayacağımız eğer karakola düşersek o gün ihtiyacımızı giderecek giysiler giyerdik" (Ü10, K, D. 1959).*

Devrimci Yol ve Ülkücü grupta yer alan kadın görüşmecilerin yukarıda ifadeleri yer alan ifadelerinde namus ve buna bağlı korunma güdüsünün ön plana çıktığı görülmektedir. Dönemin toplumunda kadınlara yönelik toplumsal beklentilerin siyasal gruplarda devam ettiği görülmektedir. Kadın görüşmeciler hem içinde yaşadıkları toplumun hem de siyasal grubun beklentilerine göre davranış geliştirmektedir. İdeolojik kimlikleri ile cinsiyet rolleri arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Toplumsal beklentiler ve ideolojik beklentileri ortak bir alanda uzlaştırmaya çalışan kadınların kıyafetler üzerinden de grup dinamiğinin etkisi görülmektedir. Grup kararına alan ve bunun uygulamasını talep eden erkekler grup

dinamiğinin oluşmasına öne çıkmaktadır. Erkeklerin kendi kıyafetleri ile ilgili belirgin zorlama örnekleri de vermemiş olması görüşme yapılan Devrimci Yol ve ülkücü gruplarda güç ilişkilerinde erkeklerin daha belirleyici bir rolü olduğunu göstermektedir.

Kıyafet üzerinden dönemin sembolleştirme örneklerinden biride başörtüsü konusunda olmuştur. 1970'li yıllarda başörtüsünün siyasal bir sembol olarak görülmesi ile ilgili yaşadığı sorunları MG8 kendi ifadelerinde, toplumsal olarak yaşadıklarını örnek olarak vermektedir:

> MG8 "*Ben başörtüsü kullanıyordum, çıkarttırıyorlardı. Zaman zaman kullanıyordum bazen dışarıda kullanıyordum. Maraş mutaassıp bir yer derler ama esasında öyle değil. Şikâyet edenim çok oluyor. Ailevi yönden şikâyet ediyor. Komşular şikâyet ediyor veya partiden şikâyet ediyor. Alevi'si şikâyet ediyor, başörtüsü kullandığımız için şikâyet ediliyorsunuz" (MG8,K, D. 1959).*

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi içinde kültürel bir kutuplaşma dinamiği var olagelmişti. İslami siyasi çizginin kendini genel sağ siyasi çizgiden farklılaştırması sürecinin de bir parçasıdır. Bu süreç içinde İslam'ın siyasileşmesi ile İslami çizgi içinde yeni kimlik siyasetlerinin oluşumu bir noktada buluşmuştur (İlyasoğlu, 2013: 74-75). 1970'lerde hem üniversiteye giden kadın sayısındaki artış, hem de Milli Görüş hareketinin İslam'ı siyasal alanda temsili ile beraber kamusal alanda başörtüsü kullanan kadınların görünürlüğünde artırmıştır. Bu artış Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisinin getirmiş olduğu din ve dinin uygulamaları ile ilgili yaşanan tartışmaları da gündeme getirmiştir. Bu sefer bu tartışmaların baş aktörü olan kadınların hak mücadelesine girmesi başörtüsünün siyasal bir sembol olarak görülmesini beraberinde getirmiştir.

Görüşme yapılan kadın görüşmeciler için sembolleştirmelerin daha çok kimi zaman farklı siyasal gruplar içerisinden kimi zamanda kendi grupları içerisinden yapıldığı görülmektedir. Kadınlarda kendi kimliklerini siyasal grup ya da toplumsal normlara göre şekillendirmek zorunda kalmasına neden olmuştur.

Kıyafetlerin sembolize edilmesinin yanı sıra görüşmeciler tarafından kullanılan aksesuarlarda dönemin ön plana çıkan sembol eşyalarıdır.Ü3 görüşmeci dönemde sembol teşkil eden eşyaları çok kullanmadığını vurgular: *"Sadece takılan bir*

*Bozkurt kolyeleri vardı. Genelde erkekler takıyordu"(Ü3, K, D. 1956).*Bir diğer kadın görüşmeci Ü9 ise ifadeleri ile kolye kullandığını ifade eder*: "belirgin bir şeyimiz yoktu Ayyıldız kolye takardık bazen bozkurtlu kolyelerimiz vardı onu takardık" (Ü9, K, D. 1959).*

Bozkurt kimi ülkelerin veya milletlerin insan veya hayvan tasvirleri ile sembolize edilmektedir. Türkler için Bozkurt gibi sembol kullanılmaktadır. Türeme sembolizmi içerisinde birçok mitolojik köken barındırmaktadır. Türeyiş efsanelerinde yer alan bozkurt (Koca, 2012: 32) ve İslami simgeleyen hilal, ülkücü ideolojinin anlamını somut göstergeleri olmuştur. Türk türeme mitlerinde görülen "kurt" Koca'ya göre; Türklerde "atalar kültü"nün bir diğer tezahürüdür. Kurda duyulan saygının sonucunda Hun ve Göktürk destanlarının birçoğunda "kurt" temel unsur olarak kendini gösterir. Bu destanlardan Göktürk Türeyiş Destanında "kurt" hem kurtarıcı, hem de ata durumundadır (s.63). Ülkücü grubun kullandığı bozkurt sembolü, Türk tarihi unsurlarını içeren hem de ülkücü ideolojinin başat referansını temsil etmektedir. Kolyelerin yanı sıra rozetlerde siyasal gruplar tarafından sembolleştirilmiş göstergeler olmuştur. Bu konuda Devrimci Yol grubundan görüşmeci DY1 ifadeleri şu şekilde olmuştur:

> *DY1 "1975'lere gelindiğinde sembollerin daha da insanların saflaşmasına neden olduğunu belirtir: Atatürk rozetini takanlar solcu olarak değerlendirilir. Takmayanlar kurt rozeti takanlar sağcı. Böyle bir şeydi Atatürk orada. Sembol olarak bugünkü bakıldığı gibi değildi" (DY1, E, D. 1958).*

1970'li yıllarda Mustafa Kemal Atatürk bir siyasal figür olarak sol görüşü destekleyen bireylerin sembolleştirdiği bir siyasal figür olmuştur. Toplumsal algıda bu yönde oluşmuştur. Devrimci Yol grubu için bir dönem rozet kullanan olduğu gibi kullanmayanlarda olmuştur. Bu anlamda Atatürk rozetinin Devrimci Yol grubunu temsil eden bir sembol olmadığını söylemek mümkündür. Devrimci Yol bireylerinin genelinde bu tarz rozet kullanımı çok fazla rastlanmadığı DY 6'in ifadeleri şöyle anlatmıştır:

> DY6 *"Ama bizim Dev Yolcuların bir rozeti yoktu ayrı. Öyle bir belirgin bir şey benim sevmezdik öyle bir tavrımız yoktu bir yere gittiğimiz zaman Devrimci Yol şeyi ile gitmezdik. Köye gittiğimiz zaman çay üreticisi ile konuşuyorsak normal çay üreticisi gibi konuşuyordun. Öyle bir damgalama bir simge öne çıkarma öyle bir şey yok" (DY6, E, D. 1956).*

Görüşmeci içlerinde yer aldıkları ortama uygun davranarak ideolojik duruş/kimliklerini daha çok davranışlarıyla gösterdiklerini ifade etmektedir. Bu anlamda kişilerin kendilerini de sembolleştirdiğini söylenebilir. Devrimci Yol'un sembol olarak kullandığı bir rozet bulunmuyor. Fakat belli bir dönem Atatürk rozeti kullanıldığını ve sembolizeden kaynaklı ülkücü gruptan şiddet gördüklerini anlatan DY6 ülkücülerin Atatürk rozeti takanlara karşı şiddet uyguladığını şiddetin gerekçesini sembolleştirmelerden kaynaklandığını ifade eder:

> *DY 6 "Sol Atatürkçü kesim, Kocatepe Kurtuluş Savaşı vesaire simgesel şeyi anti-emperyalist bir yapı ama onun sahiplenmiş olmak belki de. Atatürk rozeti takanları solcu olarak tanımladığımız zamanlar vardı yani. Onlar da bizi ister Atatürk rozeti tak, ister Lenin rozeti tak fark etmez. Buradaki niye takıyorsun diye değil. Bunu takanların solcu. Onlardan olmayan 3 hilal takmıyorsun, Bozkurt takmıyorsun, Atatürk takıyorsun" (DY6, E, D. 1956).*

Genel olarak bakıldığında Görüşme örnekleminde yer alan siyasal grupların kendi Atatürk'ü vardır. Çalışmanın üçüncü temasında bu konu ile ilgili bir başlık açılmıştır. Fakat siyasal figürlerin düşünceleri, davranışları, dünya görüşü ve fiziksel özellikleri vs. ideolojiler tarafından sembolize edilmektedir.

Kullanım amacına göre kıyafet ya da aksesuar olarak değerlendirilebilecek şapka Ülkücü grupta Ü2 tarafından kullanılmıştır. *"Benim kalpağım vardı. O zaman da kullanıyordum, o zaman havaydı" (Ü2, E, D. 1953).* Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'da kullanılan kalpak ülkücü görüşmeci için Turan idealini temsil etmesi açısından önemli bir sembol olarak kullanılmaktadır.

Kıyafet ve bıyık gibi rozet de öteki olanı tanıma ve tanımlama şekli olarak çalışma kapsamında karşımıza çıkmaktadır. 1975'ten sonra siyasal gruplar arası fiziksel şiddet artmıştır. Siyasal gruplar arası şiddetin gerekçesinin yalnızca savunma amaçlı gerçekleşmediği görülmektedir. Sembole yüklenen ideolojik anlam biz ve onlar ayrımı ve bunun şiddete dönüşmesi için yeterli olmuştur.

4.2.2.5.2. Sözlü, Yazılı ve Görsel

İdeolojilerin dış görünüşe yansıyan özelliklerinin yanı sıra dil aracılığı ile sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesi sembol haline dönüşebilmektedir. Sözlü semboller

marşlar, sloganlar ve şarkılar, yazılı metinler vb. aracılığı ile ideolojinin mesajlarını iletmektedir.

Dönemin gençlik hareketlerinde marş figürü daha sıklıkla kullanılırdı. Modern dönemin toplumsal hareketler anlayışına bağlı disiplin, uygunluk ve nizamiliğin göz önünde olduğu, tek bir merkezden kitlelere seslenildiği bir müzik anlayışı söz konusuydu. Koro şeklinde okunmasına rağmen, lirikler toplumsal kurtuluşun merkezi bir siyasal mücadeleden geçeceğini gösterir nitelikteydi (Semercioğlu, 2014). Marşların bu özellikleri sloganlar içinde geçerlidir. Marş ve sloganlar ideolojiye uygun içerikte düzenlenir. Bu anlamda ideolojinin sözlü ifadeleri olan marşlar Devrimci Yol ve Ülkücü gruplar için önemli semboller olmuştur. Ülkücü grup görüşmecilerinin marşlar hakkındaki görüşleri aşağıdaki gibi olmuştur:

> *Ü6 "Bizim mesela marş söylemek. Bir yerde biri marş söylüyor. Ben de mutlaka marş söylerdim çok önemliydi ifadelerimiz de dini ve milli şeyler tabi ki ön plandaydı kendimize bu konuda çok zaten şekillenmiş de karakterimiz olmuştur" ,(Ü6, E, D. 1960).*

> *Ü10 "Ayda yılda bir yapılan geceler vardı. O bir gece yapıldığında biz o motivasyon bir yıl yeterdi zaten. Coşkular marşlar, ritimler. Zaten gençlik ritimdir marştır. Turan Kızılelma Çırpınırdı Karadeniz. Hiçbir ülkücü duyunca yerinde duramazdı biraz daha duygusal reflekslerimiz vardı. Tabii ki inanıyorduk inanmasak yapmazdık"(Ü10, K, D. 1959).*

Marşların yanı sıra döneme de bazı şarkılarında ideolojik bir perspektifler dinlendiğini söylemek mümkündür. Örneğin bu konuda Devrimci Yolcu görüşmeci DY8 şöyle anlatır:

> *DY8 "O zamanlar evde bir pikabımız vardı sol plakları alıp dinlerdim. 'Adiloş Bebe' (Ahmet Arifin şiiri, Cem Karaca şarkı söylemiş) diye şimdi ismini hatırlamıyorum ama annem artık oğlum yeter içinden 'Adiloş Bebe' çıktı sabahtan akşama kadar dinlerdim" (DY8, E, d. 1956).*

Şarkılar, marş ve sloganlar gibi kimi zaman sözleri değiştirilerek kimi zamanda şarkının sözlerine yüklenen anlamlarla ideolojiler için güçlü bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Slogan olarak değerlendirilebilecek başka bir sembolleştirme şeklide ant içmektir. Ant içilerek ideolojinin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için bireyin kendine ve temsil ettiği siyasal gruba söz vermiş olmaktadır. Bu yönde görüşmeci DY1'in ifadeleri şöyledir:

DY1 "Ben şeyi çok severdim mesela ant içmeyi. Genellikle de her gün bir cenazenin gelirdi. Cenazelerin üstüne her zaman çok oldu mitinglerde mutlaka ant içilirdi. Emperyalizme oligarşiye karşı, kanımın son damlasına kadar savaşacağım o betimlemesi. Omuza çıkmalar genellikle böyle doğal kürsü oluşturma. 3000-5000 kişinin olduğu yere ne zaman, megafon zaten olmadı, korsan eylemler benim çok hoşuma giden zevkle yaptığım bir şeydi" (DY1, E, D. 1958).

Sloganların sözlü ifadesi dışında yazılı olarak ifadesi de hem görsel hem de yazılı bir sembolleştirme olmaktadır. 1970'lerde duvar yazıları dönemin siyasal gruplarının kendilerini ifade etme şeklidir. Yazılarla ilgili pratiklik kazanma bile önemli başarı olarak değerlendirilmektedir.

Görüşmeci DY4 Dönemin İTÜ ve YTÜ okuyan gençlerin daha kısa sürede slogan yazmalarını dönem için önemli bir kazanım olarak görmektedir. Duvara yazı yazarken bir yandan can güvenliğinin sağlanması gerektiği için bulunan çözüm görüşmecinin anlatımında yer almaktadır*:*

DY4 "Öyle bir hale geldi ki pratikte işlerin nasıl yürütüleceğini üretmeye başladılar. Korsan yazı yazmayı çıkardılar, yazı yazma yasaklanmış. Bir duvara hangi slogan yazılacak, tek yol Devrim yazacak mesela kaç harftir, o kadar adama görev veriyor ve bir fırça bir kutu boya. Herkes bir harf yazıyor, hızlıca bitiyor. 30 saniye sürüyordu bir slogan" (DY4, E, D. 1951).

Bozkurt sembolünün görsel kullanımları dışında afiş, pankart ya da tabelalarda kullanılması ülkücü görüşmeci Ü2 üzerinde etkili olduğu görülmektedir: *"Gaziyi kazandığım sene işte tekrar bozkurt yazısını görünce ben yine özüme döndüm" (Ü2, E, D. 1953).*Görüşmecilerin ifadelerinde de yer aldığı gibi ideolojinin sembollerinin yazılı hali görüşmeciler için ideolojik bir motivasyon sağlamıştır.

Dönemin yaygın kitle iletişim araçlarından olan gazetelerde ideolojinin yazılı ve görsel sembollerini temsil eder olmuştur. Gazetenin içeriğinin belli bir ideolojiyi temsil etmesi ve bu nedenler tercih edilmesi yazılı bir sembol olmasını sağlamıştır. Görüşmeci DY1 ve Ü10'un bu yöndeki ifadeleri şöyledir:

DY1 "Cumhuriyet Gazetesi sol olarak lanse edilir, solcuların okuduğu gazete, Tercüman Gazetesi sağcıların okuduğu gazetedir. Böyle bir saflaşma basın yayın, semboller giderek de insanların saflaşmasını beraberinde getiriyordu" (DY1, E, D. 1958).

Ü10 "Her Gün Gazetesi okuyorduk. Solcular yolda yürürken Cumhuriyet gazetesinin Cumhu' unu gösterecek şekilde dışa kıvırırlardı. Biz de Her Gün Gazetesi'nin her günü gösterecek şekilde dışarı kıvırırdık" (Ü10, K, D. 1959).

Görüşmeci Ü6 gazetelerde ülkücülerle ilgili oluşturulan tipleştirmeden duyduğu rahatsızlığı paylaşır:

Ü6 "O zaman medyada Ülkücü tiplemesi çok yanlıştı, hiç öyle bir şey olmadı. Neydi, bir elinde zincir bir elinde bıçak tabanca. O zamanki gazetelerde Ülkücü tiplemesi hep böyleydi. Halk ile aramızda bize karşı müthiş bir antipati ye sebep oluyordu. Medyanın hâkim gücü bu getiriyordu. 1975 yılındaki bir gazete Ülkücü şekillenmesi kalpaklı, belinde zincir, silah olan, solcu olan elinde kitaplar, güzel kıyafetler, halkta yaratılan algı buydu. Bunda da başarılı oldular. Kavgacı, dövüşçü, Ülkücüler okulunda işinde gücünde solcular gibi bir tipleme yaptılar ve bunda da başarılı oldular" (Ü6, E, D. 1960).

İdeolojilere göre yapılan görsel vurgular zihinde daha kolay kalmaktadır. Gazetelerinde bu görselliği kullanmaları, dönemin medyasının da kutuplaşma sürecinde taraf olarak sembolleştiğini göstermektedir. Görsel semboller görüşmecilerin kişisel alanlarında da kullanılmaya devam etmiştir.

Görüşmeci DY3 kendi yazdığı günlükleri görüşme esnasında göstermiştir. Günlüğünün üzerinde ve içerisinde yer alan üç hilal ve bozkurt Ülkücü sembollerin resimleri yer almaktadır. Görüşmecinin konuya ilişkin vurgusu şöyledir: *"Özellikle lise döneminde günlük yazarım Bu oldu şu oldu şöyle oldu yani günlük" (DY3, E, D. 1958).*

1970'li yıllarda gündelik hayatta kullanılan farklı nesnelerinde gençler tarafından sembolleştirildiği görülmüştür. Bunlardan bir olan sigara, Ülkücü grup ve Devrimci Yol grubu arasında yaşanan ayrışmanın sembollerinden olmuştur. Farklı siyasal gruptan görüşmeciler Ü6 ve DY1'in bu yöndeki ifadeleri şöyledir:

Ü6 "Gümrük bakanı Gün Sazak vardı. Tekel, Sipahi diye bir sigara üretiyordu. Osmanlı Sipahi askerleri üzerinde de 85 diye bir şey vardı. O zaman gençlerin arasında 85'te Ülkücüler iktidar sloganı vardı ve gerçekten devamlı büyüyordu hareket"(Ü6, E, D. 1960).

DY1 "Birinci sigarası içme. Mesela Devrimci Yol'un bir sayısında Marlbora veya da Maltepe. O zaman Samsun içilmesi, yaşam biçimi olarak eleştirilmiştir" (DY1, E, D. 1958).

Bugünden geçmişe dönük değerlendirmeler yapılırken görüşmecilere şuan tuhaf gelen birçok o günün şartlarında normal görülmüş ve bu normalleştirmede sembollerde etkili olmuştur. Süreç içerisinde birçok şey sembolize edilmiş olup sigarada süreçte siyasal grupların ayrışma alanlarından biri haline gelmiştir.

Devrimci Yol grubunda görüşmeciler ülkücüler için görüşme boyunca faşist ifadesini kullanırken, ülkücüler ise daha çok komünist ve Marksist Leninist tanımlamalarını kullanmıştır. Milli Görüş grubu ise ülkücü ve solcu ifadelerini daha çok kullanmıştır. İdeolojiler ve bu ideolojilere yüklenen anlamlar birbirlerini tanımlarken de sembol kelimeler olarak kullanılmıştır. Çalışmanın üçüncü temasında dile yansıyan ifadeler daha ayrıntılı incelenmiştir.

4.2.2.5.3. Meslek ve Mekân

Meslek, bireyin uzmanlaştığı alana yönelmesi ve maddi manevi ihtiyaçlarını karşılama aracıdır. Bu başlık altında bir sembol olarak değerlendirilen meslek ile ifade edilmek istenen görüşmecilerin 1970'li yılların siyasal ortamında ideolojilerine göre anlam yüklemiş olduğu mesleklerdir. Örneğin Devrimci Yolcuların, geneli polislerden bahsederken, polislerin süreç içerisinde taraf olduğunu ifade etmiştir. Üniversitelerde yaşan olaylarda polislere karşı bakış açıları görüşmeci DY1'in ifadelerinde yer almaktadır:

> *DY1 "Jandarma ve polis arasında ayrım vardı. Sol gurupların tercihi jandarma olurdu. Çünkü polis çok siyasallaşmıştı. Pol-Bir falan o zaman örgütlüydü. Problem yaşıyorduk yani ama jandarma olduğu zaman solcular kendini daha güvende hissederdi. Onun için çoğu zaman jandarma okulda güvenliği sağlardı. O dönemde okulda derslere girip çıkıyoruz. Ama polis olduğu zaman kesin olay olurdu" (DY1, E, D. 1958).*

Görüşmeci DY1'in polisleri karşısında görürken, jandarmayı sola yakın bir bakış açısı ile sembolleştirmektedir. Polislerin daha sağ görüşlere eğilimli olması konusunda farklı bir deneyime sahip olan Ü10 ise, polislerin bir meslek olarak değil, kendi içlerinde ideolojik olarak ayrıldığını ifade etmiştir.

> *Ü10 "Eğer ülkücü bir polise rast gelirsen karakolda rahat edersin. Eğer solcu bir polise rast gelirsen anan ağlar. Solcu bir polise rast gelirsen seni çok döver. Sağcı bir polise denk gelirsen daha rahat edersin" (Ü10, K, D. 1959).*

İki farklı görüşten yer alan görüşmecilerin, bireysel deneyimlerinde göre polislere ideolojik bir anlam yükledikleri görülmektedir. Meslekler üzerinden yapılan sembolleştirmeler aynı zamanda siyasal grupların birbirlerini tanımlarken kullandıkları sözlü sembollerde görülmektedir.

1970'li yılların sembolleri arasında mekânlarda yer almaktadır. Burada üniversiteler çoğunlukta olan ideolojiye göre sembolleşmiştir. Hangi siyasal grup bir üniversite de sayısal olarak hâkimse bu üniversite bu siyasal grupla birlikte anılmıştır.

Kullanılan toplu taşıma araçlarının da dönem içerisinde sembolleştirildiği görülmüştür. İstanbul'da kullanılan vapurlar ve bu vapurlar aracılığı ile gidilen semtler birer sembol hale gelmiştir.

> *Ü10 "H. ile nasıl bir hata yaptık, Sirkeci'den Kadıköy vapuruna bindik Kadıköy Hattı solcuların hattıydı Üsküdar hattı ülkücülerin hattıydı. Yani karşıya geçmek isteyen sağcılar Üsküdar'dan giderlerdi. Biz binmişiz yani biz o kadar dünyadan şeyiz ki. Erkekler kadar değil belki bizim şeyimiz yurtlarda falan kalmadığımız için. Birileri bizi tanıdığı orada tanıyınca bizi denize atmaya kalktılar. Saldırdılar ve kaptan ateş ederek bizi kamarasına aldı. İndikten sonra polislere teslim etti öyle kurtulduk" (Ü10, K, D. 1959).*

İdeolojiler arasında ayrım gündelik hayata her alanda yanışmış, yolda yürüme amacı ile kullanılan kaldırımlar yönlerine göre ayrılmış ve ideolojik bir perspektifle kullanılmıştır. *Ü3'ün "Mesela dışarıya çıktığımız anda solcular bu şeyden gidiyordu kaldırımdan karşılıklı yürüyorduk" (Ü3, K, D. 1956)*ifadeleri genel olarak dönemin atmosferine uygun olarak görüşmecilerinde bu tarz ayrılıkları normalleştirdiği görülmektedir.

Bu başlık altında yer alan araştırma bulgularına genel olarak bakıldığında, İdeolojilere yüklenen semboller aracılığı ile kendi ifade etme ve ötekini tanımlama görüşmeciler arasında en çok ülkücü grup yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda hem Devrimci Yol hem de ülkücü grubun birçok farklı sembolleştirmeler yapmışlardır. Milli Görüş grubu içinde 1970'li yıllarda diğer iki grup kadar sembol kullanımının olmadığı görülmektedir.

Bugünden geçmişe dönük değerlendirmeler yapan görüşmeciler için günün şartlarında normalleştirdikleri birçok sembol için günümüzde birçok şey sembolize edilerek ideolojilerin pekiştirildiği görülmektedir. İdeolojilere yüklenen semboller

aracılığı ile kendi ifade etme ve ötekini tanımlama görüşmeciler arasında en çok ülkücü grup yer almaktadır. Ama hem Devrimci Yol hem de Ülkücü grubun birçok farklı sembolleştirmeler yapmışlardır. Milli Görüş grubu içinde 1970'li yıllarda diğer iki grup kadar sembol kullanımının olmadığı görülmektedir.

4.3.İdeoloji ve Siyasal Grupları Değerlendirme

Araştırma bulgularının buraya kadar olan analizlerinde görüşmecilerin ideolojilerinin nasıl oluştuğu ve bunu eylemsel olarak hem siyasal grup içerisinde hem de gündelik hayatlarında eyleme dönüştürmeleri ve içselleştirmelerine yer verilmiştir. Araştırmanın *İdeoloji ve Siyasal Grupları Değerlendirme* başlıklı son temasında ise görüşmecilerin 1970'li yıllarda kendi ideolojileri ve siyasal grupları dışında kalanlara karşı olan bakış açısının ne oldu üzerinde bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Bireylerin kendi dışında kalan görüşlere karşı olan bakış açılarını analizi biz ve onları, kabul edip reddettikleri ya da belli bir mesafeden baktıkları ideoloji ve grupların daha ayrıntılı bir şekilde görülmesini sağlayacaktır. Bir anlamda öteki olan kurdukları mesafenin dönemin atmosferine göre görülmesini sağlayacaktır.

4.3.1. Kurucu İdeoloji ile Kurulan Mesafe

Osmanlı Modernleşmesinden Türk Modernleşmesine dönüşen tarihsel süreç 29 Ekim 1923 yılında resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti ilanı ile devam edilmiştir. Düşünce temellerini Batılılaşma ve Türk milliyetçiliği çatısı ile oluşturan ulus devlet anlayışı zamanla kurucu ideolojiye dönüşmüştür. Ulus kimliğinin inşasında batılılaşma merkezli modernleşme anlayışı ile birlikte toplumsal değişim ve dönüşüm için yapılan uygulamaların teori ile birleştiği kurucu ideoloji Kemalizm olarak adlandırılmıştır.

Bütün bu sürece önderlik eden Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının temel hedefi, laik demokratik ve batılı değerlere sahip bir devlet ve toplum yapısı oluşturmak olmuştur. Bu süreçte eğitim, ekonomi, hukuk gibi her alanda reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar bir süre sonra cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık laiklik, milliyetçilik, devrimcilik ilkeleri etrafında şekillenen ve modernleşme için yol haritası sunan bir ideoloji olmuştur.

Tek Parti döneminin ürünü olan Kemalizm sözcüğünün yanı sıra, 1940'ların "Millî Şef" yönetimi altında görece sakıncasız bir muhalefeti dillendirebilme yolu olarak bulunmuş gibi görünen "Atatürkçülük", sözcüğünü de ortaya çıkartarak gelişip karmaşıklaşmıştır. Özellikle 1960'lardan itibaren daha çok sol siyasî düşünce ve örgütlenmeler tarafından veya onlarla birlikte telaffuz edile gelen Kemalizm yerine, milliyetçi-muhafazakâr düşünce ve örgütlenmelerde Atatürkçülük sözcüğünün tercih edildiği; bununla birlikte, sol düşünce içinde yer alıp "Atatürkçülük" sözcüğünü "devrim" ile birlikte kullananların da var olmuştur (Köker,2009: 97).

1960'lı yıllara kadar devlet ve toplumsal yapıda hâkim bir ideoloji olan Kemalizm dışında toplumsal alanda karşılık bulan farklı ideolojiler siyasal alanı da etkisi altına almaya başlayacaktır. Bu süreçte ortaya çıkan her ideoloji, Kemalizm'in kimi zaman yanında kimi zaman karşısında durarak bir mesafe belirlemiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilen üç siyasal grup ve temsil ettikleri ideolojilerin Kurucu ideoloji Kemalizm ile kurdukları mesafe bu başlık altında analiz edilmiştir.

Görüşmecilere, Kemalizm ve Atatürkçülük hakkındaki düşünceleri hakkında bilgi almak için yöneltilen soruların öncelikli amacı katılımcıların kurucu ideolojiye yönelik düşünce ve tutumlarını öğrenmek olmuştur. Bu şekilde, kendi ideolojileri ile kurucu ideoloji arasında nasıl bir farklılık gördüklerini anlamak ve bu farklılıkların nasıl oluştuğuna dair çıkarımlar yapmak mümkün olmuştur. Aynı zamanda, kurucu ideolojinin temsilcisi olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün nasıl görüşmeciler tarafından nasıl algılandığı ve onun hakkındaki düşünceleri öğrenmek de sorunun ikinci amacını oluşturmuştur. Kurucu ideoloji ile kurulan mesafesinin daha iyi ortaya çıkması için soruya verilen cevaplar üzerine üç ideolojinin kendi perspektifinden ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Burada ilk analiz edilen grup ülkücüler olmuştur. Ülkücü grubun ideolojisinin temel taşı olan Türk Milliyetçiliği, Mustafa Kemal ve Cumhuriyeti kuran ekibinin ulus inşasında temel ayaklarından da biri olmuştur. Fakat burada Türk Milliyetçiliği ulus devlet inşasında öne çıkan, Misak-i Milli sınırları ile belirlenen bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu anlayışta Türk kimliği üst kimlik olarak belirlenmiş ve Anadolu topraklarında yaşayan farklı kimliklerin Türk Kimliği çatısı altında birleştirilmesi hedeflemiştir. Türk kimliğine yapılan vurgu ülkücü ideolojinin de merkezinden olan

Türk milliyetçiliği ile kesişmiştir. Ülkücü grup görüşmecilerinin geneli aşağıda yer alan görüşmeci ifadelerinde olduğu gibi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk milliyetçiliği arasındaki bağı vurgulamıştır:

> *Ü1 "Gazi Mustafa Kemal Atatürk, son derece ileri seviyede bir Türk Milliyetçisi, en büyük iftiharım Türk yaratılmamdır, diyor. Bu kelimenin çok önemi var ırkçılık anlamında kullanılamaz. Türk olmanın ehemmiyeti nedir? Niçin Atatürk, Türk milliyetçisi üstün zekâlı bir insan, IQ'su çok yüksek, dahi diyebileceğimiz derecede bir insan. Türk yaratılmış olabilirsiniz ama Türk yaratılmanın iftarı Bunun sebebi var. Sadece kendi aidiyetinize ait hitap eden bir laf değil. Bu Türk'ün tarih sahnesine çıktığından itibaren bugüne kadar devam eden bir seyri var" (Ü1, E, D. 1951).*
>
> *Ü5 "Atatürk'ün Türk milliyetçiliği yerindeki yeri tartışılmaz. Atatürk zaten kendisinin en ayırıcı özelliğinin Türk olması ve milliyetçi olmasına vurgular. Benim fikirlerimin babası da Ziya Gökalp'tır, diye söyler. Atatürk'ü Türk milliyetçisi olduğu için en başta severiz vatansever diye"(Ü5, E, D. 1959).*
>
> *Ü4 "Biz diyoruz ki, Atatürk o dönemin ülkücüsü bize göre niye ülkücü Atatürk? Türk milletini her şeyi ile sevmek, Türk milletine çalışmak, Türk milletinin bütün çıkarlarını bir kenara bırakabilmek. Atatürk 15 Mayıs'ta İstanbul'un işgali ile birlikte Bandırma Vapuru ile Samsun'a indikten sonraki yapmış olduğu Milli Mücadeledeki hiç kimse azımsayamaz yani o bizim için idealdir Atatürk" (Ü4, E, D. 1958).*

Atatürkçülük ve Atatürk Milliyetçiliği gibi kavramlar ülkücü grup için, ülkücü ideolojiden ayrışan bir durumu göstermiştir. Görüşmeciler, Ülkücü ideolojinin temel bakış açısında Atatürk'ü ayrı bir şahıs ve özellikleri ile değerlendirmiş ve bu kavramlardan bağımsız görmüşlerdir.

> *Ü3 "Bence Atatürk Milliyetçiliği ve Türk milliyetçiliği aynı hiçbir fark yok Atatürk'ü zaten benim için bir lider. Hiç Türk milliyetçisi Atatürk Milliyetçisi diye ayırmadım En büyük Başbuğ Atatürk" (Ü3, K, D. 1956).*
>
> *Ü8 "Atatürkçülük diye de bir şey olmaz zaten. Kişiye atıf ideoloji kurulamaz. Kişi ölür gider o felsefede ölür. Onun için millete atfedilmesi lazım. Başarı Allah'ındır milletindir. Dolayısıyla biz orada ayrılıyoruz Atatürkçüler ile. Biz Atatürk'ü seviyoruz, daha çok seviyoruz onlardan ama Atatürkçülük yapay bir ideoloji gibi" (Ü8, E, D. 1950).*

Ülkücü grubun kendi ideolojilerinin başatı olan Türk Milliyetçiliği anlayışı Atatürk'ün hem düşünce yapısı hem de kişilik özellikleri ile ilişkilendirilmiş bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Ülkücü grup için Kemalizm ise Türk milliyetçiliği ve Atatürk'ten farklılaşan, ayrı değerlendirilen bir siyasi ideoloji olarak görülmüştür.

Ü2 "Atatürk Türk Milliyetçisidir Atatürk'ün anladığı anlamda olabilir. Ama Atatürk Milliyetçisi diye bir şey olmaz. Kemalizm biraz daha ileri gidiyor, daha da Tanrısallaştırıyor. Yani Atatürkçüler de öyle şeyler var. Vatandaşın nabzını tutmak istemiyorlar. Kendilerine göre bir şey koymak istiyorlar" (Ü2, E, D. 1953).

Görüşmeci Ü6 ise Kemalizm ve ona atfedilen birçok unsurun Atatürk'e karşı oluşan olumsuz algının kaynağı olarak geliştiğini ifade etmiştir. Bu konuda Atatürk ve din üzerinden kurulan olumsuz algı üzerinde durmuştur.

Ü6 "Mesela mütedeyyin dediğimiz muhafazakâr dediğimiz insanlar Atatürk'ü tanımadan Atatürk'e düşman oldular yani sanki Atatürk Müslüman değil, hatta Atatürk sanki kâfir, Atatürk sanki istiklal mahkemelerinde hocaları hacıları astı tonla şey. Atatürk, ne o dönemde söylenenler gibi din düşmanı Neden Atatürk o günün Atatürkçü insanların dediği gibi Atatürk bu milletten bu milletten bu dinden uzak bir insan değildi" (Ü6, E, D. 1960).

Ü6'nın ifadelerine göre genellikle muhafazakâr görüşe sahip bireyler, Atatürk hakkında olumsuz bir algı oluşturmuşlardır. Ülkücü görüşmeci Ü8'de benzer bir bakış açısını paylaşmıştır. Her iki görüşmecide özellikle İslam dini bağlamında Atatürk hakkında oluşan algıya karşı eleştirel bir tavır sergilemiştir.

Ü8 *"Bazıları Atatürk'e karşı olan yanlış bilgilerinden dolayı tenkit ediyorlar. Ben katılmıyorum ona. Tarikatlar var ya cemaatler onlar yapıyor. Atatürk dinsiz, içki içiyor diye, Atatürk'e şey yapıyor. Hâlbuki bizim öz vatanımızın evladıdır. Konya'dan gitmedir Selanik'e, Türk'tür. O da niye Türk'ü ön plana çekmiştir. Yok, olmuş bir devleti, zaten ancak milli bir şahsiyet ayağa kaldırabilir... Yani inancı imanı o kadar kuvvetli olacak ki ama kim onları organize edecek milli heyecanlı olan biri gerçekten vatansever kendini feda edecek. Onlardan birisi Atatürk'tür" (Ü8, E, D. 1950).*

Ülkücü grup görüşmeciler genel olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü önemli bir siyasal bir figür olarak görülmüşlerdir. Atatürk'e verilen değer, kurucu lider ve tarihi kişiliğine vurgu anlatılmıştır. Kemalizm üzerine eleştiriler ise daha çok İsmet İnönü ve dönemin tek partisi olan CHP'nin uygulamaları üzerinden yapılmıştır.

Ü10"Benim ailemde atalarına kötü söz söylemek yasaktır. Buna Atatürk, dâhil sadece Kur'an okumayı yasakladığı için İnönü dönemi ile ilgili İnönü CHP'si ile bir kavgaları vardı. Ama benim babam çocukluğumdan itibaren, evimiz Vatan Caddesi'ne yakındı. Bütün milli bayramlar bizim için çok önemliydi. Babam mutlaka onlara götürür, o yürüyüşlerde hissettirir, asker sevgisi, vatan, bayrak sevgisi ve Atatürk ile ilgili de hiçbir olumsuz görüş, ama bugünkü gibi bir şey Kemalizm demiyorum. Atatürk ile ilgili hiçbir çatışmasının olduğunu ben görmedim" (Ü10, K, D. 1959).

"Rahmetli İsmet İnönü'nün ortanın solu diye bir tabir çıkardı. Çok yanlış yapıldı aslında Türk milliyetçiliği üzerine kurulu bir partinin genel başkanı Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyetin kuruluşunda kurulmuş bir siyasi parti doğrudan doğruya Türk milliyetçiliği Türk milletinin varlığı üzerine inşa edilmiş devlet yapımız var" (Ü1, E, D. 1951).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ülkücü grup için genel olarak güçlü bir siyasal figür olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Fakat onun Kemalizm/Atatürkçülük gibi ideolojinin temsilcisi olarak görülmediği, ülkücülerin kendi ideolojik perspektifinden bir Türk Milliyetçisi olarak değer atfettiği bir lider olmuştur.

Sosyalist/komünist sol gruplar için Kemalizm/Atatürkçülük genel olarak tartışılan bir konu olmuştur. 1968 gençlik hareketlerinde daha ön planda olan bu tartışmaların 1970'lerin gençlik hareketlerinde ise daha az gündem olmuştur. 1970'li yıllarda çoklu bir yapıya sahip olan sosyalist gruplar içerisinde kurucu ideoloji ile kurulan ilişki farklılık göstermiştir. Reddetme, kabul etme, sahiplenme, müttefik olarak görmek Kemalizm tartışmalarının odak noktasında olmuştur.

DY5 "Kemalizm tartışmaları esas olarak 1971 yılında Deniz Gezmişler, Mahir Çayan dönemlerinde, 12 Mart darbesine kadar Türkiye solunda önemli bir tartışma konusu. Ama bizim 1975-80 yılları arasında önemli bir tartışma konusu değil. Ama biz o günden itibaren zaten biraz Mahir Çayan düşüncelerinden de etkilenerek Kemalizm'e sol modernleştirici ve dolayısıyla müttefik olarak görüyorduk" (DY5, E, D. 1956).

DY1 "Dev-Yol hareketinde Mahir Kemalizm eleştirisi yapmıştır. Ama kendisinin de Kemalizm'den etkilendiği boyutlar vardır. Kemalizm'in kendisi bir muğlaklık içeriyor aydınlanmacı dönemi ile devrimci demokratik kesimlerin savunabildiği savunacağı sıkışmışlık anıdır. Ama Sosyalist teori ile Kemalizm ile asla uyuşmaz" (DY1, E, D. 1958).

Devrimci Yol grubunun kendi içerisinde Kemalizm sürekliliği olan bir tartışma olmamıştır. Genel bir kabul olmak ile beraber, daha eleştirel bir tavır geliştirmelerinde özellikle Sosyalizm ile Kemalizm'in teori ve uygulama noktalarında ayrıştıklarını söylemek mümkündür. Bu ayrışma bazı kabulleri ve farklıları bir arada içermiştir. Burada özellikle Kemalist ideolojinin uygulamalarına yönelik eleştirilerde farklılaşmanın yansımaları görülmüştür. Sosyalist Devrim düşüncesi ile Kemalizm'in bir arada olamayacağını düşünen Devrimci Yol grubu görüşmecileri genellikle Milli Mücadele süreciyle başlayan ve Cumhuriyetin ilanıyla gelen bazı kazanımların devrimci bir anlayışa yakın olabileceğini vurgulamışlardır.

DY1 "Kemalizm devrimci sosyalist bir hareket değil. Kemalizm meselesi bunu da herkes kendi anladığı yerden algıladığı biçimden anlatabilir. Yani yeni bir cumhuriyetin kuruluşunu Devrim olarak nitelendirildiği zaman o altı oku işaret ettiğin zaman, Laiklik, aydınlanmacı dönem, Cumhuriyetin kazanımlarını ifade eden Bir takım şeyler. Batıcı bir anlayış olması üzerine Kemalizm'in etkileri sol üzerinde daha geçişken hale gelmiştir"(DY1, E, D. 1958).

Yukarda yer alan ifadeler göre Cumhuriyet ve onunla birlikte şekillenen batılılaşma sürecinde atılan adımlara solun kendini Kemalizm'e yakın görmesine neden olan unsurlardan olmuştur. Bu konuda daha teorik bir değerlendirme yapan görüşmeci DY2 ise sadece Kemalizm'in batılılaşma hedeflerini devrime giden bir basamak olarak gördüğünü ifade etmiştir:

DY2 "Türkiye solunun pek çok kesimi bir Osmanlı gericiliğinden modernleşmeye çıkılmış olmasın bir dönüşüm olarak görür. Ben bir dönüşüm bir devrim olarak görmüyorum, bir sıçrama olarak görüyorum. Dolayısıyla böyle çok reddedilen bir boyut değil. Çünkü bir sürü şeyler oluşmuş kitle oluşmuş. Kamucu bir devlet kamuculuğu da olsa oluşmuş. Ama Türkiye solunun Mustafa Kemal'i elinin tersiyle reddedici bir durum da değil diye düşünüyorum" (DY2, E, D. 1959).

Devrimci Yol grubunun Kemalizm'e yüklediği bir diğer ideolojik anlam ve bu konuta yürütülen bir diğer tartışma ise Emperyalizm anlayışı üzerinden yapılmıştır. Emperyalizme en uygun model olan kapitalizm anlayışı olmuş ve özellikle milli mücadele dönemi dünyada yaygın olan emperyalizm ulusların hem özgürlükleri hem de ekonomik bağımsızlıkları adına kendilerini koruma ve haklarını savunması olarak antiemperyalist bir süreç olarak görülmüştür. Burada sosyalist teorinin kapitalizm anlayışı ile antiemperyalist mücadelenin kesişme noktaları olması sosyalist gruplar için önemli olmuştur. Görüşmecilerden DY6 Kemalizm'e bakış açısını vurgularken bu konu üzerinde durmuştur.

DY6 "Ama solda Kemalizm'in anti-emperyalist mücadeleden gelen, bu da çok uzun bir tartışma konusu ama anti-emperyalizm Kurtuluş Savaşı hakikaten anti-emperyalist bir mücadeledir. Anti-Emperyalizme karşı bir mücadelemdir yoksa kurtuluş mücadelesi midir?" (DY6, E, D. 1956).

Yukarı da yer alan en son ifade de ve genel olarak Kemalizm'e yönelik gelişen bakış açısında Devrimci Yolcu görüşmecilerin Sosyalizmle kurdukları bağın etkisi olduğu görülmüştür. Milli Mücadele ile başlayan tarihsel süreç sosyalizme ideolojik olarak uygun katkı sağlamışsa eğer yakınlık kurulmuştur. Fakat uygulamaların zaman içerisinde onlara göre farklı bir boyutta gerçekleşmesi ayrışmaları başlatmıştır. Bu

ayrışmanın tamamen reddetme olarak gerçekleşmediği ve Kemalizm'in kimi zaman bir geçiş ideoloji olarak da bireylerin ideoloji oluşumları da etkili olduğu görülmüştür. 70'li yılların başında görüşmeci DY8 Atatürkçü görüşlere daha yakın olmasını ve daha sonra yaşadığı ayrışmayı anlatmıştır.

> *DY8 "İşe giderken Atatürkçü düşünceyi savunuyordum, sol görüşleri benimsenmeden önce. Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık ideolojisi beni etkilerdi. Fakat Devrim'in devamının gelmemesi, demokratik devrimin tam anlamıyla gerçekleşmemesi nedeniyle bunun anca bir Sosyalist Devrimle gerçekleşeceği düşüncesi oluşmaya başladıkça, Kemalizm'den uzaklaştım. Kemalizm'i eleştiren tutum almaya başladım" (DY8, E, D. 1956).*

Görüşmecilerin Atatürk ve Kemalizm ile organik bir bağları olmuş, fakat sosyalist ideoloji içinde daha aktif olarak yer almaları bu yönde okumalar yapmaları düşüncelerini etkilemiştir. DY6, 1976 ya kadar Atatürkçü bir görüşe yakın olduğunu fakat süreç içerisinden devrimci bir çizgiye doğru yönelmesini şu şekilde ifade etmiştir:

> *DY6 "Devrimci olmak ile Atatürkçü olmak arasındaki fark solun tarihini biraz daha bilmeye başladığımızda başladı. Sabahattin Ali'den, Karadeniz'de Mustafa Suphilerden katledilenlerden daha sonra Nazım'dan vesaire. İşte böyle tehditkârlardan bizimle çok fikri bir şeyleri olmadığını esas olarak kurulmuş nizamı koruyan esas olarak o fikri aklında bir fikir olduğunu ayırt ettikten sonra başka bir şey oluşturmak, başka bir seçenek yaratmak gibi bir şeyimiz vardı" (DY6, E, D. 1956).*

DY6'nın ifadelerinde de yer alan Komünist Hareketin öne çıkan isimlerinden Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayı Devrimci Yol grubunun genelinde kırılma noktası yaratan tarihsel bir olaya olarak görülmüştür. Ek olarak, bu dönemde ulus devlet anlayışının belirgin bir etkisi olmuş ve kurucu ideolojinin alınan kararlar ve yaşanan olaylar üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu ifadeler, görüşmeciler arasında yaygın bir kabul görmüş ve bu tarihsel dönemi anlamak için önemli bir perspektif sunmuştur. Örneğin DY2 ifadelerinde bu perspektife yer vermiştir:

> *DY2 "Böyle tepeden reddeden anlayış içerisinde olmamak lazım. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun boyutuyla tek Sünnici, tek mezhepçi, tek milletçi ve daha sonraki Dersim uygulamaları katliam süreçlere sol ile Mustafa Kemal arasını iyice kalın çizgilerle ortaya çıkardı"(DY2, E, D. 1959).*

Ulus devlet inşasının hedefinde olan tek bir kimlik üzerinden oluşturulmak istenen homojen yapı ise Devrimci Yol grubu için Kemalizm'in sosyalist ideolojiden

ayrışan noktalardan bir olmuştur. Kemalizm, Devrimci Yol görüşmecilerinde örgütlenme bazı şehirlerde örgütlenme mekânlarından olan Halkevlerin'de 1970'li yıllarda solu simgeleyen bir sembol olarak da görülmüştür.

> *DY1 "Biraz kamplaşmanın da getirdiği, çünkü Atatürk rozeti takan bir devrimci hareket ve Sosyalist hareketlerden bahsediyoruz yani sanki Atatürk rozeti takınca Hâlbuki bizim Halkevi'nde Nazım'ın Afyon ince uzun bacakları o mavi gözlü kalpaklı Atatürk resmi vardı mesela. Çok ciddi bir problem görülmüyordu" (DY1, E, D. 1958).*

1970'li yıllarda tamamen bir reddetmenin olmadığı Kemalizm ve onun temsilcisi olarak CHP'de Devrimci Yol grubu tarafından sol içerisinde yer alan yelpazede müttefik olarak görülmesi bazı Devrimci Yol görüşmeciler tarafından vurgulanmıştır. Örneğin DY9 kendisi için sol örgütlenmenin CHP içinde başladığını ifade ederken DY4 ise kendilerinde farklı görmediklerini ifade etmiştir.

> *DY9 "CHP'lileri de bir solcu görüyorduk zaten çoğumuz ilk başlarda benim gibi. 1974-75 den sonra siyasetin yeni yeni filizlenmeye başladığı yerler zaten CHP Gençlik Kollarıydı. CHP içerisinden bu mücadele başladı. Öncesinde biz Aydın'da CHP Gençlik kolunda toplanıyorduk. Oradan bir takım şeyler gelişti biz CHP'lileri farklı görmüyorduk" (DY9, K, D. 1956).*

> *DY4 "Kemalistler daha çok CHP içerisinde örgütlüydüler. CHP Gençlik Kolları Başkanı bizim okulumuzdaydı. Bizimle müthiş iyiydiler. Okulda bir olay çıktığı zaman tavırlarına devrimcilerden yana koyarlardı. Ama onlar gerçekten Kemalistler" (DY4, E, D. 1951).*

Devrimci Yol grubunun örgütlenme sürecinin üniversitelerden halkın diğer kesimlerine doğru şekillenmesinde, sahada Atatürk ve toplum arasındaki bağı gözlemlemiş ve bunun üzerinden kendi bakış açıları üzerine bir değerlendirme yapmıştır.

> *DY7 "Toplum içerisinde bizim girdiğimiz mahallelerde karşımıza Atatürk'ü seven insanların Kemalist insanlar da çıkabiliyordu. Ama biz onlara başka bir dünyayı, devrimci mücadeleyi, sosyalizmi anlatmaya çalışıyoruz ve bunu da o insan Atatürk'ü seviyorsa Atatürk'ü kötüleyip yapamayız. O nedenle Biz Mustafa Kemal ya da Atatürk ile bir derdimiz bir çatışmamız açık açık kitleler içerisindeyken onu eleştirmek kötüleme ya da övüp göklere çıkarmak, biz onun devrimlerini tamamlayacağız gibi inanmadığımız şeyleri söyleme gibi bir durumumuz olmadı" (DY7, K, D. 1956).*

Devrimci Yol görüşmecilerinin Kemalizm/Atatürkçülük üzerine değerlendirmeleri savundukları ideoloji Sosyalizm etrafında şekillenmiştir. Kemalizm'in sosyalizme yakın tarafları olumlu değerlendirilmiş, farklılaştıkları

noktaların neler olduğunu ifade ederken de düşmanca bir tavır içersin de olmamışlardır.

Milli görüş grubu ile yapılan görüşmelerde özellikle Milli Mücadele döneminin önemli bir yeri olduğu ve Milli Mücadele hareketinin lideri olarak gördükleri Mustafa Kemal Atatürk'e tarihi bir anlam atfetmiş oldukları görülmüştür. Milli Mücadele lideri olarak Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet kurulduktan sonra Mustafa Kemal Atatürk ve sonrasında oluşan Kemalizm/Atatürkçülük ideolojileri arasında bir ayrım yapmışlardır.

> *MG 1 "Mustafa Kemal'e karşı bir düşmanlık yok, Vahdettin'in bir Osmanlı subayı İstiklal Savaşında çabaları olmuş, M. Kemal öne çıkmış, sarayda destekliyor. Gücü ele geçirdikten sonra menfi bir tutuşu var" (MG1, E, D. 1956).*
>
> *MG5 "Mustafa Kemal bu ülkenin bir komutanı bir kahramanı milli Mücadele hareketi içinde önemli bir isim. Ancak bu isim arkasına sığınarak bu sistem kurtarılmaya çalışılıyor. O gün de gördüğümüz şey buydu"(MG5, E, D. 1954).*

Cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında yaşanan gelişmeler ilgili farklı düşüncelerde milli görüş grubunun içinde yer almaktadır. Fakat bu görüşlerde de Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik bir eleştiri söz konusu olmamıştır. Örneğin MG6 İttihat ve Terakki anlayışının tarihsel süreçte oynamış olduğu rolünün olumsuz etkilerini vurgulayan görüşmeci İttihat Terakki ile Mustafa Kemal arasında bir ayrım yapmıştır.

> *MG6 "Bizim, aslında Cumhuriyet'in kuruluşu, Milli Mücadele o dönemle ilgili aslında Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra Atatürk olarak isimlendirildi. Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet var. Padişahın emri ile Anadolu'yu dolaştı. Milli Mücadele'yi ayağa kaldırdı. Daha sonra tek parti dönemine geçildi tek parti döneminde İttihat ve Terakkiciler partinin içerisine girdiler nasıl Osmanlı Yıktılar sonra oraya girdiler. Benim kanaatim" (MG6, E, D. 1954).*

Milli görüş grubunda Atatürk'ün Milli görüş çizgisine yakın görüşleri vurgulanmış bu konuda özellikle Erbakan'ın sözleri referans gösterilmiştir. Özellikle Milli Görüş hareketinin ekonomik yaklaşımları ile Mustafa Kemalin ekonomi uygulamaları ile paralellik göstermesi milli görüş grubundan bazı görüşmeciler tarafından önemli görüşmüştür.

> *MG4 "Erbakan hocamızın söylediği gibi Atatürk sağ olsaydı, milli görüşçü olurdu. Öyle düşünüyoruz şimdi. Erbakan hocamızın Türkiye genelindeki*

Sanayi hamlelerini Atatürk'ün de Türkiye'de ilk dönemlerde gerçekleştirdiğini görüyoruz. İstanbul, İzmir'deki sat Kongresi ile makina kimya grubu olsun, diğer demir çelik fabrikaları olsun bu fabrikaların kurulmasına öncülük etmiştir. Sanayi noktasında da Erbakan hocamızla Aynı düşüncedeydi" (MG4, E, D. 1954).

MG7"Atatürk'ün de ülkemizde yaptığı büyük katkılar var bunu yadsıyamayız elbette Atatürk düşmanlığının hiçbir anlamı yok. Kim taş üzerine taş koymuşsa ondan Allah razı olsun. Erbakan hocamızın Atatürk'ü olan bakış açısı aynıydı ve diyordu ki aslında Atatürk de milli görüşçü. Çünkü yerli ve milli hamleler yaparak Fabrikalar yaptı Şeker Fabrikaları tekstil fabrikaları bir sürü milli fabrikalar yaptı. Ondan sonra tabii Türkiye özellikle 50'lerden sonra gidişat tamamen farklılaştı negatif bir şeyimiz yok Atatürk'e karşı" (MG7, E, D, 1957).

Bir diğer görüşmeci MG8 Atatürk'ü saygı ile anarken *"Kişi olarak vatanı kurtarmıştır o kadar. Allah rahmet eylesin. Putlaştırma seviyesine kabullenemiyorum" (MG8, K, 1959)* ifadeleri Mustafa Kemal Atatürk'e bakış açısında kurduğu mesafeyi belirtmiştir. Görüşmeci ile benze bir yaklaşım sunan bir diğer görüşmeci ise Atatürkçülüğün bir ideoloji olarak sürdürülmesi üzerinde görüşlerini belirmiştir:

MG3 "Atatürkçülük böyle bir ideoloji şeklinde çıkmış değildi. Atatürk gelmiş kendisine göre görevlerini yapmış artık göçmüş gitmiş. Ondan sonra yani bunları kavga şeyi yapmak ben Atatürkçüyüm deyip bunların kavgasının olmaması lazım. Her lider geldiğinde ülkeye bir çivi çakmışsa Allah razı olsun dua edelim çakmadığında biz çakmaya çalışacağız körü körüne İlla orada durmak bize bir şey kazandırmaz" (MG3, E, D. 1952).

Milli Görüş hareketinde bir ideolojik unsur olarak da önemli bir yere sahip olan İslam Dini ile ilgili kamusal ve toplumsal alanda cumhuriyetin kurucu ideolojisinin tutumu, Kemalizm'e karşı duruşunu şu şekilde ifade etmiştir:

MG2 "Kemalizm'e karşıyız biz. O zaman o okuduğumuz yalan söyleyen tarihi kitaplar Atatürk düşmanlığının ön plana çıkardı. Yani her olaya dinle baktığımız için Atatürk'ün güya din adamlarına büyük zulümler ettiği şeklinde şeylere inandık, inandığımız için de ona karşı bir tavır koyduk" (MG2, E, D. 1954)

Yukardaki görüşmecilerin ifadesinde yer alan tarihi kitaplar vurgusu diğer milli görüş üyeleri tarafından da dile getirmişelerdir. Okudukları kitapların etkisinde olmaları, tarihsel bir kurgunun ideolojilerinin şekillenmesine olan etkileri bugünden geçmişe doğru bir değerlendirmeyi de içermektedir. Fakat burada özellikle görüşmecilerin Atatürk konusunda fikirlerinin olumlu ya da olumsuz olarak şekillenmesinde 1970'li yıllarda okumuş oldukları kitapların etkisi görülmüştür.

MG5 "Ancak benim en çok üzüldüğüm şey zamanında en sevdiğim ders Tarih kitabıydı daha sonra gördüm ki tarih diye bir şey yok bize öğretilen kurgular. İktidarın kurucusu muhalefetin kurgusu tarih diye önümüzde konuluyor… Ama bir doküman kalmadı ki elimizde. Mustafa Kemal Atatürk ile alakalı yüzlerce çeşit kitap yazıldı farklı farklı çelişkili birbirini tutmayan. Yani Atatürk'e de eziyet ediyorsunuz millete de eziyet ediyorsunuz" (MG5, E, D. 1954).

MG6 "İnsanların hükmettiği Mustafa Kemal İstiklal Savaşı kahramanıdır, Osmanlı askeridir, bir subaydır, devlet adamıdır, Cumhurbaşkanıdır, kurucudur ama onun adını kullanarak istismarına karşıyım. Çünkü tek parti döneminde her şey kaldırıldı. İstiklal Mahkemeleri bugün hala ülkemizin gerçekten yüz karası olacak bir şeyler ama tüm bunları bütün o kayıpları Ben tarihçilerin açması taraftarıyım ne var ne yoksa konuşulsun. Mustafa Kemal bunları yapmış ama bir taraftan da bir tefsir yazılması için bir talimat vermiş" (MG6, E, D. 1954).

Okumak dönemin öne çıkan olgularından olmuş ve Milli görüş grubu için genel olarak yanlış tarih bilinci oluşmasında ve 1970'li yıllarda onlarında fikirlerinin oluşmasında etkili olarak görülmüştür.

Genel olarak görüşmecilerin kurucu ideoloji ve Mustafa Kemal Atatürk ile kurulan mesafede kendi tarihsel bağlamları bireysel deneyimleri, ideolojik alt yapılarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ülkücü grupta Kemalizm bir ideoloji olarak ön plana çıkmamıştır. Daha çok Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi özellikleri, tarihsel olarak önemine ve manevi anlamda verdikleri değer ön plana çıkmıştır. Ülkücü grup Mustafa Kemal Atatürk'ü ülkücü olarak değerlendirirken, eleştirilerin Tek Parti Dönemi CHP'si ve İsmet İnönü üzerinden yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ü, kurucu lider ve önder olarak Türk milliyetçiliğinin ideolojik temsilcisi olarak görmeleri, ideolojik olarak bir anlam yüklediklerinin göstergelerinden olmuştur.

Devrimci Yolcu Görüşmeciler ise Daha çok Kemalizm ifadesini kullanmış ve Sosyalist ideoloji ile Kemalizm arasında benzerlik ya da farklılıklar üzerinden bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Eleştirileri özellikle Sosyalist ideoloji ile bağdaşmayan ulus devlet anlayışının unsurları ve uygulamaları üzerinden yapılmıştır. Fakat sol yelpazede gördükleri ve bir bağlarının olduğu konuları kabullenmiş ve tamamen reddetme ya da yok sayma gibi bir tavır sergilemişlerdir.

Milli görüş grubu üyeleri için, Mustafa Kemal Atatürk Milli mücadele döneminin lideri olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle, Mustafa Kemal'i Osmanlı

Devleti'nin bir paşası olarak görmeleri, tarihsel bir misyon yükleyerek kabullendikleri görülmektedir. Bu nedenle de tarih kitaplarının tarafsız bir şekilde yazılarak toplumda Kemalizm üzerinden oluşan ikili düşünce yapısını etkilemesi nedeniyle yeniden istemişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam dini üzerinde uygulamalarında doğan problemlerinde mesafeli bir tutum sergilemelerine neden olurken bu vurgu çok fazla yapılmamıştır. Özellikle Ekonomi alanında yapılan girişimler ve Milli Görüş'ün ekonomi alanında ideolojik hedefleri ile kurdukları paralellik ve milli görüş lideri Erbakan'ın "Atatürk yaşasaydı milli görüşçü olurdu" referansı ile özellikle ekonomi anlamında ideolojik bir mesafe oluşturmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

1970'li yıllarda Kemalizm/Atatürkçülük üzerine üç siyasal grup içinde birbirlerinden farklılaşan şekillerde bakış açıları oluşturdukları görülmüştür. Tamamen reddetme üç grup görüşmecilerinin de ifadelerinde yer almamıştır. Grupların kendi ideolojik bakış açıları ile sınırılar belirlemiştir. Bu sınırlar belli ölçülerde kabullenme ve sahiplenme şeklinde göstermiş ve kurulan mesafenin belirleyicileri olmuştur.

4.3.2. Karşıt İdeolojileri ve Siyasal Gruplar Değerlendirmeleri

Siyasal ideoloji ve siyasal grupların kendi varlıklarını sürdürebilmeleri, yalnızca onlara inanlar aracılığı ile gerçekleşmemektedir. İdeolojiler ve siyasal gruplar, genellikle kendi varlıklarını sürdürebilmek ve güçlerini arttırabilmek için kendi karşıtına yani bir ötekine ihtiyaç duyarlar.

İdeolojiler, bireyin kim olduğunu, neyi desteklediğini, değerlerinin neler olduğunu ve diğer gruplarla, özelde düşmanlar veya muhaliflerle, yani bireyin desteklediklerinin karşısında duranlarla, çıkarlarını tehdit edenlerle kurulan ilişkilerin temsilleridir. İdeolojiler, toplumsal gruplar olarak 'Biz' ve 'Onlar'ın temsilleri için kendi kendine hizmet eden bir şemadır. Bu da ideolojilerin; en azından bireyin temel toplumsal, ekonomik, siyasi veya kültürel çıkarlarımızı yansıtan bir grup şeması biçimine sahip olduğu anlamına gelmektedir (2019, Van Dijk 115).

İdeolojiler bireylere gidilecek yol haritaları sunmaktadır. Öteki algısının oluşmasında karşı tarafın yol haritasını tanımak gerekmektedir. Bu yol haritasına ilişkin bir bireye ya da siyasal gruplara neler yapmakta ve nasıl ilerlemektedir? Öteki

ile ilgili bu sorulara verilen cevaplar, bireyin kendi zihin dünyasında şekillenerek yakın ve karşıt oldukları konularda bir algı oluşmasını sağlamaktadır.

Öteki algısının oluşmasında bir diğer unsur ise, öteki ile kurulan iletişim ve etkileşimdir. Mekânlar, aile, kitle iletişim araçları, toplumsal özellikler, siyaset ekonomi, arkadaşlar, yakın çevre vb. tıpkı bireyin ideolojisinin oluşumuna katkı sağladığı gibi, öteki ile ilgili düşünsel dünyanın oluşumuna da katkı sağlamaktadır. Bu algının eyleme dönmesi ile birlikte ideoloji, bir diğerinden daha iyi, güçlü olduğunu göstermektedir.

Bireyin karşı tarafta yanlış bulduğu inanışlar kalıplar ve beklentiler (Alkan,1983:120) ötekini rakip, düşman ya da sürekli çatışma halinde olunması gereken bir görüş olarak tanımlamasına neden olmaktadır. Bu düşüncelerin oluşmasına katkı sağlayan siyasal gruplar aracılığı ile ötekine dair düşünce, tutum, davranış ve eylemeler şekillenmektedir.

1970'li yıllar gençlik hareketlerinde yer alan gençler hemen hemen birbirlerine yakın sosyal şartlardan gelmiştir. İdeolojik olarak farklılaşmaya başladıkları anda birbirleri ile ilgili bakış açıları şekillenmiştir.Çalışma kapsamında bu şemanın 1970'li yıllarda gençler üzerinde etkili olan üç ideoloji ve onları temsil eden siyasal gruplardan görüşmecilerindeki etkisinin ne olduğu bu başlık altında ele alınmıştır. Bireyin öteki algısı ve öteki ile kurduğu ilişkiler hakkında bilgi almak için karşıt görüşleri nasıl tanımladıkları sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplar üç siyasal grup için ayrı alt başlıklar altında analiz edilmiştir.

4.3.2.1. Ülkücülerin Değerlendirmeleri

Bir ideoloji olarak Türk Milliyetçiliği ve onu temsil eden siyasal grup olarak Ülkücüler 1970'li yıllarda sosyalist/komünist siyasal gruplar ve Milli Görüş grubundan olan gençleri öteki olarak görmüştür. Ötekinin tanımak, tanımlamak neyin karşısında olduğunu bilmek adına önemlidir. Bu şekilde Ülkücü grubun, sosyalist/komünist ideolojiye sahip bireyler ve siyasal gruplar üzerinde sosyalizm/komünizm bir ideoloji olarak teori ve pratikte nasıl algıladıkları, ideolojiler ile ilgili tanımlamalarına yansımıştır. Örneğin bu konuda görüşmeci Ü1 sosyalizm

anlayışını, sosyalizmin bir ideoloji olarak kendi içinde çelişkiler barındıran, eşitlik ve özgürlük anlayışlarını yok eden bir görüş etrafında şekillendirmiştir.

> *Ü1 "Bir dünya cenneti vaat ediliyor. Sınıfların kalktığı bir sınıf üstünlüğü ama toplumu oluşturmaya dair bir fikir sistemi oluşturulmuş. İşçi devleti proletarya işçi İhtilali ile Devleti kurmayı bir fikirden bahsediliyor. Eşitlikten yenilikten bahsediliyor. Ama bu özgürlük ve eşitlik mevcut özgürlük ve eşitlikleri yok ediyor garip bir durumla karşı karşıyayız" (Ü1, E, D. 1951).*

Sosyal çevre ve sosyal çevrede karşılaşılan rol modeller öteki üzerine düşüncelerin oluşturulmasında önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu anlamada dönemde etkili olan öğretmenlerin düşünce ve eylemleri gençler üzerinde etkili olmuştur. Sosyalizm/komünizmin eşitlik anlayışı ile ilgili öğretmenin yapmış olduğu tanımdan etkilenen bir diğer ülkücü görüşmeci Ü3'ün ifadeleri şu şekilde olmuştur:

> *Ü3 "Öğretmenimiz dedi ki bize Ben onu hiç unutmuyorum. Komünizm ne demektir biliyor musunuz çocuklar? Eve geldiğinizde sizin paltonuzun şapkanızın yerinde bir başkasının paltosunu ve şapkasını görmek demektir. Ben bundan çok etkilendim. Ne demek evime gelince bir başkasının paltosu şapkası benim yerimde olacak. Yani bilmiyorum O zaman o zamanın nasıl bir anlatımıdır. Mesela işte herkes aynı giyinecek herkes aynı yiyecek Herkes aynı olacak Yani komünizm demek bu demek" (Ü3, K, D. 1956).*

İki görüşmecinin de ifadelerinde görüldüğü gibi öteki hakkında eleştirilerini ideolojik olarak farklılaştıkları unsurlar üzerinden yapmışlardır. Özellikle özgürlük ve eşitlik üzerine yapılan vurgular görüşmecilerin bu konudaki hassasiyetini göstermiştir. Bu düşüncelerin oluşmasında özellikle sosyalizm/komünizmin dünyadaki uygulamaları ile ilgili deneyimleri de etkili olmuştur. Ülkücü görüşmecilerin genelinde sosyalizm/komünizmin Türkiye'de varlık göstermesi bir korku ve tehdit unsuru olarak görülmüştür.

> *Ü1 "Korkumuz bizim Ruslarla ezeli ve ebedi düşmanlığımız var. Moskof diyoruz, moskof emperyalizmi diyoruz. Kanlı bıçaklıyız Ruslarla. Orada gerçekleşmiş bu sosyalizm Marksizm'di. O arada Rus Milliyetçiliği, Slav Milliyetçiliği bitmiş değil ki. Orada Sosyalizm adı altında bir Rus düşmanlığımız var. Biz ondan çekiniyoruz. Yani sosyalizm adı altında Türkiye Macaristan'ın, Bulgaristan'ın, Almanya'nın, Azerbaycan'ın Türk cumhuriyetlerinin başına gelen bizim başımıza gelir korkusuyla" (Ü1, E, D. 1951).*

> *Ü6 "Onlar bize göre zaten Rusya'nın kontrol ettiği bir güçtü. Her ne kadar bize Faşist ne bileyim Amerikan yanlısı deseler de öyle olmadığını biliyorduk. Bizim herhangi bir iş bağlantımız yoktu. Olaya tamamen Bu ülkenin varoluş*

mücadelesi olarak bakıyorduk. Onlarda sosyalizm komünizm proletarya gibi safsatalarla bakıyorlardı durum buydu" (Ü6, E, D. 1960).

Her iki görüşmecide Sosyalist ideolojiye verdikleri mücadeleyi bir özgürlük ve var oluş mücadelesi olarak görmüştür. Bu görüş çerçevesinde öteki aslında bir düşman olarak görülmüştür. Ve bu düşmanlık zamanla, ideolojik farklılıkların temel olduğu ötekileştirme ile gündelik hayatlarındaki ilişkilerinde de kendi göstermiştir. Üniversite ortamında birbirleri ile kurdukları/kuramadıkları diyaloglar, kullandıkları sözlü sembolleşen ifadelerde ötekileştirmelerin yansımalarını görmek mümkündür. Ülkücü gençler, sosyalist/komünist görüşlü gençlerin tarafından onlara karşı kullanılan Faşist sıfatının dile getirmek ile beraber, içerik olarak kabul etmedikleri bir olumsuz yakıştırma olarak görmüşlerdir. Ülkücü görüşmeci üniversitede yaşadı bir olay üzerine faşizmin kendilerinde karşı kullanımını örneklendirmiştir:

Ü2 "Bizim 22 yaşlardaki kafamız komünist misin? Komünist deyip geçiyorduk. Bunlar da bize faşist deyip geçiyorlardı. Bir gün memlekete gidecek bir kız arkadaşımıza yardım ettim ben. Herhalde ilk veya ikinci yılım. Gittiğim yer Ankara Hukuk Fakültesinin arkasında, Cumhuriyet Kız Yurdu, yan tarafta Siyasal Bilgiler. Ben arkadaşın adını anons ettirdim girişte bekliyorum benim önümden yukarıdan dört hanım iniyor hep beraber uygun adımla indiler. Her adımda faş, faş, faş…" (Ü2, E, D. 1953).

Üniversiteler mekân olarak ideolojik sembollerin daha sık görüldüğü yerler olmuştur. Burada gençler daha çok kendi yaş gruplarından olan öteki ile karşılaşırken gündelik hayatın bir başka şekli olan komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinde de ötekileştirmenin etkilerini görmüşlerdir. Geçmişte kurulan bağların etkileri ötekileştirmenin boyutlarında ön plana çıkmaktadır.

Ü4 "Bir komşumuz vardı. Bizim ailecek yemek yediğimiz, babalarınızın aynı fabrikada çalıştığı, çocukluğumuzun beraber geçtiği bir mahalle ortamı ve nasıl oldu? Bir gün hani öyle bir an oldu ki bizim evlerimiz sırt sırta bahçelerimizi ne olduğu, sırt sırta bahçe duvarından atlayıp gidiyoruz birbirimize oradaki hiç unutmuyorum komşumuz M. abi bizim emsalimiz İ., K. Bunların hepsi bir sabah Marksist-Leninist, Sovyet ideolojisinin elemanları oldu bizim gözümüzde. Onların gözünde biz bir gün Amerikan emperyalizminin Türkiye'deki destekçileri olduk yani onlar bizim için komünist biz onlar için faşist olduk. Bir anda olduk" (Ü4, E, D. 1958).

1970'li yılların siyasal kutuplaşma ortamında, özellikle benzer toplumsal koşullardan gelen bireyler arasındaki ilişkilerdeki ayrışmanın etkisi, bireyler üzerinde yoğun bir duygu deneyimi olarak belirginleşmiştir. İdeoloji ortak yaşam alanında

kurulan ilişkilere öteki olan anlamını yüklemiş ve bu şekilde bireylerin birbirlerinden önce düşünsel daha sonra eylemsel olarak ayrılmalarını beraberinde getirmiştir. Komşuluk gibi bu ayrışmadan etkilenen bir diğer durum arkadaşlıklar ile ilgili olmuştur. Öteki olarak görülen kişi ile geçmişte kurulan arkadaşlık bağları, ötekine karşı bakış açısını da iki farklı şekilde biçimlendirmiştir. Örneğin Ü6'nın ifadelerinde bu farklılık yer almaktadır:

> *Ü6 "Çocukluktan beri beraber geldiğimiz arkadaşları çok düşmanca bakmıyorum ama onlarla ipimi de koparmıştım. Merhabalaşma yoktu. Fakat kendi kendime şöyle söylerdim, 'Bunun hayat hakkı var mı?' Var ama tanımadığım bir solcu için onun hayat hakkı olmamalı diye düşünüyordum. Tabii onun varlığı beni rahatsız ediyordu. Çünkü onların da aynı şekilde bana baktığını bildiğim için ben de aynı. Artık iş öyle bir noktaya geldi ki ya onlar olacak ya biz olacağız" (Ü6, E, D. 1960).*

Tanış olmak, ötekileştirmeyi pekiştiren düşmanlık hissinin görmezden gelinmesine neden olmuştur. Güven duygusu burada ön plana çıkmıştır. Karşı tarafı bilmek aynı zamanda birey için daha güvenli bir alan oluşturmuştur. Güven duygusunun ideoloji karşıtlığının önüne geçerek ötekileştirmede etkisi olan bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Ülkücü görüşmeciler savundukları ideolojiyi toplumun geleneksel kalıplarına daha uygun görmüş ve milli olanın hassasiyetini gözetmişlerdir. Karşılarında gördükleri Sosyalizm/komünizmi savunanların bu fikirlerin dışında olduklarını düşünmüşlerdir. Dini inanç bu konuda en fazla öne çıkan konulardan biri olmuştur. Görüşmeci Ü5 ve Ü1'in bu konudaki görüşleri şu şekilde olmuştur:

> *Ü5 "Savundukları fikirlerinde Türk milletine uygun olduğu inancında değildik Neticede Marksist Sosyalist fikirler materyalizme dayanır materyalizmde maddenin evrimleşmesi teorisi ortaya atar Allah inancını kabul etmedikleri için Neticede onları doğru görmüyorduk. Doğru görmemek onları yok saymak manasında değil de fikirle mücadele edilmesi gerektiği kanaatinde yedik milliyetçilerin temel düsturu fikirle mücadele edilsin O noktada kendi fikrimiz de güveni yorduk %100 yerli %100 milli kendimize ait bir fikir olarak görüyorduk" (Ü5, E, D. 1959).*
>
> *Ü1 "Sosyalist olabilmeleri için dini reddetmeleri lazım. İman sahibi Allah'ın varlığına ve birliğine iman Resullullah efendimizin peygamberi olduğuna iman eden bir insanın Marksist olması mümkün değil" (Ü1, E, D. 1951).*

Yukarıda yer alan iki görüşmecinin ifadelerinde de dini hassasiyetler ön plana çıkmıştır. Karşı tarafla ilgili düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olan dini

hassasiyetler, Sosyalizm/Komünizm 'in Türk toplumsal yapısına uygun olmadığı düşüncesinden etkili olmuştur. Bir başka görüşmeci ise Sosyalist/komünist siyasal gruplara karşı diğer görüşmeciler göre daha olumlu bakış açısına sahip olmuştur. Fakat yine inanç konusunda gösterilen hassasiyet, ekonomik fikirlerin desteklenmesinin önüne geçmiştir.

> *Ü8 "Bizim gözümüzde şu yani, dini açıdan bakanlar vardı. Kültürü zayıf olan insanlar, daha ziyade dinsiz derlerdi onlara. Ben öyle bakmıyordum. Onlar devletçi bir politika yürütüyordu ekonomik olarak. Tabii gitgide manevi inançları sıfırlayan idealist bir felsefeye sahiptiler. Bu da bizim zorumuza gidiyordu yani. Bir İslam dini böyle sıfırlanamaz" (Ü8, E, D. 1950).*

Hem Ü8'in ifadeleri hem de diğer görüşmecilerin ifadeleri, Ülkücüler için Türk-İslam sentezi üzerine şekillenen bir ideoloji anlayışının ötekileştirmelerde baskın bir bakış açısı oluşturduğu görülmüştür. Bu etki yalnızca Sosyalist/komünist görüşlere karşı olmamış, temel dini hassasiyetler konusunda ortak bakış açılarına sahip olan Milli Görüş grubuna karşıda etkili olmuştur. Örneğin Ü2 ifadelerinde *"Bir defa İslamcılar din ve devlet işlerinin ayrı olmasını kabul etmiyorlar" (Ü2, E, D. 1953),* ideolojik hedeflerinin devlet yönetiminde farklılığa vurgu yapmıştır. Görüşmeci Ü5 ise ortak tehdit algılarının olmamasının ideolojik olarak farklılaşmalarında etken görmüştür.

> *Ü5 "Kendi içlerine kapanık bir gruptu. Kendi şahıslarından fedakârlık yapma gibi bir duygu bir tek onlar da yoktu. Türkiye'de bir tehdit görüyorduk. Bizim sol fikirlerin Türkiye'ye hâkim olmasıyla Sovyetlerin Türkiye'yi istila edeceği endişesi vardı... Bize göre Türkiye'ye bir saldırı vardı. Sovyetlerin yayılma stratejisinin gereği olarak İslam'a saldırı vardı. Müslümanların da hakkının ortaya çıktığı bir ortamda tarafsız kalmamaları halkın yanında olmaları gerekti o desteği biz görmedik milli görüşçülerden" (Ü5, E, D. 1959).*

Hedef olarak farklılaşmalarını yanı sıra Ülkücü görüşmeciler İslam adına yapılan mücadelede milli görüş grubunun onlara destek vermemelerini anlamlı bulmamışlardır. Özellikle milli görüş grubunun İslam dinine karşı daha mesafeli olduklarını düşündükleri sol gruplara yakın olmaları, dönem içerisinde milli görüş grubunu eleştirdikleri noktalar olmuştur. Ankara Gazi Üniversitesinde okuyan görüşmeci Ü4'ün bu eleştirisi aşağıda yer almaktadır:

> *Ü4 "Üniversitede amfide oturuyorsunuz mücadele ediyorsunuz, ben derse gireceğim diyorsunuz. Adam diyor ki bugün Cuma, Mescidi kapatıyor, bugün namaz kılınmayacak, okula gidilmeyecek diyor. Biz hep mücadele ediyoruz. Biz*

de mücadele etmesek kavganın içinde zaten sol var teslim olursanız zaten problem var ama o dönemlerde milli görüş mensubu insanlar hep üniversitelerden solcuların Dev Yolcuların veya orada hangi fraksiyon etkinse ne söylediyse onu yaptılar ve hiçbir şeyin içerisinde bulunmadılar" (Ü4, E, D. 1958).

Sağ görüşün ülkücülerden sonra üniversitede sayıca fazla olan Milli görüş grubunun gençlik hareketinde aldıkları konum eleştirirken bunun farklı nedenlerini de vurgulamışlardır. Bu konuda Eskişehir'de üniversite öğrencisi olan Ü7 güçlü bir ideolojik örgütlenmeleri olmadığını vurgu yaparken İstanbul da üniversite öğrencisi olan Ü5 ise daha çok sosyalist komünist gruplara yakın olduklarını vurgulamıştır:

Ü7 "Milli görüş o zamanlar çok güçlü bir teşkilatları yoktu. Okula giderlerken, eğer sol okul daha hâkimse solcularla beraber giderlerdi. Eğer sağ hâkimse sağcılarla beraber giderlerdi. Yani onların ideolojileri çok fazla gelişmiş ve güçlenmiş durumda değildi" (Ü7, E, D. 1959).

Ü5 "Hatta okullarda komünistlerle iyi geçiniyorlardı. Komünistlerle ülkücüleri hedef alıp kendi hâkim oldukları okullarda sokmazken milli görüşçülere bir şey demiyorlardı" (Ü5, E, D. 1959).

Ankara'da Üniversite öğrencisi olan görüşmeci Ü2 ise *"Bu arkadaşlar İstanbul'da çok ağırlıklıydı. Ankara'da güçleri yoktu bizimle beraber gelip giderlerdi fakat Allah korusun bir kavga olduğunda hiçbirini bulamazdık" (Ü2, E, D. 1953)* ifadelerinde milli görüş hareketinin tarafsızlığına bir kez daha vurgu yapmıştır. Milli görüş grubunun tarafsızlığı, taraf olunmanın zorunlu olarak hissedildiği 1970'li yıllarda ülkücüler tarafından normal karşılanmamıştır. Milli görüş grubunun etkisiz ve pasif olması aşağıda yer alan ifadelerde eleştirilmiştir.

Ü9 "Siyasal İslamcılar, hiçbir şeye dokunmadan çok güzel yaşadılar. Onlar sahiden hiçbir zarar görmeyen tek gruptu. Bizi yakın görünüyorlar bize karşı tarafla da bir şey yapmıyorlar o kadar şeyler ki sessiz, mülayim böyle garip insanlar gibi öylece okudular o zamanlar hazırlanıyorlarmış. O zaman onlara aldırış etmiyordum ama bu günler için ne hazırlamışlar" (Ü9, K, D. 1959).

Ü10"Otçu derdik, hiçbir işe yaramayan korkak Ülkücülerden çok solcularla iyi geçinmeye çalışan kimliklerdi. Başörtü mücadelesini biz verdik mesela. Başörtülü kızlara, biz sahip çıkardık. Onlar hemen kaçarlardı. Onun için ben onları çok miskin bulurdum. Miskin korkak bulurdum hiçbir şeye katılmazlar yürüyüşe gelmez, eyleme gelmez okula giderler, derse çalışırlar, solcularla iyi geçinirler solcuların da onlarla bir derdi yoktu. Kim güçlü ise ona yakın olmuşlardır. Ben onlarla hiç geçinmedim" (Ü10, K, D. 1959).

Yukarıdaki ifadelerde bir kez daha görüldüğü gibi Ülkücü gurup görüşmecileri genel olarak Milli Görüş grubunu sağ görüşü temsilcilerinden biri olarak görmüş ve kendileri ile aynı hedeflerde yol almadıkları için eleştirmişlerdir. Milli görüş grubunun, zaman zaman sol görüşle daha yakın bir ilişki kurmaları ve aynı zamanda tarafsız bir pozisyon benimsemelerine yönelik eleştiriler, beklentileri karşılamadığı durumlar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

4.3.2.2. Devrimci Yolcuların Değerlendirmeleri

1970'yi yılların gençlik hareketlerinde, Devrimci Yol grubunun öteki olarak gördüğü gruplar Milli Görüşçüler ve Ülkücüler olmuştur. Özellikle Ülkücüler ile hem düşünsel hem de eylemsel kurulan iletişim ve etkileşimde çatışma unsurları yoğun olarak yaşanmıştır. Sosyalist/komünist ideolojinin takipçisi olan Devrimci Yol grubunun ötekileştirdiği ülkücüler hakkındaki görüşlerinin temelini ideolojik farklılıklar oluşturmuştur. Özellikle Türk Milliyetçiliğine ait sembolik vurguların ülkücü ideolojide ön plana çıkarılması, toplumun temel sorunlarının görmezden gelinmesine neden olduğu fikri Devrimci Yol grubunda hâkim bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.

> *DY2 "Yani bunlar bu ülkede bir gram ne halkını seviyorlar ne topraklarını bir gram toplumsallık bir iş yapmış değiller şimdi bir insanın bayrak ideolojik olarak kırmız çizgisi olur mu? Bu bayrak herkesin bayrağı bu bayrağı herkes sahip çıkar" (DY2, E, D. 1959).*

> *DY6 "Bizim Aslında onlarla fikri anlamda belki toplasan yüz tane şeyden üç tane ortak yanımız çıkabilirdi. Ama böyle bir şey çıkarma mesela anti-emperyalizm gibi. Onlar emperyalizme karşı olduğunu söylüyorlar, işte Amerika falan filan. Tam bağımsız bir şey sermaye savunuyorlar falan ama bir Türk kimliği, bir Türk varlığından bunların hatta dünyaya hükümdar olması gerektiğinden, güç olduğundan büyük bir anlam yüklüyorlar. Ama daha çok bizim yakın baktığımızda fotoğrafa eli sopalı, bıçaklı, silahlı, önüne geleni döven…" (DY6, E, D. 1956).*

Sosyalizm/komünizm sınıf temelli bir ideolojidir. İdeolojilerinin takipçileri için sınıf odaklı bir bakış açısı geliştirmesini sağlamıştır. Bu nedenle Devrimci Yol grubu ülkücü grupta yer alan bireylerin sınıfsal farklılıkları ile inandıkları ideoloji arasında da bir ilişki kurmaya çalışmışlardır.

> *DY1 "Yoksul aile çocuklarıydı. Sınıfsal olarak aslında biz onların kavgasını veriyorduk, ama onlar bunun farkında olamadılar. Cezaevi süreçlerinde*

zaman zaman konuştuğumuz mevzulardan biridir bu aslında ülkücülerle aynı hücrede kaldığımız dönemlerde konuştuğumuz. Adam amele çocuğu, ülkücü yani milliyetçi kendini öyle tanımlıyor sana karşı din elden gidiyor din bayrak argümanları komünizme karşı kendini savunma vatanını savunma gibi bu beka meselesi gibi" (DY1, E, D. 1958).

DY7 "Çok büyük bir çoğunluğu benim okul vesilesi ile karşılaştıklarımdan hareketle söylüyorum. Yoksul aile çocukları nasıl onları kullananlar buluştu, nereden birbirlerine keşfettiler, nereden buldular bilmiyorum" (DY7, K, D. 1956).

Devrimci Yolcu görüşmeciler, ülkülerin sosyo-ekonomik şartları görece daha yoksul olarak değerlendirilmiştir. Bu sosyo-ekonomik şartların düzelmesi için sınıf mücadelesi teorisinin benimsenmesi ve buna göre hareket edilmesi anlayışı Devrimci Yol'un, ideolojik sınırlarını oluşturmuştur. Bu sınır ülkücüler ile ilgili bir bakış açısı oluşturmaktadır.

Devrimci Yol grubu, 1970'li yıllarda diğer sosyalist/komünist görüşlere göre daha Türkiye'ye özgü olduğu iddiasında olmuştur. Ülkücü grubun genel olarak sol gruplara karşı eleştirisi Türkiye'ye özgü görüşleri barındırmadıkları ve dış tehditlerin parçası olmaları yönünden gelişmiştir. Ülkücü grubun da içinde yer aldığı sağ görüşün temelini oluşturan milliyetçi ideolojilerin, dönemin şartlarında Dünyadaki yansımalarından bağımsız düşünülemeyeceği konusunda ise Devrimci Yolcu görüşmeci DY3 dönem üzerine bir değerlendirmede bulunmuştur:

DY3 "Sağ kesimin oluşturduğu görüşler, zaten bunlar Türkiye'deki görüşler burada oluşmuş görüşler değildi aslında. Çünkü küresel çapta gladyonun aslında 1950'li yıllardan başlayarak bütün dünyada uyguladığı aynı o söylenilen tezlerin hepsi. Örneğin Arjantin'deki paramiliter gruplarında oranın solcuları için söylediği tezlerin aynısıdır. Paraguay'da ki sağcı hükümeti yanlısı paramiliter grupların oradaki köylülerin mücadelesine yükseltmeye çalışan devrimcilere, Marksistlere gerilla örgütlerine karşı ne söylüyorsa buradakiler de onun aynısını burada söylediler. Zaten bunların hiçbirisi özgün değil" (DY3, E, D. 1958).

DY6 "Onlar bizim için fikri bir farklılıktan, karşılıktan öte günlük hayatımıza müdahale eden, devletin sivil ayağı olan saldırı gücü olan bir iş yapıyorlardı. Bu vatandaşlar, Biz bir, düşmandık onlar için. Biz onları öyle görüyorduk, onlar da bizi böyle görüyordu. İşte ülkeyi satacak, Moskova'ya gidecek işte Ruslara vereceğiz falan filan gibi basitçe bir takım demogojik şeylerden hareket ederek. Ama esas olarak katı bir milliyetçi şeyi vardı" (DY6, E, D. 1956).

Yukarıda yer alan ifadelerde DY3'ün ülkücülerin düşüncelerinin oluşumunda diğer ülkelerde yaşananları vurgularken, DY6 ise Ülkücülerin, Sosyalist ideoloji ile ilgili kendilerine yönelik oluşun korkunun nedenlerini vurgulamıştır. 1970'li yılların gençlik hareketlerinde şiddetin şekli ve boyutları Devrimci Yol grubunun ülkücü gruba karşı düşüncelerinde etkili olmuştur. Bu konuda bireysel ve toplumsal olarak yaşanan şiddet deneyimleri ön plana çıkmıştır.

> *DY1 "O insanları, mekanik robot haline getirdiler. Düşünsene yedi tane TİP'liyi vahşi insan gelip bir evin içinde öldürüp çıkabiliyor. Ya da bir kahveye tarayıp gidebiliyor Sol, Devrimci Sosyalist hareketlerin yanlışları vardır, ama böyle katliamcı yanlışları yoktur. Bir kahveyi yakmak, boğarak insanları öldürmek bu katliam yapmak, Maraş, Çorum gibi katliamlar, Sosyalist harekette hiç kimse tarafından benimsenmiş değildir. O da bir derin devlet kontrgerilla toplum mühendisliği, çocukların kullanılması söz konusu" (DY1, E, D. 1958).*
>
> *DY5 "Türkiye'de de tonlarca aydın, gazeteciye öldürerek. Maraş, Çorum, Malatya gibi yerlerde Alevi mahallelerine saldırıp insanları katletme siyaseti yürüten hareket, bir yanıyla MHP gibi bir legal yüzü olduğu iddiasıyla dururken aynı zamanda örgütün ülke çapında onlarca devrimci arkadaşımızı onlarca halktan insanı katleden bir siyasi oluşum bizim için"(DY5, E, D. 1956).*
>
> *DY2 "Ülkücüler devletin gücünün arkasında her an şiddet uygulama potansiyeli olan. Onlar hiçbir zaman bu ülkedeki eşitsizliklere haksızlıklara ezilmişliklere karşı çıkmadılar. Hep var olan büyük güce sırtlarını dayadılar o güç onlara destek oldu ve zaman zaman silahlı zaman zaman farklı işler içerisine girdiler" (DY2, E, D. 1959).*

Yukarıda yer alan ifadelerde görüldüğü gibi görüşmeciler Ülkücülerin yaşanan olaylardan sorumlu olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Ülkücü grubun, Devlet, kontrgerilla ya da vs. gibi siyasi güçler tarafından kullanıldığı görüşü hâkim olmuştur. Bu görüş sadece Devrimci Yol grubunda değil, Türkiye'de sosyalist/komünist siyasal grupların genelinde gündemde olmuş ve tartışılmıştır.

Yaşanan bütün bu şiddet olayları ve buna bağlı gerçekleşen can kayıpları Devrimci Yol grubu görüşmecilerinde öfke duygusunun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Karşılıklı yaşanan şiddet olaylarında her iki gruptan da kayıplar yaşanmıştır. Sosyalist/komünist gruplarında hatalarını genel olarak kabul eden Devrimci Yol grubu üyeleri, yaşanan şiddet olaylarında savunma amaçlı bir pozisyon aldıklarını vurgulamışlardır.

DY7 "Şimdi faşistler, benim gözümde pislik, hakikaten iğrenç pislikler. İçlerinde yazık kandırılmış diyebileceğim çok az insan vardır. Yedi TİP'linin öldürülmesi, Bahçelievler katliamı olayı. 1 Mayıs 1977'den pay biç onun için yani onlar konuşularak anlaşılabilecek tipler değildi. Çünkü çok canımıza kıydılar. Zaman zaman şeyler çıktı işte karıştır, barıştır tarzında, konuşarak anlaşın, cezaevlerinde aynı yerde tutalım diyenler çıktı, ama mümkün değil. Devrimciler de faşistlerden insan öldürdüler ama çatışmada vurduysa vurdu. Kimse diğerini telle boğarak günlerce işkence ederek öldürmedi" (DY7, K, D. 1956).

Yukarıda yer alan ifade de görüldüğü gibi ölüm ve öldürme biçiminin neden ve nasıl meydana geldiği arasındaki ayrım, dönemin şiddet olaylarının derinlemesine analiziyle, olayların karmaşıklığını ve gelişimini daha açık bir şekilde yansıtmıştır.

Devrimci Yol'un ideolojisinin dile yansıması ülkücüler ile ilgili yapılan tanımlamalarda da sık sık yer almıştır. Örneğin görüşmecilere ülkücüler hakkında ne düşünüyorsunuz sorusu yöneltildiğinde verilen ilk cevap *"bir onlara ülkücü demezdik, faşist derdik"* şeklinde olmuştur. Ötekileştirmenin bir yansıması olarak faşist sıfatı Devrimci Yol grubu için dilsel bir sembol haline geldiği görüşmüştür.

DY5 "Onlar kendi siyasetleri ülkücülük olarak tanımlıyor. Bizim için kelimenin gerçek anlamında dünyanın çeşitli ülkelerinde gördüğümüz, ırkçı, faşist siyasal hareket" (DY5, E, D. 1956).

DY9 "Biz onlara faşist, halka düşman diyorduk. Bunlar tamamen devletten yana iş yapıyor diyorduk. Onlar da bizi zaten gördükleri yerde dövmek için öldürmek için her şey yapıyorlardı" (DY9, K, D. 1956).

DY10 "Katil canlanıyor, çünkü o dönemde ülkücüler katillerdi. Sinirim ayağa kalkıyor, ülkücü deyince. Çünkü nerede görseler devrimciyi öldürme, yakma amaçlanıyordu" (DY10, K, D. 1958).

Faşizm, milliyetçilik ideolojisinin daha baskıcı ve otoriter uygulamalarını içeren bir ideoloji türü olarak tanımlanmıştır. Ülkücü görüşmeciler kendilerini faşist olarak tanımlamaz ve öyle olmadıklarını görüşmelerde de yer yer vurgulamıştır. Fakat faşizmin hem sosyalizmin karşısında bir ideoloji olarak görülmesi hem de yaşanan şiddet olaylarının etkisinde Devrimci Yol grubu tarafından kullanıldığı görülmüştür.

Devrimci Yol grubunun 1970'li yıllar sağ görüşün temsilcilerden olan Milli Görüş grubu hakkında öteki algısı daha farklı gelişmiştir. Devrimci Yol grubu genel olarak Milli Görüş grubunun ideolojik eylemleri ile ön plana çıkmadığı ve onları rakip bir ideoloji olarak görmediklerine dair bilgiler vermiştir. Görüşmeler sırasında

Devrimci Yol grubun üyeleri genel olarak milli görüş grubunu İslam dininin gerektirdiği ibadetleri yerine getiren, siyasal alanda aktif olarak yer almayan bireyler olarak tanımlamışlardır.

> *DY2"Milli görüşçüler var ama onlar çok sessiz çok karışmaz. Hem devletle ilişkileri daha öznel hem de bu gibi süreçte de katılmazlardı. Onlar daha çok kendilerini o zaman İslam dininin dediklerini yerine getirme noktasında öyle bir pratik şey yaparlardı. Yani bazıları ile konuştuğumu hatırlıyorum" (DY2, E, D. 1959).*

> *DY6 "Okulun ilk yılında okurken Erbakan gelmişti. O zaman milliyetçi cephe hükümeti içerisindeydi, galiba bir yanlış hatırlamıyorsam, kürsüde konuşuyor. Yani dinleyenler azdı ve daha çok klasik İslamcı bir şeyleri vardı. Mesela bizim onlarla çok sorunumuz yoktu. Yani adam gitsin işine gücüne baksın, namazını kılsın, işini yapsın. O zamanlarda çok böyle karşı güç olarak bir aşırı bir tehlike olarak tanımlamazdık. Onlar da gelip bizi çok fazla ideolojik tartışmaya girmezlerdi" (DY6, E, D. 1956).*

Devrimci Yol görüşmecilerinin okudukları okullarda sayısal olarak milli görüş grubunun az olduğuna vurgu yapılırken Konya Selçuk Üniversitesi ve İstanbul üniversitesinde sayısal olarak daha çok yer aldıklarına dair görüşmeci gözlemleri paylaşılmıştır. Milli görüş grubu görüşmecilerin çoğu için bir tehlike olarak görülmemiştir. Özellikle şiddetin yoğun olduğu dönemde saldırgan bir tavır sergilemiyor olmaları görüşmeciler tarafından en çok vurgulanan özellikler olmuştur.

İslamcı ideolojinin bir diğer grubu olan ve yine Milli Görüş grubu ile bağları olan Akıncılar Derneği ise şiddet döneminin yoğun olduğu dönemlerde bazı bölgelerde örgütlenmeye başlamıştır. Milli görüş grubunun içinden gelen Akıncılar farklılaşan eylemsel yönleri ile diğer iki grupla daha çok karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde İstanbul Fatih bölgesinde siyasal bir etki alanı oluşturan Akıncılar grubu ile yaşadığı görüşme deneyimini DY3 aşağıda yer alan ifadeleri ile anlatmıştır.

> DY3 *"Türkiye'de her yerde istediğiniz yapın bizim sizinle bir çelişkimiz yok. Biz sizin karşınızda mücadele edecek değiliz. Ama bizim kendi mücadelemiz var. Biz din için, kitap için, Allah için mücadele ediyoruz ve bu bölge Kâbe kadar önemli. İşte Türkiye'de birkaç böyle yerimiz var, burada bizim karşımız çıkmayın' özetle bize böyle söylediler, bizde bunun karşısında devrimci olduğumuzu Türkiye'nin her tarafında mücadele edeceğimizi eğer halka eziyet edecekleri durumda bizi karşılarında bulacaklarını söyledik, karşılıklı nutuk attık. Böyle bir şey faşistlerle hiç olmadı. Çünkü böyle bir görüşme yaptık. Sonra birkaç çatışmamız daha oldu, bunlarla cami avlularına kadar taşan. Çünkü Fatih Camisinde, avlusunda üstlenip, bizimde çalışma yaptığımız*

mahalleye saldırıyorlardı, insanları oruç tutmadığı için boğuyorlardı, birkaç tane cinayet oldu. Bu görüşmeden sonrada bu sert süreç devam etti" (DY3, E, D. 1958).

Görüşmecinin ifadelerinde şiddeti de içinde barındıran ve grupların karşılıklı bir üstünlük mücadelesi üzerine konuşabiliyor olmaları dikkat çekici olmuştur. Görüşmeci ifadelerine göre Akıncılar, İstanbul Fatih bölgesinde şiddet içeren eylemler gerçekleştirmektedir. Zaman zaman iki grubun arasında fiziksel şiddet içeren olaylarda meydana gelmesinde aralarında rekabet olduğunu ve zaman tansiyonu arttıran olayla yaşanmış olduğunu göstermiştir. Buna karşın aralarında şiddetin yoğun yaşandığı ülkücülerle ilgili Devrimci Yolcuların paylaşımları daha sert ifadeleri içermiştir. Akıncılarla daha az ve sınırlı bir alanda karşılaşılıyorken ülkücülerle üniversitelerin dışında gündelik hayatın her alanında rekabet ve çatışmaya dayalı bir gündemleri olmuştur. Bu nedenle de Devrimci Yolcu görüşmecileri için ülkücüler kadar şiddet ve rekabet konusunda tehdit oluşturan başka bir siyasal olmamıştır.

Mekân ve deneyimlerin farklılaşması öteki algısının oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Örneğin Ankara'da üniversite eğitimi alan bir başka görüşmeci de Akıncılar ve Ülkücüler arasında bir ayrım yapmış ve Akıncıların, Ülkücüler gibi saldırgan bir tavırları olmadığını belirtmiştir.

DY5 "ODTÜ'de Milli Görüşten insanlar mescidine giderdi. Onlarla bir siyasal çatışmamız yoktu ama aynı şeyi karşıtlar için söyleyebilmek mümkün değil. Dolayısı ile bizim böyle herkes gericidir gibi bir antidemokratik uygulamamız yok. MHP'liler ile daha çok aralarında bir rekabet olduğu için MHP'lilerin bunlar üzerinde bir baskısı oluyordu. Ama bizimle rekabetleri olmadığı için bizim egemen olduğumuz yerlerde kendileri normal faaliyetlerini kendi yaşantılarını devam ettirebiliyorlardı" (DY5, E, D. 1956).

Görüşmecinin ifadelerinde dikkat çeken bir diğer ayrıntı iki öteki üzerine gözlemlerini paylaşarak, İslamcı ideolojiye bakış açısı hem de ülkücü ideoloji ile farklılaşan yönlerini vurgulamış olmasıdır. Devrimci Yolcular, Milli görüş grubuna karşı Ülkücülerden daha farklı bir tavır geliştirmiştir. Onlarla farklı ideolojide olmalarına rağmen bulundukları ortak mekânlarda rekabet ya da şiddet ortamı gerçekleşmemiştir. Milli Görüş ve Akıncılara karşı daha sakin ve çatışmadan uzak bir tutumu tercih eden Devrimci Yol grubu, bu tutumlarını genellikle yaşadıkları bireysel deneyimlerle de örneklendirmişlerdir.

DY7 "Biz sonuçta 20 yaşlarında kanı kaynayan gençlerdik. Örneğin bir gün bizim okulda birkaç tanesi adına Akıncılar dediğimiz MSP'den ya da dinci, dindar dediğimiz birkaç iyi insan hatırlıyorum. O dönemde bazen, Kızılay'a faşist dövmeye çıkıyoruz. Eğer karşımıza sandığımız faşist çıkarsa onu dövüyoruz yani bu tür şeylerde yaşanmış. İtiraf etmek gerekirse. Bunlardan bir tanesini çevirdik. Abla yapma vallahi biz Akıncıyız dedi, bıraktık vallahi şimdi aklım olsa bırakmazdım" (DY7, K, D. 1956).

Yukarıda yer alan ifadelerde yine sağ görüşü temsil etmesine rağmen Akıncıların bir tehlike olarak görülmediği bir kez daha vurgulanmıştır. Görüşmecinin ifadelerinde İslamcı ideoloji tanımlamada dinci ve dindar kullanılmıştır. Bu ifadeler bir yandan da ötekileştirmenin dile yansıyan bir perspektifini göstermiştir. Devrimci Yol grubunda görüşmeciler genel olarak Milli görüş hareketinde yer alanları dini vurgulayan özellikleri ile tanımlamışlardır. Görüşmeciler kendi inançları üzerine bilgi vermemiş ve milli görüşün dini inançlarına karşı olumsuz yargılar ya da karşıt bir tutumdan bahsetmemişlerdir.

Siyasal grupların örgütlenme sürecinde kullandıkları yöntemlerden analizin ikinci temasında yer almaktadır. Kendi örgütlenme mantıklarını anlatan görüşmeciler için diğer siyasal grupların örgütlenme sürecini bilmek bu grupları tanımak için önemli bir gösterge olmuştur. Devrimci Yol grubuna göre milli görüşü üniversite alanlarında daha sınırlı bir örgütlülüğe sahip olmuştur. DY6 milli görüşün kendilerinde göre farklılıklarını aşağıda yer alan ifadelerine yer almıştır.

DY6 "Sana göre daha doğru bir siyaset yaparlardı. Bizde de şöyle bir şey vardı. Ben başındakini ikna etmeye çalışıyorsun, MHP dışında çünkü onlarla çok çatışma olduğu için onları çok ikna etme. Onlar da bize öyle çabaları olmazdı. Ama çok fazla birbirimize sorunlu bir hayatımız yok da onlarla, milli görüşle kendi hallerinde daha çok daha otonom bir yapıları vardı daha Zeki bizden daha illegalde diyebilirim. Bir taraftan çok geniş illegal alanları da vardı hayat içinde" (DY6, E, D. 1956).

Görüşmeci için Milli Görüşün örgütlenme anlayışını öven bir yaklaşıma sahip olmuştur. Daha sağ merkez içerisinde yer alan milli daha ziyade dini gerekliliklerini yerine getirmek isteyen bireyler olarak görmüşlerdir. Öğrenci hareketlerinde milli görüş grubunun sayısal olarak azlığı, genellikle çatışma alanlarının dışında yer almaları, örgütlenme anlayışları nedenleri ile Devrimci Yol grubunu için ideolojik bir rakip olarak algılanmamışlardır.

4.3.2.3. Milli Görüşün Değerlendirmeleri

Milli Görüş, ülkücülerle ilgili değerlendirmelerini, özellikle karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsemiştir. Ülkücüler ve Sosyalist/Komünist siyasal grupları karşılaştırarak tanım ve değerlendirmeler yapmıştır. Sol görüşlü bireylerle karşılaştırarak tanımlama eğilimindedir ve bu yaklaşım, belirli karşılaşma alanlarına dayalı olarak şekillendirilmiştir.

> MG2 *"Ülkücüler vardı Erzurum'da ülkücülerle geçinemezdik. Bir şekilde böyle sürtüşmeler olurdu… Ülkücülerle de çok mesafeli idik Mesela ben ülkücülere solculuktan daha karşıydım. 1975'ten sonra ülkücülük faşizmi çağrıştırıyordu" (MG2, E, D. 1954).*

1970'li yıllarda sağ görüşün temsilcisi iki ideoloji iktidar ortağı olarak ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. İki görüşü temsil eden gençlik hareketleri ise kendi aralarında kısmi de olsa rekabet ve çatışma unsurlarını barındırmıştır. Yukarıda yer alan görüşmeci ifadeleri de bunu göstermiştir. Ülkücüler için kullanılan faşist sıfatı ise Devrimci Yol grubu ile milli görüş grubundan görüşmecinin öteki algısında bir ortak dil kullanımını göstermiştir. Ülkücülüğün, Türk Milliyetçiliği anlayışı İslamcı İdeoloji ile ayrıştığı bir nokta olmuştur. Bu nedenle Milli Görüş Grubu Ülkücüleri tanımlarken milliyetçilik anlayışlarına karşı eleştirel ifadelere yer vermişlerdir. Örneğin MG3 ifadeleri:

> *MG3 "İmam Hatip'ten itibaren aldığımız dini bilgilerimiz ırkçı olmamamız gerektiğini, biz inananların bir olduğunu beraber olduğunu bir bedenin uzuvları olduğunu biliyorduk. Peygamberimiz S.A.V'ın Veda Haccı'nda Arap'ın Arap olmayana acemin de araba bir üstünlüğünün olmadığını bilen insanlarız. Onun için Türkçülük, Kürtçülük, bunlar olmayacak şeyler Faşizm olmayacak şeyler yanlış şeyler" (MG3, E, D. 1952).*

Yukarıda yer alan ifadeler Devrimci Yol grubundan görüşmecilerin Ülkücülere yönelttiği eleştiriler ile benzerlik göstermiştir. Milli görüş için, ülkücülerin Milliyetçilik algısının sadece ırksal bir çağrışım yapıyor olması, İslam dinini kapsayan bir bakış açısından uzak olması eleştirilen bir konu olmuştur.

> *MG8 "Ülkücü demek bizim için ulusçuluk. Orada ben kendi fikrimi söylüyorum. Mesela Kürt oluyor, onu dışlıyorlar. Türk oluyor adam namaz kılmıyor onu kendilerine çekiyorlar. Benim için gözümdeki itibarları bu ülkücülerin" (MG8, E, D, 1959).*

Ülkücü grup görüşmecilerinde İslam dini konusunda hassasiyet ön plana

çıkarken aynı dönemde yer alan Milli Görüş grubu, Türk Milliyetçiliği anlayışının dini hassasiyetlerinin önüne geçirdikleri için ülkücüleri eleştirmişlerdir. Ülkücüler ise dini hassasiyetlere rağmen solculara yakın oldukları için milli görüş grubunu eleştirmektedir. Aynı siyasi yelpazede bulunan iki görüş, din ve milliyetçilik kavramlarına farklı bir öncelik sıralaması atfetmiş ve bu birbirlerinden farklılaştıkları noktaları göstermiştir.

Milli görüş grubu ülkücüler üzerinden değerlendirmeler yaparken özellikle, ülkücülerin entelektüel anlamda birikimlerinin yeterli olmadığını vurgulamıştır. Bu bakış açısı kurdukları iletişimi etkilemiş ve genellikle sol gruplarla daha kolay iletişim kurmalarının da gerekçesi olarak gösterilmiştir.

> *MG6 "Sol kesimden arkadaşlarında takip ettikleri dergiler vardı, ülkücülerde o şey yoktu. Kitap okuma entelektüel birikim edinme yoktu"(MG6, E, D. 1954).*
>
> *MG1 "Solcular ve İslamcılar okuyan kültürlü gruplardı, sağcılar okumuyordu. 1980 öncesi sol homojen değil, sağ ve İslamcı gruplar homojen, İslamcı entelektüeller basın tarafından ön plana çıkmıyor. Cahit Zarifoğlu, N. Paklıoğlu, Nurettin Topçu. Tarafsız objektif sol bakışlı yazarlar var. Solcularla oturup tartışabiliyorduk. Soldan İslamcı çizgiye gelenler var. Ülkücü camiada bu yok" (MG1, E, D. 1956).*

Okuma alışkanlığı kazanmış olmak dönemin gençlerinde ideolojiyi oluşturan unsurlardan olmuştur. Yine bu alışkanlığın farklı ideolojiye inan bireylere karşı gelişen algıda da etkili olmuştur. Her iki görüşmecinin ifadelerinin de yer aldığı gibi sol görüşlü bireylerinin okuma alışkanlığı milli görüşün sola karşı tutumunda belirleyici olmuştur. Bunun yanı sıra ortak paylaşım alanlarında yaşadıkları deneyimlerde milli görüş grubunun bakış açısında etkili olmuştur. MG8 üniversite sürecinde yaşadığı deneyiminde sol için *"Onlar daha anlayışlı gibi beni hiç şikâyet etmediler mesela otobüs geç gidiyor bir kazadan şehrin içine giriyorsunuz, geç kalıyorsunuz kimse şikâyet etmez" (MG8, E, D, 1959)* ifadelerine yer verirken aynı durum için ülkücülerin ise onu şikâyet ettiğini vurgulamıştır.

Çalışmanın incelenen ilk temasında bireyin ideolojisinin oluşum sürecinde genellikle aile ve yakın çevrenin belirgin etkileri olduğu görülmüştür. Bu etkinin farklı ideolojiler hakkında oluşan düşünce ve tutumlara da yansımaları olmuştur. Örneğin görüşmeci MG2 Erzurum'da üniversite okuduğu dönemde çok fazla sol görüşlü

öğrenci ile karşılaşmadığını anlatırken, sola karşı bakışının oluşumuna etki eden faktörleri şu şekilde ifade etmiştir:

> *MG2 "Anadan babadan, kulaktan duyma Müslüman olma anlayışı vardı. Bir de solcuları çok kötü tarif ederlerdi o zaman bize. Mesela komünizmi sırf cinsellikle anlatırlardı. Yani işte bölüşüm adalet şu bu gibi şeyleri hiçbir zaman söylemezlerdi. Yaşadığımız toplum, hani İbn-i Haldun'un dediği gibi coğrafya bizim kaderimiz oldu" (MG2, E, D. 1956).*

Toplumda komünizm üzerine oluşan olumsuz algı hem birey hem de yakın çevresinde etkili olmuştur. Bu olumsuz algının oluşmasında, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren komünizme karşı kurucu ideolojinin ve merkez sağ iktidarlarında yürütmüş olduğu politikalarında etkisi olmuştur. Bu politikaların karşılık bulduğu '*Komünizmle Mücadele Dernekleri*' için daha eleştirel bir tutuma sahip olan görüşmeci MG6 konu ile ilgili görüşlerini şöyle anlatmıştır:

> *MG6 "Komünizmle mücadele içinde bir dernek kurmayı hala aklım almıyor. Şimdi o zaman kapitalizmle mücadele edenler kurulsun. Madem tehlikeli yasaklanması lazım. Çünkü kapitalizm, komünizm kadar bu insanlığa bu ülkeye daha çok zarar veriyor. Komünizm kendi sınırları içerisinde insanlara zulmediyordu. Biz hem Amerika'nın kaynaklarından şey yapıyoruz. Nedense komünizmde Rusya ile karşı karşıya getirmek… Yine Amerika'nın bir planı gibi geliyor bana, çünkü bu filmi daha önce görmüştük. Komünizmle mücadele ederek abilerimizin ne işi vardı. Ne için oralarda bulundular ne için mitingler yaptılar. Kaldı ki o, komünist diye tabir ettiğimiz gençler ben hatırlıyorum Amerikan 6 filosu gelmiş İstanbul'a askerleri denize attılar. Çok şahsiyetli bir duruştur bu Çok milli memleket sevdalısı bir harekettir, olaylara tarafsız yaklaştığınız zaman" (MG6, E, D. 1954).*

1968 kuşağında sol hareket adına sembolleşen olaylardan olan Amerikan askerlerine bir tepki olarak gerçekleşen 6. Filo eyleminin kapitalizm karşıtlığı olarak değerlendirilmesi ve bu nedenle de görüşmeci üzerinde olumlu bir etki yaratmış olması Milli görüş hareketi için kapitalizm eleştirisinin ideolojik olarak önemli bir yerde olduğunu göstermiştir. Devrimci Yol grubu ile Milli Görüşün ortak karşıtlık alanlarından birini kapitalizm üzerine yapılan eleştiri oluşturmuştur.

Görüşmeci MG3 ise sol ideolojilerin daha çok Türkiye sınırları dışında bir etki altında olduğunu savunur. Görüşmecinin ifadelerinde sol görüş ile hedef olarak birbirlerinden ayrıldıkları noktayı vurgulanmıştır:

> *MG3 "Solcular ya Çin yanlısı ya Rus yanlısı ondan sonra bunları ülkeye getireceğiz. Bunlar yerli imalat değil. Bunlar yabancı şeylerden pompalanan*

gençlere romanlarla veya başka programlarla zerk edilen yanlış fikirler. Bu yanlış fikirler Bir de patlak verir ve nihayet de verdi. Ama işte bir şey olmadı bunların hedefinde Türkiye'nin kalkınması, Türkiye, Almanya'yı geçsin yoktu" (MG3, E, D. 1952).

Görüşmeci ifadelerinde sosyalizm/komünizmin Türkiye'ye uygun yerel bir ideoloji olarak görmüyor oluşu, Ülkücü ideoloji ile sola karşı ortak bir bakış açısına sahip olduklarını göstermiştir. İslamcı ideolojiyi temsil eden bir hareket olan milli görüş kapitalizm karşıtlığı ile de sosyalist görüşe yakın bir tavır içerisinde olmuştur. her iki gruba karşıda milli görüş grubunun benzerlik ve farklılıklarla oluşturduğu mesafe her iki gruba karşı da Milli Görüş grubunun benzerlik ve farklılıklarla oluşturduğu mesafe, onların daha nüanslı ve dengeli bir yaklaşım sergilediklerini göstermiştir. Bu yaklaşımın oluşmasında öteki olarak görülen iki grup arasındaki benzerliklerde etkili olmuştur. MG1 ise iş arkadaşları arasında yaşanan diyaloğu paylaşarak farklı görüşlerin benzer yönlerini kendi gözlemleri doğrultusunda anlatmıştır.

MG1"Ülkücü ve solcu aralarında tartışırken, solcu ülkücüye yahu bir dakika senle benim aramdaki farkı söylesene oyun oynamaya beraber gideriz, içki içmeye beraber gideriz, namaz kılmazsın, senle benim aramdaki farkı o söylese anlarım (görüşmeciyi göstererek)" (MG1, E, D. 1956).

1970'li yılların farklı siyasal görüşlerine karşı milli görüşün aldığı konumda lider etkisi önemli bir yere sahiptir. MG7 Erbakan'ın tavrının kendileri üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmiştir: *"Ama bazıları ne yazık ki ideolojiye sadece kendi at gözlüğü ile görüyorlar. Her fikre saygı göstermek lazım. Erbakan hocam da gördük bunu yapıcı bir üstlük vardı. Kimseye dışlamaz da biz de aynı şekilde onun yüzünden devam ettik" (MG7, E, D, 1957).* Bu bakış açısı milli görüş grubunun geneline hâkim olmuştur. Çatışma ve şiddet ortamlarında taraf olmamayı tercih etmişlerdir. Milli görüş grubu taraf olmamış fakat dönemin sol görüşlü öğrencilere bakış açıları daha olumlu gelişirken ülkücü öğrencilerle daha mesafeli bir bakış açısına sahip olmuşlardır.

Bireylerin karşıt ideolojiler ve siyasal gruplar hakkındaki görüşleri kişisel ya da grup deneyimlerine göre şekillenmiştir. Birbirinden farklı bu deneyimler siyasal grup üyelerinde ortak bir algı oluşmasını sağlamıştır. Çünkü savundukları ideoloji

bireye temel bir bakış açısı kazandırmıştır. Genel olarak ideolojik farklılıklar, yaşanan şiddet olayları, siyasi gelişmeler, ötekileştirmelerinde etkili olmuştur.

Öteki ile ilişki ve etkileşim kimi zaman kendi mahallerinde, eğitim ve meslek hayatlarında kurulmuştur. Görüşmecilerin bir birleri ile en çok karşılaştıkları mekân ise üniversiteler olmuştur. Ortak deneyimlerinin oluştuğu mekânlarda çatışma durumunu düşünsel ve eylemsel olarak sürdürülmüştür.

Görüşmeciler birbirlerini tanımlarken çoğunlukla biz ve onlar kelimelerini kullanmışlardır. Bu kulanım biz'in onlar'dan farkının vurgulandığı, kendilerinin ne olduğu ve ne olmadığı için kullanılmıştır. Ülkücüler ve Devrimci Yol grupları daha fazla bu ifadeler yer verirken Milli Görüş grubu daha çok grupların ismini kullanmıştır.

İdeolojik farklılıklar üzerine ötekileştirmeler en çok Ülkücüler ve Devrimci Yol grupları arasında yaşanmıştır. Dönemin siyasi olaylarının da etkisi ile iki grup arasında rekabet çatışmaya ve fiziksel şiddete dönüşmüştür. Ülkücüler, iç ve dış tehditlere karşı savunma ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum, onları farklı siyasi gruplara karşı daha kuşkuyla yaklaşmalarına neden olmuştur. Devrimci Yol grubu ise ülkücü grubu kendi can güvenlikleri açısından bir tehdit olarak görmüştür. Kendilerine karşı ülkücüler tarafından uygulanan şiddetin kimi zaman devlet desteği ile gerçekleştiğini düşünmüşlerdir.

Bunların yanı sıra ötekileştirmelerde duygusal anlamlarında etkili olduğu görülmüştür. Ülkücü grup üyelerinde karşı ideoloji sosyalizmin bir yönetim şekli olması korkusu duygu olarak hâkim olmuş, Devrimci Yol grubunda ise yaşanan şiddet olayları korku duygusunu ön plana çıkarmalarına neden olmuştur.

Milli görüş grubunu diğer iki grubunda genel olarak rakip olarak görmedikleri için onlar üzerinden oluşan öteki algısının oluşmasında ideolojik bağlam diğer iki gruba göre daha az belirgin olmuştur. Milli görüş genel olarak sol grupları daha entelektüel ve iletişim kurulabilir olarak görmüş ve bu gruplara olumlu bir bakış açısı geliştirmiştir. Milli Görüş grubunu ülkücü gruba kendisini daha yakın gördüğü ve daha olumlu bir bakış açısı geliştirmesi yönünde olması beklenmiştir. Milli görüş ve ülkücüler de ortak gibi görünen din hassasiyeti farklılaşmalarının temelini oluşturmuştur.

Milli Görüş grubu hakkında ülkücü ve Devrimci Yol grup görüşmeciler genel olarak benzer düşünce ve görüşleri paylaşmaktadır. İki gruba göre de siyasallaşan öğrenci hareketleri içerisinde taraf olmayarak daha pasif bir duruş sergilemişlerdir

Sonuç olarak, üç grup içinde ötekileştirmelerin şiddetinin farklı olmasında 1970'li yıllarda siyasi ve toplumsal dinamikleri, farklı gruplara karşı bakış açılarını derinleştirmiştir. Farklı siyasal grupta olan gençlerin birbirlerini öteki olarak görmelerinin temelinde ideolojik farklılıklar, siyasi çatışmalar, siyasi atmosfer yer almıştır.

4.3.3. Yakın İdeoloji ve Siyasal Gruplar

Siyasal ideoloji ve gruplara özgü tavır ve tutumlar, kendi ideolojik yelpazesinin dışında yer alan görüşlere karşı bir ötekileştirme biçimi olarak değerlendirilmiştir. Bu ötekileştirme, sadece zıt görüşlerle sınırlı kalmamış, aynı ideolojiye sahip olmalarına rağmen farklı siyasal gruplarda yer alan bireyler arasında da gözlemlenmiştir. 1970'li yıllarda aynı ideolojiyi savunan fakat teori ve yöntem farklılıkları dolayısı ile farklı siyasal gruplara karşı gelişen bakış açılarına bu başlık altında yer verilmiştir.

1970 yılında İslamcı bir parti olarak MNP'nin kurulmasıyla toplumsal düzeyde biriken enerjisinin siyasal alana yönlenmesi sağlanmıştır. Fakat MNP mevcut sisteme kendini kabul ettirtme kaygısı bir yandan da büyük oranda kendisini sisteme kabul ettirme kaygısıyla hareket edecek, mevcut siyasal düzeni yerinden edecek ya da onu sarsacak bir güce kavuşamayacaktı. İslamcılığın kurumsal politik bir form kazanmasından sonra toplumsal alanda devrimci ve ülkücü örgütlenmeler dışında/karşısında doğrudan İslamcı kimliğiyle öne çıkan ve ilk kez rejimi bu kimliğine yaslanarak eleştirme cesareti gösteren Akıncılar Derneği olmuştur. 1976 yılında kurulmuş olan dernek ve toplumsal alanda İslamcılığın potansiyelinin görülmesini sağlamıştır (Saç, 2020: 501- 502).

Çalışma kapsamında Akıncılar grubundan görüşmecilerle görüşülmemiştir. Bunun nedeni genellikle Akıncılar grubu üyelerinin örneklem yaş grubunun dışında kalması olmuştur. Milli Görüş siyasal grubu içerisinde yer alan görüşmecilerin geneli MTTB'nde daha aktif olarak yer almıştır. Akıncılar milli görüş görüşmecileri için net çizgileri olan bir ayrılık olarak görülmemektedir. Varlığı kabul edilen kimi zaman

etkinliklerine dâhil olunan, kimi zamanda eleştirilen bir grup olmuştur. Akıncılar Derneğinin kuruluş amacı ile ilgili MG7 şu bilgileri vermiştir:

> *MG7 "Hareket olarak tabii kendileri bir fikri hareket olarak ortaya çıktı. Aslında Akıncılar milli görüşün tarihi çerçevesi içerisinde gençlerin çatışmacı ortama kaymaması için özellikle oluşturuldu" (MG7, E, D, 1957).*

Görüşmeci MG7'nin ifadelerinde görüldüğü gibi gençlerin şiddet olaylarında yer almamak amacı ile kurulmuştur. Bir diğer görüşmeci ifadelerinde ise amacının Akıncılar Derneğinin amaç olarak farklılaştığı vurgulanmıştır.

> *MG6 "Aslında Akıncılar bizim Milli Görüş hareketine uyumayan kavga üslubu daha fazla olan bir kuruluştur hocamız da onlara bunu yapmamaları konusunda uyardı. Milli Türk Talebe Birliği vardı. Onun üzerinden gittik en güzeliydi" (MG6, E, D. 1954).*

MTTB'den siyasette başlayan ve dönemin çatışma ortamında süreçle ilgili daha fazla deneyimi olan görüşmecilerin Akıncılar grubu onlara göre daha gençtir. Siyasal alanda o süreçte daha az deneyimlerinin olması ve derneğin tam şiddet olaylarının arttığı dönemde kurulmuş olmasını yukarda da dikkat çekilmiş olan farklılığın kaynağı olarak görmek mümkündür.

Şiddet ortamında daha pasif bir tavır sergileyen Milli Görüş grubu genel olarak Akıncılar ilgili tanımlarında bu farklarını belirtmiştir. Akıncıların bu tavrı hakkında yine dönemin şiddet ortamında daha fazla yer alan Ülkücü grup ile akıncılar arasında bir benzerlik ilişkisi kurmuştur. MG2 *"Onların içinde biraz daha böyle Ülkücüye yakın, işte cihatçı bir gruptu. O açıdan daha Vurucu kırıcıydı… Akıncı grubu Bir kısmı da şey oldu ne derler ona Tarikatçı oldu zaten" (MG2, E, D. 1954)* ifadelerinde İslamcı ideoloji içerisinde bir ayrışma olduğuna yer vermiştir. Akıncıları büyük bir ayrılık olarak görmeyen görüşmeci MG5 ise kitlesel gruplar içerisinde farklı amaçların da ortaya çıkabileceğini bunun normal olduğunu belirtmiştir. Fakat yine de Akıncılara karşı şüphelerini de vurgulamıştır.

> *MG5 "Bir ayrılık değildi ama ilçe başkanlığı yaptığım zaman ilk başlarda sayısal manada zayıftık. O zamanlarda bile bizim toplantılarımıza ajanlar katılırdı. Az olduğumuz için bunları çok iyi tespit edebiliyoruz. Teşkilatta görevlendirdiğimiz bazı arkadaşlarımız var. Hakikaten istihbaratta adamlar teşhis edilmiş. 15-20 kişilik bir yönetimimiz var, bu yönetime dışardan katılıyor. Ama ajan, bu hareketin karşısında olanlar çok Siyonizm projektöründe olan bir hareket olduğunu biz biliyoruz. Yani her boşlukta*

mutlaka operasyonlar olabilir. Akıncılar vasıtasıyla ya da farklı gençlik örgütleri vasıtasıyla aramıza girmek isteyenler olabilirdi" (MG5, E, D. 1954).

Dönemin en fazla siyasal grubuna sahip olan sosyalist/komünist ideolojinin kendi içerisinde yaşadığı ayrılıklar, her dönemde gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. 1960'lı yılların sonunda sosyalist-komünist gençlik hareketlerinde başlayan ideolojik tartışmalar, 1970'li yıllarda da karşılığını bulmuştur. Özellikle dünyada sosyalizm-komünizm üzerine teorik ve pratik düzeyde farklılaşan uygulamalarının etkileri görülmüştür. Bu etkileri içerisinde kitleselleşmesini sürdüren Devrimci Yol grubunun diğer sol gruplarla ayrışma yaşamıştır.

Bu dönemde özellikle Sovyet Sosyalist Bloğu, Latin Amerika, Çin, Arnavutluk'ta yaşanan deneyimlerin neredeyse hepsi siyasal gruplar arasında tartışma konusu olmuş ve bu deneyimler hedefe ulaşma yolunu belirlemiştir. Örneğin Sovyet sosyalizm anlayışını savunan gruplardan TKP gibi, işçiler içerisinde bir örgütlenmeyi savunurken, Çin'de yaşanan halk devrimini savunan PDA ve TİKKO bu örgütlenmelerden bazılarında temsil dilmiştir. Latin Amerika'da Che Guavara liderliğinde gerçekleşen devrim hareketi Mahir Çayan'ın Kesintisiz Devrim Teorisini geliştirmesinde etkili olmuştur. Bu teori birçok sosyalist-komünist siyasal grubu farklı yönleri ile etkilemiştir.

Devrimci Yol gurubunda sosyalist hareketin içinde geçekleşen tartışma ve ayrılıklar normal görülmüştür. Bunun nedenini ise DY3 şu şekilde ifade etmiştir: *" Bu da doğal bir şey Çünkü sol zaten tartışmak demek ikincisi dünyadaki dönüşümlere bağlı olarak çeşitli siyasi yaklaşımlar var dünyada sola ilişkin" (DY3, E, D. 1958).* Sol hareketlerin kendi dinamiğinden kaynaklanan bu tartışmalar için DY6 ise *"Teorik olarak bunların okunması araştırılması gerektiğini söylüyorduk da, bunların çok fazla ayrışma nedeni olarak görülmesi doğru değildi" (DY6, E, D. 1956)* ifadeleri ile dönem içerisinde ayrışmaların sayı olarak fazlalığını vurgulamıştır.

Teorik ve eylemsel tartışmalar içerisinde Mahir Çayan'ın kesintisiz devrim anlayışını benimseyen grup zaman içerisinde daha yerel ve özerk bir çizgi geliştirerek diğer sosyalist komünist hareketlerden farklılaşmıştır. Devrimci Yolun Che

Guevara'nın Küba devriminden yola çıkarak oluşturduğu anlayışla gelen farklılaşmayı Bu farklılaştırmayı DY1 aşağıda yer alan ifadeleri ile anlatmıştır.

> DY1 "*Onun Türkiye'deki versiyonu da Mahir Çayan'ın örgütlediği siyasi bir çizgiydi. Bu yerel olanaklar değerlendirildiği zaman çok hızlı Türkiye'de karşılık buldu. Devrimci Yol biraz örgütlenmesini her ne kadar THKP-C ye dayandırsa da biraz daha yaygın kitlesel örgütlenme tezlerini öne çıkardı. Direniş komiteleri gibi tezleri vardı. Biraz da faşist saldırılar katliamlar çok yoğun olduğu için halkın kendini savunma tepkileri doğal olarak oluyordu. Onun teorisini yaptı aslında Devrimci Yol"(DY1, E, D. 1958).*

Devrimci Yol 1960'ların sonunda Mehmet Ali Aybar'ın TİP içinde başlattığı Türkiye'ye Özgü Sosyalizm' tartışmasına yakın bir perspektif ile teori ve eylem üzerine yoğunlaşmıştır. Görüşmeci DY7 bu farklılıkların ve nedenlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> *DY7 "Biz kendi ülkemizin özgün koşullarını devrim için değerlendirip, onların deneyimlerinden mücadelelerinden örgütlenme anlayışlarından da kendi mücadelemizi şekillendirmek için ipuçları alan yararlanan, ama birebir kopyalayan bir anlamda değil. Onlar kendi özgün koşullarında ne yapmışlar, bizim özgün koşullarımız ne? Birebir Onlarla aynı değil. O halde biz kendi özgün koşullarımız da onlardan da dersler çıkararak başka bir örgütlenme modeli geliştirmeliyiz diyen bir siyasi harekettik" (DY7, K, D. 1956).*

Devrimci Yol'un Türkiye'ye özgün bir sosyalizm hedefi ile örgütlenmesi dönemin diğer sol gruplarından tepki almış ve Devrimci Yol diğer sol grupların ötekisi olarak görülmüştür. Diğer gruplar tarafında da 'orta yolcular' olarak adlandırılmışlardır. Bunun yanı sıra grup hakkında başka eleştiri ve değerlendirmelerde yapılmıştır.

> *DY5 "Devrimci Yol'un o dönemde faşistlikle suçlayan sadece ve sadece kitle mücadelesine es geçip bir silahlı mücadele indirgeyen örgütler vardı ama onları hiçbir zaman kitlesel bir güce ulaşamadı" (DY5, E, D. 1956).*

Devrimci Yol'a karşı diğer sol gruplar tarafından gelen eleştiriler karşısında, Devrimci Yol sol gruplarla ciddi tartışmalara girmemiş fakat solun içindeki ayrılıklara olan eleştirilerini esprili bir benzetme yolundan DY7 ifade etmiştir.

> *DY7 "Arkadaşlar kusura bakmasınlar halkın kurtuluşu halkın yolu, halkın bir şeyi dendiği için ve hepsinin aşağı yukarı ideolojik hatları aynı olduğu için biz o dönemde kendi aramızda birazda espiri olsun diye halkın sülalesi derdik"(DY7, K, D. 1956).*

1970'li yılların sonunca Devrimci Yol grubu içinde ayrılıklar yaşanmaya başlamıştır. Devrim yapılmasında yöntemsel bir ayrışmaya doğru giden grup kendini Devrimci Sol olarak adlandırmıştır. Bu ayrılık üzerine Devrimci Yol grubundan DY4 konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade eder.

> *DY4 "Ayrılıklar büyük ölçüde devletin idari müdahalesidir öyle söyleyelim. Normal ayrılıklar Tabii ki var ama bunu sürekli pompalayan hatta kan bile sokan Devletin kendisi, hatta Kurtuluşçu'lar bizim iki arkadaşımız vurarak öldürüldü. Biz ona karşılık vermedik, çünkü biz biliyoruz ki böyle bir eylemi devrimci siyasetçi solcu biri yapmaz. Onun elinde ideoloji diye bir silahı var. Onun mücadelesini ona karşı ideoloji olarak yürütür, silahın girdiği yer de sol yoktur, başka bir şey vardır" (DY4, E, D. 1951).*

Yukarıdaki ifadelerde grup içi ayrılıklarda planlı bir devlet müdahalesi olduğuna dair benzer bir vurgu Milli Görüş grubundan da yapılmıştır. Her iki grubunda savunduğu ideolojiler zaman içinde farklılaşarak başka grupları da kendi içerisinden çıkarmıştır. Ülkücü grup içerisinde dönem içerisinde diğer iki gruba benzer bir ayrışma yaşanmamıştır. Ülkücü grupta ayrılıklar 1980'li yıllardan sonra kendini göstermiştir. 1970'li yıllarda ise milliyetçi ideolojik eğilimleri temsil eden ya da temsil ettiği düşünülen gruplar üzerine görüşmecilerin deneyimleri olmuştur. Görüşmeci Ü1 1970'lerin başında ülkücü grup dışında komünizmle mücadele ettiğini düşündüğü iki dernekten bahsetmiştir. Bunlardan ilki olan Milli Mücadele Derneği'nin Türk adını ön plana çıkarmadığı için eleştirmiştir.

> Ü1*"Türkçülükte Türk milliyetçiliği üzerine inşa etmemişler. Onlar tamamen millet diyorlar milletin bir adı var kardeşim. Niye bunu söyleyemiyorsun milletin adını konuşamayan bir yapının içinde olmam mümkün değil" (Ü1, E, D. 1951).*

Kurulduğu günden itibaren farklı ideoloji grupları tarafından temsil edilen MTTB'de Ülkücü grup üyelerinin kendilerini yakın olarak gördüğü bir diğer dernek olmuştur. Fakat hem Milli Mücadele Derneği hem de MTTB'nin İslamcı çizgiyi ön plana çıkarması genel olarak ülkücü grup tarafından kabul görmemiştir. Yine bu konudaki eleştirisin Ü1 şu şekilde vurgulamıştır: *"İslam siyasetin üstündedir iman tüm kurum ve kuruluşların dünya görüşlerinin İslam'ı yukarıda tutması lazım" (Ü1, E, D. 1951).* İslam dine siyasal bir anlam yüklenmesine karşı ülkücü grubun geneli bir birine yakın bir tavır sergilemiştir.

MTTB'yi kendine ideolojik olarak yakın gören bir diğer Ülkücü görüşmeci Ü6, siyasal grupla yaşadığı farklılaşmayı, ülkücü ideolojinin hassasiyetlerini vurgulayarak anlatmıştır:

> *Ü6 "Orada arkadaşlarım olsaydı, belki orayı da tercih edebilirdim. Bize çok uzak arkadaşlar değillerdi. Bizim gibi düşünenlerdi ama bizde milli hassasiyet ön plandaydı. Mesela o zamanlar çok Türk müsün, Müslüman mı, gibi paylaşımları yapılıyordu. Biz tabi hem Türkiye hem Müslüman mantığında olduğumuz için oradaki arkadaşlar biraz Arapları ön plana çıkartan ümmetçi bir görüntü veriyorlardı. O yüzden cazip gelmedi. Genel manada çok da paylaşımımız yoktu. Bana göre Milli hassasiyetler dini hassasiyetler kadar önemli Hatta ve hatta kategorik olarak söylüyorum daha da önemli. Verilen değer kıymet olarak değil kategorik olarak milli hassasiyet bir devlet gelecek oluşturma" (Ü6, E, D. 1960).*

Ülkücü grup için özellikle dönem itibari ile Sovyetlerin egemenliğinde olan Türk Milletleri ve onlara karşı gösterilen hassasiyet ve turan ideali daha ön plana çıkmıştır. İslam dini ise daha çok inanç çerçevesinde görmeleri ve bu inancında Türk olmakla kutsallaştırdıkları bir ideoloji olması nedeniyle tercihlerini Ülkücü hareket yönünde kullanmışlardır.

Yakın ideolojiler ve gruplar başlığı altında yapılan analizde özellikle Devrimci Yol'un da içinde yer aldığı sosyalist hareketlerin parçalı yapısının siyasal grupların teorik tartışmalardan kaynaklandığını göstermektedir. Her teorik tartışma yeni bir grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumu sosyalist-komünist ideolojinin doğası olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda da dönem özelliği açısından Türkiye genelinde aynı ideolojinin farklı siyasal gruplara bölünmesine yönelik bir öz eleştiriyi de içermektedir.

Milli görüş grubu için ise özellikle 1976 yılından sonra kurulan Akıncılar, kimi görüşmecilere göre normal bir siyasal grup olarak görülmüştür. Bazı görüşmeciler ise milli görüşün kavgadan uzak tavrından uzak bir çizgiye yöneldiği için eleştirilmiştir. Hem Devrimci Yol grubu hem de milli görüş öz olarak aynı ama yöntem olarak farklılaşan grupların oluşumuna kaynaklık etmiştir.

Ülkücü grup görüşmecileri kendilerine yakın olan görüşler üzerinde diğer iki grup kadar durmamıştır. İdeoloji tercihlerinde net bir çizgi takip etmişlerdir. Kendilerine en yakın grup olarak MTTB'yi görmektedirler. Bunda da MTTB'nin milli

görüş hareketinden önce ülkücü grup yönetiminde olmasının etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Üç grup içinde kendilerine yakın gördükleri ideoloji ve siyasal grupların zamanla öteki oldukları görülmüştür. Aynı ideolojiye inanan bireyler için siyasal gruplar farklı yollar sunmuştur. Bu şekilde oluşan farklılaşmalar, ideolojinin ihtiyacı olan biz ve onlar ayrımı ile her siyasal ideolojinin hem kendi içinde hem de kendi dışında ötekileri olmuştur.

4.3.4. Şiddet Olayları

1970'ler özelliklede 70'lerin sonu siyaset, ideoloji ya da gençlik hareketleri üzerine yapılan her çalışmada şiddet olgusu ön plana çıkmaktadır. 1968'li yıllardan kalan mirasla devam eden gençlik hareketlerinin siyasallaşması, artarak devam eden fikirsel ve fiziksel çatışma ortamını oluşturmuştur. Sağ ve sol görüşler arasında artan siyasi rekabet gençler arasında öfkeyi artırmış bu öfke kendini şiddet olaylarında yoğun olarak göstermiştir.

Şiddet olgusu insanın biyolojik, psikolojik özelliklerine göre ele alınan bir konu olmak ile birlikte insanın kendi toplumsal gerçekliğinin özelliklerine göre inceleme gerektirmiştir. 1970'li yıllarda şiddetin kendi toplumsal gerçekliği içerisinde ele alabilmek amacıyla çalışma kapsamında Görüşmecilere, çatışmalar, şiddet olayları ve silah kullanımı hakkında sorular yöneltilmiştir. Görüşmecilerden elde edilen bireysel deneyim ve gözlemlerine dayalı bilgiler bu başlık altında analiz edilmiştir.

Yapılan görüşmeler sonucunda şiddet olayların 1970'li yılların başından sonuna kadar hep aynı boyutta olmadığı tespit edilmiştir. Siyasal gruplar arasında ideolojik rekabetin şekil ve boyut değiştiren bir süreci olmuştur. Bu süreçte ülkenin siyasi ve ekonomik koşullarında yaşanan değimler, öğrenci hareketlerin siyasallaşması karşılıklı olarak bir etki oluşturmuştur.

Sağ ve sol çatışmaları olarak anılan 1970'li yıllarda şiddet olayları hakkında 1975 yıllarına kadar üniversitede olan görüşmeciler kendi okudukları dönemlerde şiddet olaylarının daha az olduğunu vurgulamışlardır. Şiddet olaylarında kırılma noktası 1975 sonrasında başlamış ondan öncesi yer yer zaman zaman görülen olaylar

olmuştur. Bu dönem ile ilgili farklı görüşte olan gençlerin ortak konularda uzlaşabildiği nokta eğitim hakkı üzerine olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul'da Marmara üniversitesine bağlı bir yüksekokulda öğrenci olan Devrimci Yolcu görüşmeci 1975 yıllında DY4 sınıfta kalma yönetmeliğinin değişmesi ve okulun üniversiteye dönüştürülmesi için yaptıkları boykot ve buna yönelik eylemlerde ülkücü öğrencilerden destek aldıklarını anlatmıştır.

> *DY4 "Ülkücülerde bir ekip gönderdiler. Biz okuduk katılıyoruz Biz de destek veriyoruz dediler. Gerçekten içten destek veriyorsanız okula gelmezler, okula gelirseniz burada marşlar söylenir şarkılar söylenir, laf atmalar olur kavga çıkar boykot perişan olur bunu yapabilir misiniz? Yaparız dediler, ona da destek verdiler okula gelmediler. O günkü koşullarda sıkıyönetim koşullarında bir boykot oldu çok başarılı oldu. Diğer okullarda da çok ciddi etkileri oldu. Ülkücülere karşı insanlar ülkücülerin neler düşündüklerini neler yapabileceklerini bilmiyorlardı uzlaşmanın önemini bilmiyorlardı. Biz ilk uzlaştırmayı gerçekleştirdik fakat gelişmeler öyle oldu ki Beşiktaş'ta bir arkadaşımız öldürülünce her şey karıştı. Türkeş davadan döneni vurun dediler ve kendi okulumuzda birini vurdular ülkücü bir arkadaştı ülkücülüğü bırakmıştı" (DY4, E, D. 1951).*

Dönem içinde örnekleri az görülen uzlaşı konularından olan eğitim hakkı ideolojik çatışmalarının merkezinde olmuştur. Şiddet ve şiddet araçları ile birlikte fiziksel çatışmalar, üniversitelerde eğitim almayı zorlaştırmaya başlamıştır. Bu süreçte yaşanan değişimi görüşmeciler aşağıdaki ifadelerinde yer vermiştir.

> *Ü4 "Tepkiler karşılıklı yumruklar daha sonra sandalye ile sopayla daha sonra bıçakla zincirle ve daha sonra işte silahla bombayla aşama kaydetti" (Ü4, E, D. 1958).*

> *Ü5 "O kavga ortamı yavaş yavaş o noktaya geldi önce fikir tartışması oldu sonra yumruk kavgasına dönüştü yumrukla beraber artık sopayla kafasına vurma şeyine geldi sonra da bıçak alınmaya başlandı sonra silah işin içine girdi" (Ü5, E, D. 1959).*

> *Ü1 "Neticede Bir ülkücü ile komünist karşı karşıya geldiği zaman kavga etmemesi mümkün değil. Onlar bizim bölgemize gelince afiş yapıştırınca kuruluyorsunuz onlara ama onlar ateş ediyor bizim elimizde silah yok" (Ü1, E, D. 1951).*

Gücün kötüye kullanımı bir süre sonra ideolojik olarak meşrulaşabilir Pek çok durumda, grupların çeşitli çıkarları, ötekilere karşı savunulmalı ya da meşrulaştırılmalıdır (Van Dijk,2019:244 ve 248). Bu dönem arkadaş kayıpları ve can güvenliğine karşı geliştirilen savunma durumu önemli bir meşrulaştırma kaynağı olmuştur. Ülkücüler ve Devrimci Yol grubu üyeleri genel olarak şiddet olayları için ilk onlar başladı, biz başlamadık gibi ifadelerle süreci anlatmaya çalışmıştır. Her iki grup içinde can güvenliği önemli bir gerekçe olarak görülmüştür.

> *DY5 "Bu yekpare bir şey söylenemez bunda dönem dönem. Ama bir ilk dönemde devrimcilerin herhangi bir şekilde bir silahlı müdahalesinin olmadığını bir dönemde çok yoğun bir faşist saldırı ile karşılaşıldı. Örneğin ben ODTÜ'ye girmiştim 74 yılında. Girdikten birinci ayın sonunda, Dışişleri Bakanı Türkiye'ye geliyordu... Protesto için bir boykot yapma kararı aldık. Amerikan Dışişleri Bakanlığının protestosu MHP'li ve kendilerine Ülkü diyen faşistler tarafından basıldı. 34 arkadaşını silahla yaralandı. Dolayısıyla zaten ilk kez böyle bir ortamda karşılaştık arkasından işte ODTÜ solcuların okulu silahla tarandı. Yine orada bir arkadaşımız daha öldürüldü. Bu 1976 yılına kadar sürekli faşistlerin öldürdüğü silahlı kavgalar yaptığı bir ortam vardı. Bizim için de aslında savunma çizgisi geliştirilmesini güçlendirdi" (DY5, E, D. 1956).*

Yukarıda Devrimci Yol görüşmecisi DY5 in ifadelerinde de yer aldığı gibi Üniversiteler şiddetin en görünür mekânı haline gelmiştir. Dönemin gençleri için önemli olan Eğitim alabilme hakkı, arkadaş kayıpları ve can güvenliği nedeniyle ikinci planda kalmaya başlamıştır.

> *Ü5"Neticede İTÜ'de okudum, bu eylemci solun en fazla olduğu okulda… Bizim okulda 8 arkadaşımızı şehit verdik. Bu bir vahşettir. 1975 yılında rahmetli Y. kışlada inşaat fakültesi son sınıf öğrencisiydi. Okulun içinde dershanede 10 tane militan tarafından onlarca kurşunla şehit ediliyor… Senin arkadaşını öldürünce ister istemez intikamını alayım diye gelişiyor. Bizim inancımızda kısasa kısas var sana tokat atana tokat at, kurşun atana kurşun at ayetlerde de var. Peygamberin hadislerinde de var şimdi meşru müdafaa durumu okula gidemez duruma duştuk" (Ü5, E, D. 1959).*

Ü5 in yukarıda yer alan ifadelerinde savunma ve intikam alma isteğinin dini referanslarla desteklemiştir. Oluşan karşıtlık hissi bu anlamda silah kullanmayı da meşru görmeye neden olmuştur. Aynı dönemde İTÜ'de öğrenci olan Devrimci Yol grubundan DY3 ise şiddet olaylarının üniversitelere yansımasını şu şekilde anlatmıştır.

> *DY3 "Bu yıllarda onlar sınava girmek istedikleri zaman polis getirirdi onları ve zorla sınıfı oturtur poliste yanında otururdu. Hatta daha sonraki 12 Eylül'e*

doğru giden yıllarda askerler onları getirdi. Onlar hiçbir zaman okulun asli unsuru şeklinde değil dışarıdan zorla monte edilmiş saldırgan bir güç şeklinde okula gelip giderlerdi. Her okula geldiklerinde itirazda karşılaşılır ve soruna yol açardı. Okulu birkaç kere bastığı oldu. Sağcı öğrencilerin okulu işgal etme girişimleri oldu. Yani çeşitli şiddet gösterileri de oldu. Okulu tarama okula gidip gelirken öğrencilere ateş etme oldu. Bir de bu süreçte hızla bu silahlanmaya da başladı, mücadele maalesef böyle başladı. Bunu öncelikle okullara saldıran ülkücü öğrenciler başlattı" (DY3, E, D. 1958).

İki görüşmecinin deneyimlerinde ideolojik çatışmaların, eğitimin önüne geçtiği görülmüştür. Okumayı devam ettirebilmek ya da ideolojinin sürdürülebilirliği çatışmaların ilk temeli gibi görünüyor olsa da can güvenliğinin hepsinden önce silah kullanma motivasyonu olmuştur. İstanbul'da başka bir üniversitede öğrenci olan görüşmeci Ü10 ise yukarıda yer alan farklı görüş deneyimler gibi, yaşanan şiddet olaylarının eğitim sürecine etkisini ve süreci ilk başlatanın karşı taraf olduğu vurgusu ile yapmıştır.

Ü10 "Derse giriyorduk, bizi bir tarafta oturtuyorlardı, solcular bir tarafa oturuyordu. Tabi kimse ders dinlemiyor. Herkes birbirine diş çıkarıyor. Biraz sonra birisi kapıyı açıyordu. İçeri girip okula boşaltıyoruz, eylem var diyordu. Eylem var dedikten sonra eğer ders dış binadaysa komünistlerin elinde olduğu için önce onlar saldırıyordu" (Ü10, K, D. 1959).

Şiddet olayların daha çok ülkücüler ve sosyalist/komünist gruplar arasında ilk başlatanın kendileri olmadığı 'biz' ve 'onlar' vurgusu ile yapılmıştır. Şiddeti ilk başlatan olmamayı görüşmeciler o dönem için bir savunma mekanizması olarak kullanmıştır. Ancak bu tür vurgular, çatışmaları daha da körüklemiş ve taraflar arasındaki düşmanlığı artıran bir unsur olmuştur.

Dönem itibari ile de şiddet olayları Ülkücüler ve Devrimci Yol'cular arasında daha yoğun yaşanmıştır. Dönemin gençleri üzerinde etkili olan bir diğer grup Milli Görüş üyeleri az olsa da şiddet olaylarından etkilenmiştir. Dönemin siyasal gruplarında yer alan diğer gençlerde olduğu gibi milli görüş grubunun da şiddet olaylarında en çok etkilenen alan eğitim olmuştur. Ankara, Konya ve Anadolu şehirlerinde üniversite öğrenimini sürdüren görüşmeciler kendi deneyimlerini aşağıdaki gibi paylaşmıştır.

MG5 "Biz o yıllarda bu gençlik yıllarında o vuruşma ortamlarında zor şartlarda okula gittik. Dersin en önemli noktasında kapıya bir tekme vurulmuş,

içeri girilmiş, boşaltın burayı diyen dışarı çıkarıp, okul tatil diyen. Ama bu arkadaşlar hem sağcılarda hem solculardan. O zamanlar onlara bir mesaj vermeye çalışıyorduk. Bak ölen halaoğlu öldüren dayıoğlu biri hapse girdi biri mezara girdi bu kadar olmaz" (MG5, E, D. 1954).

MG7 "Ben bir kere ölüm tehlikesi geçirdim iki grup vardı. Sol grup ülkücü grup karşı kaldırımda duruyorlardı. Ben de köprünün altından geçerdim. Kendimi ortada buldum geri gelsem çekindim bu sefer bana ateş eder. Bazıları silahlıydı, ellerinde ters sopalar vardı. Orada azimle hızlı bir şekilde kendimi okulun ana nizamiye kapısına attım. Tam ortada polisler duruyor. Baktım orada çatışma başladı. Daha sonra televizyonda seyrettik, 35 kişi kadar yaralı vardı"(MG7, E, D, 1957).

Milli Görüş grubu genel olarak fiziksel şiddetin içinde yer almayan, şiddeti gözlemleyen taraf olmuştur. Bu konuda diğer gruplara göre deneyim paylaşımları daha sınırlı kalmıştır. Bazı üniversitelerde milli görüş ile ülkücüler arasında çatışma yaşanmış. Fakat bu çatışmaların yoğun fiziksel şiddeti içermemiştir. Kısıtlı mekân ve zamanlarda yaşanan çatışmalar olduğunu söylemek mümkündür. İdeolojik olarak ayrışma noktaları çatışmaların nedeni olmuştur.

MG2 "Çatışmanın içine girmiyorduk. Ama solcuların olmadığı yerde ülkücülerle çatışmaya giriliyordu. Milli Görüş gençleri orada çatışmaya giriliyordu. Milli görüş değil de ülkücüler çatışmaya zorluyordu. Bize onlar yeşil komünist derlerdi. Bir de mesela o zaman Türkçülüğe karşı daha tepkiliydik diyorduk ki Türkler Türkçülük yapınca Kürtlere Kürtçülük yapma hakkı doğuyor" (MG2, E, D. 1956).

MG6 "Ülkücüler ile Solcular arasında çatışmalar çok yoğundu. Erzurum yapısı itibariyle biraz öyleydi. Hâkimiyet ülkücülerindi. Onlar da bizim üzerimizde baskı kurmaya çalıştılar, ama biz onlara karşı direndik, ciddi bir kavga olmadı. Ufak tefek çatışmalar oldu ama biz daha çok kültürel çalışmalar içindeydik" (MG6, E, D. 1954).

Milli Görüş grubu, Ülkücülerle çatışma alanlarında daha fazla karşı karşıya kalmıştır. Bu karşılaşmalarda alan hâkimiyetinin yanı sıra ideolojik farklılık ön plana çıkmıştır. Yeşil komünist adlandırılmasının Milli Görüş grubu için kullanılmadı ideolojik bir bakış açısını da göstermektedir. Ülkücü görüşmeciler genellikle Milli Görüş grubunun sola yakın olmasını eleştirmişlerdir. Yeşil komünist ifadesi bu eleştirinin dile yansıması olmuştur. Milli görüş grubu ve şiddet olaylarındaki konumu ile ilgili çatışma ortamında daha görünür bir grup olarak Akıncılar[9] ön plana çıkmıştır.

[9]Bu çalışmada görüşme yapılan Milli Görüş grubu üyelerinin içlerinde akıncılar grubunda aktif olarak yer almış görüşmeci bulunmamaktadır. Akıncılar grup olarak görüşme yapılan bireylerden yaş olarak

MG7 "Bir de milli görüş hareketinin içinden Akıncılar grup olarak var. Onlar biraz daha çatışmaya dâhil olmuşlar bazı bölgelerde. Akıncılar da çatışmacı değil, İstanbul'da bazı görüştüklerim bazı bölgelerde bazı şeyleri oldu. İstanbul'da Fatih'te mesela kışkırtma oluyordu. Savunmak için içgüdüsel olarak karşı tarafa savunmaya geçiyorsunuz direkt olayların içerisine gireceklerini sanmıyorum" (MG7, E, D, 1957).

Üniversitelerde yaşanan şiddet olayları zamanla üniversite dışındaki mekânlara da yayılmaya başlamıştır. Gündelik hayatın birçok farklı alanına etkili olmuştur. Örneğin değişen iktidarla birlikte değişen müdürün yaptığı düzenleme ile yurtta yaşadıkları ile sol ve sağ tartışmalarının yansımalarını Ü3 şu ifadeler ile anlatır:

Ü3 "İkinci sınıfa geçtiğimizde iktidar değişti. Ve müdürümüz değişti. Müdürümüz de tabii kendine göre bana göre azılı solcu. Bizi böyle topladı Okulun bahçesinde Dedi ki sağcılar bu tarafa geçsin. Solcular bu tarafa geçsin. Sordu Şimdi siz hangi yatakhaneyi istiyorsunuz? Solcu tarafa sordu. Biz üstü istiyoruz dediler. Bize kaldı alt. Karışık yatıyorduk ya biz yatakhanelerde Ama şimdi herkes valizini alacak eşyalarını alıp aşağıya inecek Ve yahut ta yukarı çıkacak şimdi yukarıdan Aşağıya gidenlerin Açıkta olanlarını herkes yırtıyor Ülkücülerden Yukarıda olanların Tabii bu sefer Solcular yırtıyor yatıyor Böyle bir hengâme Bir kavga bir dövüş. Herkes birbirine girmiş. Valizini alıp giderken orada bir kargaşa Tuvaletlere gidemezsin Bizim yatakhanemiz de aynı bilmiyorum işte asker koğuşu gibi oradan giderdik artık... Sen bir müdürsün. Ben o zamana kadar arkadaşımla beraber aynı yatakhaneye paylaşıyordum. Aynı yemekhanede yiyorum içiyorum Sen geliyorsun bir anda diyorsun ki sen bu tarafa sana şu tarafa" (Ü3, K, D. 1956).

Görüşmeci Ü6 ise şiddet olayları nedeni ile farklı görüşten gençler arasındaki iletişimin tamamen bittiğini vurgulayarak dönemde uzlaşı sağlanabilecek bir ortamın olmadığını ve şiddetin ideolojilerin üstünde bir olguya dönüştüğünü göstermiştir.

Ü6 "Kimsenin kimseye bir şey anlatma şansı yok artık herkesin birbirinin kafasını kırdığı dönem başlamıştı. Oturup bir konuşma yok. Bir solcu ile bir ülkücünün minibüste olması demek birinin haşat olması anlamına geliyor. Kimsenin kimseyi hazmetme şansı yok. Tabii bunu etkileyen faktörler var. Bir sürü tanıdığın arkadaşın öldürülmüş mağdur olmuş öyle bir şey ki kan davasına dönüş öyle bir şey ki olayı artık siyasi görüş farklılığının dışında" (Ü6, E, D. 1960).

biraz daha küçüktür. Örnekleme dâhil edilmemiş olup, şiddet ve ötekileştirme konularında farklı siyasal gruplar tarafından adı geçmiştir. Akıncılar grubundan görüşmecilerle yapılan bir çalışmada çalışma kapsamında sorulara verilen yanıtlar farklı tespitleri ortaya çıkarabilirdi.

Ölüm, şiddet konusundaki paylaşılan görüş ve deneyimlerde en çok kullanılan olgu olmuştur. Görüşmecilerin geneli gerek bireysel gerekse kitlesel şiddet eylemlerinde yaşanan can kayıplarından etkilendiklerini ifade etmiştir. Örneğin 1977 yılında Amasya Suluova Emek Sineması'nda gerçekleşen bombalı saldırı gibi üniversite öğrencisi dışında yer alan kitleri etkileyen olaylar bireylerin şiddete bakış açısında bir meşrulaştırma nedeni olmuştur. Bu saldırı, Ülkü Ocakları tarafından düzenlenen konserde, kapalı mekâna zaman ayarlı bir bomba konulmuş ve bu saldırı sonucunda üç kişi ölmüş ve birçok kişi yaralanmıştır. Bu olayın Türkiye'deki kapalı mekânlarda gerçekleşen ilk bombalı toplu katliam olarak tarihe geçtiğini ifade eden Ü4 olayın kendisi üzerindeki etkisini anlatmıştır:

> *Ü4 "Neticesinde siz insansınız, size birisi saldırıda bulunduğumda veyahut ta bir eylemde bulunduğunda bazen sabrediyorsun, bazen susuyorsun, bazen geri çekiliyorsunuz. Ama önünüzde vatan millet gibi kavramlar ülkenin geleceği endişeleriniz olunca tıpkı milli mücadelede olduğu gibi adanmış, Çanakkale'de olduğu gibi bu defa siz diyorsunuz ki bedenimle ruhumla fikrimle her şeyimle Ben bunun karşısında dururum diyorsunuz. Aslında ülkücüleri hikâyesinin özeti budur. Ülkesini menfaatleri adına ülkesinden bölünmezliği adına ülkücüler her şeyleriyle bu Marksist-Leninist savunucularının karşısında durmuşlardır ve beş binden fazla arkadaşımızla biz şehit verdik hepsini Allah'tan rahmet diliyorum" (Ü4, E, D. 1958).*

Yine bu dönemde Kahramanmaraş ve Çorum'da yaşanan Alevi-Sünni çatışmalarında yaşanan şiddet olaylarına gösterilen tepki iki siyasal grup içinde dönüm noktası olan olaylardan olmuştur. Özellikle bu olaylarla Devrimci Yol grubunun tepkileri bir ötekileştirmeye dönüşmüş, bunun ile ilgili görüşlere farklı ideoloji siyasal gruplara yönelik değerlendirmeler başlığında ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Şiddet olaylarının daha kitlesel bir hal alması birbirlerine karşı geliştirdikleri tepkinin artmasına neden olmuştur.

> *Ü2 "Sol-sağ 80'e doğru kavgaları küçük merkezlere dağıtıldı. Maraş ve Çorum olaylarını hatırlıyorsunuz. Solu dinleyin bütün ülkücüleri keserler. Aslında orada ilk etapta şehit edilen hep milliyetçiler. Niye ekip kurulmuş, saldırı yapılıyor ve ister istemez milliyetçileri Alevilerin üzerine götürüyorlar" (Ü2, E, D. 1953).*
>
> *DY6"Çorum olayları oldu. Yani bu önceki tek tek öldürmeler artık kitlesel katliamlara dönüyordu. Orada bir kere Türkiye'de hareket de çok gelişmeye başladı. Bu aydınlara karşı öğretmenlerin, yani öğretmen okuluna giden yolda öldürülüyor, öğrenci giderken saldırıya uğruyor topluca silahlı saldırılar,*

bombalar, öğretmen lisesinin önünde atılan şeyler falan. Okuldan çıkan öğrencileri bombalamalar gibi. Bunları artmaya başladı yaygınlaşmaya başladı. Tabii biz meşru savunma çizgisi oluşturmak gerektiği oluşmaya başladı" (DY6, E, D. 1956).

Bütün bu şiddet olayları içinde arkadaşlarını kaybeden, can güvenliği tehlikesi yaşayan, öğrenciliklerini, gündelik hayatlarını ve siyasallaşmalarını geçiren gençler için yaşanan bütün süreç normalleştirilmiştir. Dönem boyunca yaşanan bütün her şey ideolojik bir perspektifle alınmış ve bu normalleştirmenin de en görünür itici gücü olmuştur. Aşağıda farklı iki gruptan görüşmeci ifadelerinde de yer aldığı gibi gençler süreci normal kabul ederek, korku gibi bir duyguyu da normalleştirerek hareket ettikleri görülmüştür.

Ü9 "Okula giderken mutlaka korkuyorsunuz, silahlar patlıyor. Yanımızda bir sürü arkadaşımız yaralandı, öldü. Tabii bizim için de aynı tehlikeler söz konusu ama yapacak bir şey yok. Şu anda düşünüyorum, çok korkmuyormuşuz o zamanlar böyle yaşanması gereken bu olması gereken de o biz bunun içindeyiz"(Ü9, K, D. 1959).

DY3 "Bir kere gençlik zaten idealizm demek. İkincisi biz korkmaktan çok savunmaya çalışıyorduk kendimizi sadece kendimizi değil arkadaşlarımızı biz bir topluluk dolayısıyla sadece kendi siyasi çevremizi değil bütün okuldaki öyle bir fikriyat oluşturmuştu ki biz o insanları karşımızda görmüyorduk. Zaten hani potansiyel olarak bu bize saldıran ve otoritenin hükümetin hani bizim düzeltmek için mücadele ettiğimiz devletin uzantısı olarak gördüğümüz o paramiliter gruplara mensup insanlar dışındaki herkesi biz korumakla yükümlü olduğumuz insanlar olarak görüyorduk. Kendimiz de bunun içindeyiz tabii. Dolayısıyla korkmuyorduk ama birbirimizi uyarıyorduk dikkat ediyorduk" (DY3, E, D. 1958).

Genç olmak da bütün bu şiddet olaylarının kabulünde, şiddetin ideolojinin gereği gibi görülmesinde etkili olduğu görüşmeciler tarafından vurgulanmıştır. İki grup görüşmecileri için dönemin gençlik hareketlerinde gelinen nokta doğal bir süreç olarak düşünülmüştür.

Ü7 "Sol ve sağ olarak Türkiye'de ikiye ayrıldı. Genç insanların enerjisi de fazlasıyla vardı ve netice olarak da düşman olarak görüyorduk birbirimizi. İki kesimin de birbirini düşman olarak gördüğü için de önce normal olaylar meydana geliyordu, sonra bu fiziksel temasa dönüştü ve daha sonra da silahlı çatışmaya dönüştürüldü veya dönüştü. Bu şekilde Türkiye'de silahlı çatışmalar oldu. Şu andaki görüşüme göre %100 doğru değildir. Ama o zamanın atmosferi ortamında bunları değerlendirecek bunları bu şekilde düşünecek durumda iki taraf da değildi" (Ü7, E, D. 1959).

Bir diğer görüşmeci ise yaşadıkları olayları neden normal olarak gördüklerini dönemde yaşanan bir olayla örneklendirerek anlatmıştır.

> *Ü10 "Normal ya da anormal diye bir şey yok ki, yaşayamıyorsun ki, yaşam alanını yaratmak için biniyorsun Beyazıt'tan otobüse 5 arkadaş biniyorsun. Ben Fındıkzade'de iniyorum öbür arkadaşım Topkapı'daki Atatürk Öğrenci sitesine gidiyor. Giderken saldırıyorlar çocuğa, otobüsün içinde. O da çekip vuruyor iki tanesini. Şimdi bu normal mi anormal mi A. çok anormal ateş etme falan diyemezsin. Orada can güvenliği söz konusu. Diyorum ya kolay mı öğrenci psikolojisi gidip de sizi biri tahrik etmiyorsa sizi biri teşvik etmiyorsa, sizi bir görevlendirmiyorsa git şunu öldür bu senin görevin demiyorsa buna bir vatan memleket meselesi olarak buna cesaret edemez kimse kolay kolay zaten yapamaz canı zorda kalmadıktan sonra" (Ü10, K, D. 1959).*

Yukarıdaki ifadeler can güvenliği endişesinin silahları nasıl bir şiddet aracı olarak gençlerin kullanabildiğini de göstermiştir. Dönemin karşıt iki grubu olan ülkücü ve sosyalist/komünist gruplar birbirlerine karşı silah kullandıkları ve neden kullandıkları üzerine ara ara satır aralarında bilgiler vermişlerdir. Silah kullanımı gelinen son nokta ya da son çare olarak görülmüş olup bu konudaki deneyimlerin temelinde de ideolojiden daha çok can güvenliğinin olduğu da vurgulanmıştır. Bu konu görüşmecilere kimi zaman direkt olarak *"Silah kullanılması hakkında neler düşünüyorsunuz?"* olarak yöneltilmiş, kimi zamanda görüşmeciler, görüşmenin kendi akışı içerisinde anlatmışlardır.

Bu konuda ilk olarak Devrimci Yol grubunun silah kullanımına ideolojik olarak yüklediği anlam dikkat çekmiştir. Özellikle görüşmeci kadınlar genellikle devrimin silahsız yapılamayacağı vurgusunu yapmıştır. Erkek görüşmecilerde genel olarak bu tarz ifadeler görüşmelerde kullanılmamıştır. Kadınlar devrimin silahsız olamayacağı vurgusunu daha çok yapmıştır. İdeolojik bir savunma geliştirme silah kullanmanın nedeni olmuştur.

> *DY7 "Devrim adı üzerinde sandığa gidip de devrim yaptım diye bir şey değil. Devrim ciddi çatışmalardan geçen çatışılarak yapılan bir şey ve o günün koşullarında yapılan tespitler tahliller bunun ancak silahlı mücadele ile yürütülecek ve kazanılacak bir devrim olduğunu işaret ettiği için silah hareketin vazgeçilmez parçalarından bir tanesi. Çünkü gerçekten başka yolu yok. Bize saldırıyorlar öldürüyorlar bizde karşılığında ne yapacağız" (DY7, K, D. 1956).*
>
> *DY9 "Bizim mücadele şeklimiz silahlı mücadeleydi. Biz hiçbir şeyin bize verilmeyeceğini al bu senin olsun denmeyeceğini dedim ya belki de benim şey*

partiler de bakışım farklıydı. Kimse bize bir şey vermeyecek Biz ancak silahla alacağız şeyi vardı. Şimdi tabi o düşüncelerin üzerinden çok şey geçti her şeyin silahla çözülmeyeceğini çok iyi anladım ama dönemdeki düşüncemiz oydu" (DY9, K, D. 1956).

Devrimci Yolcular için bir ideolojik bir anlamı da olan silahın dönemin çatışma ortamında ülkücülerin ifadelerinde de olduğu gibi can güvenliği ve savunma amaçlı kullanılmıştır.

DY8 "Kendini korumak kanıtlamak açısından siyasal anlamda karşılaştığımız zaman eğer kavga çıktıysa silahları varsa kullanıyorlardı Bizim de varsa kullanıyorduk" (DY8, E, D. 1956).

DY7 "Kaçınılmazdı diyorum. Neden kaçınılmaz sana silah sıkanı gül uzatacak halimiz yok en kaba tabirle böyle söyleyeyim. Siyasal fakültesinin önünde oturan insanları bir araba ile tarayıp geçtiler. Bir tanesini öldüren bunun gibi kaç tane olay var. Bütün bunları gözden geçirecek olursak adeta silahlanın ve bize silahla karşı çıkın diyen bir şey var ortada bir gelişme var. Bunun aksi ha bire her gün öldürülen, ha bire insan kaybetmen her gün cenaze kaldırman demek" (DY7, K, D. 1956).

Ü5 "Silah, biz de elimizdeki almadık dersek yalan olur. Ama bu meşru müdafaa duygusu bir defa bu ideolojilerin temelinde şiddet yok milliyetçi ideolojinin temelinde şiddet yok insan sevgisi var refah mutluluk huzur daha iyi yaşamak öldürülmek yok. Kim olursa olsun soldan da sağdan da ölen her insanın ıstırabını duymak var bizim düşüncelerimizden" (Ü5, E, D. 1959).

Yukarıda yer alan ifadelerden hem ülkücüler hem de Devrimci Yol grubu için ortak çıkarımlar yapmak mümkündür. Öncelikli olarak silahlar bireysel güvenliği ve grup güvenliğini sağlamak amacı ile kullanılmıştır. Dönemin çatışma ortamında bireyin kendini tehlikede hissetmesi ve fiziksel saldırıya uğrama ihtimaline karşı meşru müdafaa ortamı oluşmuştur. Aynı zamanda silahların kullanımında grubu koruma motivasyonunun oluşması, sürece ideolojik bir anlamda yüklemektedir. Sürekli oluşan karşıtlık, çatışma ortamının oluşması siyasal bir şiddet ortamı yaratmıştır. Böylece çatışma ortamında silah kullanımı şiddetli bir siyasi bağlamına da yansımıştır.

Dönemin şiddet olaylarına karşı daha mesafeli olduğunu görüşmelerinde vurgulayan Milli Görüş grubu ise, silah kullanımının kendi gruplarının hedefinde olan bir konu olmadığını görüşmeci MG6 ifade etmiştir.

"Düşüncelerimizin birbirine çok yakın olduğunu aynı şekilde aynı hedef doğrultusunda olan bir ekiple çalışmak bize güç veriyordu. O genç yaşımızda biraz da heyecanla o yüzden bizim siyasal hareketimiz da gençliğin daha çok arzuladığı bir şey vardı. Kavga edelim dövelim basalım silahlan alalım. Bu bizde yoktu bizi bu yöne sürüklemediler. Aslında tam gençlik çağları 18-19 hiçbir zaman silaha dokunmadık kimse alan su silahları sopaları baskına gidiyoruz demedi" (MG6, E, D. 1954).

1970'li yıllarda yaşanan siyasal-toplumsal ortamın birçok farklı nedeni olmuştur. Özellikle kutuplaşma ve şiddet olaylarının aldığı boyutta görüşmeciler kendi gözlemleri ile nedenleri paylaşmıştır. Bu paylaşımlar bugünden geçmişe bakılan bir değerlendirmeyi içermiştir. Görüşmeciler konu ile ilgili değerlendirmelerinde dış ve iç güçlerin etkisi ya da senaryo gibi ifadelerde dönemle ilgili gözlemlerini paylaşmışlardır.

Bu konuda Milli Görüş Grubundan *MG 1 "Sağ sol çatışmasını dış güçlerin organize ettiğine inanırdık"* ifadelerinde olduğu gibi her çatışmanın tek bir güç tarafından organize edildiği görüşünü Ülkücü, Ü1 dönemin 1968 kuşağının sol gençlik hareketi liderlerinden Taylan Özgür'ün öldürülmesini örnek vererek anlatmıştır.

Ü1 " Taylan Özgür cinayeti Taylan Özgür'ü kim öldürdü? Orada mesela bakın sol kesim Ülkücüler vurdu diyor. Hayır, Taylan Özgür'ü bir istihbarat ajanı geldi vurdu. Bunlar biliniyor şahit olan arkadaşlarımız var, o dönemde üniversitede bulunan, bize bunu belge olarak anlattı. Siyah bir araba gelir siyah şapkalı fötrlü pardösü ile bir vatandaş gelir o solcu gençlerin üzerine Taylan vurulur, sonra Ülkücüler vurdu olur" (Ü1, E, D. 1951).

Bu ifadelere benzer bir istihbarat vurgusunu kullanılan silahların gençlere verilmesi konusunda yapmıştır:

Ü10 "Hep içimizde bir ajan, ajan polisin olduğunu düşündük. Ben özellikle çok saldırgan ya da çok cüretkâr olanların polis ya da istihbarat olduğunu düşünürdüm Çünkü insanlar bir yere güvendiyse bu kadar cesaretli olmazdı diye düşünürdüm. Beyazıt'ta bir yerde oturuyoruz bir kadın geldi masamıza oturdu adliyede çalıştığını söyledi ve elinde temiz silahların olduğunu İyi fiyata bize verebileceğini söyledi… Biz arkadaşlarımıza ben bu alışverişe şahit olmadım. Ama çatışmalarda patır patır silahlar kullanıp karşılıklı silah ateşlendiğine göre herhalde silah taşıyorlardı. Ben hiç taşımadım" (Ü10, K, D. 1959).

Dış güçleri vurgusunun ülkücü görüşmecilerde daha fazla yapıldığını söylemek mümkündür.

Ü2 "70-80 arasında çok büyük tuzaklar kuruldu uyandık ama maalesef biraz pahalı ödedik Uyanışımız pahalı oldu. Bakın 1976'da rahmetli Türkeş'in CHP

ile bir hükümet kurulma girişimi vardır. Pek gündeme gelmez. Bu sebep kavgayı daha doğrusu dış güçlerin ayak oyunlarını bozmaktı. Maalesef siyasi kaygılarla sol taraftan olumlu yanıt gelmedi" (Ü2, E, D. 1953).

Bir diğer ülkücü görüşmeciler ise olayların planlı başlamasını kabul etmiş fakat bu konuda kendilerine bir yönlendirme yapılmadığını vurgulamıştır.

Ü6 "Bunu kontrol eden bir merkez var ise bana göre vardı. Böyle olmasını istiyordu veya bununla alakalı Türk gençliğinin daha sonra gelişen olaylar o planlayıcıların başlattı ama sonra kendiliğinden devam eden bir durum haline gelmiştir. Mesela o şartlarda Bana kimse git şunu da demesine gerek yoktu zaten bana göre dövülmesi gerekiyordu aynı şekilde bana da öyle bakıldı"(Ü6, E, D. 1960).

Ü5 "O durumda kendimizi koruyabilmek için tabi silah alma düşüncesi oluştu bunu bize Amerika ve ya herhangi bir devletin birimi vermedi. Kendi harçlığımızdan paramızla ufak tefek silah alan arkadaşlarımız oldu"(Ü5, E, D. 1959).

Süreç, planlanmış ve dış güçlerin organizasyonu olsa bile, her hangi bir gücün onları yönlendirmediğini, süreç içerisinde her şeyin kendiliğinden geliştiğini ifade ederek, şartların onlar için kendi akışı içerisinde ilerlediğini ifade etmek mümkündür. Bu yalnızca Ülkücü görüşmeciler için değil Devrimci Yolcu görüşmeciler içinde benzer şekilde olmuştur. Devrimci Yolcular için dönem içinde olan her şey onlara yönelik uygulamaya konan bir senaryonun parçası olmuştur. Bu konuda DY1'in ifadeleri şu şekildedir:

DY1 "ABD-Rusya arasındaki nüfus alanı kavgası arasında kalmış bir Türkiye'de devletin ABD'nin gladyosu tarafından nasıl motive edildiği ve yönlendirildiği Çünkü Sovyetler Birliği'nin nüfus alanına Türkiye'nin girmesini asla istemiyordu Amerika. O nedenle de buradaki muhalif hareketler özellikle Sosyalist sol hareketleri sürekli bastıran sürekli onları yok etmeye yönelik devletin öbür tarafını asli unsurlarını sürekli diri tutan mafyatik örgütlenmeler dâhil kontrgerilla örgütlenmesinin doğuşu da ona şey yapar. Yani Düşünsene Ecevit gibi bir ulusalcı demokrat biri bile, Sosyalist olmayan bir adamı bile hazmedemeyecek bir boyutta saldırganlaştığı, bir sürü cinayetin, seri cinayetlerin işlendiği, katliamların yapıldığı. Toplumun en dokuları nedir? Aleviler meselesi, Maraş katliamı o dönemde tezgâhlanması bu sürecin giderek tırmandıracak bir darbeye doğru, devletin Ordu'nun olaya el koyması şekline kadar olayı götürebilecek bir senaryoyu devreye soktular" (DY1, E, D. 1958).

Devrimci Yol grubu ideolojik olarak iktidarın kendisine karşı bir mücadele verdikleri için sürecin, içerde dış güçlerle desteklenen bir organizasyon olduğunu düşünmüştür. Bunun bir güven sorunu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ülkücüler daha çok dış güç vurgusu yaptığı ve ideolojik olarak Devleti yönetenlere

güvenmişlerdir. Bu güven çatışma ortamının sonlandırılmasın da neden Devleti yönetenlerin devreye girmediğine dair sorgulamalarını da beraberinde getirmiştir.

Değişimi talep etmek mevcut düzene karşı başkaldırmak ideolojik bir alt yapıya sahip olmanın yanı sıra genç olmanın da verdiği bir motivasyon dönemin gençlerinde de etkili bir unsur olmuştur. Günümüzden geçmişe doğru bakarken görüşmeciler, o dönemin içinde yaşanan birçok şeyi normal kabul ederken bir yanda yine bir korunma ihtiyacını, yol göstericilerin eksikliğini de dile getirmişlerdir. Bu konunun daha çok Ülkücü görüşmecilerde ifade edilmiştir.

> *Ü9 "Yani belki bu kadar olayların içine atmaya bilirlerdi bizlere. Birileri bize önce bir gelecek geleceğinizi kurtarın bu kadar çok katılmayın diyebilirlerdi. Bir yönetim bir üst aklı olmalıydı. Belki de vardı ama üst akıl böyle yönlendirdi benim içimden geçen bu kadar harcanma saydık keşke gençlik olarak" (Ü9, K, D. 1959).*

> *Ü1 " Bizi de o zaman birbirimize düşüren gizli bir el var. Bizim de istihbarat teşkilatlarımıza sızmış olan CIA, buna engel olunmadı O tarihte kim varsa engel olmayan o 70-80 dönemi içinde kim iktidarsa o zaman malum iki ana parti var, biri Adalet Partisi biri de Cumhuriyet Halk Partisi. Bir zaman Demirel başbakan olmuştu, bir zaman Ecevit. Bunun ikisinin engellemesi icap ederdi" (Ü1, E, D. 1951).*

Yönlendirme ihtiyacına sadece ülkücü görüşmeciler için değil, dönemin gençlik hareketlerinde bir ihtiyaç olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Gençlik hareketleri, ideolojik bir çerçevede örgütlenmiş ve kendilerini ifade etmek, eylemlerini yönlendirmek ve amaçlarına ulaşmak için yol gösterici liderlik ve rehberlik arayışı içinde olmuşlardır. Mevcut iktidarların sürekli değişiyor olması da gençlerin, çatışma ortamında siyasal gruplarda yer alarak kendi güvenli alanlarını sağlamaya yönlendirmiştir.

Devrimci Yol grubu, sistemi temelden değiştirme istediği için iktidarlara güvenmezken, ülkücü gençler ise iktidarların siyasi çatışmaları engellemedikleri içim eleştirmiştir. Bu duruma toplumsal değişim talepleri de eklenince hem güvenli alan hem de değişim için iki grubunda üyeleri bu yöndeki çözüm arayışlarında şiddet olaylarının artmasını beraberinde getirmiştir. Milli Görüş grubu üyelerinde ise Erbakan'ın liderliği şiddet olaylarına karşı geliştirmiş olduğu tavırda Necmettin Erbakan'ın liderliği ve öğretileri belirleyici olmuştur. Görüşmeciler döneme ait birçok

konuda Erbakan'ı referans gösterdiği gibi şiddet olaylarında da Erbakan vurgusu yinelenmiştir.

> *MG4 "Tabii biz insanların birbiriyle konuşarak anlaşmasını fikirleri ile mücadele etmesini düşünüyoruz ve öyle geldik. Bize Erbakan hocamız bunu öğretti. Silahlı eylemler sokak eylemleri bunlar insanların birbirleriyle konuşmasına önlüyor kutuplaşmayı meydana getiriyor O zaman da bu kutuplaşmalar vardı Ama Erbakan Hoca siyasete girdikten sonra o kutuplaşmalar parlamentoda ve Türkiye genelinde de yumuşadı" (MG4, E, D. 1954).*

> *MG5 "Allah razı olsun, Erbakan gibi bir deha insan vardı, önümüzü açtı. Çocukluğumuzda falan bile yanlış yorumlarımız olsa da Allah lütfetti o bizim için bir nimet oldu. Erbakan Hoca ufkumuzu önümüzü açtı. Sağ ve sol hadisesi Siyonizm. Siyonizm'i insana benzetiyor. Biri sağ görüşlü biri sol görüşlü. İkisi arasında bir fark var biri Hareketli biri hareketsiz bir uyuşturur biri canlı canlı acı çektirir, aslında ikisi de aynı" (MG5, E, D. 1954).*

Muhsin Yazıcıoğlu, 1970'li yıllarda ülkücü gençler tarafından öğrenci lideri olarak görülmüş ve Türkiye'de aşırı sağ ve sol gruplar arasında yaşanan şiddet olaylarının bitmesi için girişimlerde bulunduğunu ülkücü görüşmeci Ü4 anlatmıştır:

> *Ü4 "Rahmetli Muhsin başkanımız, iki üç defa o zaman TRT vardı. Biz ülkücülerle Dev Yolcular oturalım ideolojik tartışma, açık oturumlar yapalım. Biz ne istiyoruz, bizim hedefimiz nedir? Bunları çatışmadan uzak, sahadan kavgadan gürültünün dışında çıkartalım gibi pek çok talep olmasına rağmen hiçbir karşılığı olmadı. Maalesef tamamen şiddete dayalı işte cinayetler, ondan sonra işkenceler, adam kaçırmalar, bombalı eylemler. İnanın artık birbirimizi göremez hale geldik" (Ü4, E, D. 1958).*

İlk olarak 1968'li yılların öğrenci hareketlerinin 1971 muhtırası ile birlikte yön değiştirmiştir. Özellikle sol hareketin öğrenci liderlerinin idam edilmesi birçok siyasal gruptan temsilcilerin hapis cezası alması ile birlikte sol siyasal gruplarda bölünmeler ve farklı örgütlenmeleri beraberinde getirmiştir.

Bu yıllarda Milli görüş ve ülkücü hareketler ise hem iktidarda temsiliyetini arttırmış hem de gençler arasında örgütlenmesini artırarak daha kitlesel hale gelmiştir. Artık 3 farklı ideoloji üniversitelerde ve gündelik hayatta daha fazla karşılaşmaya başlamıştır. Bu karşılaşmalar rekabeti ve güç isteğini artırmıştır. Biz ve onlar da yaşanan düşünsel ayrımlar, fiziksel şiddeti dönemin şartlarında meşru gördükleri bir sürecin içinde olmuşlardır.

Genel olarak baktığımızda Ülkücü ve Devrimci Yolcu görüşmeciler için şiddet olayları dönemin şartlarına göre meşru olarak görülmüştür. Özellikle arkadaş ölümleri, üniversitelerdeki çatışma hayatının gündelik hayatın her alanında yaşanması ve can güvenli endişesi bir noktadan sonra ideolojilerinde önüne geçmiştir. İki grup içinde şiddet olaylarını ilk başlatan karşı taraf olmuş ve yapılan her eylem savunma amacı ile gerçekleştirmişlerdir. Milli Görüşçüler diğer iki gruba göre bu süreci daha sakin geçirmiş ve bulundukları üniversitelerde yoğunlukta hangi grup varsa onla daha fazla çatışmışlardır. Genel olarak dış güçler ve bir senaryonun parçası oldukları düşünceleri günümüzden geçmişe bakışlarında yer almıştır.

4.3.5.Kendi İdeolojileri ve Siyasal Grupları Değerlendirmeleri

Temanın buraya kadar olan bölümünde genel olarak bir diğer ideolojiye yakın ya da uzak mesafe kurduğu, perspektif geliştirdiği ideolojilere yer verilmiştir. Çalışmanın bu son başlığında ise görüşmecilerin kendi içinde yer aldığı siyasal grubu dönem içerisinde nasıl değerlendirdiklerine yer almaktadır. Görüşmecilerin bu yöndeki bakış açılarını öğrenebilmek için görüşmecilere "Siyasal grup ideolojik beklentinizi karşılıyor muydu?" Soru yöneltilmiştir.

İdeolojinin hedeflerinin siyasal grup tarafından karşılanabiliyor olması, beklentinin karşılanması genel olarak bütün gruplar için ön planda olmuştur. Siyasal grup gerek teorik düzeyde gerekse pratikteki uygulamalarında üyelerine ideolojik hedeflerine ulaşabileceklerine dair göstergeler sunmuştur. Örneğin Ülkücü gruptan Ü1, siyasal grup tarafından ideolojisinin karşılanmasını şu şekilde ifade eder:

> *Ü1 "Türk Milliyetçiliği ile bir hayat harmanlayacaksınız. Bu hayat içinde de İlim ve teknoloji bilim ve sanatı ön plan alacaksınız. O zaman sahip olduğunuz ideoloji Milliyetçilikti ve onunla ilgili bütün beklentilerinizi dünyaya geleceğe yönelik bütün beklentilerinizi Ülkü Ocakları ve MHP karşılıyordu" (Ü1, E, D. 1951).*

Grupla birlikte hareket eden bireyler için, grubun güçlü görünmesi tam bir güven duygusu oluşturmaktadır. Grubun siyasal etki alanı ve oluşturduğu sınırlar gençler üzerinde etkili olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu alan beklentinin karşılandığı alandır. Görüşmeci Ü7 bu güvenli alan içerisindeki deneyimini paylaşır:

Ü7 "Tamamen siyasi bir ortam içerisindesiniz. O siyasi ortamda çok düşünmeye kendi duygularınızı veya kendimizin geleceğiyle ilgili planlar yapma olayları pek yoktu. Çünkü güçlü bir teşkilat içerisindesin ve o teşkilat seni her türlü bir yerlere taşıyacak hesabıyla, yani çok büyük bir gelecek endişeniz yoktu. Bizim sadece Vatan, Millet, Devlet bayrakla ilgili düşünce tarzımız vardı. Onlar da ebediyen kalabilmeleri bakımından mücadeleler vardı" (Ü7, E, D. 1959).

Devrimci Yol grubu görüşmecileri için, siyasal grubun ideolojik beklentiyi/tatmini karşılamasında vurgulamalarında öne çıkardıkları ilk konu devrim yapma inancı olmuştur. Bu konuda örneğin Devrimci Yol'un bir siyasal grup olarak, kendine özgü bir yaklaşımla politik düşüncelerini oluşturması önemli olmuştur. Bu konunda DY5, görüşlerini söyle ifade etmiştir:

DY5 "Devrimci Yol siyasi fraksiyonu esas olarak bize dıştan şırınga edilen bir şey değildi. Bizzat bizim kurduğumuz bizim yaptığımız, hayatın içerisinde bu yönde evirilen bir şeydir. Biz esas olarak Mahir Çayan fikirlerinden etkilenmiş, onun kitapları, onun pratiğinden kendimize bir yol çizmiş olduğumuz Dev Genç dönemdeki örgütlenmesi Devrimci Yol diye bir şeyin ortaya çıkması bizim, birileri ortaya çıkardıktan sonra dâhil olduğumuz bir şey değildi. Başlangıçtan itibaren Dev Genç hareketinin içerisindeydim. Ben daha sonra Dev Genç, Dev Yol oldu onun etkili insanlarından biriydim, denebilir. Dolayısıyla hani kendi politik düşüncelerinde kendi pratiğini kendi yaratan bir kuşağa denk geldiğimiz için daha sonradan bir şeye dâhil olma gibi bir durumumuz olmadı" (DY5, E, D. 1956).

Sosyalist/komünist ideolojiyi savunan siyasal grupların hedefi sosyalist devrimi gerçekleştirmektir. Devrimci yol grubu, öncelikle bir siyasal grup olarak devrimi gerçekleştirebileceklerine dair inancın oluşmasında güçlü bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Devrimci yol grubundan görüşmecilerin geneli devrim yapacaklarına dair inançlarının çok fazla olduğunu vurgulamıştır. O dönemde bu konudaki gözlemelerini ve düşüncelerini görüşmeci DY6 şöyle ifade eder:

DY6 "Bunu bütün sol kesimler için söyleyebiliriz. Herkes çok inanıyordu. Yani Devrim fikrine inanıyordu. Kendi örgütünün, grubunun başaracağına inanıyordu. Bütün kavgaya bütün organlarına girince mutlaka başarılı olacağına inanıyorduk. Buna başka arkadaşlar da inanıyordu. Ve ortaya çok büyük muazzam bir hareket çıkıyordu. Bu inanmışlıktı ama bu çok böyle çok çok özümsenmiş. Çok okumuşlukta o oraya bu buraya almıştan ötürü değil. O için yarattığı şey, o hareket içerisinde bir karşılık görüyordu" (DY6, E, D. 1956).

Devrim inancına yönelik beklentilerin karşılanmasında Devrimci Yol grubunun kitlesellik kazanması gençler üzerinde etkili olmuştur. "bu şekilde

düşüncenin pratikte uygulanabileceğini görmüşlerdir. Görüşmeci DY1'in konu ile ilgili ifadeleri şöyledir:

> *DY1 "Fabrikalarda işçi hareketi ve gençlik hareketi yavaş yavaş buluşmaya başladığı dönemlerde artık mahalle, gecekondularda örgütlenme gençlik ayağı işin biraz daha siyasete çekidüzen verme dönemine girmiştir. Daha hatta partileşme döneminin hızlandığı bir dönemdir. Bir dönem son dönemleri artık parti kurulmalıdır tartışmalarının yaşandığı dönemdir" (DY1, E, D. 1958).*

Milli Görüş grubu, hareketin ideolojik beklentilerini karşılaması konusunda genel olarak, MSP'nin 1970'li yıllarda siyasal ve ekonomi alandaki başarılarını vurgulamışlardır.

> *MG1 "Beklentilerimizi tamamen karşıladı eksiksiz. MSP-CHP koalisyonunda İHL'nin orta kısmı açıldı Kıbrıs Zaferi kazanıldı, İHL mezunları her üniversiteye girme hakkını aldı. Tam bağımsızlığı bizzat yaşadık. 1974'te bütün ABD üsleri kapatıldı İMF ekonomimize bulaştırılmadı, ekonomik kalkınma başladı. 1975'ten itibaren MC hükümetleri kuruldu Ağır sanayi hamlesi başladı 200 fabrika temeli atıldı" (MG1, E, D. 1956).*

> *MG4 "Türkiye'de ekonomik olarak sanayi olarak gelişmekte olan ülke haline geldi ve dünyayı yöneten ülkelerin seviyesine gelme gayretiyle, bu da bizim gençliğimizin gelecek evlatlarımızın, nesillerimizin geleceği için garantiydi. Bizim için çok büyük bir motivasyondur" (MG4, E, D. 1954).*

> *MG8 "Yani her şey milli olacak, yurt dışından bir şey gelmeyecek biz aç kalmayız diyordum bana umut verdi" (MG8, K, D, 1959).*

Siyasal ve ekonomik alanda sağlanan başarılar, bir güven duygusu oluşturmuş aynı zamanda hedeflerin gerçekleşebilmesi, uygulanabilmesi ideolojik hedefe ulaşmanın göstergesi olmuştur. Bu yalnızca Milli Görüş grubu üyeleri için değil, Devrimci Yol ve Ülkücü gruplar içinde geçerli olmuştur. Siyasal gruplar, ideolojik hedeflere ulaştıkça bireysel hedeflerde ulaşılmış sayılmış ve bu anlamda siyasal gruplar bireylerin ideolojik beklentilerini karşılamıştır. Bu siyasal gruplar bu inanan gençleri bir arada tutmayı başarmıştır.

1970'li yıllarda siyasal grupların üyeleri tarafından değerlendirmelerinde öne çıkan bir diğer konu ise siyasal grubun kitleselliği olmaktadır. Kitlesellik bir siyasi ideolojinin ne kadar kabul gördüğünü gösterirken, görüşmeciler tarafından da ideolojinin gücünün görüldüğü durumların göstergesi olmuştur.

İdeolojinin kitleselliği toplumda geniş bir kesimde karşılığının bulunmasıdır. Çalışma kapsamında seçilen siyasal grupların kitleselliği dikkate alınarak örnekleme dâhil edilmiştir. Bu başlık altında görüşmecilerin grup içerisinde durdukları yerden kendi kitleselliklerini hangi kriterler üzerinden değerlendirdikleri öğrenmek hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda görüşmecilere dâhil oldukları siyasal grupların kitlesel olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir.

Bir ideolojinin ya da siyasal grubun kitleselliği, geniş kesimler tarafından kabul görmesi anlamına gelmektedir. Kitlelerin siyasal grubun peşinden gitmesi, desteklemesi gibi unsurlar, kitleselliğe dair göstergeler olabilmektedir. Bu anlamda görüşmeciler tarafından kitleselleşme sorusuna verilen yanıtta öncelikli olarak miting ve eylemlere katılım ön plana çıkmıştır.

> *MG3 "Konya'da 6 Eylül Mitingi olmuştu devasa bir miting olmuştu Kudüs'e sahip çıkma İsrail'i lanetleme mitingiydi. Ondan sonra tabii o gün için kitleler toplumun benimsemiş de kabullenmiş de kabullendiğinden dolayı da meclise girmişti" (MG3, E, D. 1952).*

> *DY6 "Bir ilçenin 5000 nüfuslu bir ilçe de bir miting yapıyoruz, 10 bin geliyor. Bu duyarlılık ve bu katılım nereden geliyordu. Bu alandaki etkiden geliyordu. Çünkü herkes şeyi görüyordu gidişatı görüyordu. Aslında bir şeyler yapılması gerektiğini görüyordu ve orada bir şeyler yapan insanların etrafında toparlanıyordu" (DY6, E, D. 1956).*

Mitinglerin yanı sıra örneğin Devrimci Yol'un süreç sonunda haklarında açılan dava sayıları da örnek gösterilmiştir.

> *DY5 "Tabii ki etki etti Çünkü o zaman Türkiye'nin yaklaşık nüfusu 30 milyon kişi içerisinde Devrimci Yol davalarına Devrimci Yol sempatizanlarına mitinglerine baktığınız zaman yaklaşık bir milyona yakın insanın ve bir şekilde bu hareketin içinde etkilendiğini söylemek mümkün" (DY5, E, D. 1956).*

> Dönemin gençlerinin siyasallığı en fazla yaşadıkları mekânlardan olan üniversiteler olmuştur. Üniversitelerde sayısal olarak üstün olmak, hâkimiyet kurabilmek bir kitleselleşme göstergesi olarak görülmüştür.

> *Ü5 "Milliyetçi fikirler 80 yılına gelince üniversitelerin büyük bölümünde taraftar bulmuştu Kök salmıştı. Marksist fikirleri geriletmiş onlar belli üniversitelere sıkışmıştı Anadolu'daki üniversitelerin hemen hemen hepsinde Trabzon, Adana, Erzurum, Konya Bursa'da Ülkücüler çoğunluktaydı Ankara'da üniversitelerde çoğunluktaydı. Sosyalist fikir taraftarlı bulan birkaç okul vardı İstanbul'da İTÜ'de varlardı.*

Siyasal alanda örgütlenmek, örgütlenmenin üniversitelerin dışına doğru gitmesi ve karşılığını bulması Devrimci Yol görüşmecileri tarafından bir kitleselleşme olarak görülmektedir.

> *DY9 "O dönemde ben en büyük siyasetin bizim siyaset olduğuna inanıyordum, ama öyleydi Çünkü gerçekten Türkiye'nin her yerinde örgütlenmelerimiz vardı en küçük kasabasından büyük şehirleri ne kadar her yerde örgütlenmemiz vardı ve halkla bağımız çok kuvvetliydi. Gerçekten halkla iç içeydik". (Ü5, E, D. 1959).*

Kitle iletişim araçları, bir ideolojinin kitleselleşmesini sağlayan önemli faktörlerdendir. Dergicilik faaliyetleri merkezinde olan ve örgütlenmesini de dergi ile yaptığı için kitleselleşmeyi de sağlayan bir araç olmuştur.

> *DY3 "Fakat kitleselleşme anlamında bu sorduğun yıllar içerisinde Dev Genç-Dev Yol hareketi çok hızlı yükseldi. Dergi yaklaşık 200.000 tane o dönemde basılan bir dergiydi. Ben mesela şöyle hatırlıyorum, okulda o dergiyi masamıza koyardık. Diyelim ki okula okul koridorlarında her siyasi grubun dergileri olurdu. Onları gelip alırdı öğrenciler yani oraya koyduğumuz 100 tane derginin birkaç saat içerisinde bittiğini hatırlıyorum. 200.000 satan popüler dergi diyor Türkiye'de son siyasi dergi ve artık seçimlerde bir bağımsız aday çıkaracak hale gelmiştik" (DY3, E, D. 1958).*

Kitleselliği gösteren bir başka durum ise hareketi kimlerin ve hangi gruplar tarafından desteklendikleri olmuştur. Örneğin *MG2 "Milli görüş İmam Hatiplerde ön plandaydı, ihtiyarlarda ön plandaydı varoşlarda ön plandaydı" (MG2, E, D. 1954)* şeklinde ifade ederek, okul, yaş ve sosyo-ekonomik duruma göre bir ayrımla destekleri sınırlamıştır. Devrimci Yolcu görüşmeci DY6 ise *"Türkiye'deki hareketlerde en geniş kitlelere ulaşmış en geniş kitleleri de içine alan bir yapıya kavuşma ihtimaliz vardı, kavuşmuştuk demiyim. Yani mesela bir işçi hareketi içinde vardık mesela maden iş örgütlenmesinde vardık"* (DY6, E, D. 1956) ifadeleri ile öğrenci hareketinin dışındaki gruplara doğru geniş bir kitleselleşme olduğunu vurgulamıştır.

Siyasal grupların gençler üzerindeki etkisi de görüşmeciler tarafından etkili görülmüştür. MG4'ün ifadelerinde "*Genç kadro o zaman Hocamızın etrafında büyük bir genç kadro vardı"* (MG4, E, D. 1954) gençlik vurgusu yer alırken, Ülkücü Harekette yer alma üzerine Ü10 *"Bir neslin yetişmesinde büyük etki oluşturduğunu düşünüyorum"* (Ü10, K, D. 1959) ifadelerini kullanmıştır. Her iki görüşmecide siyasal grupların gençler üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Kitleselleşmenin etkisi kimi

zamanda bir diğer grubun üzerinden görülmüştür. Örneğin ülkücü grubun ideolojisinde İslam dinini ön plana çıkmasının sebebini MG2 şöyle ifade eder:

> *MG2 "Milli görüş ülkücüleri etkiledi mesela Ülkücüler sadece Türkçü ise Milli Görüşün etkisi ile İslamcı bir hürriyeti ön plana çıkarmaya çalıştı. Daha fazla kişiyi kendi grubumuza da katalım diye İslamcılığı ön plana çıkardılar. O zaman işte Tanrı Dağı kadar Türk Hira Dağı kadar Müslümanız sloganının şeyi bu olsa gerek" (MG2, E, D. 1954).*

Diğer başlıklarda Ülkücü ideolojinin İslami referansları daha fazla vermesi yer almıştır. Aynı zamanda ülkücülerin milli görüş grubunu en çok dini değerlere sahip çıkmadıklarına dair eleştirileri olmuştur. İslam dini konusu iki grubunda birbirlerini eleştirdikleri merkez konu olmuştur.

Kitlesellik dışında siyasal alanda başarıda bir siyasal grup içerisinde yer alan birey için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Aynı zamanda grubun başarısı, bireysel başarı hedefinin grup başarısına dönüşerek, gençler için daha fazla anlam kazanmıştır. Ülkücü ve Milli Görüş gruplarının iktidarda temsil ediliyor olması, siyasal etki ve başarı alanlarını elde etmelerine olanak sağlayacak bir durum olmuştur. Özellikle iktidarda söz sahibi olmak ve ideolojik hedefleri uygulayabilmek iki grup görüşmecileri içinde önemli bir başarı olarak değerlendirilmiştir. MG1'in ifadelerinde bu konuda genel bir değerlendirme yer almaktadır:

> *MG1 "MSP-CHP koalisyonunda İHL'nin orta kısmı açıldı Kıbrıs Zaferi kazanıldı, İHL mezunları her üniversiteye girme hakkını aldı, tam bağımsızlığı bizzat yaşadık. 1974'te bütün ABD üsleri kapatıldı İMF ekonomimize bulaştırılmadı ekonomik kalkınma başladı 1975 ten itibaren MC hükümetleri kuruldu Ağır sanayi hamlesi başladı 200 fabrika temeli atıldı" (MG1, E, D. 1956).*

Milli Görüş görüşmeleri için özellikle kalkınma hedefi ile açılan fabrikalar önemli bir siyasal ekonomik bir başarı alanı olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı da siyasal olarak başarılı görülmüştür. Öne çıkan bu iki durum Milli Görüş hareketini destekleyen gençler için ideolojilerinin gücünü görmelerini ve motive olmalarını sağlamıştır. Bu başarıların yanı, İslam dinini temel alan bir ideoloji olması ve iktidarda toplumun bu beklentilerini karşılayacak adımlar atması ideolojik hedeflere ulaşabilir olduğunu göstermesi açısından önemli olmaktadır. Örneğin

> MG6 *"Koalisyon kurduğunda Erbakan hocamızın CHP'ye şartı önce ahlak ve maneviyattı. Ahlak ve maneviyat içerisinde ne var uzun yıllar dini eğitim*

kesildiği için imamların sayısını arttırmak, her köye bir imam, ahlak dersi zorunlu ders olarak konsun o günlerde müstehcen yayınlar çok fazlaydı. Özellikle basında bilhassa da sinema sektöründe çok yaygındı. Bunları engellemek vardır, bunların sınırının olması gerekirdi. İslam Enstitüsü'nün sayılarını arttıralım. Okuyan, düşünebilen din adamı sağdan soldan derleme değil" (MG6, E, D. 1954).

1970'li yılların diğer iktidar ortaklarından MHP'nin siyasal alanda başarıları da Ülkücü görüşmeciler için önemli olmuştur. Aşağıda yer alan görüşmeci ifadelerinde başarı olarak görüldüğü ve bunun görüşmecilerde de bir motivasyon oluşturduğu da görülmektedir.

Ü4 "1976-77 bu dönemde biliyorsunuz MC hükümetleri kuruldu ve Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu dönemde iki dönemde de Ülkücü hareket fikirlerini iktidara taşıyabileceği bir platform yakaladı bir ortam yakaladı" (Ü4, E, D. 1958).

Ü6 "Milliyetçi Cephe mesela aslında şöyle başarılı, rahmetli Gün Sazak, MC koalisyonunda Gümrük Bakanlığı yaptı. O dönemde gümrüklerdeki bütün rüşveti kesti, bu bizim için zaten başarı. Zaten 3 tane Bakanlığı vardı Gümrük Bakanlığı Ticaret Bakanlığı Devlet Bakanlığı Ticaret Bakanlığı o zaman. Bu dönem içerisinde çok faydalı şeyler oldu. Onların yaptığı şey kesinlikle başarıydı halkta da bizde görüyorduk bir karşılığı vardı. Milliyetçiler iktidara gelirse çok iyi ülkeyi yönetecekler şeklinde bir algı oluşmuştu" (Ü6, E, D. 1960).

Devrimci Yol grubunun dönem içerisinde kendi siyasal gruplarını temsil eden bir partileri olmamıştır. Bu nedenle iktidarda bir temsil üzerine siyasal alanda bir etki olarak yer almamıştır. Bağımsız adayla Fatsa'da girdikleri belediye seçimlerini kazanmaları önemli bir başarı olarak görülmektedir.

DY5 "Bir tek 1979 seçimlerinde bir tek yerde Fatsa'da seçime girdik. Fatsa'da Belediye Başkanlığını Devrimci Yol adayı olan Fikri Sönmez kazandı. Dolayısıyla Biz Fatsa'da bütün bu burjuva düzenine karşı bir alternatif olabilecek bir belediyecilik anlayışı bir yerel yönetim anlayışı bir halkın kendi kendini yönettiği anlayışı filizlendirmeye çalıştık. Ama düzenin buna tepkisi çok sert oldu, operasyonlar tutuklamalar falan Fatsa deneyini fiziki bir güç kullanarak boğdular ama bizim o seçimlerdeki boykotumuz Aslında yeni bir dünyayı nasıl kuracağımızın mümessilini de oluşturan Fatsa deneyi gibi bir somut şeyle de sonuçlandı" (Ü5, E, D. 1959).

Fatsa deneyim, sosyalist ideolojinin uygulanabilirliği açışınsan Devrimci Yol grubunu motive eden bir deneyim olmuştur. Bunun örgütlenme ile olması ve bu pratiği sürdürmenin önemini de göstermiştir. Hem bu deneyim hem de Devrimci Yol grubu alandaki örgütlenme deneyimlerini de bir başarı olarak değerlendirmişlerdir.

DY9 "Türkiye'deki tüm siyaseti örgütleyen yöneten bir harekette buradaki pratiğimden de biliyorum. Bizim burada direniş oldu mesela ben biliyorum Bu direnişi örgütleyen pek çok örgüt vardı ama o direnişi de örgütleyen ve o direnişinde başını çeken devrimci yoldu"

DY9'un yukarıdaki ifadelerinde yer alan örgütlenme anlayışını Devrimci Yol grubunu, Türkiye'nin Siyasal tarihi ile aynı paralel ilerleyen bir süreçte bir mücadele alanı içerisinde gelişmiştir. İdeolojik bir mücadele vererek kendilerini savundukları alanların olabilmesi Bu nedenle de görüşmeciler için önemli bir siyasal başarı olarak görülmektedir.

12 Eylül 1980 darbesi, ideoloji ve siyasal gruplar adına bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Siyasallaşan gençlik hareketi, artan fiziksel şiddet ortamı ile birlikte üniversiteler dışına çıkan gündelik hayatın neredeyse her alanında etkili olan süreç 12 Eylül 1980 sabahı sonlanmıştır. İdeolojileri ve siyasal gruplarının hedefe ve amaca giden yolda kitleselleştiğini ve başarılı olacaklarına inanan gençler için 1980 darbesinin onlarda yarattığı etki önemlidir. Bu etki onların hem ideolojiye hem de siyasal gruplara olan bakış açısını görebilmemizi sağlarlar. Bu amaçla görüşmecilere 1980 darbesi hakkında ne düşündükleri ve darbenin onlar için bir hayal kırıklığı olup olmadığı soruları yöneltilmiştir.

Ülkücü görüşmeciler ideolojik olarak Vatan ve Devletin koruyuculuğunu yaptıklarına inandıkları bir hareket içerisinde yer almışlardır. Devletin önemli kurumlarından olan Ordu tarafından gerçekleştirilen askeri darbenin bir hayal kırıklığına neden olması görüşmeci Ü2 şöyle ifade eder:

Ü2 "1980 Darbesi hayal kırıklığı. Daha doğrusu darbeleri şöyle sınıflandırır sanız; 12 Mart solu, 12 Eylül ülkücüleri hedef aldı. Ben yedek subaylık yaptım Teğmen rütbesi Milli Savunma Bakanlığımızın veya Genelkurmay'ımızın hazırladığı ve uğruna ölmeye kendinize hazırladığınız milletinizin Genelkurmay Başkanlığı iç tehdit unsurlarını sayıyor. Bir bölücülük, Kürtçüler. İkinci iltica, kim, yok. Üçüncü sağcılık veya milliyetçilik ülkücüler" (Ü2, E, D. 1953).
Ü5E "Kesinlikle oldu çok büyük hayal kırıklığı yaşattı. Çünkü biz vatan millet devlet ve din için mücadele ediyorduk. Ordumuzu en güzide kurumu olarak el üstünde tutuyorduk, milletin ayrılmaz parçası görüyorduk. Ordu millet el ele derken kafayı bir çevirdik darbeler yaşandı. Neticede 12 Eylül'ü Ordumuz yaptı Ordu'nun en üst düzeydeki komutanları işbirliği halinde yaptı. Kendi ülkesinin milliyetçilerine hedef aldı ezdi, dağıttığı, iktidardan uzaklaştırdı. Buna milli bir hareket demek mümkün değil en büyük travmayı o yaşattı bize. Yani kendi

ülkesinin milliyetçilerine ezen bir Ordu, Milli Ordu olabilir mi? Bunu yapan bir grup cunta idi. O cuntanın arkasında olan güçler bunu gerçekleştirdi. Zaten bizim çocuklar dedi, o cuntaya Amerika sır olmaktan çıktı. 12 Eylül'e yaptıran Amerika'ydı. Hedef aldığı temel kitlede Ülkücüler. Onun için hayal kırıklığı yaşattı. Zaten yakalananlar takibata uğrayıp işkence görenler, cezaevine düşenler, bunları ayrıca ezildi. Zulümler gördük ama hiç yakalanmayıp dışarıya kaçanlar manevi yönden ezildiler" (Ü5, E, D. 1959).

Devlet ve devlet kurumlarına olan güven Ülkücülerde yüksek bir tutumdur. Sahiplendikleri koruduklarını düşündükleri güvendikleri bir kurum tarafından tam tersi bir tutumla karşılaşmaları bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Aynı zamanda kendi siyasal hareketlerine karşı gerçekleştiğini düşünmeleri de bu hayal kırıklığını desteklemiştir. Darbenin ideoloji ve siyasal gruplar üzerindeki etkisi ile görüşmeciler özellikle yaşanan arkadaş kayıplarını vurgulamıştır. Bu konuda ülkücü görüşmeciler daha çok her iki taraftan ölenler olması ve gençlerin tamamı üzerinde olan etkilerini vurgulamışlardır.

Ü3 "Her iki tarafa da bayağı darbe vuruldu. Bir oradan bir oradan her iki tarafa da 18-20 yaşında bedenler hepsi idam edildi. Yakışmadı ki yazık oldu yani çok yazık oldu" (Ü3, K, D. 1956).

Ü7 "80 darbesi ile beraber hem Ülkücü teşkilatta hem de sol teşkilattaki ve beyinler tamamen cezaevlerine atıldı. Cezaevlerinde yıllarca süründürüldü. Ve devletimizin Türkiye'nin ve gerçekten genç olan beyinler cezaevlerinde çürütüldü" (Ü7, E, D. 1959).

Ü9 "Bütün gençlik gitti. Hem Ülkücü arkadaşlarımız gitti hem karşı taraftaki sol görüşlüler Kenan Evren'in zaten meşhur lafı 'bir sağdan bir soldan asıyoruz, asmayıp ta beslese miydik' çok karakteristik bir tarifi" (Ü9, K, D. 1959).

Darbe yaşanmış olması ve darbenin bireyle üzerinde ruhsal ve fiziksel izler bırakmasına rağmen görüşmeciler ideolojileri ve siyasal gruplarından vazgeçmemişlerdir. Ülkücü görüşmeci Ü10 yaşadığı süreci anlatırken, Ülkücü hareketi temsil eden MHP'ye karşı daha eleştirel bir tavırda olduğunu söylerken, ülkücü olmayı ve bu şekilde kurulun arkadaşlık ilişkilerine olan bağlılığın daha ön planda olduğuna ifadelerinde yer vermiştir.

10Ü "80 döneminin hepimiz evlerimizden çıkmıştık adreslerinizi değiştirmiş tik ihtilal dönemi kimi bulursa götürüyordu, kimi buluyorsa tutukluyordu. Ve içeriye giren arkadaşlarımızın akıbetlerini takip edemiyorduk. Benimde MHP'ye en çok kızma mı nedeni oydu. Onlarda da derdine düşmüştü, partiler kapanmıştı. Arkadaşlarımız cezaevindeydi, ben cezaevi cezaevi onlara yiyecek, giyecek götürüyordum… Grubuma hep bağlı oldum. Arkadaşlıklarım,

dostluklarım, çünkü onlar benim kader arkadaşım. Biz şubelere Düştüğümüzde Ben eziyet görmeyeyim işkence görmeyeyim diye kendini işkenceye adamış arkadaşlarım var ben bunlardan vazgeçebilir miyim hayatta geçemem" (Ü10, K, D. 1959).

Devrimci yol grubu görüşmecileri genel yaşanan sürecin darbeye doğru gittiğine dair ön görüleri olduğunu ifade etmişler fakat darbeyi önleyebilecek yeterliliklerinin olmadığını belirtmişlerdir. Devrimci Yol görüşmecilerinden DY5 hem neden yeterli olmadıklarını hem de yaşanan sürece dair hissettiklerini paylaşır:

DY5 sonuç olarak gücümüz çok genç bir hareket olduğumuz için o zamanın Lider pozisyonda insanlardan biri olarak konuşursam, 22 yaşındayım en yaşlı arkadaşımız 26-27 yaşında. Sonuç olarak politik tecrübemiz de öyle bir sürece önlemeye yetmedi. Neye yetti? Tabii ki Türkiye için çok önemli bir devrimci dönem o dönem Bu da başarılı olamamış olmanın hayal kırıklığı diye ifade edersiniz başka bir şekilde mi ifade edersiniz bir burukluğu kaldı içimizde. Çünkü Tarihte her zaman böyle dönemler denk gelmez" (DY5, E, D. 1956).

Genç olmak gençlik hareketlerinde önemli bir motivasyonken aynı zamanda deneme yanılma süreçlerinin fazla yaşandığı bir dönemdir. Siyasallaşmanın bu döneme gelmesi, bireylerinde birçok şeyi yaşayarak öğrenmelerine neden olmuştur. Yaşanan her olumsuzluğa rağmen ise Devrimci yolcu görüşmecilerde ideolojik mücadelelerinden vazgeçemedikleri görülmektedir. DY6 darbe kaynaklı bir hayal kırıklığı yaşamadığına ve devam etme motivasyonuna ifadelerinde yer vermiştir.

DY6 "12 Eylül geldiğinde çok kötü olacak her şey hazırlıklı olmamıza rağmen çok güçlü olmamıza rağmen güçler dengesi çok bizim aleyhimize olmasına rağmen, biz başaracağız kazanacağız şeyi vardı. Hiç korkuya katılmadığımı hatırlıyorum. Hatta gerçek muhataplarla karşı karşıyayız. Öteki şeyler ikinci plana inmiştir" (DY6, E, D. 1956).

İdeolojinin kendisinin en başından gençlere bir yol haritası sunar. Bu yol haritalarında hedefe ulaşmanın zorlukları da yer almaktadır. Devrimci Yolcu görüşmeciler en başından bu zorlukları kabullendikleri için hayal kırıklığı yaşamadıklarını ifade etmiştir. Fakat arkadaş kayıpları Ülkücü grupta da olduğu gibi manevi olarak

DY3 "Her geçen gün bizim çalışmalarımızın faaliyetlerimizin daha acılı Bu arada insanlar yakalanıyor ölüyor. Bunun yarattığı bir duygu içerisinde olduğumuz Ama mücadele duygusu gene baskın bir hayal kırıklığı değil. Çünkü Türkiye'de genel olarak rejimin bu dönüşümlere daha önce de yaşandığı için dönüşebileceğini biliyorduk" (DY3, E, D. 1958).

DY9 "Biz mücadele ediyorduk ve mücadele ederken sonucunu biliyorduk. Yakalanabileceğimizi belki işkencede ölebileceğimizi, belki de işkencede öldürüp bize kaçtı diye şey yapacaklarını, bunları hep biliyorduk. Öyle bir şey düşünmedim daha çok benim mücadele azmimi biledi. Öyle yılmadım. Zaman zaman bazı arkadaşların şeylerini duydukça üzülüyorduk, sadece üzüntüydü. Üzüldükçe daha çok hınçlanıyorduk. Hıncımız üzüntümüzden büyüktü, o bizi ayakta tuttu" (DY9, K, D. 1956).

Milli görüş grubunda 1980 darbesinin kendi ideolojik bakışlarına etkileri üzerinden farklı değerlendirmeleri olmuştur. Milli görüş hareketi içersin de de darbenin olacağına dair o dönem ön görüleri olduğuna dair bilgiler verilmiştir.

MG7 "80 darbesinin olacağı ayak sesleri belliydi Kızılay'a indiğimiz zaman her tarafı bomba süsü konurdu. Pankartlar, yani insanları artık siyasilerden illallah etsin diyen biliyorsunuz. Bu tür hareketler birkaç gün öncesinden nasıl kılıyorlar insanları ve o zaman da ben tahmin ettim askeri darbe olacağını ve yanılmadım bu süreç çok zor bir süreçti" (MG7, E, D, 1957).

Yine Milli Görüş grubu içersin de darbenin onların siyasal hareketine karşı yapıldığına dair görüş hâkim olmuştur. Bu konuda özellikle Milli görüşün kalkınma odaklı ekonomi uygulamalarının engellenmesine yönelik darbe yapıldığı vurgulanmıştır.

MG4 "80 darbesini biz yaşadık. Erbakan hocamla birlikte. Şimdi seksenden önce bütün Türkiye'de bu sanayi yatırımları İslam ülkeleri ile yakın işbirliklerinin kurulması bazı ülkeleri rahatsız etti. Şimdi düşünün o zamanki sanayi hamlesi devam etseydi. 220 tane fabrika kurulsaydı. Bugün Türkiye-Almanya olacaktı. Biz göç veren değil göç alan ülke durumuna belki gelecektik bunu engellemek üzere Milli Görüş hareketinin hizmetlerini engellemek için yapılmış bir eylem olarak görüyorum. Erbakan hocamız da böyle söylemiştir. Hayal kırıklığına sebep olmadı. Çünkü biz hiçbir zaman fikirlerimizden vazgeçmedik" (MG4, E, D. 1954).

Hayal kırıklığı, Milli görüş grubunda çok hâkim bir konu olmamak ile birlikte, Ülkücü grubun vurguladığı gençliğe karşı olumsuz sonuçları olan bir darbe olduğu konusunda yakın ifadeler kullanmışlardır. Örneğin bu konuda Milli Görüş grubundan görüşmeci MG6'nın ifadeleri şu şekilde olmuştur:

MG6 "Bunların aslında bir gençliği yetişen gençliği tırpanla mı hadisesi olarak görüyorum Hani Yunus Emre demiş ki yaş ekin biçmiş gibi ekin yaşken bitiriyorsunuz. Yok, ediyorsunuz, öldürüyorsunuz, 16 yaşındaki genci yaşını büyüterek astırıyorsunuz. Bu gençlik ne yaptı silah varsa cezasını çeksin eline silahı kim vardı Sen bunu biliyorsun kim olduğunu istihbarattan var çünkü Devletsin. 12 Eylül hadisesi özellikler çok korkunç bir şekilde katliamdır gençler katliama uğradı yok edildi" (MG6, E, D. 1954).

Grupların kendi ideolojileri ve gruplarına yönelik değerlendirmelerine yönelik araştırma bulguları üzerine genel bir değerlendirme yaptığımızda, her grubun yaşadıkları dönemde zaman zaman eleştirdikleri yönleri olsa bile, tam bir kabulleniş olduğunu söylemek mümkündür. Genç olmanın onlara vermiş oluğu motivasyon ve bunun ortaya çıkardığı beklentiler siyasal gruplar tarafından karşılanmıştır.

Üç grup içinde görüşmeciler kendi grupların kitlesel hareketler olarak değerlendirmiştir. Bu kitlesellik siyasal alanda başarılarının göstergesi olarak görülmüştür. Siyasal alanda ideolojinin etkinliğinde ise Ülkücüler ve Milli Görüşçüler, iktidar olmayı ve bunun getirilerin başarı olarak kabul ederken; Devrimci Yolcu görüşmeler, hem sayısal hem de niteliksel anlamda örgütlenme çeşitliliklerin artırmayı siyasal bir başarı olarak görmektedir.

1980 Darbesi gençlik hareketlerinin deneyimlemiş olduğu ve ideolojiler adına kırılma noktaları oluşturabilecek bir dönem olmuştur. Görüşmeciler darbenin kendilerine yapıldığına dair görüş hâkim olmuştur. Arlarından birçoğu, manevi ve fiziksel olarak olumsuz olayalar yaşasa da, siyasal grup ve ideolojilerinden vazgeçmemişleridir. Sürece dair en çok canlarını yakan ise Arkadaş kayıpları olmuştur. Arkadaşlarla başlayan ideoloji yolculuğu, arkadaş açıları ile sınanarak, her bir ideoloji ve siyasal grup içerisinde yer alan birey bir dönemin sonu yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Sonuç

Bu çalışma, Milliyetçilik, Sosyalizm-Komünizm ve İslamcılık olarak belirlenen ideoloji ve bu ideolojiler etrafında şekillenen Ülkücü, Devrimci Yol ve Milli Görüş hareketlerinin oluşturduğu siyasal grupların birey üzerindeki etkilerinin incelenmesine odaklanmıştır. Tez, birey ideoloji ve grup ilişkisini daha iyi anlamak ve açıklamak için bir çaba olarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

Düşünceleri sistemli hale getirmek ve bilimsel bir nitelik kazandırmak amacı ile kullanılan ideoloji adının, kavramsal ve kuramsal tartışmalar sonunda geldiği nokta bir politik görüş ifadesi olmuş 19 yüzyılda başlayan ideolojik akımlar zamanla birçok toplumda farklı versiyonları ile etkili olmuştur.

Toplumsal yaşamda birçok etkenin bir araya gelmesi ile oluşan ideolojiler bireyin hayatında bir yol haritası ve ona yol arkadaşlığı edebilecek siyasal gruplarla birlikte hareket motivasyonu ile hem bireyin hem de toplumun değişimine yön verir.

İdeolojiler, Türkiye siyasal ve toplumsal alanında farklı şekillerde gündemde olan bir konu olmuştur. İdeolojiler ve siyasal gruplar, toplumsal olarak üretilir, değiştirilir ve dönüştürülür.

1970'lerde ideoloji ve siyasal gruplara odaklanan bir tez çalışmasında ideoloji üzerine Türkiye'nin Osmanlı Devletinden itibaren süre gelen değişim dönüşüm dinamiklerini bir arada değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Tez içerisinde yapılan bu genel değerlendirmede, toplumsal değişim talebinin halkın birebir kendisinden gelmediği fakat hem iktidarları yöneten hem de bir arada daha örgütlü olarak hareket eden siyasal grupların talepleri olduğu sonucuna varılmıştır. Her dönemin kendi özelliklerine göre öne çıkan ideolojiler hem siyasal hem de toplumsal alana egemen olmuştur.

Türkiye'de ideolojinin serüveni Osmanlı Devletinin, değişen dünya düzenine uyum sağlamasının yolları aranırken başlamaktadır. Batılılaşma anlayışının merkezde olduğu ve batılılaşmayı destekleyen ve desteklemeyenler arasında gidip gelen düşünceler ideolojilerle harmanlanmıştır. Avrupa da gelişen Milliyetçilik hareketlerinin karşısında Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi birleştirici olabilecek ideolojiler ve yükselen milliyetçilik anlayışına karşı Turancılıkla çözüm aranır. Bu dönem aynı zamanda Avrupa'da sanayileşme ve kapitalizm, işçi örgütlenmeleri ve Paris Komün inin etkileri sosyalist-komünist görüşlerinde konuşmaya başladığı dönemdir. Bu görüşler etrafında iki savaş geçirilmiştir.

İmparatorluktan ulus devlete doğru giderken bütün farklı ideolojiler birlikte hareket ederken Turancı anlayışı Anadolu sınırları ile sınırlayan bir milliyetçilik anlayışına dönüşerek, ulus devlet pratiklerini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile toplumsal değişimi hedefleyen karar ve uygulamalar, yeni bir ideolojin pratikteki yansımaları olmuştur. 1930'lara gelindiğinde pratiği olan ideoloji teorik bir zemine oturtulmaya çalışır. Önce uygulaması sonra teorisi geliştirilen Kemalizm 1950'lere kadar egemen kurucu ideoloji olmuştur. Bu süreçte sosyalist/komünist ve İslamcı

ideolojilerin varlık gösterdiği, fakat antikomünizm ve laiklik devlet anlayışı nedeniyle tam olarak etkin olamamıştır. Kurucu ideolojiye toplumsal alanda gelen ilk tepkiler (CHP ye karşı sosyalistlerinde desteğini alıyor) CHP'nin içinden çıkan bir diğer merkez parti Demokrat partinin 1950 seçimini kazanmasında görülmüştür. Bu tarihten sonra daha genel olarak sağ görüşlü olanlar DP'yi desteklerken, sol görüşlerin ise CHP'yi desteklediği ikili bir parti sistemi arasında geçecek olan bir siyasal yapının da başlangıcı olmuştur.

1960'lar toplumsal alanı etkileyecek olan askeri darbe ile başlarken bu yıllar farklı siyasal ideolojilerin hem legal olarak örgütlendiği hem de bu örgütlerin toplumsal alanda kitleselleşmeye başlandığı olmuştur. 1965 seçimlerinde ilk defa bir sosyalist parti olan TİP solda sosyalizm/komünizme legal bir yol açmıştır. Bu dönemde gençlik hareketlerinin de yükselişi ile kurulan gençlik örgütleri, yayınlar, eylemler sosyalizmin pratikteki yansımaları olmuştur. Aynı zamanda dönemin sonu sol için ayrışmaları de beraberinde getirmiştir.

1968 yılında CMPK tarafından açılan Ülkü Ocakları dönemin üniversite öğrencileri tarafından ilgi görürken, 1969 yılında CMPK'ini, Türkeş tarafından daha Türk Milliyetçiliği ve İslami referanslarının ağırlıklı olduğu MHP adını alması ile merkez sağ görüşe bir alternatif olmuş ve gençler arasında da karşılığını bulmuştur. 1970'lerin kapanışını MNP'yi kuran Erbakan yapar. İslamcı ideolojiyi temsil eden siyasal bir parti olması bu alandaki boşluğu doldurmuş ve gençler tarafından da kabul gören bir milli görüş hareketinin başlangıcı olmuştur.

1970'li yıllar başlangıcını 1971 yılında askeri muhtırası ile yapmıştır. Bu dönemde Sosyalizmi legal olarak temsil eden TİP kapatılır. Kendi içinde farklılaşmaya başlayan sosyalist/komünist hareketin gençlik liderlerini idam edilmesi, hareket içinde yer alanların tutuklanmasından sonra, ideoloji teori ve yöntem ile bağlantılı ayrılıkların yaşandığı bir dönem olmuştur. Her siyasal grup kendi içerisinde taraftarı olan gruplar olarak sosyalizm savunuculuğuna devam etmiştir. Bu dönemde özellikle Mahir Çayanın teorik çalışmaları ve yöntemi gençler arasında etkili olmuş. Önce Devrimci Gençlik dergisi (1975) daha sonra kurulan Devrimci Gençlik Federasyonları Gençlik, Devrimci Yol dergisi(1977) ile birlikte Devrimci Yol bilinen siyasal grup devrimci hareketi temsil eden en kitlesel hareket olmuştur.

1971 yılında kapatılan bir diğer parti ise MNP olmuştur. Laikliğe karşı çalışmalar yapmak gerekçesi ile kapatılan partinin ardından 1972 yılında MSP adı ile kurularak İslamcı ideolojinin temsil devamlılığını sürdürmüştür. Bu dönemde MTTB 1970'lerin ilk yıllarında milli görüş hareketinin gençliğinin aktif olarak yer aldı bir yapılaşma içerisinde olmuştur. Ülkü ocakları ile beraber gençlerin içerisinde aktif olarak yer aldığı ülkücü hareket 1970'li yıllarda MHP tarafından temsil edilmeye devam etmiştir. Üç siyasal ideolojide temsil edildiği siyasal gruplar dönemin gençlik hareketlerinin politize olmasına katkı sağlamıştır.

Gençlik hareketlerinin politize olmasında, tarım toplumu ve tarım toplumunun geleneksel yapısına bağlı bir toplumda sanayileşme ve buna bağlı olarak gelişen kentleşme politikaları ile oluşan toplumsal değişme etkili olmuştur. Sanayi ve hizmet sektöründe uzman ihtiyacı, buna bağlı olarak okullaşma oranlarının artması ile birlikte dönemin gençleri tarafından mevcut sosyal statülerini değişmesi için bireysel bir fırsat olarak görülmüştür. Bu dönemde kırsal ya da kentlerde yaşayan, ailelerinin sosyo ekonomik durumu kimi zaman bezer kimi zaman farklılık gösteren gençlerin hedefi ortaklaşmaktadır. (amaç toplumsal değişim hedef buna ulaşmak üzere gerçekleştirilen kısa süreli daha spesifik eylemler) Sosyal statülerini değiştirme hedefi ilk başlarda bireysel bir hedefken; genç olmakta başarı ve değişimin önemli motivasyonunu olmaktadır. Eğitim burada önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başarıya ulaşmanın aracı olarak eğitim gençlerin bireysel yolculuğunu başlatmıştır.

Türkiye'de siyasal alanda kurucu ideolojinin dışında başka ideolojilerinin hem düşünsel hem de eylemsel olarak yoğun olarak gündemde olduğu, 1960'ların sonunda ideolojilerin gençler üzerinde etkilerinin olduğu yıllardır. Bireysel bir değişimi hedefleyen gençler için ideolojiler daha genel vaatleri içerir. Gençlerin, kendi yetiştikleri sosyal çevre, aileleri, okulları, arkadaşları, kitle iletişim araçları, siyasal figürler, gibi etkenler ile kurduğu ilişki ve etkileşim sonucu oluşan ideolojileri, bu bağlamda bireysel olan başarı isteği ideolojinin vadettiği toplumsal değişim ideali ile buluşmuştur. Bu ideali gerçekleştirmek için siyasal gruplarla hareket eden gençlerin başta arkadaşlık ilişkileri ile şekillenen sosyal ilişkilerini de etkilemiştir.

Tez çalışması yukarıda yer alan genel değerlendirmeleri görüşme analizlerinde daha ayrıntılı olarak görmeyi hedeflemektedir. 1970'lerde aktif olan üç ideolojinin ve

onları temsil eden siyasal grupların Türkiye'deki sürecinin genel bir değerlendirmesi olmuştur. Sonuç olarak, üç ideolojide dönemde toplumsal alanda hem düşünsel hem eylemsel olarak karşılık bulmuş ve gençlik hareketlerinin gidişatını şekillendirmiştir.

Dönemin gençlerinin bu siyasal gruplarla nasıl etkileşimde bulunduklarını daha derinlemesine anlamak için bir inceleme yöntemi olarak fenomenolojiyi tez çalışmasında kullanılması, bu tarihsel dönemi daha iyi anlamamıza olanak sağlamıştır.

Araştırma kapsamında ilk olarak ideolojinin bireylerin düşünsel dünyalarında oluşumu incelenmiştir. Siyasal grup, yaş ve üniversite öğrencisi olma kotalarına göre seçilen örneklem grubu ile yapılan derinlemesine görüşme bulgularının analizi ile çıkan sonuçlar dönemin gençlerinin ideoloji ve siyasal gruplar ile kurduğu dünyaları ile ilgili bir perspektif sunmuştur. İdeolojinin bireyin düşünsel dünyasında oluşumunun incelenmesi, görüşmecilerin hem kendi bireysel dünyalarının hem de çevreleri ile kurdukları iletişim etkileşimin derinlemesine bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamıştır. İdeolojinin oluşum sürecinde aile, okul, arkadaşlar, kitle iletişim araçları, dini kurumlar, sivil toplum kuruluşları, siyasal liderler, siyasal partiler, siyasal örgütlenmeler, hükümet ve kamu politikaları birçok faktör etkili olabilmektedir. Çalışma kapsamında görüşmecilere yöneltilen *'ideolojiniz nasıl oluştu?'* sorusuna verilen cevaplar sekiz alt başlıkta sınıflandırılmıştır. Yaşanılan mekan ve mekânsal hareketlilik başlığında, ideolojilerin oluşumunda kent/ kır ayrımından kaynaklı belirgin bir etkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Üç siyasal grup görüşmecilerinin de mekânsal dağılımının dengeli olması da bu sonucu desteklemektedir. Türkiye de kentleşme süreci ile gelen sosyal hareketliliğe bağlı mekan değiştirme ise dönemin gençlerinin yaşam dünyalarına dair önemli ip uçları vermektedir. Özellikle eğitim alabilmek için yapılan yer değişiklikleri, gençlerin bireysel başarıyı hedeflediklerini göstermektedir.

Yerleşim mekânlarının ideolojiye olan etkisinde kır ve kent ayrımında öne çıkan özellik mekânların sunduğu imkânlarla ilişkili olmuştur. Eğitim ve kitle iletişim araçlarına ulaşabilme hem bireysel gelişme hem de ideolojinin öğrenilmesine katkı sağlamıştır. Mekânların siyasal kimliğinin olması bireylerin ideolojilerini oluşturan bir diğer unsur olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal çevre bu anlamda ideolojinin oluşumunda etkili olmuştur.

Dönemin ailelerinin sosyo ekonomik durumu ile ilgili bilgiler doğrultusunda elde edilen ilk sonuç farklı görüşlerin oluşmasında etkili olmadığıdır. Sosyo ekonomik durumu görece yoksul tanımlayan bir ailede bireyin ideolojisi bu olmuştur soncuna ulaşılmamıştır. Fakat milli görüş grubunda olan ailelerinin sosyo ekonomik durumunun göreceli olarak daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Görüşmecilerin ailelerin sosyo ekonomik durumuna bakılmaksızın, dönemin şartlarında ailelerin çocuklarının eğitimine maddi manevi destek verdiği görülmüştür. Burada öne çıkan sonuç çocuk okutabilmek bir ekonomik göster olmuştur. Bireysel başarının alınan eğitimle geleceği fikri hem görüşmecilerde hem de görüşmeci aileleri için yaygın bir düşünce olmuştur.

Ailelerin siyasi parti tercihleri ve ideolojik eğilimleri başlığında ise, görüşmeci ailelerinin aile yapıları ve siyasi tercihleri arasında kurulan ilişkiyi görme imkanı sağlamıştır. Dönemin aileleri iki partili sistemde merkez görüşlerden yanda tercihlerini kullanmıştır. Çocukları kadar ailelerin politize olmadığı ve görüşmecilerinde sürekli bunu vurgulamış olması dikkat çekici olmuştur. Ailelerin ideolojik eğilimlerine yakın ideolojileri tercih eden görüşmeciler olduğu gibi ailesinin tam tersi ideolojik yönelimde bulunan gençlerde olmuştur. Her iki durumda da görüşmecilerin ailelerinin desteklediği merkez ideolojilerden uzaklaştığı ve ailelerinden farklı siyasal grupları tercih ettikleri sonucuna varılmıştır.

Okul ve Arkadaşlık alt başlığında ise, okulun öğretmenlerin ve arkadaşların ideolojinin düşünsel oluşumuna katkıları incelenmiştir. İktidarların ideolojilerini öğrettiği ve pekiştirdiği alanlar olan okullar bu anlamda dönemin gençlerinde etkili olmamıştır. Gerek eğitim politikalarının, gerek okul türlerinin egemen ideolojiyi üreten alanlar olamadığı sonucuna varılmıştır. Kurucu/resmi ideoloji karşıtlığının oluşumunda okul ve öğretmenlerin etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Öğretmenler kimi zamana kendi ideolojilerinin taşıyıcı olmuş öğrencilerin etkilemiş kimi zaman da öğretmenin uygulama ve tavırlarına karşı birey kendi ideolojisine daha çok bağlanmıştır.

Arkadaşlık ideolojinin oluşumunda etkisi olan ve dönemin öne çıkan olgularındandır. Okul ve okul dışında sosyal çevre ile yaşanan etkileşim sonucu gelişen arkadaşlık ve akran ilişkileri ideolojinin öğrenilmesi ve pekiştirilmesi

açısından katkı sağlamıştır. Arkadaşlık ilişkileri siyasal bir anlam kazanmaya başlamıştır. Arkadaşlık ilişkilerinin ideolojinin düşünsel oluşum sürecindeki etkisi özellikle Ülkücü ve Devrimci Yol gruplarında görülmüştür.

Kitle iletişim araçları görüşmeciler üzerinde etkili olan bir diğer unsurdur. Burada dönemin gençlerinin en belirgin özelliği olarak okuma alışkanlıkları olmuştur. bu okuma alışkanlığı genel okumalar ve ideolojik okumlar olarak ayrılmaktadır. Devrimci yol ve milli görüşte genel okumalar daha ağırlıklı, ülkücü grup daha ideoloji üzerine okumalar ağırlıklıdır. Görüşmeciler için genel olarak İdeolojiyi öğrenmek ve pekiştirmek için okumalar yapmışlardır. İdeoloji üzerine okumalar aynı zamanda ideolojiye siyasal gruplara yönelmede de motivasyon kaynağı olmuştur.

İdeolojinin oluşumunda etkili olan bir diğer başlık ise siyasal figürler olmuştur. Burada ön plana çıkan grup milli görüş grubu olmuştur. Necmettin Erbakan rol model olarak gençleri etkilemiştir. Türkeş ise güçlü bir lider imajına sahiptir. Devrimci Yol grubu ise bir önceki neslin öğrenci liderlerini özellikle Mahir Çayan'ı siyasal figür olarak görmektedir. Üç siyasal grubun görüşmecilerinin da siyasal figürlerle özdeşim ve duygusal bir bağ kurdukları bununda ideolojinin düşünsel oluşumuna katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Eylem, slogan ve mitingler ideolojilerin somutlaştığı alanlardır. Bu nedenler bireylerin ideolojilerinin düşünsel süreci etkilerken duygular da harekete geçirmiştir. İdeolojinin oluşumuna katkı sağlarken, ideolojiyi besler, canlı tutar ve yeniden üretir. Bu anlamda düşünsel bir sürece katkı sağladığı gibi eylemsel olarak ideolojinin devamlılığına katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

İdeolojinin düşünsel oluşumu sürecinin son başlığında bireylerin kendi ideolojilerini nasıl tanımladıklarına yer verilmiştir. İdeolojiye kendi yükledikleri anlamlarla aynı zamanda bir kimlik oluşturdukları bu kimlik tanımlarını da siyasal grupla birlikte yaptıkları sonucuna varılmıştır. Üç ideolojinin tanımında da değişim ve dönüşüm vurgusu yer alırken, teori ve eylem pratikleri ile birbirlerinden ayrıldıkları sonucuna varılmıştır.

Analizin ikinci başlığı olan ideolojinin eylemsel yönünde, bireyin siyasal grupla kurduğu ilişki ve bunun gündelik yaşama yansımaları alınmıştır. Siyasal Grup

Dinamiği, grubun bireye etkilerini görüldüğü alt başlıkları içermektedir. Grupla Tanışma alt başlığında iki unsur ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki hazırbulunuşluk olmuştur. İdeolojinin düşünsel oluşumunu oluşturan bireyler genellikle hangi grupta yer alacaklarını biliyordu. Grupla tanışma süreci içselleştirilmiş olan ideolojilerinin karşılığının bulunduğu anları içermektedir.

Bir diğer öne çıkan unsur ise arkadaşlık olmuştur. Birey kendi kurduğu sosyal ilişkiler çerçevesinde güvenli alan oluşturur. Arkadaşlık ilişkileri de bu güvenli alanın parçasıdır. Bu nedenle grupla tanışmada güvenilen aracılar olmuşlardır. Örgütlenme motivasyonu alt başlığında gruba dâhil olmanın itici gücü tespit edilmeye çalışılmıştır. Siyasal grupların bireye olan ihtiyacı ideolojinin sürdürülebilirliği için önemliyken, birey içinde birlikte hareket etmenin sağladığı güç önemli önemli olmuştur. İdeolojinin vadettiği hedeflere ulaşabilmek bir diğer itici gücü oluşturmuştur. Dönemin artan şiddet olaylarının etkisi ile can güvenliğini sağlamak birinci motivasyon kaynağı olmuştur. Can güvenliğinin sağlanması görüşmecilerin eğitim hakkını sürdürebilmelerinin de kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle devrimci yol ve ülkücü gruplar için önemli motivasyon kaynağıdır. Şiddet olaylarında taraf olarak çok fazla yer almayan milli görüş grubunun görüşmecileri için ise Necmettin Erbakan siyasal bir figür olarak gençlerin siyasal gruba yönelmesinde motivasyon kaynağı olmuştur. İkinci temanın bir diğer alt başlığında grupta alınan görevler hakkında olmuştur. Görüşme yapılan her grubun ideolojiye bağlı amaç ve farklılıklarına göre sürdürdükleri örgütlenme anlayışları mevcuttur.

Devrimci Yol'un bir parti örgütlenmesi olmaması daha üniversiteler gençlik örgütlenmelerinin merkezi olmuştur. Süreç içerisinde sendikalar halkevleri, farklı derneklerde örgütlenme alanları haline gelmiştir. Ülkücü grup partinin kurduğu ülkü ocaklarında örgütlenmiş, burada ülkü ocakları partinin gençlik alanını temsil eden bir örgütlenme olmuştur. Milli görüş hareketinde ise partinin gençlik kolları yanı sıra, farklı ideolojilerin dönem dönem etkin olduğu MTTB'nin partinin üniversite gençliğinin örgütlendiği yere dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Gruplar içerisinde alınan görevlerde gönüllük esası vardır. Bu gönüllük esasının ideolojik ve grup bilinci ile oluşan bir sorumluluk anlayışı ile gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Grup dinamiğin görebileceğimiz son başlık ise ideolojik eğitim

olmuştur. Örgütlenme sürecinde olduğu gibi burada grupsal farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Ülkücü grup içinde eğitimler seminerler aracılığı ile daha çok sözlü anlatımlarla yapılırken, Devrimci Yol grubunda eğitimler kitap okuma ve onların tartışılması üzerine daha teorik yönlü olmuştur. Milli görüşte kitap okuma ve ülkücü grupta olduğu gibi kanaat önderlerinin katıldığı seminerler etkili bir eğitim şekli olarak kullanılmıştır.

Grup içi dinamikleri oluşturan her unsur öncelikle ideolojinin eylemsel ve düşünsel yönüne katkı sağlamıştır. Özellikle arkadaşlar ile kurulan iletişim ve etkileşimin sağladığı sosyalleşme alanı bireyin grup ile bağlanmasının kaynağını oluşturmuştur. Süreç içerisinde bireylerin ideolojilerin siyasal grupla birlikte tanımladığı onlar için ideolojinin bir kimlik olarak hayatlarının her alanında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu süreç ile ilgili sonuçlar ikinci temanın, *Gündelik Hayata Yansımaları* başlığı altında yapılan analizlerde görülmektedir. Siyasal grubun dışında da gündelik hayatlarını dürdüren gençlerin özellikle aileleri ile kurdukları ilişkiler bu yansıma alanlarıdır. Çocukları ile aynı ya da farklı ideolojik eğilimde de olsalar aileler çocuklarının ideoloji ve siyasal grup ile olan bağını kabullenmiş ve hoşgörü ile yaklaşmışlardır. Görüşmecilerin aileleri ile arasında bir çatışma ortamı genel olarak olmamıştır. Dönemin şiddet olaylarının yaratmış olduğu ortamda aileler yoğun bir endişe ve korku yaşamıştır. Ailelerin genel olarak bu süreçte çocuklarından maddi ve manevi desteklerini esirgemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Arkadaşlık ilişkileri ve bunun etrafında şekillenen sosyal ilişkilerde ise Devrimci Yol ve Ülkücü grupta yer alan görüşmecilerin, ideolojileri doğrultusunda hareket ettikleri ve sosyal ilişkilerini geliştirdikleri görülmüştür. Milli görüş ise daha çok her iki grupla birlikte sosyal ortamlarına göre ilişki kurmuştur. Siyasal grup arkadaşlığı ise ideolojinin etkisi ile çok güçlü bir bağ haline gelmiştir. Görüşmecilerin sosyal hayatlarında gerçekleştirdiği etkinlikler de ideolojilerine göre belirledikleri ve siyasal grupların 1970'lerde sosyalleşme alanlarını da siyasallaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Görüşmecilerin gündelik hayatlarına doğru en belirgin yansımalar üniversite eğitimi olmuştur. Siyasal grupla aktif olarak hareket etmeleri bazı görüşmecilerin okul bitirme sürecinin uzamasına neden olmuş. Bazı görüşmecilerin ise okulu yarım bırakarak 1980'li yılardan sonra verilen eğitim hakkı ile okullarını tamamladıkları görülmüştür. Görüşmecilerin Üniversite eğitimlerinin genellikle şiddet olaylarında sürdürmüş olmalarına rağmen, okullarını tamamen fikri genel olarak oluşmamıştır.

Dönem içerisinde okulunu bitirip, meslek hayatına başlayan görüşmecilerin meslek hayatlarında ideoloji ve siyasal grupla oluşturdukları kimliklerini sürdürdükleri görüşmüştür. Devrimci yol ve ülkücü grupta yer alan erkek görüşmecilerin şiddet içeren durumlar içerisinde kaldıkları kadın görüşmecileri ise toplumsal cinsiyet ayrımı ile bağdaştırılan söylemlere maruz kaldıkları görülmüştür. Milli görüş grubundan görüşmeciler ise meslek hayatlarında ideolojik bağlılıklarını devam ettirmeye devam ederken bir yanda yaşanan toplumsal kutuplaşmada arabulucu olmaya çalışmışlardır.

Semboller başlığı altında yapılan analize göre dönemin gençlerinin siyasal grup ve ideoloji ile kurdukları ilişkiyi fiziksel nesnelere yükledikleri anlamlarla somutlaştırdığı sonucuna varılmıştır.

İdeoloji ve Siyasal Grupları Değerlendirme başlığı araştırmanın üçüncü ve son temasıdır. Bu başlıkta ilk olarak kurucu ideoloji ile kurulan mesafeye yer verilmiştir. Kemalizm için siyasal grupların genel olarak kendi durdukları yerden bir Atatürk bakış açısı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her siyasi ideolojinin sahiplendiği bir Atatürk imajı vardır. Aynı zamanda eleştirdikleri bir Atatürk imajı vardır. Bu imajı tamamen reddetme siyasal grupların genelinde ulaşılan bir sonuç olmamıştır. Kemalizm ve uygulamaları daha çok eleştirilerin odağında olmuştur.

Bu başlık altında analiz edilen bir diğer konu ise bireylerin dönemde temsili yer alan diğer ideolojilere olan bakış açısı üzerine olmuştur. Ülkücü ve Devrimci yol görüşmecilerinin karşılaşma alanlarının daha fazla olması dönemin kutuplaşmasının da yansımaları ile birbirlerine karşıt bir tavır geliştirmiştir. Bu tavır ideolojinin kendi amaç ve hedefleri ile beslenmektedir. Milli grup grubu ise karşılaşma alanında hangi

grup varsa o grubu eleştirmiş ama iki gruba göre söylemleri daha olumlu olmuştur. İki grubunda milli görüş hakkında daha nötr ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir.

Şiddet olayları dönemin öne çıkan gündemlerinden birini oluşturmaktadır. Bu dönemde bir siyasal grupla hareket etmek özellikle Devrimci Yol ve ülkücü grup için can güvenliğini sağlamak adına gereklilik olarak görülmüştür. İki grubun görüşmecileri genellikle kavgayı ilk başlatanın onlar olmadığını belirtmiş. Ve bu çatışma ortamında savunma amaçlı karşılık vermek zorunda kalmışlardır. Şiddet olaylarını deneyimleyen tarafların bu olaylar içinde yer almak zorunda kaldıkları ve bunu o dönem için bir zorunluluk olarak gördüklerini söylemek mümkündür. Milli görüş grubu şiddet olayları içerisinde yer almamış, aldıkları zaman ise bulundukları ortamda çoğunluk olanın yanında yer almışlardır. Burada görüşmecilerin ifadelerinden çıkan diğer bir sonuç ise çatışma ortamının siyasal gruplar dışında başka bir mekanizma tarafından devreye sokulduğu konusundaki ortak görüş olmuştur.

Temanın diğer konusu ise görüşmecilerin kendi ideolojileri üzerinde değerlendirmelerini içermektedir. İdeolojiyi benimseme ve siyasal bir grup ile devam etmenin sürdürülebilir olması için siyasal grupların bireyin beklentilerini karşılaması gerekmektedir. Bu beklenti ideolojinin vadettikleri, siyasal grubun bireyi sahiplenmesi, geleceğe dair umut vermesi olarak görülebilir. Yapılan görüşmelerin genelinde siyasal grupların ideolojik beklentiyi karşıladıkları ve bir grup ile hareket etmenin onlarda oluşturduğu memnuniyette vurgu yapılmıştır. Siyasal grupların kitleselleşmesi ve bu anlamda siyasal alana etkisi ise genel olarak görüşmeciler tarafından olumlu olarak görülmüştür. İdeolojileri temsil eden siyasal gruplar kitlesel karşılıklarını bulmuş ve bunun verdiği güç ile siyasal alanda özellikler iktidarların yönetimlerini etkilemiştir.

1980 darbesi dönemin kapanışını simgelerken aynı zamanda bireylerin ideolojilerine olan perspektiflerinin de son konusudur. Üç grubun görüşmecileri de darbenin kendi siyasal gruplarının yükselişini durdurmak üzere yapıldığını ifade etmektedir. Dönemin siyasal ortamında kitleselleşmeleri ve siyasal etki alanına ulaşmaları ideolojinin vermiş olduğu amaca yaklaştıklarını düşünmelerine neden olmuştur. Darbenin bu anlamda görüşmecilerin genelinde bir hayal kırıklı yaratmıştır. Darbe sonrası, hapis cezaları, gözaltılar, işkence, siyasetten men edilme, yurt dışına

çıkma gibi deneyimleri olan görüşmecilerin genelinin ideolojilerini savunmaktan ve daha sonrasındaki süreçte yeniden siyasal grup çalışmalarında yer almaktan vazgeçmemiş olmaları ideolojinin onlarda bir kimliğe dönüştürdüğünü göstermektedir.

Genel olarak, araştırmanın üç başlıkta toplayabileceğim sonuçları şöyle olmuştur;

1- Bireysel değişim isteklerinin toplumsal değişim isteğine dönüşmesi: Gençlik idealleri ideolojilerin idealleri ile buluşmuş ve bu ideallerin gerçekleşmesi için siyasal grupla hareket etmeyi tercih ediyorlar. Bu süreçte dönemin gençleri için öne çıkan olgulardan ilki eğitim olmuştur. Eğitim değişime ulaşmanın birinci basamağını oluşturmuştur. İkinci olgu Arkadaşlık; dönemin gençlerinin ailelerinden çok vakit geçirdikleri, birlikte bir hayatı, mücadeleyi, başarıyı ve kayıpları yaşadıkları, hayatlarının merkezinde olan bir olgu olmuştur. Üçüncü olgu Güvenlik; güvenli alanda hissetme ihtiyacı, artan şiddet olaylarının getirdiği bir durum olurken aynı zamanda, birey olarak her anlamda hayatı sürdürebilmek için ihtiyaç hissedilen olmuştur. İdeoloji ve siyasal gruplar bu ihtiyacı karşılamıştır. Dördüncü olgu ise Okuma alışkanlığı olmuştur. Dönemin üniversite gençliği eğitime he alanda önem verirken, küçük yaşatan itibaren kazandıkları okuma alışkanlıkları, hem ideolojiyi öğrenme hem de sürdürme için başat rolde olmuştur.
2- Gençlik hareketlerinin siyasallaşması; Değişim talebini gerçekleştirebileceğini vadeden siyasal gruplar dönemin gençlerinin hayatlarının merkezlerinde olan birincil gruplara dönüşmüştür. Siyasal grupla birlikte yaşadıkları dünyayı anlamlandıran gençler gündelik hayatlarını da bu anlama göre düzenler. Bu şekilde ideolojiler gençlerin kimliği haline gelir. Bu kimliği tanımlamak için önce bir siyasal gruba sonrada öteki ideolojilere ihtiyaçları vardır. Siyasal gruplar kimlik oluşumunda güçlü bir etkenken, öteki ideolojilerde, gençlerin kendi ideolojilerini sürdürebilmelerinin önemli parçalarından bir olmuştur.

1970'li yıllar üniversite gençliğinde ideolojinin düşünsel ve eylemsel oluşumunu inceleyen bu tez çalışması, bu tez çalışması; konu, kullanılan araştırma

yöntemi ve bulguların analiziyle döneme bir ışık tutma arzusu ile çalışılmıştır. Başka araştırmalara kaynaklık etmesi ile araştırma amacına ulaşmış olacaktır.

Kaynakça

ALKAN, Türker (1983) **Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul: Hil Yayınları.

ALTHUSSER, Lois (2000). **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviren: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yayınları,4. Baskı, s. 7-15.

AKDAĞ, Bülent (2001). **Bindokuzyüzaltmıştan Günümüze Türkiye'de Milli Eğitim politikalarının değerlendirilmesi,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Danışman: Yrd. Doçent Dr. Sevinç Peker, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.

AKIN, Mahmut H. (2013). **Siyasallığın Toplumsal İnşası**, Konya: Çizgi Kitapevi.

AYHAN, Halis (2004). "Din Eğitim ve Öğretimi: XXI. Yüzyılda Beklentiler", **21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi** içinde, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Oğuz, Ayla Oktay, Halis Ayhan, İstanbul: Dem Yayınları, .

AŞKAROĞLU, Vedat (2020). Yazar Ve Edebiyatın İşlevi Ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir Tartışma, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi** Volume: 47, Autumn-2020, p. (198-221), Erişim Tarihi: (05/08/2023) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1141612

AYDINOĞLU, Ömer, Ali Ozan Baloğlu (2019). Siyasal İletişim Aracı Bağlamında Kamuoyu Aracı Olarak Miting Konuşmaları, Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi, Cilt 1 Sayı 3 s.51-64. Erişim Tarihi: (06/07/2023) http://ecider.cumhuriyet.edu.tr/en/pub/issue/51555/640188

ATILGAN, Gökhan (2019). "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat içinde**, Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul: Yordam Kitap, 3. Baskı 395-520.

AYTAÇ, Ahmet M. (2017), "Dünya Görüşü ve İdeoloji", **Siyaset Kavramlar, Kuramlar ve Süreçler içinde**, Editör Yüksel Taşkın, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı s.105-137.

AYTEKİN E, Attila (2019), "Kuruluşundan 18. Yüzyıla Dek Osmanlı İmparatorluğu Başlangıç Nağmesi", **Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat** içinde Hazırlayanlar: Atılgan Gökhan, Saraçoğlu Cenk, Uslu Eteş, İstanbul: Yordam Kitap 3. Baskı, s. 19-44.

AYKOL Hüseyin (2010). **Türkiye'de Sol Örgütler**, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.

BAKAK, İsmail, ve diğerleri (2004). **Örgüt Kültürü-Teorik ve Ampirik Yaklaşım**, 1. Baskı, Aktüel Yayınları

BALAY, Refik (2000). **Örgütsel Bağlılık**, Ankara: Nobel Yayınları.

BELGE, Murat (2009), "Mustafa Kemal ve Kemalizm" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm,** Editör: Ahmet İnsel, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

BELL, Daniel (2012). **İdeolojinin Sonu**, Çeviren Volkan Hacıoğlu, 1. Baskı, Ankara: Sentez Yayınları.

BERBEROĞLU, N. Güneş (1997). **Siyasi Parti Yönetimi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Yayınları.

BERG, Bruce L., Howard Lune (2015). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Çeviri Editörü: Hasan Aydın, 1. Baskı, Konya: Eğitim Yayın Evi.
BERKTAY, Fatmagül (2010). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4.Baskı, s.47-114
BORA, Tanıl (2017). "İdeoloji", **Siyaset Kavramlar, Kuramlar ve Süreçler içinde**, Editör Yüksel Taşkın, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı s.81-104.
BORA, Tanıl (2008). **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, Editörler; Tanıl Bora, Murat Gültekin, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
BOZKURT, Celil (2017). "1968 Olaylarının Türk Siyasetine Etkisi", **Milliyetçi Hareketin Komando Kampları, Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 117 Sayı: 231 Sayfa: 67-84 Erişim Tarihi: (24/08/2023) https://www.acarindex.com/turk-dunyasi-arastirmalari/1968-olaylarinin-turk-siyasetine-etkisi-milliyetci-hareketin-komando-kamplari-205882
BÜYÜKTOPLU Recep, Oral Ateş (2021) "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın 16'ncı Kolordu Komutanlığı ve Muharebelerinin Harp Prensipleri Bakımından Değerlendirilmesi" **CTAD,** Yıl 17, Sayı 33 (Bahar 2021), s. 409-440", Erişim Tarihi: 23/07/2023 https://ctad.hacettepe.edu.tr/17_33/14.pdf
CASTELLS, Manuel (2016). **Kimliğin Gücü/ Enformasyon Çağı: Ekonomi ve Toplum** Cilt2, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbu: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
CRESWELL John W. (2016), **Araştırma Deseni**, Çeviri Editörü Selçuk Beşir Demir, 2. Baskı, Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
COPLESTON, Frederick (2013). **Leibniz** çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: idea yayın evi,
ÇAKIR, Ruşen (2005), "Milli Görüş Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık,** 2. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları**,** 6. Cilt s.72-89.
ÇUBUKÇU, Uçan, Sevgi (2010). "Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. Baskı İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı s. 259-306.
DURAL, Baran (2019). Çağdaş, Siyasal İdeolojilerde Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları 1.Baskı.
ERGİL, Doğu (1983). İdeoloji Üzerine Düşünceler, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Cilt:38, Sayı 1, s.69-95. Erişim Tarihi: (24/08/2023) https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3232/45026
ERTAN, Temuçin Faik (1997) "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", **Kebikeç**, Yıl: 2, s. 5, 1997, s. 26. Erişim Tarihi: (05 Ocak 2021) https://www.academia.edu/5835283/Ahmet_Cevat_Emre_ve_Kemalizmde_%C3%96nc%C3%BC_Bir_Dergi_Muhit
GEORGEON, François (2008). "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, Editörler; Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 4, s. 23-36.
GRAMSCİ, Antonio (1986). **Hapishane Defterleri**, Çeviren: Kenan Somer, 1. Baskı, İstanbul: Onur Yayınları.
GÜLER, E. Zeynep (2010). "Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusunda Faydacılığa", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. Baskı İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, s. 115-162.

GÜZELLER Fikret (2021), **Siyasette Gönüllerin Fethi**, Editör: Ali Yıldırım, Elektronik Kitap, Google Books.
HACINEBİOĞLU İsmail Latif (2006)." Bilgi ve İfade İçin Bir Araç ya da Engel Olarak Slogan, Felsefe Dünyası içinde, 2006/2 Sayı 44, s.66-77 Erişim Tarihi: 08/08/2023 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1458337
HANİOĞLU, Şükrü (1981). **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi,** Üç Dal Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
HARRİSON, Kevin, Tony Body (2003). **Understanding Political İdeas and Movements**, Manchester: Manchester University Press.
HEYWOOD, Andrew (2011). **Siyasi İdeolojiler**, Çev: Ahmet K. Bayram, Özgür Tüfekçi, vd. Ankara: Liberte Yayın Grubu.
HOFFER, Eric (2007). **Kesin İnançlılar**, Plato Film Yayınları İstanbul.
HOWERTH, Ira W. (1935). Heroism as a Factor in Education, **The Phi Delta Kappan,** Vol. 18, No. 1, The Report of the Reorganization Committee Is in This Issue (Sep., 1935), pp. 18-24 7 pages. Erişim Tarihi: (13/08/2023) https://www.jstor.org/stable/20258435
HYMAN, Herbert H. (1959). **Political Socialization**, a Corporation Printed in the United Stats of America: the Free Press.
İLYASOĞLU, Aynur (2013). **Örtülü Kimlik**, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
KAFADAR, Cemal (2009). "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Değerlendirmeler, Cumhuriyeti Devreden, Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** cilt 1, Editörler Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 8. Baskı 2009 İstanbul: İletişim Yayınları, s. 23-28.
KANT, İmmanuel (2017). **Us'un Eleştirisi**, çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea yayınevi.
KOCA, Selçuk Kürşad (2012). **Türk Kültüründe Sembollerin Dili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
KÖKER, Levent (2007). **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 10. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları.
KÖKER, Levent (2009). "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Editör: Ahmet İnsel, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
KERESTECİOĞLU, İnci Özkan (2016). "Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek", **Türk Sağı Mitler Fetişler Düşman İmgeleri** içinde, Derleyenler: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. Baskı, İstanbul İletişim Yayınları.
KIRAY Mübeccel B (1982). **Toplum Bilimi Yazıları**, Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları Yayın No 7.
KÖSE, İ. (2014). "Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri Ve Propaganda Görselleri 1950-2011", **İletişim ve Diplomasi,(4),** 155-192 Erişim Tarihi (08/08/2023)
https://dergipark.org.tr/en/pub/iletisimvediplomasi/issue/66836/1045427
MARCUSE, Herbert (1986). **Tek Boyutlu İnsan**, Çeviren Aziz Yardımlı, 1. Baskı, İstanbul: İdea Yayınları.
MANNHİEM, Karl (2002), **İdeoloji ve Ütopya**, Çeviren Mehmet Okyayuz, 1. Baskı, Ankara, Epos Yayınları.

MARSHALL, Gordon (2003). **Sosyoloji Sözlüğü**, Çevirenler: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
MARX, Karl, Fredic Engels(2013). **Alman İdeolojisi**, Friedrich Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, 2. Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
NEYZİ Leyla (2011). "Nesne ya da özne Türkiye'de gençliğin paradoksu", **Ben Kimim? Türkiye'de sözlü tarih kimlik ve Öznellik** 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 103-140
NİŞANCI, Şükrü(2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Önemli Siyasal Akımlar Ya Da Türkiye'de Siyasetin Üç/İçYüzü, **Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı** İçinde Editörler Adem Çaylak Seyit Ali Avcu, 3. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi s. 67-105.
OCAK, Ahmet Yaşar (2019). **Türkler Türkiye ve İslam**, 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
OKTAY, Cemil (2009). "Bizans Siyasi İdeolojisinden Osmanlı Siyasi İdeolojisine, Cumhuriyeti Devreden, Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** cilt 1, Editörler Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 8. Baskı 2009 İstanbul: İletişim Yayınları, s. 29-36.
ORTAYLI, İlber (2007a). **Son İmparatorluk Osmanlı**, 8 Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
ORTAYLI, İlber (2007b). **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları.
ÖRS, Birsen (2010). **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. Baskı İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
ÖZBEK E. Egemen, Y. Doğan Telliel (2006). "68'li Olmak: Hatırlamak ve Aidiyet, Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar" **Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı** İçinde, 1. Baskı, yayına Hazırlayanlar Aynur İlyasoğlu, Gülay Karacan İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 245-260.
ÖZTÜRK, Hüseyin (2013). **Eğitim Sosyolojisi**, 2. Baskı, Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
ÖZTÜRK, Gülcennet (2017), "Bir Propaganda Aracı Olarak Radyo" **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR),** 2017 Kabul tarihi: 19.04.2017 Cilt 2, Sayı 3, 157-174 Erişim Tarihi: (05/08/2023) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/317401
PATTON, Michael Q. (2014). **Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri**, Çeviri Editörleri Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir, 3. Baskı, Ankara: Pagem Akademi Yayınları.
PAZARCIKLI, Doğan (2016). **Türk Devlet İdeolojisi, Kavramlar ve İnsanlar**, 1. Baskı, İstanbul: Cinius Yayınları.
PİŞER, İsmail (2020). "70'li Yıllardaki Giysi Modasının Türk Basınındaki Yansımaları", **İletişimde Seçme Konular** içinde, İksad Yayınları, Cilt 1, Sayı 18, s. 601-650.ErişimTarihi: (30/08/2023) https://www.researchgate.net/publication/342523164_70%27li_Yillardaki_Giysi_Modasinin_Turk_Basinina_Yansimalari_The_Reflections_of_Clothing_Fashion_on_Turkish_Press_in_1970%27s
SAÇ, Selman(2020). **Akıncılar,** Türkiye'nin 1970'li yılları içinde, Hazırlayan Mete Kaan Kaynar, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 501-513.

SHUTZ, Alfred (2018). **Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler**, Editör: Levent Ünsaldı, 1. Baskı, Ankara: Heretik Yayınları.
ŞAHİN, Bircan (2015). Liberalizm, **Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler**, 2. Baskı, Ankara: Orion Kitapevi, s. 41-102.
TAŞKIN, Takış (2006/07). "Sosyal Bilimlerin Öteki Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita", **Milliyetçilik,** Genel Yayın Yönetmeni Taşkın Taşkın, Ankara: Doğu Batı Yayınları, yıl 10 sayı 39.
TERZİ, Rıza (2000). **Örgüt Kültürü**, 1. Basım. Ankara: Nobel Yayınları.
TUNÇAY, Mete (1999). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
TUNCAY, Suavi (t.y). **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, 1. Basım, Ankara: Gündoğdu Yayınları.
TUNAYA, Tarık Zafer (1986). **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, Cilt 2, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
TÜRK, Resul (2015). "Türkiye'de Siyasal İslam'ın Örgütlenme Faaliyetleri", **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3 s.99-131 Erişim Tarihi (08/08/2023) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/63530
Ünsal Bostan, Fatma (2005). "Mehmet Akif Ersoy" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Cilt s.72-89.
VAN DJİK, Teun A. (2019). İdeoloji **Multidisipliner Bir Yaklaşım**, Çeviren: Ayşe, 1. Baskı Ankara: Demir Hece Yayınları.
VAN DJİK, Teun A. (2003). 1**Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım**", İdeoloji ve Söylem içinde, Hazırlayanlar: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, 1. Baskı, İstanbul: Su Yayınları.
WEBER, Max (2012). **Sosyal Bilimlerin Metodolojisi**, Çeviren: Vefa Saygın Öğütle, 2. Baskı, İstanbul Küre Yayınları.
YALANSIZ, Nedim (1998), 1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Kemalizm ve Demokrasi Tartışmaları, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1998 Cilt 3 Sayı 8, Erişim Tarihi 06 Ocak 2021, https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/25232/266725
YANIK, Aybars, Tanıl Bora (2017). "Altmışlı Yıllarda Türkiye'nin Siyasi Düşünce Hayatı", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Hazırlayan: Mete Kaynar, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 275-300.
YAZICI, Erdinç (1996). **Osmanlıdan Günümüze Türkiye İşçi Hareketi**, 1. Baskı, Ankara, Sistem Yayınları.
YAVAŞÇA, Kerem (2020), "Necmettin Erbakan; Lider, Hoca Mücahit", **Türkiye'nin 1970'li Yılları**, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul, s. 495-499
YILDIRIM Ali, Hasan Şimşek (2013), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,** 9. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
YILDIRIM, Ali (2015). Mahir Eylem Günlüğü, Ankara: İtalik Kitapları.
YILDIZ, Ahmet (2009). "Kemalist Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm içinde** Editörler: Tanıl Bora Murat Gültekingil Cilt 2 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
ZORBAY Taner (2017), "1950'ler Türk Dış Politikasında Göç Meselesi Yugoslavya'dan Türkiye'ye Serbest Göç ve Köprülü/Titoveles İlçesi Örneği", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** içinde, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, Cilt 7 Sayı: 1, s.318-335

ZÜRCHER, Eric Jan (2007), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.
Devlet Planlama Teşkilatı (1979). **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı** (1979-1983), Ankara: DPT Yayınları.
Milli Nizam Partisi, Tüzük ve Program, As Matbaası, Ankara. Erişim Tarihi: (18/08/2023) https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801
Göç Tarihi (2023). Erişim Tarihi: (21/07/2023) https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi
TBMM (2022a) Türkiye Cumhuriyeti Milletvekbili Genel Seçimleri 1946 Yılında Partilerin Aldıkları Oy Oranları Erişim Tarihi: (15/02/2022) https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf
TBMM (2022b), Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri 1950 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları, Erişim Tarihi: (15/02/2022) https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950
TDK (2023), Başbuğ, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: (01/08/2023) https://sozluk.gov.tr/

Ekler

EK.1. Görüşme Soruları

Demografik Sorular

Doğum Yılınız: Eğitim durumunuz: Mesleğiniz:
1960-1980 arasında yıllarda yaşanan şehir/şehirler:

Aile yapısı

Ailenin Sosyo- Ekonomik Durumu:

Ailenin Siyasi İdeolojisi ve oy verdiği parti:

İdeolojisi Oluşumu

1970- 1980 arası siyasi görüşünüzü nasıl tanımlarsınız/ideolojiniz sizin için ne anlama geliyordu?

Siyasi ideolojiniz ne zaman oluşmaya başladı?

Siyasi görüşünüzü nerede ve ne şekilde öğrendiniz?

İdeolojinin Eylemsel Yönü

1970-1980 dönemlerinde hangi siyasal grup/gruplarda yer aldınız?

Neden bir siyasal grup ile hareket etme kararı aldınız?

Nasıl tanıştınız ve grup içerisindeki konumunuz neydi?

Grup kararı son karar mıdır?

Grup içerisinde ideolojiye yönelik eğitimler oluyor muydu?

Gündelik Hayata Etkisi

Bir siyasal grupla birlikte hareket etmek sizin için ne ifade ediyordu?

İdeolojinin/siyasal grubun gündelik hayatına o dönemde yansıması ne olmuştur?

Bağlanılan ideoloji ve siyasal grup dolayısıyla hayatınızda neler değişiklikler oldu mu?

Farklı İdeolojilere Bakış

Dönem içerisinde yer alan siyasi farklı/yakın ideolojilere bakış açınız nasıldı?

Dönemin çatışma ortamı/şiddet olayları için ne düşünüyorsunuz?

Kemalizm ve Atatürkçülük hakkında o dönemde görüşleriniz nelerdi?

Siyasal grubun ideolojisini değerlendirme

İçinde yer aldığınız grup İdeolojiniz adına beklentilerinizi karşıladı mı?

İçinde yer aldığınız grubun siyasal etki alanı ve kitlesellik oluşturmuş gençler arasında yaygınlığı) mudur?

1980 darbesi sizin için bir hayal kırıklığı oluşturmuş mudur?

EK 2. Örneklem Tablosu

Tablo 1: Örneklem Tablosu

İdeoloji	Cins	Doğun	ASosyo Ekonomik Du	Ailenin Siyasi Gö	Büyülünen Yer	İdeoloji İle İlk tanışma	Lise	Üniversite	Görevi
Ü1	E	1951	Ağır sosyal şartlar	DP-AP	Aksaray/İstanbul	Ortaokul	Normal lise	1970-1979 İstanbul Üniversitesi	Yönetim
Ü2	E	1953	Bahsetmedi	CHP	Çanakkale/Kırsal	Ortaokul, lise, aile	Normal lise	1972-1975 Gazi Eğitim Ens	Okul Ocak Başkanı
Ü3	K	1956	Esnaf	AP	Amasya/Kırsal	Orta oku, Lise	Öğretmen Lisesi	1975-1978 Amasya Eğitim MYO	Üni.Sınıf Başkanı
Ü4	E	1958	İşçi-iyi	DP,AP	Amasya/Kırsal	Ortaokul-önceki nesil	Normal Lise	Hacettepe Üni	Ankara Başkan Yardımcısı
Ü5	E	1959	İyi	CHP	Trabzon/Kırsal	Dershane Yurdu	Normal Lise	1974-1993 İstanbul Teknik Üni	Ocak Başkanı
Ü6	E	1960	Baba imam, iyi	DP-AP	Sakarya/ Merkez	Lise-Arkadaş	Öğretmen Lisesi	Gazi Eğitim Ens	Başkan Yardımcısı
Ü7	E	1959	İşçi, iyi	DP-AP	Amasya/Kırsal	Lise-Arkadaş-dernek	Öğretmen Lisesi	1975-1978 Eskişehir Eğitim Ens	Yönetim
Ü8	E	1950	Çiftçi,orta	DP-AP	Erzincan/Merkez	Aile - Üniversite	Normal lise	1968-1972 Ege üniversitesi	Başkan Yardımcısı
Ü9	K	1959	Çiftçi, fakir	AP(baba)-CHP(Anı	Tekirdağ /Kırsal/İstanbul	Lise-Arkadaş	Normal Lise	1974-1981 İstanbul Teknik	Kızlar Kolu başkanı
Ü10	K	1959	Yayıncı,normalin üstü	AP	İstanbul	Lise- Üniversite	Normal lise	1976- 1981İstanbul Üniversitesi	Kızlar Kolu başkanı
DY1	E	1958	Çiftçi, orta	CHP	Konya/Karaman	Lise	Öğretmen Lisesi	Konya Seçluk Üniversitesi	Yerel Örgütlenme
DY2	E	1959	Çiftçi,normal	CHP	Atvin/ Gümüşhane	Lise	Öğretmen Lisesi	1977-1980 KATÜ	Yerel Örgütlenme
DY3	E	1958	Memur,Asker,orta	Anne CHP, Baba sö	Diyarbakır / Manisa	Lise, aile	Normal lise	1975- 1986 İTÜ	Bölge sorumlusu
DY4	E	1951	Memur, Öğretmen	CHP	Artvin/Merkez	Lise	Normal Lise	1973- Marmara Üni -Maliye	Bölge sorumlusu
DY5	E	1956	Memur	TİP-CHP	İstanbul	Lider, kitap, kuşak	Normal Lise	1974- 1979 Odtü-İşletme	Genel Başkan
DY6	E	1956	yoksul	CHP	Artvin Kırsal/ Kars	ortaokul, lise	Öğretmen Lisesi	Rize Eğitim Enstitüsü	yerel sorumlusu
DY7	K	1956	Esnaf (Tamirci) Normal	AP	Ankara/ Kırsal	Üniversite	?	Gazi Eğitim Ens	Bölge sorumlusu
DY8	E	1956	Esnaf(berber), fakir	CHP	İstanbul	Lise	Ticaret Lisesi	1974-1989 Marmara Üni	Yerel Örgütlenme
DY9	K	1956	İşçi (belediye-yoksul)	DP AP CHP	Aydın/Kırsal	Üniversite	Normal lise	1974-2004 Ege üniversitesi	Mahalle Sorumlusu
DY10	K	1958	çiftçi Tarım işçisi iyi değil	DP, AP)	Amasya/Kırsal	Üniversite, Arkadaş	Öğretmen Lisesi	Amasya Eğitim Ens/ Niğde Eğitim	Töbder YK
MG1	E	1956	Çiftçi	AP	Konya/ kırsal	Lise	İmam Hatip Lisesi	Konya Yüksek İslam Enstitüsü	MTTB-Kültür Başkanı
MG2	E	1954	Çiftçi-bakkal orta	CHP	Sivas Merkez/Kırsal	Lise	Normal Lise	1975-1980 Erzurum Atatürk Üni. İ	MTTB- İlçe Başkanı
MG3	E	1952	Çiftçi	CHP	Adıyaman/Kırsal	Ortaokul	İmam Hatip Lisesi	1972-1975 KonyaYüksek İslam Ensitütüsü	
MG4	E	1954	İmam/memur-İyi	AP,MSP	Samsun/Kırsal	Okul, iş	Öğretmen Lisesi	1974-1979 Gazi Eğitim Ens	MSP-GK-G. Başkan
MG5	E	1954	Devlet Memuru	AP,	Adana/Merkez	okul	Öğretmen lisesi?	1972-1975 Gazi Üniversitesi	Parti Faaliyetleri
MG6	E	1954	Esnaf-Tarım, iyi	YTP, MNP,	Konya/ Kırsal	Ortaokul, aile	İmam Hatip Lisesi	Erzurum Atatürk Üniversitesi	MTTB
MG7	E	1957	İyi	CHP, MNP	Mardin/Merkez	Lise	Normal Lise	Ankara Üniversitesi	Gençlik Kolları
MG8	K	1959	Memur/iyi	AP-MSP	Kahramanmaraş/Kırsal	ortaokul, aile(anne)	Öğretmen Lisesi?	Gaziantep Eğitim Ens.	Bireysel